ESERLERİYLE

NECDET SAKAOĞLU

Cilt - 2

Hazırlayan
İhsan Çalapverdi
İstanbul:Ağustos 2001

Eserleriyle Necdet Sakaoğlu

Necdet Sakaoğlu ; Divriği ilçesinde 29 Eylül 1939 da Sakaoğlu ailesinin beşinci çocuğu olarak dünyaya gelmiştir.

Babası Arif Efendi (1905-1958) Divriği'de kuyumculukla uğraşan, annesi Necibe Hanım ise Osmanlıca bilen ve oğluna öğreten kültürlü bir ev hanımıydı. Çocukluğunu zengin bir tarih ortamı içinde, yöreyle ilgili tarihi masalları babasından ve çevresinden dinleyerek geçirmiştir.

İlk ve orta öğrenimini ; Divriği Atatürk İlkokulu ve Nuri Demirağ Orta Okulu'nda Lise tahsilini ise Sivas Öğretmen Okulu'nda 1946-1957 yılları arasında başarı ile tamamladıktan sonra Urfa'nın Para Para köyüne öğretmen olarak atanır. 1958 yılında tarih sevgisini aldığı babası Arif Sakaoğlu'nu kaybeden Necdet Sakaoğlu aynı yıl Çapa Eğitim Enstitüsü'nün tarih ve edebiyat bölümünü kazanır.

1961 de mezun olunca Trabzon Öğretmen Okulu'na Edebiyat öğretmeni olarak atanır. Vatani görevinden sonra Amasra'da 15 yıl Ortaokul- Lise öğretmenliği ve Müdürlüğü 8 yıl Bakanlık Müfettişliği ve 5 yıl Talim ve Terbiye Kurulu üyeliği görevlerinde bulunduktan sonra 38 yıllık meslek yaşamının ardından 18 Ocak 1998'de kendi isteğiyle emekli olmuştur.

Amasra'nın tanınmış ailelerinden Edhemağa'ların kızı öğretmen Fatma Hanımla evli ve bir oğlu vardır.

İlk eserini; 1965 yılında Çeşme-Cihan Amasra ismiyle yayınlamıştır.

Necdet Sakaoğlu; Türk Anadolu'da Mengücek oğulları eseriyle 1971 Ali Naci Karacan Armağanı, 1969 da Duru Tarih ile çeviri dalında Ali Naci Karacan ödülü, Köse Paşa Hanedanı eseriyle Sedat Simavi Vakfı 1985 yılı sosyal bilimler ödülünü, Bu Mülkün Sultanları eseriyle 200 yılı İletişim Fakültesi en iyi tarih ödülünü almıştır.

Eserlerinde yazılı ve sözlü tarihleri,tarih ve edebiyatı birlikte kullanmasının yanı sıra rahat ve akıcı bir üslubu seçmiştir.

Çeşm-i Cihan Amasra,Türk Anadolu'da Mengücek Oğulları,Duru Tarih,Divriği'de Ev Mimarisi,Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı,Akkoyunlular,Amasra'nın Üç Bin Yılı,Bu Mülkün Sultanları,Dürr-i Meknun,Osmanlıda Zenaattan Sanata,Binbir Gün Binbir Gece,Osmanlı Dünyasından Yansımalar,Osmanlı Kentleri ve Yabancı Gezginler,Osmanlı Eğitim Tarihi,Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi,Atatürk Düşüncesi,Tanzimat'tan Cumhuriyete Tarih Sözlüğü gibi eserlerin yanı sıra çeşitli alanlardaki ansiklopedilerde,gazetelerde,Sivas Folkloru,Türk Folkloru,Tarih ve Toplum,Popüler Tarih, Skylife,Mozaik,İstanbul Ansiklopedisi,Toplumsal Tarih,Müteferrika,... gibi dergilerde yüzlerce makalesi yayınlanmıştır.

İhsan Çalapverdi
İstanbul
Ağustos-2001

TOPLUMSAL TARİH

1 Ocak 1994

Fiyatı: 40.000 TL. (KDV dahil)

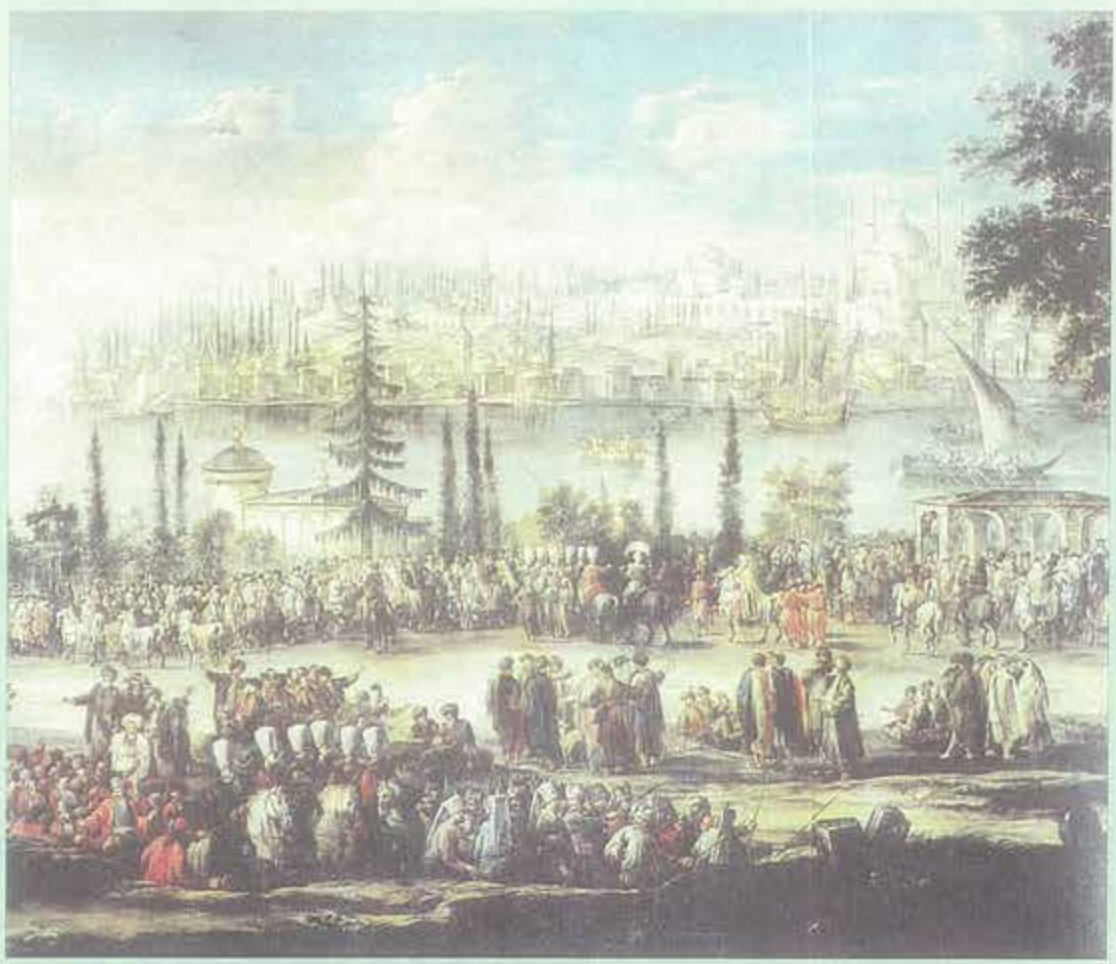

Dünyanın En Eski Haritalarında Türkiye

Şinasi Tekin'in Kelime Cerrahisi

Rus Anıt-Kilisesi Nasıl Yıkıldı?

1

Venedik ve Türkler

Ceza Sömürgeliğinden Olimpiyat Başkentliğine: Sydney

Atatürk'ün Halifeliği ve İlk Hocası

SUNUŞ

Bundan tam on yıl önce, İletişim Yayınları'nda *Tarih ve Toplum* adıyla aylık bir yarı-popüler, yarı-akademik dergi çıkarmaya başladım. Değerli araştırmacı arkadaşlarımızın katkı ve yardımlarıyla, düzenli olarak 120 sayı (20 cilt) yayımladıktan sonra, şimdi, kurucularından olduğum ve başından beri yönetim kurulunda yer aldığım Tarih Vakfı yapısı içinde yeni bir dergi çıkarmaya girişiyorum. Dilerim, bu kere eskisinin başarısını aşarız.

Amacımız ve ilkelerimiz değişmedi, ama gelişti. O zaman, adını örnek aldığımız *History and Society* gibi, yine sosyal tarih yapmak istiyoruz. Tarih deyince ağırlıkla siyasal tarihin anlaşıldığı ülkemizde, toplum tarihi çalışmalarının hem sayıca çoğalmasını, hem de nitelikçe yükselmesini amaçlıyoruz.

Toplumsal tarih, tarihçilerle sosyologların buluşma alanı. Birbirlerine karşı geleneksel önyargıları devam etmekle birlikte, artık bizde de zaman ve değişim boyutlarını göz önüne alan toplumbilimciler ve (bazen farkında bile olmadıkları ideolojilerde) sıradan olay-anlatma sınırlarını aşmak, bunların üstüne kuramsal açıklamalar, çözümlemeler oturtmak çabasında olan tarihçiler yetişiyor.

Konumuz, kültür, sanat ve edebiyattan, dine, bilime, siyasete, iktisada, coğrafyaya ve uluslararası ilişkilere kadar yayılan geniş bir yelpazede geçmişin günümüze aktarımı. On yıllık deneyimimizde, Türkiye tarihiyle bir hayli sınırlı kaldık. Bu kere, *Toplumsal Tarih* dünyaya daha çok açılacak.

Türkiye'de tarihçilik, oldum olası milliyetçi veya mümin kişilerin tekelindeydi. *Tarih ve Toplum* deneyimiz, toplumsal ve siyasal bakımlardan değişme ve ilerleme yanlısı kimselerin de geçmişle ilgilenmelerinin zorunlu olduğunu gösterdi, bu tekelin kırılmasında payı oldu.

İlkelerimizin başında çoğulluk ve çeşitlilik geliyordu. Yine öyle. Biz bir siyasal parti değiliz. Türlü türlü görüşlerdeki insanların çalışmaları dergimizde yer alacak. Belli bir niteliksel düzeyde oldukça, yazıların içeriğine ve diline karışmayacağız. Yalnız, dörtlü olarak yazılamayacak konulara girmeyeceğiz. Bugün on yıl öncesinin koşullarına oranla, tabular oldukça azaldı; ama ne yazık ki, hâlâ büsbütün ortadan kalkmadı. Yakın bir gelecekte yeniden çoğalabilir de.

Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı'nı iki buçuk yıl önce, işadamlarından siyasetçilere ve bilim adamlarından gazetecilere kadar hemen hemen her türlü uğraştan, ileri gelen 264 kişi kurdu. Her yıl üye sayımızı, mevcudun yüzde onu kadar artırıyoruz. Bizimki En-Ci-O (Non Governmental Organization) denilen tipik bir "sivil toplum" örgütü. Temel amacı, bir arşiv ve araştırma kütüphanesi içeren Bilgi-Belge Merkezimizi geliştirmek. Çeşitli tarih konularında herkese açık toplantılar düzenliyoruz. Ayrıca, üç aylık *İstanbul* dergisini ve haftalık fasikülle de yayımlanan *İstanbul Ansiklopedisi*'ni çıkarmaktayız. Devraldığımız *Yurt Yayınları*'nda da yeni kitaplar basıyoruz. Bunların arasında, dergimizle eklemlenen özel bir dizi de yer alacak.

Vakfımızın üye ve dostlarına gönderdiği aylık bir *Haberler* bülteni vardı. Bu bülten, artık *Toplumsal Tarih*'in ayrı bir bölümü olacak. Vakıf çerçevesinde yapılması planlanan ve gerçekleşen etkinliklerle ilgili bilgileri her sayıda sayfalarımızdan izleyebileceksiniz.

Gelelim, elimizdeki ilk sayının içeriğine. Harvard'dan Prof. Dr. Şinasi Tekin, "iştikak" dediği etimolojik cerrahi işlemlerine devam ediyor. Bir başka Harvard'lı (doktorası oradan!) arkadaşımız, Fatma Mansur Çoşar, bize altı sayı boyunca, İtalyanların birkaç yıl önce yayımladıkları *Venedik ve Türkler* adlı büyük derlemeyi bölüm bölüm aktaracak. (Bu kitap hakkında, yanılmıyorsam, Prof. Dr. Mahmut Şakiroğlu'nun T. Tarih Kurumu *Belleten*'inde kısa bir tanıtma yazısı vardı.)

Harita tarihi meraklımız, eski tarih dergimizin ilk sayısında başlamıştı. Şimdi biraz daha iyi öğrendik. Bu kere, en eski birtakım haritalarda Türkiye coğrafyasını gösteren bazı örnekler sunuyoruz. İleride de zaman zaman böyle haritalar yayımlayacağız.

1993 yılı içinde, İstanbul şehri ve bütün Türkiye, birkaç yıl önce Atina'nın yaşadığı bir hayal kırıklığını kendi nefsinde tattı. 2000 yılı olimpiyatlarını İstanbul'da örgütleme girişimimizden söz ediyorum. Atina da, 1896'da orada düzenlenen ilk modern olimpiyatın yüzüncü yıldönümünde bu şerefi tekrar yaşamak (ve ekonomik nimetlerinden yararlanmak) umuduna kapılmıştı. Yunan halkını neredeyse bir kitle histeryası sardı. Dileklerini dağa-taşa yazdılar, kırda-kuşa ilân ettiler. Beklentileri hüsranla sonuçlandı. Birkaç ay önce, benzer bir akibete biz de düçar olduk. 2000 Olimpiyatı için başkent seçilme yarışında, Avustralya'nın Sydney şehri İstanbul'un yanısıra Beijing'i (Pekin) ve Manchester'ı da eleyerek ipi göğüsledi. Oysa, Sydney dünyanın en yeni şehirlerinden biri. Daha iki yüzyıl önce, İngiltere'nin bir ceza sömürgesi olarak kurulmuştu. Nasıl olup da, böyle muazzam bir gelişme gösterdiğinin öyküsünü, çevirdiğimiz inceleme yazısından öğrenebilirsiniz.

EDİTÖRDEN

Roni Margulies arkadaşımızın ilginç kartpostallarla süslediği, 1914 sonlarında Yeşilköy'deki (93 Harbi yenilgimizden kalma) Rus anıt-kilisesinin yıkılma olayı üstüne yazısı, bize birçok yeni bilgi getirirken, kafamızda yeni birtakım soruların doğmasına da yol açıyor. (Zaten, her alanda araştırma süreçleri böyle olur!)

Dr. Zare Karakaş'ın koleksiyonunda bir örneğine rastladığımız, sancak Kur'anları gibi, gümüş bir mahfaza içine yerleştirilmiş, çok küçük boyda, 32 sayfalık "Beyannamc-i Cihad" kitapçığı da, yine aynı günlerin ürünü.

Bu sayıda, Atatürk'e ilişkin iki inceleme yayımlıyoruz. Biri, onun Selânik'teki ilk öğretmeni, Şemsi Efendi hakkında. (Oğuz Zorlu arkadaşımız gelecek sayılarımızda da, Sabetayclar üstüne araştırmalarını sürdürecek.) Diğeri ise, Trabzon'dan Mesut Çapa'nın hazırladığı, Mustafa Kemal Paşa'ya yapılan halifelik önerisine dair belgesel bir kaide. Benim, Ahmet Taner Kışlalı'nın kitabı hakkındaki eleştiri denemesi ise, doğrudan doğruya Atatürk'le değil, onun izinden gitmek iddiasında bulunanlarla ilgili.

İzmir'den Hakkı Uyar ve Türkan Çetin'in anlattıkları, 60 yıl öncesinin *Yurt* gazetesi öyküsünü merakla okuyacağınızı umuyorum. CHP'nin halkı "devrimler"e ısındırmak ve rejim propagandası yapmak amacıyla, köylülere parasız dağıtmak üzere, Cumhuriyet'in ilânının onuncu yıldönümü gününde yayımlamaya başladığı bu on beş günlük gazeteden dört buçuk yıl önce, Türk Tayyare Cemiyeti de, 10 Şubat 1929'dan itibaren, daha özgül bir amaçla, yine parasız dağıtılması için her ayın 10'unda ve 25'inde *Köylünün Gazetesi* diye bir süreli yayın çıkarmıştı.

Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin başındayken, 1930'lu yılların ilk yarısında *Kadro* dergisinin kuruluşuna katılan Vedat Nedim Tör (1897-1985), daha sonra Matbuat Umum Müdürü olmuş, İkinci Dünya Savaşı yıllarında da Ankara Radyosu'nu yönetmişti. Sonra uzun süre Yapı (ve) Kredi Bankası'nın kültür ve sanat danışmanlığında bulunmuştu. Bütün bunlardan önce, Vedat Nedim "Türk Spartakistleri"ndendi ve TKP'nin önde gelenleri arasında yer almış, hatta 1925-27 döneminde bu yeraltı partisinin genel sekreterliğini yapmıştı. Yücel Demirel arkadaşımızın bulduğu ve yeni harflere çevirerek sunduğu *Son Telgraf* başyazısı, onun sonradan kesin bir dönüş yaptığı komünistlik yıllarındaki görüşlerini yansıtıyor. Anımsayalım ki, Şeyh Said Ayaklanması öncesinde, ülkede Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası adını taşıyan bir muhalefet partisi vardı. Ama Vedat Nedim Bey, bunu yeterli görmüyor, halkın gereksinimlerini dile getirecek yeni bir partinin kurulmasını savunuyordu.

Tarih Vakfımızın kurucularından Abidin Dino'nun aralık ayındaki ölümü, kültür ve sanat dünyamız için gerçek bir kayıp oldu. Paris'ten getirilen naaşı, görkemli bir törenle Boğaz'daki Aşiyan'da bulunan aile kabristanına gömüldü. Yakın akrabası Rasih Nuri İleri'nin onun hakkındaki makalesi, sıradan bir nekrolojinin çok ötesinde. Ayrıca, Haberler bölümümüzde de, Dino'nun Vakıf'la ilişkilerine dair anılar bulacaksınız.

Eski *Tarih ve Toplum* okuyucularının, "Geçmiş Zaman Olur ki..." başlığı altında yazdığı şiirin incelemelerini hatırlayacakları, edebiyat tarihçisi arkadaşım Halil Erdoğan Cengiz geçen ekim ayının sonunda vefat etti. Merhumla, bundan neredeyse kırk yıl önce, Ankara'daki öğrencilik günlerimizden tanışırdık. Ortak dostumuz Aydın Sami Göneyçal'ın onun için hazırladığı anı yazısını iç burukluğuyla sunuyoruz. Halil Erdoğan'ı bir daha özleyeceğiz.

Koleksiyoncunun Dağarcığından köşemizde, Birinci Dünya Savaşı sonunda, İtalyan işgali altındaki Rodos adasında bir Türk lisesinin verdiği diploma örneği var. Yüz yıl önce bu ayın bir Osmanlı gazetesinden Ayşe Şen arkadaşımızın hazırladığı seçmeler, yeni dergimizde de sürüyor. Yayımlanmaya değer okuyucu mektupları geldikçe, onlara da yer vereceğiz. Değerli tarihçi arkadaşlarımızın katkılarını bekliyoruz.

Gelecek ay yeniden buluşma umuduyla hepinize saygı ve sevgiler sunuyorum.

Yeni Yılınız Kutlu Olsun.

Mete Tunçay

KAPAK

Ressamı bilinmeyen bir İstanbul panoramasından ayrıntı: Galata sırtlarından tarihî yarımadanın görünüşü. (Venedik, Palazzo Mocenigo)

TOPLUMSAL TARİH Aylık Dergi
Sayı: 1 Ocak 1994

Sahibi: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
İlhan Tekeli
Sorumlu Yazışleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Danışma Kurulu:
Nuri Akbayar, Ayşen Anadol, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Teknik Yönetmen: *Tamer Kayış*

Dizgi, Sayfa Düzeni: Tarih Vakfı
Baskı: Altın Matbaası

BEYANNAME-İ CİHAD

Dr. Zare Karakaş Koleksiyonu

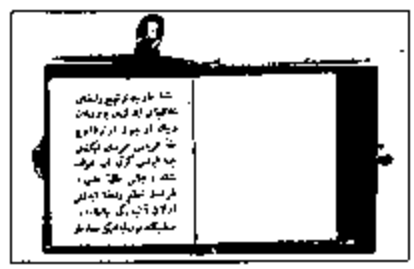

Hatt-ı hümâyun ile tevşîh ve imzâ-yı hülâfet-penâhi ile tezyîn buyurulan ve bin üçyüz otuzüç sene-i hicriyyesi muharreminin ikinci cumâ' ertesi günü Bâb-ı Fetvâ'da münâ'kid Meclis-i Âli-yi İlmî tarafından tanzîm ve imzâ edilmiş olan âtideki beyânnâme, müslimînin dâ'vet edildiği cihâd-ı ulvî-yi

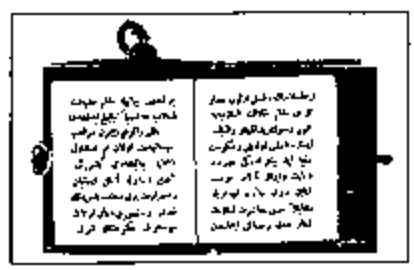

İslâmiyetin düşmeni olup a'dâvetlerini Makâm-ı Hilâfet-i İslâmiyyye hücûm ve savletleriyle izhâr ve isbât edenlere karşı olduğu ve Hükûmet-i Seniye ile beynlerindeki u'hûda nâ'iyet ve ihrâz-ı âsâr-ı mevedded eyleyen düvel-i sâire tebâ'lanıyle mülekabiten hüsn-i muâ'şeret-i islâmiyenin Şâri-i a'dl ü müsâlemeti îcâbından

bulunduğu beyânıyla Makâm-ı Meşîhat-ı İslâmiyye'ce ta'mimen tebliğ edilmişdir.

Milel ve akvâm için mevâcib-i sübhaniyyeden olan nea'm-ı istiklâli imhâya çalışarak beşeriyeti taht-ı esârete almak isteyen ve a'sırlardan beri sâ'det-i beşeriyenin gaddâr bir düşmen-i bi-amanı olan Moskof Hükûmetinin Şark-ı

karîb ve ba'îdde hudûsuna sebebiyet verdiği mesâibden bu def'a Merkezî Avrupa da âzade kalmayarak işgâ'l eden Harb-i Ü'mumî'de milliyonlarca islâmı nâbûd-ı esâretinde bulundurmağı gurûr-ı milliyelerinin en âhenkdâr zevkı a'dd eden şu hâkimiyet-i zâlime-i gayr-ı meşrûa'larının tahtında gasb-ı

hürriyet ve te'mîni menfa'at gibi dürlü dürlü âmâl-i hamîne hesleyen ve binâen a'leyh âlem-i islâmın nokta-i istinâdını teşkil etdiği ve İslâmiyetin medâr-ı kıvâmı bulunduğu için Hilâfet-i Celîle-i İslâmiyye-yi sarsmak ve bu makâm-ı â'liyi mümkün olduğu kadar zaa'fa uğratmak hiss-i

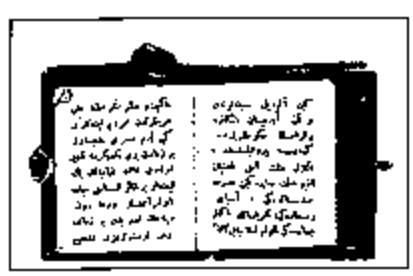

kin-alûdunu sinelerinden bir an ayırmayan İngiltere ve Fransa'nın hükûmetlerini de kendisine peyrev kılmışdır

İttilâf-ı Müselles nâmını taşıyan işbu hey'et-i cebâire geçen a'sırda Hindistan'daki Asyâ-yı Vustâ'daki, Afrika'nın ekser cihatındaki akvâm-ı islâmiyeyi kâffeten

hâkimiyet ve hukûmetlerinden ve hatta hürriyetlerinden mahrûm etdikleri gibi yarım a'sır mütecâviz bir zamandan beri yekdîdeğine zahîr olarak Memâlik-i Osmaniyenin pek kıymetdar bir takım aksamını ziyâ'a uğratmışlar ve daha dün denecek kadar yakın bir zamanda dahi komşularımızı reşci'

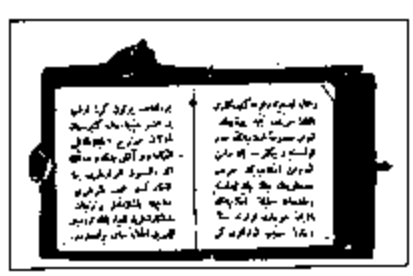

ve himâye ederek vuku'a getirdikleri Balkan Harbi'nde niçe yüzbin nüfûs-ı ma'sûme-i islâmiyenin heder olmasına ve binlerce pâk-dâmen-i muhadderât-ı islâmiyenin cevher-i i'smetlerinin çâk çâk edilmesine ve mukaddesât-ı celîle-i islâmiyenin bîhürmet-i hevesât olmasına mânen ve maddeten sebeb oldukları gibi

bu def'â da bütün kürre-i arzı bir mahşer-i heyecân hâline getirecek olan beş nev'i ihtilâtını ihrâzına ve bu îtâ-i ceng ü cidâlin en dilsûz sefîrelerini yine kalb-gâh-ı ümmet-i Muhammed'e doğru saçmağa başlamışlar ve tertibât-ı mel'ânekârâneleriyle elyâzübillah nûr-ı mübîn-i ilâhiyi itfâya sûy'a bulunmuşlardır.

1333
Cihad Beyannamesi
Hatırası

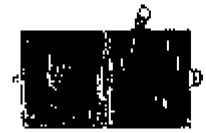

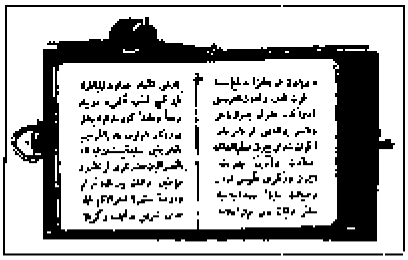

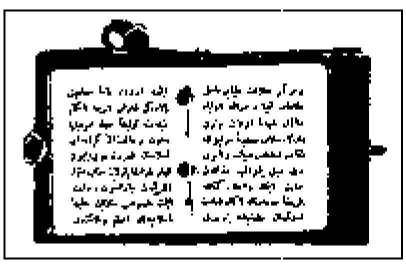

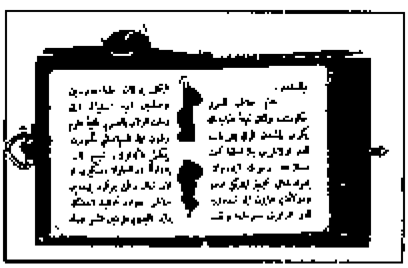

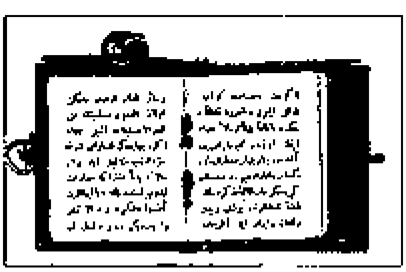

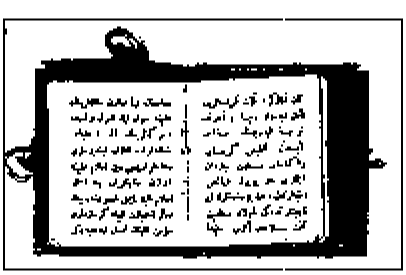

Yerisûne ianc... ilâ âhire...
kuvvet-i Kadîr'e ve kudret-i kahiresini idrâkde u'kul-i beşerin âciz ve kâsır bulunduğu ferman-fermây-ı ekvân-ı hüda-yı a'zi-mü'ş-şân'ın sa'adet-i dareyn-i beşeriyet için nûr-ı güzîn-i ilâhisi olan ve siyanet-i celile-i samedâniyesiyle mubeşşir bulunan din-i mübin-i İslâma

karşı izhâr-ı a'dâvet eyleyenlerin er geç gazab-ı ilâhiyeye düçâr ve ma'nen ve maddeten tarümâr olacakları derkâr olub hâdimül-haremeyn'üş bi'l-nasrü'l-mübin hazretleri kurre'tü'l-u'yun-ı mü'minin bulunan Beytullahü'l-harâm ve Ravzâ-i mutahhara-i fahrü'l-enâm ile Kudüs-i şerifi ve Necef ve Kerbelâ

ve merkez-i hilâfet-i a'liyyeyi hâsılı makamat-ı enbiyâ, merakıd-ı evliyâ, menazil-i şühedâ olan bütün Dârü'l-İslâmı mü'sle'inen bi-tevfik-ullah şeamet-i tasallutundan siyanet ve nâmus-ı din-i mübini şevaib-i mezellerden himâyet etmek ve i'lâ-i kelimetullah farizâ-ı mübinmesinin ba-kemal şehamet-i istiknâl-i muktezıyâne teves-sül

eylemek üzere cümme-i muslimini bâlâdaki fetâvi-yi şerife ahkâm-ı münifesine tevfikan cihad-ı e'kbermiyeye davet ve sâhibuz-zikr â'dâ-yı islâmiyenin kahrü tedmiri için Sulhan-ı zü'l-intikam olan Cenâb-ı münzel-i Kur'anından niyâz-ı nusret ve i'nayet ey-lemek hususunu Hilâfet-i celile-i islâmiyenin a'zâm vezaifinden

bilmişdir. Makam-ı hılafet kalemrı hukûmetinde bulunan teba'i Osmaniye'nin yirmi yaşından kırkbeş yaşına kadar olmalarını bi'l-istisnâ taht-ı silâha dâvet ederek bi-havle-tealâ techiz eylediği or-du ve donanmâ-yı hümâyûn ile şimdiye kadar ömürlerini neşr-i i'lme vakf

etmiş bulunan ulemâ-i müderrisin ve muallimin ümîd-i istikbâl-i din ü millet olan bi'l-umum talebe-i u'lûm ve funûn ile kısm-ı a'zâm memurin bi-yekûn ailelerin şeyh-i fâni pederleri ve vâli-delerin desıgiri olan şübbân-ı vatan bugün peyderpey meratik-ı cihada rehşid edilmekle beraber bi'l-umum mü'minin işbu cihad-ı

ekberden hissemend-i sevab olmak için "infirû hifafen" hük-müne imtisâl'en bedenen ve mâlen cihâd etmek üzere nefir-i â'mm emrini almışlar. Binâberin, Kırım, Kazan, Türkistan, Buha-ra, Hive, Hindistan gibi, Hükûmât-ı zâlime-i mezkûrenin kabza-i tasallutlarında bulunan ve Çin ve Efgan ve İran ile Afrika'da

ve sâir aktar arasında mütemekkin olan bi'l-umum müslimînin â'la-kadrü'l-istitâa' işbu cihad-ı ekbere bu baladaki fetâvi-i şerife mücebbesince Osmanlılar ile beraber mâlen, bedenen iştirake musara'at edüb "esteizü-billâh yâ eyyühellezine âmenû mâleküm" ve "illâ tenferû ya'zibküm" ve "kale

kâne âbaüküm" âyât-ı kerimelerini teemmül edecek dünya ve âhirette teveccüh edecek a'zâb-ı elimden tahlis-i girîbân ve ikti-sab-ı mesâdet-i câvidân eylemeleri en büyük ferâyiz-i diniyele-rinden, hele bu düşmenlerin zîr-i tâbi'iyetlerindeki evlâd-ı müsli-mîni taht-ı silâha alub Halîfe-i

müslimînin veya muâvin müttefiklerinin a'leyhine sevk ile şark ve garb ma'rekelerinin en (?) mıntakalarında itlâf etdirmeleri da-ha doğrusu din-i islâm a'leyhine olan cinâyetlerini yine ihtilât-ı esimine gösermeleri mü'min kalbinin tahammül edemeyeceği

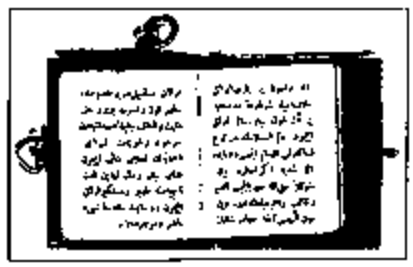

en dilsûz bir belâ olmak mülâbesesiyle şu kâri'a-i mudhişeye bir an evvel çâre-sâz olmak için âlem-i İslâmın her nev'i fedâkârlığı ikdâm etmesi ve bu yolda en şedîd ikâbları yine mütevekkilen alelûb sabr eylemesi akdem vezâif ve ehemmi-i ibâdâtdandır. Din-i mübîn-i ilâhî nâmına cihâda gıdâbın

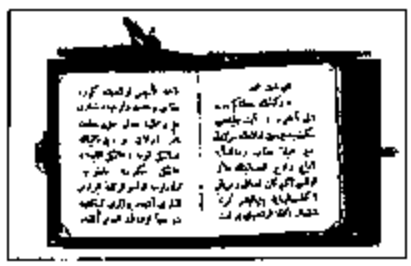

olan müslimîni her bir hususda nâzırân-ı feyz ve nusret buyurmağı rahmeten ve eltâf-ı celîle-i sâmedâniyeden nev'ûd ve şen'an-ı garra-i ümmediyyetin i'lâ-yı şânı için fedâ-yı cân ve mâl eyleyen ümmet-i nâciyesine tâlir ve dest-gir olmak için rûhâniyet-i mukaddese-i nebeviyye hâzır ve muvaffıdır.

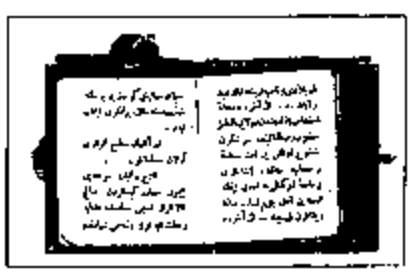

ey ümmet-i Muhammed "Ve kezâlike cealnâkum... ilâ âhire" âyet-i celîlesi hükmünce din-i mübîn-i İslâmın ser-nüzûlü siyer-i cemîle-i cenâb-ı saâdet-meâba itibar ve nevi' insâniyetin hâiz olması lâzım gelen tefâdl ve meziyâtı iktisâb ile beyne'l-beser nümûne-i imtisâl ittihaz olunacak bir ümmet-i

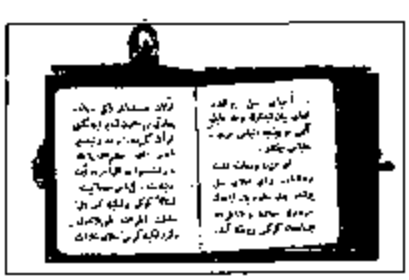

fazîle te'sis olunduğuna göre menbaı vahdet ve tevhîd, şiârı i'lâ-i ameli, hedefi hakk u saadet-i beşer olan bir din-i ilâhînin hangi kavme hangi âleme, hangi hükûmete mensûb olurlarsa olsunlar kâffeten efrâdı kalbleri Allahı yüzleri Kâbetullah'a müteveccihen Livâü'l-hamd-i Muhammedî altında

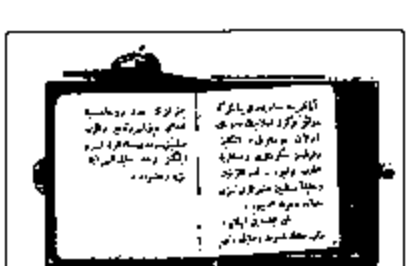

toplanmış ve nâsiyelerine "iyâke n'budu ve iyâke... ilâ âhire" nişâne-i ihtişâmı yazıldığından dolayı yalnız huzûr-ı Rabbü'l-âlemîn'de ser-nigûn-ı huzû' olmuş bir ümmet-i muazzama-i vahdâniyye hâlinde yaşamaları ve edâmî-i şevkîlerine teâdül etmek isteyen ehl-i bağî ve fesâde dâimâ "yekâtilûn fî sebîlu... ilâ âhire"

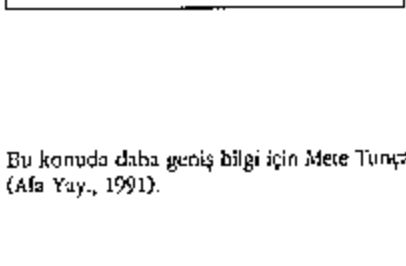

Sîmây-ı mehâbetini gösterivermek hususuna mâlik bulunmaları îcâb eder.
Ey Allahın mutî kulları olan Müslümanlar.
Felâh ve necât-ı muvahhidîn için cihâda gidenlerden sağ kalanlara nasîbe saâdet, ukbâya nâlet edenlerle rütbesi şehâdetdir.

ihyâ-yı hak yolunda fedâ-yı cân edenlerin va'd-i celîl-i ilâhî mûcibince dünyası izzet ukbâsı cennetdir.

Ey izzet ve saâdete teşne ve dildâde ve ey i'lâ-yı hakk yolunda bezl-i mâl ve cân ederek her dürlü meşâkk ve mahâtıraya mücâhidâne göğüs vermeğe âmâde

olan Müslümanlar! iki cihanda saadeti bizim için takdîr ettiğini Kur'an-ı Kerîminde va'ad ve tebşîr eden Allahü a'zîmü'ş-şânın "ve A'tasanwa... ilâ âhire" âyet-i celîlelerindeki emr-i sübhânesine imtisâlen gönül birliğiyle taht-ı â'lî-i saltanat etrafına toplanarak ve elbirliğiyle Kursî-yi Mu'allâ-yı Hilâfet'in

ayaklarına sanarak bilinız ki devletimiz bugün İslâmiyetin aduvv-i cânı olan Moskof, İngiliz ve Fransız hükûmetleri ve müttefikleriyle muhârib bulunuyor. Emîrü'l-mü'minîn ve Halîfe-i Müslimîn Hazretleri sizi cihâda dâ'vet ediyor.

Ey Mücâhidîn-i İslâm,
Cenâb-ı Hakk'ın nusret ve inâyeti ve nebî-i muhteremimizin meded-i rûhâniyesiyle â'dâ-yı dîni kahr ü tedmîr ve kulûb-i müslimîni sermedî saadetlerle tenvîr eylemeniz va'd-i celîl-i ilâhî ile müeyyed ve mübeşşerdir.

Çevirmeyazı Necdet Sakaoğlu

8 Bu konuda daha geniş bilgi için Mete Tunçay'ın çevirip derlediği Cihad ve Tehcir adlı kitaba başvurulabilir (Afa Yay., 1991).

TOPLUMSAL TARİH

MART 1994 FİYATI: 40.000 TL (KDV DAHİL)

1950'LERİN İSTANBUL ÜÇLEMESİ

ESKİ BEYOĞLU'NDA RUS LOKANTA VE BARLARI

FETVA MECMUALARI

GERMİNAL

TÜRK PORTOLANLARI

SABETAYCILIK VE YAHUDİLİK

M. E. BOZKURT VE BAKÜ SEMPOZYUMLARI

3

EDİTÖRDEN

SUNUŞ

Bu sayıda çeşitli konularda bir düzine inceleme var. Prof. Ayda Arel, ocak ayında Sydney şehrinin öyküsünü aktardığımız, Christopher Hibbert'in "Kentler ve Uygarlıklar" kitabından "S. Peterburg" bölümünü çevirdi (Ruslar, bu adı orada s olmadan yazıyor). Bizans'ın son zamanlarında, o zayıflarken, Cenova, Pisa ve Venedik gibi İtalyan şehir cumhuriyetlerinin önemi artıyordu. Bunların arasında da Venedik sivrildi, ama 16'ncı yüzyıla gelindiğinde o da gerileme sürecine girdi. Bundan böyle, bir haz ve güzellik merkezi kimliğine büründü. İşte asıl Venedik çökerken, Büyük Petro (Piotr) kendi adını verdiği kuzeyin Venedik'ini kurdu. (Birinci Dünya Savaşı'nda, Ruslar Alman düşmanlarının dilini boykot ederek şehri *grad* diye andılar; Lenin'in ölümünden -1924- Komünizmin iflasına kadar -1991- kentin adı Leningrad oldu.)

"Venedik ve Türkler" başlıklı İtalyanca derlemeden, bu ay da, klişeleşmiş Türk tipini işleyen bir makalenin özetini sunuyoruz.

Ruslarla ilgili bir başka yazımız, Behzat Üsdiken'in eski Beyoğlu'unda yemek yenecek ve içki içilecek yerleri anlatmaya başladığı dizinin ilki.

Necdet Sakaoğlu dostumuz eski fetvâ mecmualarına çağdaş bir duyarlıkla yaklaşıyor. İlhan Yerlikaya da, II. Abdülhamid döneminde yabancı medyanın hükûmete yaptığı baskı ve şantajları sergilemekte.

İlhan Pınar, İstanbul'un toplumsal yaşamını yansıtan 40 yıl önceki bir Alman radyo programını aktarıyor. Yine İzmir'den Dr. Kemal Arı, geçtiğimiz yılın sonlarında Kuşadası'nda toplanan Mahmut Esat Bozkurt Sempozyumu'nu anlatıyor. Ben de, bu ay katıldığım tek günlük bir Bakû Kurultayı sempozyumunu özetliyorum.

İlk sayımızda, Atatürk'ün ilk öğretmeni Şemsi Efendi hakkında bir yazısını okuduğunuz Ilgaz Zorlu, bu kere "Sabetaycılık ve Yahudilik" üstüne daha genel bir inceleme sunuyor.

Mustafa Şahin arkadaşımızın çevrimyazısını yaptığı konferans metni, Harb-i Umumî sonunda bir Türk Masonu gözüyle sosyalizmin ne anlama geldiğini açıklıyor. Bursa'dan Jean-Louis Mattei, Fransızca *Illustration* dergisinin bizim Trablusgarp savaşına bakışını aktarıyor.

Halil Berktay, Germinal'den hareketle bir film eleştirisi bağlamında, Marksizme bir tarihsel olgu ve kategori olarak yaklaşmak gereğine de değinmekte.

Koleksiyoncunun Dağarcığı'ndan sayfamızda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun ilk yıllarına ait boş bir üyelik kartı var. Osmanlı Basınında Yüz Yıl Önce Bu Ay'ın seçmeleri, her zamanki yerinde.

Şubatta yayımladığımız okuyucu mektubuna yanıtımı, ne kadar haklı bulacağınızı bilmiyorum. Bu arada, aynı ayın *Dergâh* dergisinde İsmail Kara arkadaşımın bana sitem eden bir notu çıktı. Yılbaşı sıralarında *Cumhuriyet Dergi*'ye yazdığım bir yazıda, 1980'lerde "Tarihte milliyetçi ve dincilerin tekelini kırdık" gibilerinden bir şey demiştim. Sayın Kara, daha ziyade "Laiklik elden gidiyor"cu söyleme yakışacağını düşündüğü bu ifadeyi ayrıca yanlış da buluyor. 12 Eylülde egemen olan tarihçiliğin Kemalist nitelik taşıdığını belirtiyor. Haklı. Ayrıca ben böyle bir klişe kullanmamalıydım. Ama kastettiğim, son yılların, hatta Cumhuriyet devrinin tarihçiliği değil, bütün tarihçilik geleneğimizdi. (Klâsik Osmanlı tarihçilerinin mütedeyyin kişiler olduğuna şüphe yok.) Tarihçilik II. Meşrutiyet'le birlikte şoven boyutlar aldı. Cumhuriyet'le de "Kültürel Turancılık" çizgisine girdi. Benim asıl eleştirmek istediğim, solun geçmişe karşı kayıtsızlığıydı. Tarih adına Marksist bir makro şemayla yetiniyorlar, geçmişi bilmemeyi âdeta solculuğun gereği sayıyorlardı. Bu anlayışın değişmesinde, bizim de tuzumuz oldu.

Geçen sayımız, ilkine oranla biraz daha toparlandı, ama hâlâ istediğimiz düzeyin uzağındayız. (İçerik açısından hedeflerinizi, Yanıt'ımın sonunda belirttim.) 44'üncü sayfada (Dünya'nın Türk Halkları) iki satır eksik çıkmış: Sayfanın bitiminde "dilinizi de mükemmel" dedikten sonra, "konuşan Dr. Andrew Mango'nun ilginç yazısını çevirerek sunuyoruz." sözleri olmalıydı.

Dergimiz çıktığında, Ramazan'ın yarısını geçmiş olacağız. Şeker Bayramı'nızı şimdiden kutluyorum. Hepinize saygı ve sevgiler sunarım.

METE TUNÇAY

BU SAYIDA

YÜZ YIL ÖNCE OSMANLI BASININDA BU AY
Ayşe Şen'in Tarih'tan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete havadisleri. 4

HER KISSADAN İLLE DE HİSSE ÇIKARILMASINI İSTEYENLERE YANIT
Mete Tunçay'dan Oktay Koltan'a mektup. 6

AVRUPALI GÖZÜYLE 1950'Lİ YILLARIN İSTANBUL ÜÇLEMESİ
İlhan Pınar Hamburg-Haiti Arası'ndan aktarıyor. 8

TRABLUSGARP SAVAŞI ÜZERİNE FRANSIZ KAYNAKLI BİR RÖPORTAJ
Jean-Louis Muttel L'Illustration'dan özetledi. 12

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YABANCI GAZETE VE HABER AJANSLARININ ŞANTAJ VE YOLSUZLUKLARI
İlhan Yerlikaya'nın incelemesi. 17

ESKİ BEYOĞLU'NDA RESTAURANT, BİRAHANE, BAR, GAZİNO VE MEYHANELER I
Behzat Üsdiken *Rus lokanta ve barlarını anlatıyor.* 20

PETRO ZAMANINDA SANKT-PETERBURG ŞEHRİ
Ayda Arel *C. Hibbert'ten çevirdi.* 24

HARİTA TARİHİ
Kemal Özdemir'in hazırladığı Osmanlı Deniz Haritaları *kitabından.* 32

GERMİNAL'DE GEÇMİŞ VE BUGÜN
Halil Berktay'dan bir film eleştirisi. 40

ZÂLİM İSTİBDAT
Fatma Mansur Coşar *Bizans'tan Venedik'e Türk Arkeolojileri'ni aktarmakta.* 42

TOPLUMSAL TARİH

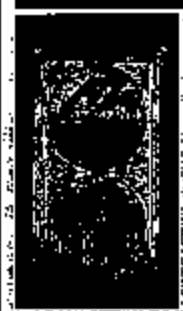

Arap Haritacı Al-Barun'un Afrika'yı-Afrikasıyla Kafile resmi, 1738-39. (Venedik Museo Civico Correr)

Aylık Dergi
Sayı: 8 Cilt: 1 Mart 1994

Sahibi: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına *Hilmi Yavuz*

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü ve Yayın Yönetmeni: ***Mete Tunçay***

Danışma Kurulu: *Ayşin Artadil, Ayda Arel, Halil Berktay, Edhem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Nuvit Sakaoğlu, Zafer Toprak*

Grafik Tasarım: *Haluk Yuncay*

Teknik Yönetmen: *Tamer Kayaş*

Dizgi, Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı* Baskı: *Altan Matbaası*

Adres: *Yıldız Sarayı Arabacılar Durağı, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Yıllık-12 sayı: 400.000 TL.
Altı aylık-6 sayı: 225.000 TL.

TOPLUM TARİHİ İÇİN ZENGİN BİR KAYNAK:

FETVÂ MECMUALARI

NECDET SAKAOĞLU

Toplumumuzun yüzyıllar boyunca kazandığı veya yitirdiği değerler bakımından birinci derecede değerli kaynaklar olan fetvâ mecmuaları, şeriat düzeninde kadıların "kara kaplı" kitaplarıydı. Ta'zir-i şedîler, haps-i medidler için bunlara başvurulurdu. 15. ve 16. yüzyılların din bilginleri Zembilli Ali, Kemalpaşa-zâde Ahmed, Ebussuud efendiler, toplumu ve bireyi ilgilendiren her konuda fetvâlar yazarak İslâm dininin mantık çizgisini ve sağduyusunu bozmamaya çalıştılar. Onların ve sonraki ülemânın bıraktıkları binlerle fetvâ, Osmanlı asırlarının yaşam koşullarını, anlayış ve inançlarını, yazılı tarihten daha somut örneklerle sergilemektedir. Bu nedenle eski fetvâ mecmuaları daha çok toplum tarihini ilgilendiren birer kaynak değerindedir.

Örneğin eski fetvâ mecmualarının konulara göre kronolojik tertipleri yapılabilse ne denli çarpıcı değişimler yaşandığı ortaya çıkacaktır. Sözgelimi, dini yozlaştırdıkları, yeni ibadet biçimleri getirdikleri, inançları saptırdıkları, tapınma ile eğlenmeyi içiçe soktukları, şeyhlere mürşitlere bağlanarak Hz. Muhammed'in yolundan çıktıkları ilh.. iddiaları ile mücadele ettikleri sofiyyeciler karşısında, şeriatçı kesimin yenik düşüşleri adım adım izlenebilir. Hatta giderek bilgi ve donanım yetersizliği içinde bocalayan 18. ve 19. yy ülemâsının, şeyhlerin eteklerine yapışıp dergâhlardan içeriye girişleri de saptanır. Bunun gibi, başlangıçta pek saf duygularla tarikate yönelenlerin üç beş kuşak sonraki izleyicilerinin neler yaptıkları da türlü olaylarla ortaya çıkarılabilir. "Kul tertibi" (tarikat) ile "Allah tertibi" (şeriat) arasındaki bitmeyen kavganın gerçek nedenleri de açığa çıkar.

Öte yandan bazı tarikatların bünyesine giren bugün bile dedikoduları yapılan gayri ahlakî davranışlar, örneğin şair Hayretî'ye

"canımız mahbûb ile meydür kalandan fâriğiz"

dedirten Kalenderîliğin, bunlara öfke duyan bir başka ozanı:

"Tâ ezelden meyl-i zenâir âdemi nisvân eden
Ânın-çün şeyh ü soft cân verir oğlana hep!"

hicviyesinde ima edilen kepazeliğin içyüzü de öğrenilir. Melâmet meşrepli Kaygusuz Abdal'ın (ö. 1444)

"Işkunla fâş oldum/Yolunda tırâş oldum
Melâmet dîninecigin/Kalvirdim dilmedek"

dizeleriyle pek masumane anlattığı bir olumsunun, tâ 1940'lardaki (500 yıl sonra) uzantısını benim, babamın dükkân komşusu berbere haftada on günde bir gelip "âyîn-i Kalenderî ve tezyînî Haydarî üzre kirpik ve kaş ve sakal ve saçın pâk tırâş ettiren" merhum zâtı merakla seyredişime değin nasıl yaşayabildiği de yine bu tür kaynaklardan keşfedilebilir. Kuşkusuz bunlarla birlikte menâkıbnâmelerin, tezkirelerin, ahlakî eserlerin de artık yepyeni yaklaşımlarla incelenmesi gerekmektedir.

Elimizdeki 16. ve 17. yy'a ait fetvâ mecmualarında akla gelmeyecek konularda bile fetvâlar var. Örneğin, karısını nâmahremden kaçırmayan imamın arkasında namaz kılınıp kılınamayacağı, sahipsiz mezarın taşı bir câmi inşaatında kullanılmışsa içinde namaz kılmanın câiz olup olmayacağı, kılıç balçağındaki altın ve gümüş işleme için zekât vermek gerekip gerekmediği gibi... Çoğu "Ahmed bin Kemal" (Kemalpaşazâde Şemseddin Ahmed, ölümü 1534) imzasını taşıyan bu fetvâlar arasında tarikatlerle ilgili olanlar daha da ilginçtir. Bu kısa metinler, dönemin Türkçesi ve anlatım teknikleri bakımından da birer belgedir:

"Birkaç sofiler bir yere cem' olub ayak üzre kalkub kalgayub dönüb ol hâlde başdan rü çıkarub elinde dutub girü giyüb kuşağın ve düğmüşün çözüb cümlesi bu üslûb üzre hareket idüb birbirine eyüşüb gazel okundukda ıstına' idüb tamâm olduk-da bu yerden kalgışsalar biz dâire-i akıldan çıkub cümlemüz bir yerden vücd olduk bize devr ve raks mübâhdur diseler kavilleri makbûl olur mu?

el-cevab olmaz. Kezzablar müfterîlerdir. Ta'zir-i şedîd ile men' ve zecr lâzımdır."

"Zeyd sofî zikr iderken raksa ve devre harâm dirlermiş. Şeyhden el alub sofî olana harâm olmaz. Her-kim devre ve raksa harâm didiyse bizüm katımızda kâfir olur ve men' iden dahi kâfir olur dise şer'an Zeyd'e ne lâzım olur?

el-cevab kendileri kâfir ve atalerî Bayındır şeyhlerinden el alanlara muharremat-ı şer'iyye helâl olur deyü 'itikat iderlerse mülhidlerdir ve zındıklardır. Katilleri helâldir."

"Birkaç sofiler bir yere cem' olub tevhîd iderlerken ayak üzre kâh birbirinin ellerine yabaşub kâh kavalların boyunlarına bağlayub kalkub ve devr idüb bi-edeb 'avâzeler ve hareketler eyleseler şer'an câiz olur mu?

el-cevab ne'uzübillah olmaz."

"Tâife-i sofiyye cevâmi-i şerîfede ve emâkin-i münîfede ittihaz-ı zikrullah eylüyüb şevka geldük deyü hareket-i devriye eyleyüb kâh dtişüb ve kâh te'ahhur ve kâh tekaddüm eyleyüb hay hay deyüb ebyat ü

eş'ar okuyub enva-ı teganniyatla kelime-i tevhidi taşyir ve lahn eylediklerinde müslimanlardan bir nice kimseneler bunlara nasihat eyleyib itseler ki bu tarik ile zikrullah deyü eylediğünüz cazü-ı garibe ve hareket-i şeni'anenin fısk idüğüne zemâne müftileri fetvâ vermişlerdir. Mesâcid-i şerifede a'lenen fısk itmek islâma lâyık değildür bu makûle dalâletden gelün feragat eylen deyü nasihat eylediklerinde mütenassih olmayub nasihat kabul itmediklerinden müslimanlar dahi hamiyyet-i islâmiye eyleyib mezkûrları kâh darb ile ve kâh sünsürükle câmi-i şerifeden ihrac eyledüklerinde ih..."

"Birkaç hâtunlar bir yere cem' olub içlerinden Hind içün falan şeyhden el almışdır. Biz dahi andan el aldık deyü Hind'in evinde ve ahar kimselerün evlerinde fi zamanina sûret-i mutasavvefede olan mübtedîler gibi el ele olub ayağ üzere bülend savtla kâh zikrullah, kâh beyt okuyub kalğışub hilâf-ı şer' vaz' etmeği' adet idinüb 'ibadet iderüz deyü ilemadan men' idenlerin kavillerine iltifat itmeyüb zevcleri dahi rıhsat virüb memnu' olmadukları takdirce mezburlara ne lâzım olur? Cevab virülüb mülsab olma.

el-cevab hâkim-i şeriat-ı şerifeye tâ'zir-i şedid ile ve habs-i medid ile men' ve zecr itmek vâcibdir."

"Devranla zikr itmeği 'âdet iden kimselerün şehâdetleri şer'an istima' olunur mu? Cevab virülüb mülsab olunur.

el-cevab olmaz."

Bu altı fetvâ, 15. yy Anadolusunun İstanbulunun, tarikat ortamlarının aradığı coşku dolu, sazlı sözlü dünyasını, buna karşılık din kurallarından ödün vermemeye kararlı ilemâyı bize tanıtıyor. Fakat, gözden kaçırılmaması gereken başka konular da var: Bayındır şeyhleri kimlerdi?... Olasılıkla Türkmen boylarının yarı şaman yarı müslüman "dedeler"i ve babalar"ı ...

El alıp el veren "hâtun", onun çevresinde toplanan, yüksek sesle beyitler okuyup raks eden, bunu ibadet sayan, din bilginlerini eslemeyen "kocalarından rıhsatlı" kadınlara ne demeli?...

Zikir halkasına girip dönenlerin tanıklıklarının geçerli olmayacağı ise caydırıcılık şansından yoksun komik bir tehditir.

Din âlimleri, meslektaşlarından aymazlığa sapan, aklını "kadercilik"le bozan bedbahtlar için de fetvâlar vermek zorunda kalmışlardır. Ayyaş âlim hakkında İbn Kemal'in fetvâsının "mes'ele" bölümü aynen şöyle:

"Zeyd 'âlim, nefsine zâlim olub rûz u şeb ol bîedeb fısk u 'isyan işleyüb 'inde'n-nâs temâm bednâm oldukda cemaatden bir bölük kamu alâ vechi'l-levm âna ta'rîz ve tesni'ler idüb ber-mûcib-i emr-i ma'rûf ve neyb-i münker dîni fıskdan zecr itdiklerinde dise-kim meyhaneye gideceğim ve anda fısk edeceğim 'ilm'illahda mukarrerdür Levh-i Mahfûz'da mestûrdur. Lâcerem benden bu fıskın sudûru bir emr-i zarûrîdir!"

Bu mesele bizce karışık olduğundan cevabı bir iki sözcükle verilmemiş. Ortada bir "kadere iman" dogması ve bunu gerekçe gösterip meyhaneden çıkmayan bir din bilgini varken cevap vermek zor olduğu için, upuzun karmaşık, Arapça ibarelerle sayfalar doldurulmuş. İlkin, kadere imanın hükmü, insanın iradesi anlatılmış, sonra aymazlığa sapanın aklı yerinde mi değil mi bunun saptanmasının gerektiği üzerinde durulmuş, ardından eylemin zararlarının kişiyle sınırlı kalıp kalmadığının tesbiti önerilmiş vs.

Ülemânın tartıştığı ve fetvâ vermek gereğini duyduğu bir başka konu İstanbul'un "anveten" (savaşarak yenip istilâ etmek suretiyle) mi? "sulhen" (barış yoluyla) mi? alındığıdır. Çünkü birinci durumda kilîselerin yıkılması, câmiye çevrilmesi, gayrimüslimlerin dine davet veya kentten çıkartılmaları gibi birçok zaruret vardır. Bunu ilişkin fetvâ da enteresandır:

"Merhûm ve mağfûrleh Sultan Mehmed Han aleyhirrahmete ve'l-gufrân hazretleri Mahrûse-i İstanbul ve etrafında vaki' kariyeleri' anveten mi feth itmişlerdir beyân buyurula.

el-cevab ma'rûf olan 'anveten fetihdir. Amma kenais-i kadîme (eski kiliseler) hâli üzerine ibka olunmak sulh ile fethe delâlet eder. Sene hams ve erbâin ve tisa'mie (Hicrî 944-Miladî 1537) tarihinde bu husus teftiş olunmuştur. Yüzonyedi yaşında bir kimsene bulunub Yahudi(i) ve Nasarî el altından sultan Mehmed Han dahi anları seb'i (tutsak) itmeyüb hâlleri üzere mukarrer idecek oldu. Bu veçhile feth olundu deyü müfettiş mahfazasında şehadet idüb bu şehadet ile kenais-i kadîme hâli üzere kalmışdır."

Fetihten 84 yıl sonra ortaya getirilen tehlikeli bir konu, sanki bunun için yaşamış bir pir-i fâninin tanıklığı ile münakaşadan kurtarılmış.

Şu fetvâ ise hattatlara kolaylık sağlamış olmalıdır:

"Tefsirde Kur'an-ı 'azîmi sürhle (kırmızı) yazmakda kerahet var mıdır? Yazan asim olur mu?

el-cevab olmaz Ahmed (İbn Kemal)"

Uçurmak, takla attırmak ve eğlenmek için güvercin beslemek günah, üretip yemek için beslemek mübahmış:

"Zeyd, yavrusun yemek içün göğercin beslese lâ'b murad olmasa asim olur mu?

el-cevab olmaz"

Bu fetvâ da İbn Kemal'indir.

Salgın olan yerden kaçılıp kaçılmayacağına ilişkin bir fetvâ ile konuyu bağlayalım:

"Tâ'ûn nedir sâ-y (bulaşıcı) mıdır? ve bundan firâr câ'iz olur mu? ve firar edenlerün halâs olduklarının hikmeti nedir?

Beyân buyurula.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaat mezheb(i) üzre bi-iznillah-i teâlâ cin dırmasıdır. Bir arzda vaki' oldukda (kaçmak) memnû'dur. Ammâ Hakk teâlânın kahrında(n) lûtfına ekunmekde be's yokdur.

Halâsın dahi illallahü 'alem hikmeti budur."

Bu fetvâyı ise müftî Mehmed Nûri vermiş.(*) ■

(*) Yazıda yer verilen fetvâ örnekleri kitaplığımızda bulunan yazma fetvâ mecmualarından seçilmiştir. İstanbul'daki yazma eser mevcudu bulunan kütüphanelerin hepsinde pekçok fetvâ mecmûaları bulunduğu gibi bunlardan bazıları aynı zamanda basılmıştır: Fetavây-ı Ali Efendi 2 cilt İst., 1311-1312, 428-374, Fetavây-ı Abdürrahim 2 cilt, İst., 1243, 25-578-584, Fetavây-ı Ali Efendi ve Fetavây-ı Feyziyye, İst., 1324-1325, 436-398, Fetavây-ı Cami'ül-fetaveteyn, İst. 1252, 6-427, Fetavây-ı Feyziyye mean Nükûl, İst. 1266, 3-14-572 s., Fetavây-ı ibn Nüceym (ve tercümesi) İst. 1289, 3-363 s., Behcetu'l-Fetavâ mean Nükul, İst. 1266, 4-652 s., Netîcetü'l-Fetavâ mean Nükûl İst. 1237, 683 s. bunlardandır. Ayrıca yeni hattatlar Şeyhülislâm Ebussuud Efendi Fetvaları (Ü. Erdoğrul Düzdağ, Enderun Kitapevi) 1983'de İstanbul'da basılmıştır.

dığı güç ve şevkle, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal yapısı ve tarihi alanında bir birim olma yolunda yavaş ama kararlı adımlarla ilerliyor. Bu çerçevede gönüllü olarak çalışmalarımıza katılmak, yeni önerilerde bulunmak isteyen yeni arkadaşlarla tanışmak ve çalışmak bizim için büyük bir zevk olacak. Bekleriz...

TOPKAPI SARAYI'NI GEZDİK

Necdet Sakaoğlu'nun tanır mısınız? *İstanbul Ansiklopedisi*'nin editörlerinden olan bu değerli tarihçimizin en hoş özelliklerinden biri de ağzından bal damlamasıdır. Tarihi bir olayı, bir mekânı, bir hikâyeyi anlatmaya başlasın, ağzı açık dinler, hiç bitmesin istersiniz. Bunu keşfedip, bir de Sakaoğlu'nun engin uzmanlık yelpazesinde Topkapı Sarayı'nın önemli yer işgal ettiğini anlayınca Çağatay Anadol'un gözlerinde mazur bir ifade belirdi ve allem etti kallem etti, Necdet beyi Vakıf çalışanlarını Topkapı Sarayında gezdirmeye razı etti.

Kader... gezinin yapılacağı gün bu kışın en soğuk ve yağışlı günlerinden biriydi. Yine de Bab-ı Hümayun'dan geçip de Birinci Avlu'da titreşerek Necdet Beyi bekleyenlerin sayısı kırkı bulmuştu. Sarayın o insanın iliğini üşüten soğuğunda buz kesenlerin merakla sorduğu soru, "Bu sarayı nasıl ısıtıyorlardı acaba?" oldu. Birden bir bakmışsınız ki haremağaları haremin kapısını açmışlar, yakalı baltacılar küfe küfe odunu içeri taşıyorlar. Cariyeler koşuşturuyor, sofalardaki ocaklara odun atılıyor, akkor haline gelen kömürler mangallara aktarılıyor. Birbirinden güzel halıların üzerine kurulmuş kerevete uzanan kadınefendi, samur kürklü kaftanının yeninden çıkardığı zarif elini gümüş mangala uzatıyor ısınmak için. Her şeye rağmen burnu kızarmış soğuktan!

Gerçekten de Necdet Bey sarayı bize gezdirirken, o çoktan terkedilmiş, ıssız, soğuk odalar, harap koğuşlar, ot bürümüş avlular eski görkemine kavuştu. Mutfakta helvalar karılmaya, arka avlularda çamaşırlar yıkanmaya, şehzadeler yolları arşınlamaya, elçiler Babüssaade'de bekleşmeye başladı. Sadece sağda şu var solda bu var demiyordu Necdet bey; sarayın sosyal yaşamını, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal tarihini de birbirinden ilginç anekdotlarla anlatıyordu. Güzel bir öğle yemeğinden sonra da hazineyi gezdik. Sonra evlerimize dağıldık.

Necdet Sakaoğlu'na yürekten teşekkür ediyoruz. Diline, ayaklarına sağlık. Ayrıca, bu gezinin gerçekleşmesini sağlayan Topkapı Sarayı Müdürü Sayın Ahmet Menteş'e, müzenin görevli personeline, Konyalı Lokantası yetkililerine de teşekkür ediyoruz.

ARAŞTIRMALAR, YAYINLAR, İHTİYAÇLAR

Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arşivcilik Bölümü Öğretim Görevlisi Sayın Bekir Kemal Ataman'ın çağrısını yayınlıyoruz:

Bilindiği gibi Türkiye'de mevcut arşiv malzemesinin büyük çoğunluğu Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü'nün elindedir. Ancak gerek Osmanlı gerekse Cumhuriyet arşivinin ulaşamadığı ve miktar olarak en az DAGM'dekiler kadar olduğunu tahmin ettiğimiz bir yığının olduğu da bilinmektedir. Osmanlı arşivinin (şimdilik) ulaşamadığı kesim, Vakıflar, Müftülük, Tapu-Kadastro gibi kamu kuruluşları ile çok sayıda özel arşive dağılmış durumdadır. Cumhuriyet arşivinin ulaşamadığı kesim ise dönemin iş, siyaset ve çalışma dünyaları ile ilgili evrak ve özel kesim elindeki kâğıt dışı malzeme yığınlarıdır.

Bu kaynaklarla ilgili temel bilgiyi bir araya getirmek, Türkiye'nin gerek geçmiş gerekse bugünkü tarihi üzerinde çalışan her türden araştırmacı için hiç şüphesiz büyük önem taşımaktadır. Çünkü aksi takdirde bu kaynakların tamamına yakın kısmı bilinmeden ve kullanılmadan kalacaktır.

Bu konuda daha önce yapılmış yayınlar, görece derli toplu olan bir kısım kamu kesimi arşivinin Osmanlı dönemine ait koleksiyonlarıyla ilgili yayınladıkları kataloglardan ibarettir. Bunlar dışındaki arşivler, tesadüfler dışında bir bilinmezlik evreninde kaybolmuşlardır.

DAGM'nin faaliyet alanı dışında kalan Cumhuriyet dönemine ait malzeme ise hiç bilinmemekte ve araştırmacılara tamamen kapalı kalmaktadır.

Dolayısıyla DAGM elinde bulunmayan "Türkiye'nin arşiv kaynakları"nı tespit edebilmek, bunlarla ilgili temel bilgiyi, kullanımı kolay bir araştırma aracı haline bir araya getirmek ve yayınlayarak araştırmacıların hizmetine sunmak, çok geç kalınmış bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu konuda şu ana kadar yapılmış tek benzer çalışma -bildiğimiz kadarıyla- kendi yayımladığımız *Archivmedia* dergisince yürütülmektedir. Ancak, bu çalışmanın da gerek içerik gerekse kapsayıcılık açısından belirli bir standardı olduğu söylenemez.

Bu ihtiyacı göz önüne alarak, "Türkiye Arşiv Kaynakları Rehberi" adıyla bir büyük projeye soyunuyoruz. Ancak, böylesi büyük bir projenin altından tek başımıza kalkmamız - doğal olarak- pek mümkün değil. Dolayısıyla katkısı olabilecek bütün kişi ve kuruluşların yardımına ihtiyacımız olacak.

Bunların başında ulaşabileceğimiz adreslerin tespiti geliyor. Özellikle özel arşiv koleksiyonuna sahip kişi ve kuruluşları tespit edip ulaşabilmek için katkısı olabilecek herkesin yardımına ihtiya-

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1995 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

TÜRK SANATINDA FİL FİGÜRLERİNİN SEMBOLİZMİ

BEDEVİLİKTEN VEHHABİ-SUUDİ İMPARATORLUĞUNA

VİCDANLI TÜRK VALİSİ: FAİK ALİ OZANSOY

İLK KADIN YILLIĞI NEVSÂL-İ NİSVAN

23

BEDEVÎLİKTEN VEHHABÎ-SUUDÎ İMPARATORLUĞU'NA

NECDET SAKAOĞLU

Suudî Arabistan'da uyuşturucu kaçakçılığı, hırsızlık, zina, katil suçlarını işleyen Müslümanların boyunları vurularken bu dehşet uyandırıcı infazlara uzaktan tepki gösterenlerin, dinsel-siyasal bir olgunun temelini daha doğru saptamak, ayrıca öfkelerini dindirmek için Burckhardt'ın *Arabistan Seyahati*, Robert Montagne'nin *Çöl Medeniyeti* yapıtlarını veya Eyüb Sabri'nin *Tarih-i Vehhabiyan*'ını, *Cevdet Paşa Tarihi*'nin muhtelif ciltlerindeki konuya ilişkin olayları ve açıklamaları, Yusuf Ziya Yörükhan'ın, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nde, Neşet Çağatay'ın *İslâm Ansiklopedisi*'nde yayımlanan "Vehhabilik" makalelerini okumaları yararlı olur.

Robert Montagne, *Çöl Medeniyeti*'nde, bedeviliğin, çöl, vahâ, hurma... vb öğelere dayalı ve çok eski bir yaşam anlayışının 20. yy'ın nasıl taşındığını özetlemektedir. Bedevilikten güçlü Arap devletlerinin doğması ise 19. yy boyunca süren, Şammar, Aneze, Semb, Abde... kabilelerinin bunlarla Osmanlı ve Mısır orduları arasındaki mücadelelerin sonucudur. Hail'de Reşidîlerin, Deriyye'de Suudîlerin başlattıkları, Necid'i, Hicaz'ı, Yemen'den Suriye'ye, Basra'dan Kızıldeniz'e kadar uzanan çölleri saran bu büyük mücadelenin yegâne iki dinamiği ise bedevilik ve Vehhabîlik olmuştu.

Burckhardt, *Arabistan Seyahati* adlı eserinde büyük İslâm devletlerinin bedevî terörünü yenip kendi egemenliklerini tesis etme çabalarının 19. yy'a kadar bir sonuç veremediğini; Vehhabî egemenliğine kadar bedevî geleneklerinin değişmeden sürdüğünü, yaşamın tüm ayrıntılarını, bireysel ve toplumsal hukuk kurallarını da içeren bu yapının her yönüyle son derece ilginç olduğunu vurgular. Yazarın 19. yy ilk yarısına ait tespitleri arasında, Vehhabîliğin yayılmasından önce bedevîlerin dindar olmadıkları gerçeği de vardır. Kendi yaşamlarından gurur duyan ve onu değiştirmeye yanaşmayan bedevîler, İslâmiyetin geniş ve güvenceli gölgesi altında, fakat bu dinin etkilerinden olabildiğince uzak kalarak güçlü bir toplumsal vicdan da taşımışlardır. Bunun yanında en eski Samî geleneklerinden "kadınlarını, başlarını ve saçlarını sımsıkı örtmeleri"; ancak erkeklerin aşk ve hayranlık dolu bakışları karşısında raks ederken vücutlarındaki en değerli servet saydıkları saçlarının -deve sidiği ile parlatılmış örgülerini- çözmeleri; saçlarının, dişlerinin parlaklığı ile erkekleri âdeta büyülemeleri gibi nice geleneği de aynen korumuşlardır. Bedevî toplumunun bünyesini ve örgütlenişini tanımak ve tanıtmak, -hele çağdaş ölçütlerle- güçtür. Yine, Arabistan'da geçerli kuralların hepsini İslâmî sanmak da yanılmaktır.

Son iki yüzyılda bedevî dünyasını etkileyen, hatta değiştiren en önemli olgu ise Vehhabîlik'tir. İslâmiyetin en katı ve köktenci kurallarının öğretisine dayalı ve sonuncu mezhep bölünmelerinden olan Vehhabîlik, Necid'de ortaya çıktı. (9. yy'da aynı bölgede Karmatîliğin de doğmuş olması dikkat çekicidir.) Bu yarı siyasi yarı dinsel mezhebin kurucusu, 1745'te "Bâtılları ve bid'atleri yok etmek için" mücadele başlatan Muhammet ibn Abdülvahhab'dır (1711-1799). Hanbelî mezhebinden olan Muhammed, Hasa Bölgesi emirleri ile girişiği savaşlarda başarılı olamayarak Der'iyye vahâsındaki emir Muhammed ibn'üs-Suud'a sığındı. Bu iki Muhammed arasındaki dostluk ve ittifak, bugünkü Suudî Krallığı'nın temeli olmuştur.

Muhammed ibnü's-Suud'un (emirliği 1744-1766) "İmam" tanıdığı Muhammed ibn Abdülvahhab, emir Muhammed'in oğlu Abdülaziz'den (1766-1803) de tam destek gördü ve onun teokratik bir devletin kurucusu olmasını, Hanbelî-Vehhabî şeriatının da bedevî geleneklerinin üstünde etkinlik kazanmasını destekledi. I. Abdülaziz Vehhabîliği kılıçla yaymaya çalıştı ve ganimetlerin beşte birini savaşçılarına bırakınca taraftarları giderek çoğaldı. Vehhabilik, en şiddetli dönemini bu emirin son yıllarında (1790'dan itibaren) yaşadı. Osmanlı Devleti ise resmen olmasa da fiilen Orta Arabistan'ı Vehhabi-Suudî egemenliğine terk etti.

Bu yeni dönemde küçük fakat korkutucu Suud emirliğinin silahlı gücünü ise "el-Muvahhidîn" denilen genç müridler oluşturmaktaydı. Bunlar, imam Muhammed ibn Abdülvahhab'ın koyduğu yasakların ve kurallarını takipçisiydiler. İmam ise öğretisini *Kitabü't-Tevhid*'inde ve risalelerinde açıklamıştı. Beş vakit namazın cemaatle kılınması bedevilerce kutsanan ağaçların, puta benzer şeylerin, türbelerin ortadan kaldırılması; tütün, içki, uyuşturucu içilmemesi ve kullanılmaması, ipekli ve pahalı elbiseler giyilmemesi, çalgı çalınmaması... en önemli kurallardı.

Bu yeni öğreti, İbn Teymiye'nin (ö.1328) tâdil ettiği Hanbelîlik ile Zahirîlik'in ve Haricîlik'in bir senteziydi.

-İcma' ve istihsanın geçersiz,

-Vehhabî olmayanların kâfir,

-inancın temelinin ameli tevhide dayandığını ve bunu yerine getirmeyenlerin dinsizlik,

-Allah'ın emirleri ve peygamberin sünnetleri dışındaki her şeyin bid'at,

-Hicri 500 (Miladi 1107) yılından sonra ölenlerin hepsinin kâfir,

-velî, mürşit tanımanın, tarikate girmenin dinsizlik,

-türbe yapmak ve böyle yerlerde dua etmek gibi âdetlerin şaşkınlık,

-Allah'tan başkasından, peygamberlerden, meleklerden yardım beklemenin küfür,

-vakıf kurumlarının bâtıl olduğunu ileri süren yeni mezhep kısa zamanda Arabistan dışında da taraftar bulmaya başladı. Vehhabiler, bölgeye sevk edilen Osmanlı ve Mısır (Kavalalı) ordularına karşı savunma ve saldırı üstünlüğü kurdular. Kutsal topraklara girerek Mekke'de ve Medine'de inançları doğrultusunda tahribata koyuldular. Peygamberin mezarını tezyinattan arındırdılar. Hz. Hatice'nin türbesini, Hz. Ebubekir'in evini Bakiy Mezarlığı'ndaki türbeleri yıkıp taşları ile sur ördüler. Zikir, nâfile, sünnet namazlarını, el öpmeyi, büyüğün karşısında eğilmeyi, evliyâ kabirlerini ziyareti, yağmur duasını, Sakal-ı Şerif, Hırka-i Şerif ziyaretlerini, Mehdi'ye, Hızır-İlyas'a inanmayı; tarikatleri, şeyhlere bağlanmayı; Ehli-i Beyt sevgisini... küfür (dinsizlik) ve bid'at sayarak yasakladılar.

Vehhabiler, gerçek İslâm hukukunu uygulamayarak dinin ilkelerini terk eden bir hükümet saydıkları Osmanlı Devleti'ne, halifeliğini kesinlikle reddettikleri padişaha cihad ilân ettiler. Necidlilerin hiçbir zaman bu devletin uyruğu olmadığını ileri sürdüler. Bununla da kalmayarak âdeta bir avuç denebilecek güçlerle binlerce askerden oluşan Osmanlı ve Mısır ordularına karşı direndiler, başarılar kazandılar. Suudî emirlerinin yönettiği Vehhabî bölükleri Riyad'ı, Casim'i, Cebel-i Şammar'ı, Hassa'yı ele geçirerek Orta Arabistan'a egemen oldular.

Vehhabîlik kısa zamanda İran'da, Afganistan'da, Hindistan'da da yandaşlar buldu. Diğer yandan Hicaz bölgesini kontrol eden Mekke Şerifi Galib (ö. 1813) Vehhabîliği "rafizî" ilân ederek bu mezhebi yaymak isteyenlerin Hicaz'a girmelerini engellemeye çalışmaktaydı. Ancak Hassa'da ve Hicaz'da uğradığı yenilgilerden sonra, önce anlaşmaya rızı oldu; 1801'de de Cidde'ye kaçtı. Vehhabiler 13 Mayıs 1802'de Kerbelâ'yı basıp 2 bin kişiyi öldürdüler. Hz. Hüseyin'in türbesini yağmalayıp tahrip ettiler. 18 Şubat 1803'te Taif'e giren I. Abdülaziz, kent halkını kılıçtan geçirdi; kitapları yaktırdı; türbeleri yıktırdı; evleri ve çarşıları yağmalattı. Hz. Abbas'ın türbesi yerle bir edildi. 30 Nisan'da Mekke'ye girdiğinde de benzeri eylemleri yinelemiştir.

Kerbelâ katliâmının öcünü almak üzere hareket geçen bir Şiî fedaî onlarından öldürülen Abdülaziz'in yerini oğlu emir Suud bin Abdülaziz (1803-1814) aldı. Bu ateşli emir döneminde Vehhabîlik, Yemen'den Kızıldeniz'e kadar yayıldığı gibi kendisi de bölgenin en korkulan kişisi oldu. Baskınlar, talanlar, kervan soygunları, kıyılarda da korsanlık eylemleri gerçi tüm Arabistan'ı teröre boğdu ama, Suud da akıl almaz bir servet edindi.

Vehhabî-Suudî yükselişinin bu ilk evresi, Osmanlı Devleti'nin değil, onun güçlü Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın ordusuna, 1811-1818 savaşlarındaki yenilgilerle kapandı. Bu mücadeleler sırasında ölen Suud'un yerini alan oğlu Abdullah İbnü's-Suud (1814-1818) Kavalalı İbrahim Paşa ile savaşırken Der'iyye'de tutsak düştü. Medine'ye getirilip dört gün halka teşhir edildi. Dört oğlu, danışmanları ile zincirlere vurulmuş olarak önce Kahire'ye, oradan İstanbul'a gönderildi. Şeyhülislâm Mekkizâde'nin fetvası, II. Mahmud'un fermanı ile sarayı meydanında Emir Abdüllah'ın, kent meydanlarında da direnenlerin boyunları vuruldu (19 Aralık 1819).

Suudîlerin yeniden toparlanması Abdullah'ın oğlu Terkî (Türkî) ibn Abdullah'ın (1820-1834), amcası Meşşerî ibnü's-Suud'un (1818-1819) kısa emirliğinden sonra başa geçmesi ile mümkün olabildi. Riyad'ı merkez yapan Terkî, Suudî Emirliğinin ikinci kurucusu sayılır. Fakat ölümünden sonra oğlu Faysal ibn Terkî (1. kez 1834-1838, 2. kez 1843-1865), Halid ibn Suud (1838-1841), Abdullah ibn İbrahim (1841-1843) dönemleri hanedan içi mücadelelerle geçti. Bu yıllarda Reşidîlerin bölgedeki üstünlüğü, Osmanlı Devleti'nin meşru temsilcisi Mekke Şerifi Muhammed'in Vehhabiler üzerindeki baskısı ise uzun sürmedi. 1843'ten sonra Rubu'l-Hâli'ye giden Faysal, bedevî kabilelerinden destek sağlamaya çalışarak emirliğini güçlendirdi.

Bu dönemde Reşidîlerle Suudîler arasındaki mücadele de 19.yy sonuna kadar sürecek yeni bir evreye girdi. Suudîlerin düşmanlarından Beni Halidler, Atuiyatlar da Reşidîlere koşut olarak mücadele etmekteydiler. Bu nedenle Abdullah ibn Faysal'ın (1865-1871), Suud ibn Faysal'ın (1871-1874) Muhammed ibn Suud'un (1874-1884), Abdurrahman ibn Faysal'ın (1886-1887), Abdullah ibn Faysal'ın (2. kez 1887-1888), Abdurrahman ibn Faysal'ın (2. kez 1888-1889) emirlikleri istikrarsızlıklarla geçti. Hatta 1865'te, Reşidîlerin Şammar cengâverlerinden oluşturduğu ordu Riyad'ı işgal etti. Abdurrahman ibn Faysal, küçük oğlu Abdülaziz'i (II.) de yanına alarak Kuveyt'e gitti ve es-Sabah hanedanına sığındı.

Amcası Muhammed ibn Faysal'ın (1891-1902) sönük emirliği boyunca, babası Abdurrahman'la Kuveyt'te kalan genç Abdülaziz, 20. yy'a girilirken gözü pek bir mücadele adamı olarak adını duyurdu. 1902'de fedaileriyle Riyad'a bir gece baskını düzenleyerek valiyi öldürdü; kenti ve çevresini ele geçirdi. Bir film konusu olabilecek bu inanılmaz macera, günümüzün güçlü ve zengin Suudî İmparatorluğu'nun asıl kuruluş tarihi ve II. Abdülaziz İbn Abdurrahman'ın 50 yıl sürecek emirliğinin başlangıcıdır.

Hızla yayılan yeni Suudî-Vehhabî hareketi, dört yıl içinde Casim'in zaptı, Reşidîlerin Ravzatü'l-Muhannâ savaşında yenilmeleri ile doruğa ulaştı. Abdülaziz, "İhvanü'l-Müdeyyene" (gerçek dini benimseyen kardeşler) ordusu kurdu. İhvan birlikleri, Suriye'den Yemen'e ve Kuveyt'e kadar, Osmanlı garnizonlarına, Türklerle işbirliği yapan Arap kabilele-

rine baskınlar düzenlemeye koyuldular. Abdülaziz, Hicaz'ı ele geçirmek için Şerif Hüseyin'le, onun kışkırttığı Araplarla savaşlara girişti. Necid'in tamamını kontrolüne aldı. Hanefiliğin savunucusu Haşimileri en büyük düşman kabul eden Vehhabilerin müfrit mücahitleri hem sünnî-hanefî topluluklara, hem Irak'taki Şiilere karşı acımasızca saldırdılar. Emir Abdülaziz ve İhvanların komutanı Faysal ed-Daviş, Necef ve Kerbelâ'daki kutsal yerleri yıkmaktan dahi çekinmediler. Buralara ziyarete gelenler, İpekli giyenler, çalgı çalanlar, şarkı söyleyenler, hatta bıyık uzatanlar; doğacağı çocuk Sünnî ya da Şiî olacak bahile kadınlar kılıçtan geçirildi.

Emir Abdülaziz 1913'te Hassa'yı zaptı ettikten sonra, Osmanlı-Haşimî, Reşidî ittifakına karşı, İngilizlerin desteğini kazanmayı başardı. Fakat, Vehhabîlik, kâfirlerle anlaşmaya izin vermediği için bu ilişkisini gizli tuttu. Bu gelişme üzerine Osmanlı padişahı V. Mehmed Reşad da 1914'te, bir irade ile Emir Abdülaziz'e "Sabahü'd-Devle" sanını ve Necid kaymakamlığını verdi. Bu onursal rütbelerin anlamı, yüzyıllık "âsî"lik damgasının silinmesiydi.

I. Dünya Savaşı'nda Lawerence'ın, Haşimîlerden Emir Faysal'ın (daha sonra Irak kralı), Emir Abdullah'ın (daha sonra Ürdün kralı) ortaya çıkmaları ile mücadele daha da kızıştı. Haşimî şerifleri hemen her seferinde Suudîlerin cesur ihvanlarına yenik düştüler. Arabistan ise baştan başa kana ve tereye boğuldu. Abdülaziz bu ortamda Asir'i, Hail'i, Hayber'i, Covf'u işgal etti. Yalnız İngiliz uçaklarının yağdırdığı bombalar yüzünden Amman'a giremedi.

I. Dünya Savaşı boyunca Arap Yarımadası'ndaki cephe muharebelerine koşut olarak devam eden mücadele, ancak 1922'deki ilk ateşkesle yavaşladı; tarafsız ve tampon bölgeler oluşturulmaya çalışıldı. Ama, 1924'te Kuveyt'teki konferans, şerif Hüseyin'in halifelik iddiasıyla ortaya atılması yüzünden dağıldı ve Vehhabî saldırıları yeniden başladı. İngiltere ise emir Abdülaziz'e bağladığı ödeneği kestiği gibi ihvan garnizonlarını da uçaklarına bombalattı. Buna rağmen Taif'in Suudîlere geçmesi önlenemediği gibi, 1925'te de Şerif Hüseyin Mekke'yi terk edip önce Cidde'ye oradan Akabe'ye gitti; son olarak Kıbrıs'a sığındı. Oğlu Ali'nin Cidde'deki krallığı ise 1925 yılı içinde birkaç ayla sınırlı kaldı.

Abdülaziz, 1926'da resmen Hicaz kralı oldu ve Mekke'de bir İslâm konferansı topladı. Yine o yılki hac farizasına da ilk kez başkanlık etti. Artık, İslâmiyetin kutsal kentlerinin koruyucusu oydu. Riyad'da, ulemadan aldığı destekle Necid sultanlığını ilân etmekte de gecikmedi. 1927'de ise artık ihtiyaç duymayacağı ihvan örgütünü, zaman zaman tenkilleri dahi göze alarak sürdü dağıttı.

Kararlı, sabırlı, cesur, kurnaz, alçakgönüllü Abdülaziz, ölümüne değin Suudî hanedanının ve yeni devletin güçlenmesini gözetti. Hanedanla devlet arasında kolaylıkla sökülüp atılamayacak bağlar kurdu. Sayıları yüzlerle hatta binlerle açıklanan hanedan bireylerini sıkı bir disipline aldı. Kuşkusuz, asıl gücü ülkesindeki zengin petrol yataklarına dayandığı gibi, iç ve dış siyasetlerini de yine bu doğal kaynağa göre belirlemekteydi. Onun bu siyaseti, 1953'te ölümünden sonra sırasıyla tahta geçen oğulları Suud bin Abdülaziz (1953-1963), Faysal bin Abdülaziz (1963-1975), Halid bin Abdülaziz (1975-1982) ve halen kral olan Fahd bin Abdülaziz (1982-) aynen izlemektedirler.

Hayatta iken gazete ve dergilerde sık sık resimleri görülen, kendisiyle ilgili haberlere yer verilen Abdülaziz, mütebessim çehresi, siyah gözlükleri, çenesindeki küçük sakalı, tacvârî bir agalle tutturduğu beyaz kefiyesi, entarisi, kolsuz hırkasıyle olduğu kadar, sayıları 180 olarak açıklanan eşleri, 130 çocuğu ile de ilgi uyandırıyordu. Fakat o, 20. yy'da Arap dünyasının en büyük lideri olarak tarihteki yerini almış bulunmaktadır. Özel yaşamında ise bedevî şeyhlerinin geleneklerini aynen koruduğu bilinmektedir. "Yabancılardan farkım, çalıya konmuş bir kuşu yakalayabilirim" diyerek kendi yumuşaklığını ve müzakere sabrını vurgulayan Abdülaziz, hac zamanı geldiğinde, dal kılıç geleneksel Arap oyunlarına katılır; şeyhlerle sıradan bir bedevî gibi sohbet eder, onların "Yâ Abdülaziz!.." diye hitap etmelerinden âdeta hoşlanırdı.

Çağdaşlaşmaya sıcak bakan Abdülaziz, ulemaya değer vererek onlardan birçok konuda olumlu görüşler ve fetvalar almayı başardı. Örneğin, telsizin, elektriğin, otomobilin, uçağın Arabistan'a girebilmesi onun bu yaklaşımı sayesinde mümkün olmuş; Batı teknolojisinin yenilikleri "bid'at" sayılmamıştır.

Diğer yandan Abdülaziz, İslâm mezheplerinin en katı kurallısı olan Vehhabîliği (bu ad resmen kullanılmayarak el-Muvahhidîn denilir) devletin, yargının, toplum düzeninin temel öğesi yapmış; bir anlamda bu öğretiyi anayasa konumuna getirmiştir.

Tarihsel sürecin bu kısa özetinden ve Hanbelîliğin en köktenci fırkası olan Vehhabîliğin ilkelerinden anlaşılacağı üzere, Suudî Arabistan'daki bütünüyle uygulamalara ve infazlara farklı bakmak gerekmektedir. Örneğin uyuşturucu kullanımı, alım ve satımını büyük günahlardan sayan ve yasaklayan Vehhabîlik, bu günahı (ya da suçu) işleyenlerin, yegâne infaz aracı kabul edilen "kılıç"la ve bir ibret-i müessire olarak herkesin gözü önünde boyunlarının vurulmasını öngördüğü için, kralın ya da onun adına bir başkasının bu işlemi durdurması, cezayı affetmesi olanaksızdır. Çünkü bizzat Suudî hanedanı, Arap çölünün Aneze bedevilerinden eski ve fâtih bir aile olarak Vehhabî iktidarını temsil etmektedirler. Otoritelerini dorukta ve sürekli tutabilmek için de bu mezhebin "vahdaniyyet" ilkesinden ve "kılıç" keskinliğinden hiçbir nedenle ödün vermemek durumundadırlar. Bir çöl medeniyetinden modern petrol imparatorluğuna yükseliş sürecinin 250 yıl boyunca daima Vehhabîlikle özdeş olageldiği unutulmamalıdır. Suudî Arabistan bayrağındaki "Kelime-i Tevhid" ve "kılıç" ise bu özdeşliğin simgesidir. ■

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ 1995 FİYATI: 125.000 TL (KDV DAHİL)

VEKİLHARÇ MASARİFAT PUSULALARI

OSMANLI DİPLOMATİKASI

ŞİRKET-İ HAYRİYE TARİFESİ

ANTALYA TİCARETİ, 1922

19

ÖZEL DOSYA: ABDÜRREŞİD İBRAHİM-I

SUNUŞ

Bu ay, -Ağustosta tamamlanacak- yeni bir özel dosyaya başlıyoruz. Konu, çok ilginç bir kişi: İslâm misyoneri ve Teşkilât-ı Mahsusa ajanı Abdurreşid İbrahim. Onun yirminci yüzyılın ilk yarısındaki genel Asya politikasıyla içiçe geçen iniş-çıkışlı yaşam öyküsü, Japon istihbaratı ve Kara Ejderler örgütüyle de eklemleniyor. Bu konu üstünde yıllardır çalışan Selçuk Esenbel'e ve dergimizdeki dosyayı hazırlayan Nadir Özbek'e şükran borçluyuz.

Necdet Sakaoğlu arkadaşımızın kaleme aldığı "Vekâlâtçe Masârifât Pusulaları", Osmanlı sosyal tarihine kalıcı bir katkı niteliğinde. Bundan yüz küsur yıl önce, varlıklı bir İstanbul ailesinin mutfağına neler girerdi ve kaça alınırdı? Sakaoğlu'nun aktardığı cetvellerde, "boza için pekmez" gibi anlayamadığımız bir kalem dışında kalaba "boza" bildiğimiz nesneden başka bir şeyin de mi adıydı?, hep tanıdık yiyecekler var. Ama bunların tüketim miktarları, hele (çoğunun okka birimi üzerinden) fiyatları, üzerinde ciddiyetle durulmayı ve düşünülmeyi gerektiriyor.

Akdeniz Üniversitesi'nden Dr. Muhammed Güçlü, bize 1922 yazında, henüz Büyük Zafer kazanılmadan, ama o bölge çekilmede İtalyan işgalinden çıkmışken, Antalya Ticaret Odasının yayınladığı bir broşürden, tüccarların adları ve ne ticareti yaptıklarıyla birlikte ilin ekonomik durumu hakkında bilgiler aktarıyor. Bir başka uzun yazı, 66 yıl önceki bir Şirket-i Hayriye tarifesini irdeleyen koleksiyoncu Tunca Varış'ın. A. İbrahim Savaş'ın Kitabiyat bölümümüzde altı sayfa tutan "review article"ıysa, Bulgar Ottomanisti V. Stojanov'un "Osmanlı Diplomatikası ve Paleografyası" üstüne değerli yapıtının tanıtılmasına ayrılmış.

Geçen ayki Sunuş yazısında belirttiğim gibi, eski sayılarımızda bir hayli sözü edilen Hâbil Âdem Pelister hakkında Ali Birinci ve Cüneyd Oktay'un gönderdikleri notlar, yakın tarihimizin bu son derece enteresan simasına biraz daha ışık tutuyor. Ahmet Demirel arkadaşımız, 18'inci, yani Haziran sayımızda Hakkı Uyar'ın kendisine yöneltilen eleştirileri yanıtlayan uzun bir cevap hazırlamış. Ama elimize biraz gecikerek geçtiği için, onu ancak Ağustosta yayımlayabileceğiz. Osmanlı Basınından yüzyıl önce bu ayın seçmeleri ve Vakıf Haberleri her zamanki yerlerinde.

Gelecek ay yeniden buluşmak umuduyla, hepinize saygı ve sevgilerimi sunuyorum.

METE TUNÇAY

TOPLUMSAL
TARİH

Aylık Dergi
Sayı: 19 Cilt: 4 Temmuz 1995

Sahibi: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı adına
Orhan Y. Silier

Yayın Yönetmeni:
Mete Tunçay

Sorumlu Yazişleri Müdürü
Aygun Aumlal

Danışma Kurulu:
Ayşen Anadol, Ayda Arel, Halil Berktay, Erdem Eldem, Ekrem Işın, Çağlar Keyder, Şevket Pamuk, Necdet Sakaoğlu, Zafer Toprak

Grafik Tasarım:
Hrhrk Tunçay

Dizgi: Sayfa Düzeni: *Tarih Vakfı*
Baskı: *Yıldırım Matbaacılık*

Adres: *Yıldız Sarayı Atıfiyeciler Dairesi, Barbaros Bulvarı 80700 Beşiktaş-İstanbul*
Tel: *(212) 227 37 33*
Faks: *(212) 227 37 32*

Abone Koşulları:
Altı aylık (yurtiçi): 650 000 TL
(yurtdışı): 16 $US
6 sayılık cilt (yurtiçi): 800.000 TL
(yurtdışı): 20$US

Her gönderi için yurtiçi taah. posta ücreti olarak 20.000 TL, yurtdışı sayfece mevi için 1,5 $US, uçak mevi için 4 $US ilavesi.

OSMANLI BASININDA YÜZ YIL ÖNCE BU AY
Ayşe Şen'in İkdâm'dan seçip dilini değiştirmeden yeni harflere çevirdiği gazete haberleri. 4

ÖZEL DOSYA
ABDÜRREŞİD İBRAHİM-I
İslâm Misyoneri ve Teşkilât-ı Mahsusa Ajanı

SUNUŞ
Selçuk Esenbel 6

İSLÂMCI BİR EYLEM ADAMI
Nadir Özbek 7

BİLİNMEYEN YILLARI
İsmail Türkoğlu 13

İSLÂM DÜNYASINDA JAPONYA İMGESİ: ABDÜRREŞİD İBRAHİM VE GEÇ MEİJİ DÖNEMİ JAPONLARI
Selçuk Esenbel 18

(KIZI) FEVZİYE HANIMA MEKTUBU 27

KAYNAKLAR 28

HELMUT VOGT VE OĞLU
Kemal Kozanoğlu, *Birinci Dünya Savaşında Osmanlı Ordusunda görevli bir Alman subayının oğlundan anılar aktarıyor.* 29

KONSTANTİNOPEL'İN İÇİ VE DIŞI
Güttekin Emre, *1917 tarihli bir Alman Ajandasında İstanbul'un nasıl anlatıldığını resimlerle serimlemekte* 31

ANTALYA'NIN TİCARÎ DURUMU 1922
Dr. Muhammet Güçlü, *yerel bir yayına dayanarak, Büyük Zaferden önce İtalyanlardan çoktan "kurtulmuş" bulunan Antalya'daki ticaretleri betimliyor.* 33

VEKİLHARÇ MASARİFAT PUSULALARI (1880-1886)

NECDET SAKAOĞLU

Dünkü yaşamın en bilinmeyenleri, ailelerin çarşı pazarla ilişkileridir. Gerçi nakh nizamı, kentlere ve kasabalara gelen zahire ve emtiâ, bunların kontrolü, esnaf örgütleri vb konularda pek çok kaynak ve belge mevcutsa da bunların, doğrudan aile-çarşı ilişkilerini aydınlattığı söylenemez.

Şu iyi biliniyor ki taşrada çarşı pazar hareketi, günlük tüketimden ziyâde imalâtta, siparişe, yaz ve güz mevsimlerinde de yoğun biçimde toplan alım satımlara dönüktü. Çarşılarda, evânî, ayakkabı, giysi vb ürünleri için aratalar, ayrıca zahire, kasap, aktar dükkânları ile fırınlar vardı. Bölge ve yöre özelliklerine göre pazarlar ve panayırlar kuruluyordu. Aileler, beslenmelerine uzun süre yetecek zahire edinimini, toptan ve büyük ölçüde de kendi ürettikleri ile çözmeyi tercih etmekteydiler.

İstanbul'da ve diğer büyük limân kentlerinde ise her evin kileri bulunmakla birlikte, yaş sebze ve meyveden süte ve yoğurda kadar her nev'i yiyecek, çarşılarda pazarlanmakta; aileler gereksinimlerinin çoğunu gün gün almaktaydılar. Fakat bu alış veriş başlıbaşına bir sorundu. Kadınlar, "ayet pazarları"na gidebilirler, ama çarşı pazar dolaşıp ev gereksinimlerini alamazlardı. Bunu genellikle erkekler yapardı. Hâli vakti yerinde olanların ise ayvazı, uşağı, vekilharcı, kâhyası olur; bunlar, evin ya da konağın günlük alış veriş işlerine de bakarlardı. Kalabalık nüfuslu, konuk ağırlayan, masrafı çok konak ve yalıların vekilharçları ise hâne reisinin talimatına göre üzerlerindeki avansın nerelere harcandığını "masarifat pusulalarına" işleyip hesap verirlerdi. Uzun zaman saklanılmasında bir gereklilik bulunmayan bu tür pusulalar, herhâlde hafta, ay veya yıl sonunda yok ediliyordu. Olası ki kâğıda ve kayda pek düşkünler bunları toplayıp sandık diplerinde, tavanaralarında saklamışlardır. Oysa eski günlük yaşamın aile boyutunda tutulan biricik belgeleri bunlardı.

Masarifat pusulalarının yakılıp yıkılmadan, yangınlardan yıkımlardan rutubetten fare kemirmesinden kurtulup zamanımıza ulaşanları herhâlde çok azdır. Bizim, bir Boğaziçi yalısının tavanarasında veya izbesinde bulunup tasfiye edilen "evrak-ı metruke"den elde edebildiklerimiz içinde, her biri aşağı yukarı birer aylık harcamayı gösterir 6 adet de masraf pusulası var. Bunların tekine "İsmail bin Hüseyin 1303" okunan bir mühür basılmıştır. Bu belgelerin en eskisi 11 kânun-ı sânî-2 şubat 1296 (23 Ocak 1881 pazar - 14 Şubat 1881 pazartesi), sonuncusu 23 Hazirân 1302 - 16 teşrîn-i evvel 1302 (5 Temmuz 1886 - 27 Ekim 1886) tarihlidir. Aradaki 1298-1301 (1882-1885) yıllarına ait pusula örnekleri yoktur. Bununla birlikte mevcut belgelerden, dört mevsimlik tablolar çıkartılabiliyor. Bu tablolar, varlıklı bir İstanbul ailesinin kış, bahar, yaz ve güz aylarında mutfağına giren malzemeleri göstermektedir.

Zamanımızdan 110-115 yıl öncesine ait bu bilgilerden kaç yönlü sonuç çıkartılmaz ki?.. Köprü muruziyesinden kayık, bahmal ücretlerine, fitil mahsûnundan lamba şişesine, odundan çalı süpürgesine, çöpçü parasından şemsiye tamirine... değin yüzlerce kalemlik işlem içeren pusulalardan biz sadece mutfak harcamalarını aldık. Bu harcamalar bir beslenme tekdüzeliğini ve yoksulluğunu kanıtlıyor, en azından pusulaların ilgili olduğu konak için. Etle lezzetlendirilen patatesli şalgamlı pırasalı kış yemekleri, "Allah eksikliğini göstermesin!" temennisiyle çocuklara bazan "nimet", bazan "nân-ı aziz" denilip öptürülen ekmeğe dayalı karın doyurma geleneği; yaza doğru, bakladan kabaktan başlayıp patlıcana fasulyeye bamyaya kadar çeşitlenen sebzeler sâyesinde et tüketiminin dolayısıyla mutfak giderlerinin azaltılması; Anadolu halkının neredeyse yüzyılımızın başına kadar alışamadığı fakat tadına vardıktan sonra da "fukara eti" deyip her yemeğine katığı domatesin 1880'lerde İstanbul'da bolca yenmekte olduğu; masarifat pusulalarının ortaya koyduğu gerçeklerdendir. Karakışın 15 günlük bir kesitinde 95 okka (1 okka=1,283 kg) ekmek, 25 okka et tüketilmiş olması da düşündürücüdür. Yine öyle anlaşılıyor ki eskiden mevsimi geldiğinde kesintisiz 40 gün imaretlerde "kabak musakkası mına bir lokma er" pişirilmesi ("Kabak tada vermek" deyimimiz bu geleneğin hâtırasıdır) gibi, evlerde ve konaklarda da mevsim gereği her gün bamya, patlıcan, ya da fasulye yenilyormuş. Şekerin, pirinçin -hele kazevi denen özel zembiller içinde satılan Mısır pirinçinin- az tüketilmesi ise herhalde bunların aşırı pahalı oluşundandı. Diğer yandan, sık sık yoğurt alınırken sütte rağbet edilmemesi, mercimek, bulgur, bezelye gibi Anadolu harcı zahire adlarına, hele çayın pusulalarda rastlanmaması, sakatat lafzının geçmemesi de dikkat çekicidir.

26 Temmuz 1886'da "konağa" bir şeyhin misafir geldiği, pusulaların birindeki "Reşadetlü Aziz Hazretlerinin teşriflerinde 4 okka dakik ve sütd", bir başka pusuladaki "Öteki konakda bekciye verilen" gibi kayıtlar ise masarifat pusulalarının, kâhyalı, vekilharçlı, ayvazlı, uşaklı ve aile bireyleriyle birlikte 10-15 kişiyi barındıran bir konağa ait olduğunu düşündürmektedir.

Fiyatlar ise o günkü hayat pahalılığının günümüzdekinden de ağır olduğunu gösteriyor: İşçi ücretlerinin 4 kuruştan 7 kuruşa kadar olduğu 1880 İstanbul'unda 1 okka et, peynir veya şeker de ortalama 7-8 kuruştur. Daha kötüsü 4 kuruşluk taban yevmiyesi ile 2 okka (bugünkü gramajla 8 adet) ekmek alınabilmektedir. 100 kuruş itibar edilen 1 Osmanlı altını günümüzde 3.600.000 TL. olduğuna göre o zamanın 1 kuruşu (40 parası) 36.000 TL'lik bir alım gücüne sahipti. 1 parı ise 900 TL demekti. Bu eşitlemelere ve 1 okkanın 1,283 kg olduğu hesabına göre o zaman da peynirin kilosu

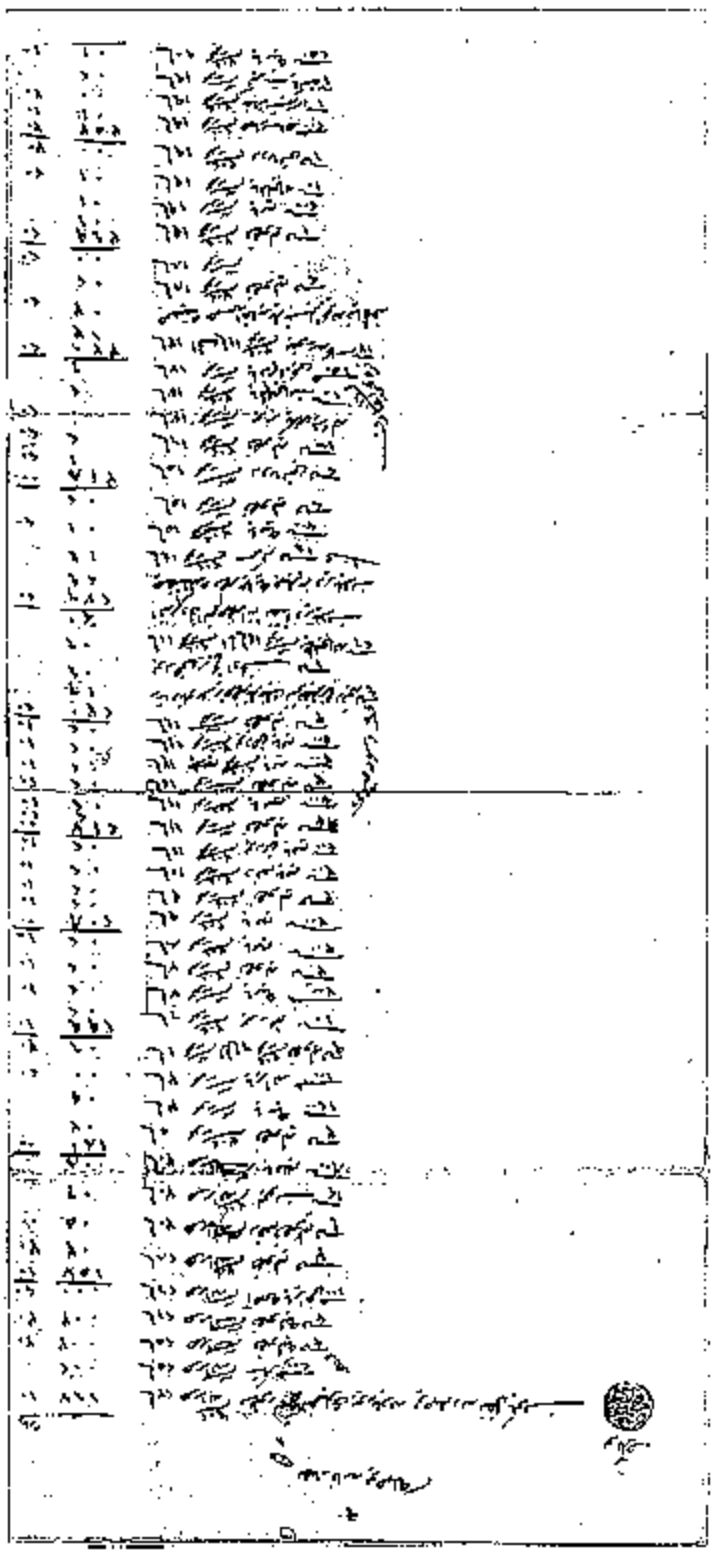

200.000 TL, yağ 300.000 TL, 1 kâse yoğurt 36.000 TL'ye geliyordu. Sebze fiyatları bugünkü 18.000-60.000 TL'ye denkti.

Gerçi bir konağa ilişkin bilgilerden hareket edip İstanbul geneli için kesin yargılarda bulunmak mümkün değildir. Ancak şu gerçek ki zengini yoksulu bütün İstanbullular umumlu yaşamak zorunda ve alışkanlığındaydılar. Isınma, giyim kuşam, ev eşyası söz konusu olunca umumlulukları daha da belirgindi. Bunu onlara kentin özel koşulları kazandırmıştı. Sözgelimi bir fırtına, zahire gemilerinin gelmesini geciktiriyor; bunun sonucu olarak hemen un, ekmek kalığı başlıyordu. Yine canlı hayvan sevkiyatının aksaması da et kalığına yol açıyordu. Öte yandan İstanbullulardan çoğunun maydanoz ekecek kadar toprağı yoktu. Kent içinde koyun keçi, inek beslenemezdi. Nobut oda bakla sofa evlerin kilerleri de güzden tıka basa doldurulamıyordu. Günlük beslenme iki öğündü: Kuşluktu ve gün batımında. Kahve-altı ise odun üzerinde, sabah erken kalkan yaşlıların kahve içmezden önce bir çerez tabağında önlerine konan peynir ekmek, reçel ekmekten ibaretti.

Bu alışkanlıkların 16. yy'dan beri değişmediğinin bir kanıtını ise Latîfî'nin *Evsâf-ı İstanbul*'unda(*) bulmaktayız. Latîfî (ö.1582) İstanbul'u ve İstanbulluları anlatırken "Şehr-i hûb ve belde-i merğub amma bir 'ayb ile ma'yub harc-ı lâzımına akçeleri yetmez ve masarif-i bî-nihâyesine değme kişinin kesb-ü kârı vefâ etmez.. ", "(İstanbullular) odaya odun için kapıyı yakarlar. Alelhusus anlar ki kedd-i yemin ve arak-ı cebin ile dirilmededir. Dahl-i deryûzesi hare-i nız-meresine yetmez ve 'âide-i kesb u kârı tertîb-i nân ü teresine yetmez, yani kifâfına kifâyet etmez.." der (**) ve kentteki yiyecek içecek sıkıntısının pahalılığının halkı, "engürü sofa"nın cenderede sıkılması gibi sıktığını, kentin güzelliğinin, köşklerinin ise kimsenin gözüne gözükmez olduğunu, hatta övüleceklere sövdüklerini ekler. ■

(*) Latîfî, *Evsâf-ı İstanbul*, (hzl. Nermin Sunna Peker) İst.1977, sayfa 65 vdd.

(**) Şehr-i hûb: Güzel kent; belde-i merğub: Beğenilen sevilen belde, ayb ile ma'yub: Aybı olan; masarif-i bî-nihâye: Sonu gelmez harcamalar; kesb-ü kâr: Kazanç, gelir; kedd-i yemin: El emeği; arak-ı cebin: Alın teri; dahl-i deryûze: elime geçen; hare-i nız-meresine: günlük gereksinimler; kifâfına kifâyet etmek: Ölmeyecek kadar yaşamasına yeten.

Tablo: 1

Kış Mevsiminde (23 Ocak-6 Şubat 1881):

Günler	alınanlar	okka/adet fiyatı		miktarı		tutarı kuruş / para	
Pazar	nân-ı aziz (ekmek)	65	para	9	okka	14	25
	lâhm-i ganem (Koyun eti)	7	kuruş	1	okka	7	-
	ebegümeci	30	para	2	okka	1	20
	patates	1	kuruş	2	okka	2	
	şalgam	10	para	5	okka	1	10
Pazartesi	nân-ı aziz	65	para	8	okka	13	-
	lâhm-i ganem	7	kuruş	2	okka	14	-
	makarûnya (makarna)	4,5	kuruş	1	okka	4	20
	kadaîf	4,5	kuruş	1,5	okka	6	30
	ıspanak	20	para	5	okka	2	20
	mi'deniyâz (maydanoz)	-		-		-	20
	tuz	1	kuruş	1	okka	1	-
Salı	nân-ı aziz	65	para	7	okka	13	15
	lâhm-i ganem	6,5	kuruş	2	okka 35 Dirhem	17	30
	pürbassa (purasa)	10	para	10	okka	2	20
Çarşamba	nân-ı aziz	65	para	8	okka	13	-
	lâhm-i ganem	7	kuruş	4	okka	28	-
Perşembe	nân-ı aziz	65	para	6	okka	9	30
	patates	1	kuruş	5	okka	5	-
	lâhm-i ganem	7	kuruş	3,5	okka	24	20
	tuz	1	para	5	okka	5	-
	ıspanak	30	para	4	okka	2	-
	yoğurt	30	para	4	küse	5	-
Cuma	nân-ı aziz	65	para	7	okka	13	-
	uskumru balığı	4	kuruş 30 para	3	okka	14	10
Cumartesi	nân-ı aziz	65	para	9	okka	14	25
	şeker	(15)	kuruş	200	dirhem	7	20
	dakik (un)	(3)	kuruş	1,5	okka	4	20
	bâdem (aşure için)	(18)	kuruş	32,5	dirhem	1	20
	lahana	15	para	10	okka	3	30
	mi'deniyâz	-		-		-	20
	yeşil salata ma'a soğan	-		-		2	-
	zuhûrât olarak lâhm-i ganem	7	kuruş	1	okka 50 dirhem	9	-
Pazar	nân-ı aziz	65	para	9	okka	14	25
	lâhm-i ganem	7	kuruş	1,5	okka	11	-
	dakik	3	kuruş	1,5	okka	4	20
	pekmez	100	para	1	okka	2	20
	mi'deniyâz	-		-		-	20
	ıspanak	15	Para	6	okka	2	10
	boza	50	para	7	okka	8	30
	pekmez boza için	100	para	1	okka	2	20
	portakal	(8)	para	50	adet	10	-
	rûgan-ı sîde (sâde yağ)	(11)	kuruş	200	dirhem	5	20
	sakadan alınan su	10	para	6	kıdra	1	20
Pazartesi	lâhm-i ganem	7	kuruş	10	okka 100 Dirhem	52	30
	fığıre için bâdem	(18)	kuruş	32,5	dirhem	1	20
	salata ve soğan ve mi'deniyâz	-		-		2	20
	nân-ı aziz	65	para	8	okka	13	-
Salı	nân-ı aziz	65	para	8	okka	13	-
	salata soğan/turb ma'a mi'deniyâz	-		-		3	20
	yoğurt	(32,5)	para	4	küse	3	10
	kimyon	-		-		-	20
	ev yumurtası	15	para	10	tane	3	30
çarşamba	nân-ı aziz	65	para	8	okka	13	-
perşembe	nân-ı aziz	65	para	9	okka	14	25
	bas kadaîf	4,5	kuruş	1,5	okka	6	30
	lavuç	25	para	1	okka	2	20
	salata ma'a soğan	-		-		1	20
	mi'deniyâz	-		-		-	20
	yoğurt	35	para	4	küse	3	20
cuma	nân-ı aziz	65	para	7	okka	11	15
	muhallebi güveçi	60	para	4	adet	6	-
	turb salata için	-		-		-	20
	şalgam	(15)	para	9	okka	1	20
	else gümücel	30	para	4	okka	3	-
cumartesi	içeru (hanım) için lahm-ı ganem	7	kr 10 para	3	okka	21	30
	pestil için şeker	5	kuruş	100	dirhem	1	10
	limon 7 para 6 fâire 1 -						

Tablo: II

Diyabarda (13 Nisan - 25 Nisan 1881)

Günler	alınanlar	okka/adet fiyatı		miktarı		tutarı kuruş	tutarı para
çarşamba	nân-ı aziz	70	para	10	okka	17	20
	salata soğan	-		-		1	-
perşembe	limon	8	para	20	tane	4	-
	dakik	3	kuruş	5	okka	15	-
	soğan	25	para	10	okka	6	10
	patates	50	para	5	okka	6	10
	bilgi	-		-		3	-
	bakla	50	para	4	okka	5	-
	dereotu nana nâne	-		-		-	20
	nân-ı aziz	65	para	9	okka	14	25
	nohud	110	para	2	okka	5	20
	sirke	70	para	5	okka	5	10
cuma	nan-ı aziz	65	para	13	okka	2	15
	çubuklu uzun pirinç	220	para	1	okka	3	10
	yoğurt	1	kuruş	6	kâse	6	-
	mi'deuvaz	-		-		-	10
	börek için penîr (peynir)	?		?		1	20
cumartesi	eğan-ı sîde	12,5	kuruş	10	okka	125	-
	pirinç kazevi (zenbil)	100	kuruş	1	kazevi	100	-
	dakik	100	para	10	okka	25	-
	bakla	50		4	okka	5	-
	yoğurt	50		5	okka	5	-
	börek için penîr ve mi'deuvaz	-		-		2	20
	kadaif	3,5		2	okka	7	-
	salata soğan	-		-		1	10
	nân-ı aziz	65	para	10	okka	16	10
pazar	lâhm-ı ganem	7,5	kuruş	4	okka	30	-
	nân-ı aziz	65	para	12	okka	19	-
	bakla	60	para	5	okka	7	20
	gül suyu	50	para	?		1	10
	börek için penîr	-		-		1	10
	mi'deuvâz nana nâne	-		-		1	-
	salata soğan	-		-		1	20
	şeker	4	kuruş	30	para 2 okka	9	20
	aşure için lâhdem	-		-		2	-
	yoğurt	1	kuruş	8	kâse	8	-
	süd içerü içür.	-		-		1	-
	limon	(8)	para	12	tane	2	20
	kahve	(1)	kuruş	100	dirhem	2	50
pazartesi	limon	(6)	para	20	tane	2	-
	lâhm-ı (et)	(7,5)	kuruş	2	okka	15	-
	sabah ve akşam salata ve soğan ve mi'deuvâz	-		-		3	20
	şeker	(4	kuruş 50 para)	5		23	30
	börek için penîr			1,5	okka	10	-
	kahve	(11	kuruş)	2	okka	22	-
	tuz	(1	kuruş)	5	okka	5	-
	bakla	(1	kuruş)	5	okka	5	-
	nân-ı aziz	(65	para)	15	okka	30	15
	tavuk	-		1	tane	9	-
	kadaif	(3	kuruş)	2,5	okka	7	20
	şerbetlik şeker	(7	kuruş)	1	okka	7	-
	ispanak	10	para	(12	okka)	3	-
salı	yoğurt	(35)	para	8	kâse	7	-
	rugan-ı zeyd (zeytinyağı)	10	kuruş	(5,5	okka)	55	-
	lasulye	65	para	6	okka	9	30
	şirke	60	para	6	okka	9	-
	sahta soğan	-		-		5	-
	bakla	55	para	15	okka	20	15
	nân-ı aziz	65	para	13	okka	29	5
	lâhm-ı ganem	7,5	kuruş	3,5	okka	26	10
	yoğurt	(35	para)	8	kâse	7	-
	enginar	35	para	12	tane	10	20
çarşamba	lâhm-ı ganem	7,5	kuruş	3,5	okka	26	10
	enginar	50	para	10	tane	12	20

	nân-ı aziz	65	arpa	15	okka	24	20
	şîid	3	kuruş	4	okka	12	-
	inebn	6	para	25	rüne	4	-
	sabah ve akşam salata soğan						
	mudenüvaz dere otu	-		-		3	20
	ıspanak	15	para	6	okka	2	10
	ebegömeci	1	kuruş	2	okka	2	-
	içeru için kaşer penâir	(10	kuruş)	100	dirhem	2	20
	soğan	25	para	10	okka	6	10
	yoğurt	35	para	8	kâse	7	-
perşembe	ongan-ı sâde	13	kuruş	2	okka	26	-
	dakik	3	kuruş	4	okka	12	-
	şeker	5	kuruş	3,5	okka	16	10
	sabah ve akşam salata soğan	-		-		4	-
	lâhim	7,5	kuruş	6	okka	45	-
	nân-ı aziz	65	para	15	okka	24	20
	ıspanak	15	para	10	tane	4	30
	enginar	50	para	21	tane	26	10
	bakla	2	kuruş	4	okka	8	-
	penâir	8	kuruş	100	dirhem	2	-
	yoğurt	(35	para)	8	kâse	7	-
	şerbetlik şeker	(7	kuruş)	1	okka	7	-
cuma	ongan-ı sâde	13	kuruş	1	okka	13	-
	bakla	60	para	3	okka	7	20
	enginar	50	para	4	tane	5	-
	nân-ı aziz	65	para	10	okka	16	10
	şeker	5	kuruş	200	dirhem	2	20
	dakik	3	kuruş	1	okka	3	-
	lâhm-ı ganem	7,5	kuruş	3,5	okka	26	10
	nâne nâ'denüvaz	-		-		-	20
	penâir	(7	kuruş)	100	dirhem	1	30
cumartesi	ongan-ı sâde	(13	kuruş)	200	dirhem	6	20
	lahm-ı ganem	7,5	kuruş	3	okka 50 dirhem	23	20
	nân-ı aziz	65	para	12	okka	19	20
	ongan-ı sâde	9	kuruş	10	okka	90	-
	şeker	4	kuruş 30 para	5	okka	23	40
	inebn	(7	para)	14	tane	2	20
	zeytun	(3	kuruş 10 para)	3	okka	10	-
	purhassa	15	para	10	okka	1	20
	salata	-		-		1	-

Tablo III

Yaz-güz aylarında (Temmuz-Ekim 1886)

27 Temmuz							
salı	bamya	300	tane			1	20
	fasulye	2	okka			2	-
	domates	2	okka			1	20
29 Temmuz							
Perşembe	lübler	20	paralık				20
	patlıcan	10	para	8	okka	2	-
	hademi içi	150	dirhem			6	-
22 Ağustos							
pazar	patlıcan	40	para	5	okka	5	-
	bamya	200	tane			1	20
	fasulye	50	para	2	tane	2	20
	ongan-ı zeyt	7	kuruş	1	okka	7	-
	tuz ince	1	kuruş	1	okka	1	-
23 Ağustos							
pazartesi	patlıcan	30	para	5	okka	2	20
	bamya -	200	tane			1	20
	fasulye	50	para	1	okka	1	10
24 Ağustos							
salı	patlıcan	20	para	5	okka	2	20
	fasulye	60	para	2	okka	3	-
	bamya	200	tane			1	20
1 Ekim							
cuma	domates	40	para	3	okka	3	-
	fasulye	60	para	3	okka	4	20
	kabak	30	para	2	okka	1	20
4 Ekim							
pazartesi	bamya	(200	adet)			1	20
	domates	40	para	1	okka	1	-

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

TEMMUZ 1996 FİYATI: 200.000 TL (KDV DAHİL)

1946 SENDİKACILIĞI

YUNANİSTAN'DA TÜRK ESİRLERİ

SÖZLÜ TARİH

1930'LARIN İSTANBUL BASININDA KADIN

İKİNCİ TROYA SAVAŞI

31

K İ T A B İ Y A T

OSMANLI KÜLTÜRÜNÜN ŞAHESERİ:

EVLİYA ÇELEBİ SEYAHATNAMESİ

NECDET SAKAOĞLU

Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zıllî, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, 1. Kitap. İstanbul, Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini*, haz. Orhan Şaik Gökyay, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1996, xxxii + 498 s.

Bütün Osmanlı asırları için bir başyapıttan söz etmek gerekirse, hacmi, konusu, programı, içeriği ve giderek artan değeri kadar dili, üslubu ve betim zenginliği yönünden de *Seyahatname* ile kıyaslanacak bir başka eser gösterilemez. Belki bir bakışımalık gereği, Kâtip Çelebi'yi (1609-1648) 49 yıllık kısa ömrüne sığdırdığı, aralarında *Cihânnümâ, Tezkire, Keşfü'z-zünûn*'un da bulunduğu 22 özgün eseri ve dünya çapındaki ünü gereği, Evliya Çelebi'yle (1611-1682) anmak borçtur. Osmanlı yazıcılığının, çağdaş ve yaşıt bu iki eşsiz kalemini, giderek kararan bir devrin ortasında birer zübre gibi ışıldar bulmak ne kadar şaşırtıcıdır? Osmanlılığın, daha doğrusu Osmanlı kültürünün yüz akı bu iki fenomenin yaşamlarındaki koşutluklar çoktur: Aşağı yukarı aynı yıllarda, aynı yolları ve menzilleri kullanarak diyar diyar dolaşmaları, mansıp mevki peşinde koşmamaları, Evliya'nın kendisinin, Kâtip Çelebi'nin babasının Enderunlu olmaları, her ikisinin de zamanlarında değil ilerde değer kazanacak konular seçmeleri, dönemlerinin sözde büyük âdemlerince küçümsenmeleri, bu nedenle de ne eserlerine ne özgeçmişlerine, tezkirelerde, sicillerde, üç beş nefes veya ilahi dizebilmiş bir tekke şeyhine ayrılan yerin bir cümlesi kadar olsun yer verilmeyişi... "Ketebeden Mustafa Çelebi" denilerek bunun büküldüğü, yirmi yıl terfi ettirilmeden kâtiplikte çakılı tutulup ancak Şeyhülislam Abdurrahman Efendi'nin tavsiyesiyle lütfen ve merhameten kalfalık (halifelik) verilen Kâtip Çelebi'yi; hattatlıktan cündiliğe, saidlikten koyuculuğa değin on parmağında on hüner varken Enderun'dan sipahi olarak çıkıp eyalet paşalarının peşinde dolaşan Evliya Çelebi bin Derviş Mehmed Zıllî'yi küçümseyişimiz, 17. yüzyılla da sınırlı kalmamış, yüzyılımıza kadar sürmüştür. Bizim kuşaklar bile daha ortaokul sıralarında Türkçe ve tarih öğretmenlerinden Evliya Çelebi'nin palavracılığını, seyahatnamesinin ise güvenilir bir eser olmadığını dinleyerek yetişmiştir. Ne acıdır ki geçen asırda Avrupalı araştırmacıların tanıtmalarından sonra biz de kibrimizi bir tarafa bırakıp sicillere, tezkirelere alınacak değerde görülmeyen bu iki aydınla övünmeye başladık!

Bu girişi noktalamadan zamanımızın bir aydınının adını da çelebilerin adlarının altına yazıp anmak gerekiyor: İki yıl önce yitirdiğimiz Orhan Şaik Gökyay (1902-1994). Evliya Çelebi ile Kâtip Çelebi'nin eserlerini güncelleştirmek, Türk harfleri ile yayımlamak, Gökyay'ın kafasından, kaleminden ve masasından eksik olmamıştı. Elbette ki en çok da *Seyahatname*'yi yeni harflerle kültürümüze kazandırmak istiyordu.

Yapı Kredi Yayınları arasında Şubat 1996'da yayımlanan *Evliya Çelebi Seyahatnamesi 1. Kitap: İstanbul*, "Sunuş" yazısından öğrendiğimize göre merhum Gökyay'ın 60'ar dakikalık 48 teyp kasetine okuduğu *Seyahatname*'nin Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki yazma nüshasından hazırlanmıştır. Şimdi elimizin altında yepyeni, özenli bir cilt içinde, büyük boy, xxxii (sunuş-içindekiler-kaynakça) + 319 (metin) + 177 (dizin) olmak üzere 528 sayfalık, Yapı Kredi yayını *Hazâ Seyâhatnâme-i cild-i evvel* var. Veya içeriği bakımından Evliya Çelebi'nin İstanbul destanı... Çünkü *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*'nin birinci cildi, içerdiği efsaneler, menkıbeler, öyküler, söylenceler, nakiller ile olduğu kadar, renkli, şenlikli, seçili anlatımı ile de İstanbul için yazılmış eşsiz bir destandır. Yapay söz sanatlarından arınmış, doğal ve akıcı Osmanlı nesrinin anlatım gücü ve armonisi Evliya'nın kaleminden bir destan sürükleyiciliğinde sular gibi akıp gitmektedir. İstanbul'un tarihi, efsaneleri, menkıbeleri, sarayları, camileri, kafileri, kasabaları, köyleri, bağları, bahçeleri, cemaatleri, esnafı, alimleri, mezzupları... kuşlarına varıncaya kadar tüm canlıları, kentin gelenekleri, tılsımları birer "epizot" diyebileceğimiz 228 fasılda aynı şiirsellikle anlatılmıştır. Bu düzeyde renk ve ayrıntı içeren bir başka kent kaynağı muhtemelen yoktur. Deryadan katre misali, bir mesiregâh betimini örnek verelim:

"Ve mesiregâh-ı deniz-hammâm: Yine kayıklar ile cümle ehibbâ her cuma' günleri bu Eyyub şehri önündeki cezireler mâbeynindeki halîçlere girüb cümle âşıkan ü ma'şukan u müştakan bilâ vasıta birbirlerini der-agûş edüb felekden kâm alub deniz mâlikleri gibi âdem melekleri nigûn futa ile şınaverlik ederler ve her cezirelerin çemenzarlarında 'ayş u nûş edüb gam-ı dünyayı feramûş edüb sohbet-i hassü'l-has ederler. Bu cây-ı müferrih dahi bir diyarın malısus değildir. Illâ şehr-i Eyyub'a mahsusdur."

3_5

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nin ilk 4 cildinin, Pertev Paşa Kütüphanesi nüshası esas alınarak Hicri 1314'te (1896) eski harflerde basımından tam yüz yıl sonra bu kez, 1. cildinin yeni harflerle ve son derece özenli bir baskı tekniği ile kültürümüze kazandırılması sevindiricidir.

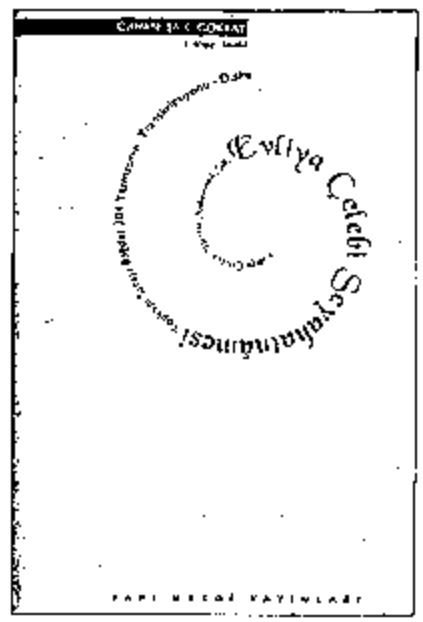

Ancak, *Seyahatname*'nin bu transkripsiyon yayını üzerinde uzmanlarca birçok yönden eleştirilerin yapılması kaçınılmaz gözükmekte. Beklenir ki bunlar bir an önce yapılsın ve müteakip ciltlerde aynı hatalara düşülmesin. Örneğin, "Dizin"in tekniğine alışmak ve aranılana zaman yitirmeden metinde ulaşabilmek mümkün değildir. İkinci bir husus, Pertev Paşa nüshasını esas alarak Necib Asım'ın hazırladığı 1314 basımı ile, Topkapı Sarayı (Bağdat) nüshasından yapıldığı belirtilen bu transkripsiyon arasındaki çelişkiler, farklılıklar, eksiklik veya fazlalıkları her okuyanı tereddütlere, şüphelere düşürecek boyutlardadır ve bu konuda bir açıklama da yapılmamıştır. Gerçi her yazmanın nüshaları arasında farklılıklar söz konusudur. Ancak bunlar ayrı birer çalışmaya konu olmuş ise yayınlar arasındaki farklılıkların vurgulanması kaçınılmazdır. Oysa *İkdam* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet'in, Necib Asım'ın yüzyıl önceki başarılı girişimlerine temas dahi edilmemiştir.

Yapı Kredi Yayınları'nın, Evliya Çelebi'ye layık bir yayın yapmak konusundaki özverisine teşekkür amacıyla bir tanıtma yazısını kaleme almazdan önce yeniyle eskiyi yer yer karşılaştırdık. Saptayabildiğimiz imla sorunlarının hepsine değinmemiz mümkün olmadığından yalnızca bir fasıldan birkaç örnek vermekle yetineceğiz.

a) 1314 baskısında bu "On Üçüncü Fasıl"a şöyle girilmektedir:

"Sûray-ı Atîk binasını beyan eder. İslambolun Karadeniz tarafına ve Galata ve Halice nâzır bir mürtefi' ve hevâdar mahalde Pozantin Kayser binası bir deyr-i kadîm var idi bi cevânib-i erbaası öyle çemenzar ve hayâbân ile müzeyyen idi ki Cenâb-ı Rabb-i izzet ber-hevâ tayran eden ve ber-zemin seyran eyleyen vuhûş u tuyurun ve hayvanat-ı güna gûnun envâ'ın dımbıstın içre cem' buyurmuşdu." (s. 117)

b) Bu baskıda (aynı fasıl):

"Sarây-ı atîki bina itdiğin beyan ider: Yine Sultan Muhammed Han Gazi harem-i muhterem olmak içün İslambol'ün Karadeniz tarafına ve Galata Halîci'ne nâzır bir mürtefi' arz-ı hevadar üzre Pozantin Kayal binası bir deyr-i kadim var idi kim canib-i erba'ası sur-misal beden beden bir divar-ı üstüvar idi. Bu deyrin canib-i erba'ası ile çemenzar ve hayaban-ı kuyah itdi kim cenab-ı izzet berheva tayran iden ve ber-zemin seyran iden huş-ı tuyurun ve hayvanat-ı güna-gün envai'ni dımbıstan içre mevcud idi." (s. 46)

Böyle farklılıkları hemen hemen bütün fasıllarda rastlanıyor. İmlalar arasındaki çelişkileri şayet transkripsiyondan kaynaklanmıyorsa Pertev Paşa nüshası daha sahih ve güvenilir gözükmektedir. Örneğin "cevanib-i erbaa" doğru, "canib-i erbaa" yanlıştır. "Galata ve Halice nâzır" ile "Galata Halîci'ne nâzır"; "vuhuş u tuyur ve hayvanat-ı güna gün" ile "huş-ı tuyurun ve hayvanat-ı güna-gün" aynı anlımları vermiyor. "Hayaban-ı kûyah" nedir? Dizinde ise "hayaban/çengelistan-ı hayaban"a yer verilmiş, "hayaban-ı kuyah" veya "kuyah" verilmemiştir.

Çevrilen her sayfada farklı imlalar ve yanlışlar göze çarpıyor (s. 48): Üç satır yukarıda "moula", aşağıda "molla"; "Canib-i şarkdan ehl-i hurefe nath-ı terazu için ta'zir sahibi bakkındır" cümlesinde geçen "canib-i şark"ın doğrusu "canib-i şer'den" olmak gerekiyor. "...Muhtesib Ağasıdır ki..." doğrusu ya "İhtisab ağası" veya "Muhtesib ağa"dır. "... ehl-i sanayi'i hükm eden.." "...ehl-i sanayi'e hükm eder" olmalıdır. "Bu tertebe" acaba "bu mertebe" midir?..

Bunların, merhum Gökyay'ın okumasından değil, yazma nüshanın imlasından, kasetlerin deşifre edilmesi sırasındaki farklı algılamalardan, dizgiden kaynaklandığı muhakkaktır. Dostumuz İ. Gündağ Kaynoğlu, bilgisayar çıkışlarının İskender Türe, Fuat Recep ve Yücel Dağlı tarafından Viyana nüshasıyla karşılaştırılıp kontrol edildiğini "sunuş"ta belirtiyor. Aklımıza "Halep orda ise arşın burda" darbımeseli geliyor. Karşılaştırma, herkesin kolayca ulaşabileceği Türkiye'deki nüshalarla ve bir kez de 1314 basımı ile yapılmak gerekmez miydi? Sayın Kaynoğlu'nun "Gökyay, ömrü yetse, sağlığı izin verseydi, metnin problemlerini halleder, gerektiği yerlere notlar koyarak eseri mükemmel hale getirirdi" görüşüne biz de katılıyoruz. Hatta eklemek zorundayız ki Gökyay dünyaya dönüp doksan yıl daha yaşasa bu transkripsiyon çalışmasında kendi adına yapılan yanlışlıkları ancak toplayabilir! Kısacası Hoca bir bütünü uğramıştır. Bunda bir kusurları ve kültürümüze katkıdan başka amaçları olmayan Yapı Kredi Yayınları'nın yetkililerine yine de teşekkür ediyoruz. ■

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1996 FİYATI: 250.000 TL (KDV DAHİL)

AŞAR VERGİSİNİN KALDIRILMASI

1912 TRAKYA DEPREMİ

TRABZON'DA TEKÂLİF-İ MİLLİYE

YALINCAK OCAĞI

BEZİRGÂNLAR CEMİYETİ

35

İSTİKLAL HARBİ MÜCAHİDİ MÜLAZIM-I EVVEL NÂZIM DERVİŞ (1892-1959)

NECDET SAKAOĞLU

Kaçtı gemiler; / Alnı sargılı, kolu sargılı, boynu sargılı, / Ahmetler, Bekirler, Aliler, / Mahmutlar, Kâzımlar, İsmailler / Peşlerinden yetiler, / Diz çöktüp Kordonboyu'na / Tâ yürekten çekip tetiği / Gemilere yayılım ateşi etiler. (Cahit Külebi)

Nâzım Derviş, takımındaki Ahmet, Mehmet, Ali, İsmail... ile Kordonboyu'nda düşman gemilerine ateş eden bir üsteğmendi.

Onun "mütevazı bir kahraman" olduğunu kendisiyle ilgili belgeler ve bilgiler kaybolsa ve unutulsaydı öğrenemeyecektik. Çünkü Nâzım Derviş Bey de Ahmet, Bekir, Ali, Mahmut, Kâzım, İsmail... adlı binlerce kahraman da özverileri, yararlıkları ile unutulmuşlardır. Onları destanlar ve "meçhul asker" kavramı temsil ediyor; gerektiğinde de "Kimi şehit oldu, kimi gazi!" gibi yavan dizelerle topunu birden anmak kadirşinaslığı esirgenmiyor.

Unutmak ve önemsememek bir yakın zaman özrü de değildir. Geçen yüzyıllarda da savaş eğitiminden yoksun, hatta silahsız, cephelere sevk edilen, çoğu bir daha dönmeyen milyon milyon Anadolu yiğidi var. Tarihlerimiz, onları "diyar-ı küffara gazaya götürenleri" ululamakta, fakat 'yiğitler'in adlarını vermemektedir.

1912-1922 on yılında birbiri ardınca yaşanan Balkan (1912-1913), I. Dünya (1914-1918) ve İstiklal (1920-1922) savaşları ise, bir öncekinde ölümden kurtulanın, bir sonrakine daha usta savaşçı olarak katılmasına imkân veren uzun bir deneyim süreci olmuş; Balkan ve Dünya savaşlarının hayatta kalan subayları, çavuşları, onbaşıları ve erleri, İstiklal Savaşında kahramanlıklar sergilemişlerdir. Nâzım Derviş Bey bunlardandır.

Mevcut belgeler ise onun 67 yıllık ömrünün 12 yıl (1912-1924) askerlik dönemiyle kamudaki 34 yılının (1924-1958) dürüstlük, özveri ve çalışkanlık örneği hizmetlerle geçtiğini göstermektedir. Bu nedenle de Nâzım Derviş (Bozkurt) Bey'in özgeçmişi, temsil ettiği kuşak açısından bir yazı konusu olmaya değer niteliktedir.

Rumi 1309 (Miladi 1893) tarihinde Balıkesir'de Mustafa Fakih Mahallesi'nde doğan Nâzım Bey'in babası "Erdekli Binbaşıoğullarından" Derviş Mehmed Efendi olup aileye "Ayrancı Hocalar" da deniliyormuş. Nâzım Derviş 1319'da (1903) Antalya Mecidiye İptidai Mektebinden şehadetname ile mezun olmuş ve "Mekâtib-i iptidaiyenin mafevkinde olan mekâtib-i rüşdiye-i mülkiyeden her kangısına ister ise bilâ-imtihan kabul edilmek" hakkını kazanmış. 10 Temmuz 1326 (1910) tarihli, Sultan Reşad'ın tuğrasını taşıyan Balıkesir Mekteb-i İdadi-yi Mülkiye şehadetnamesi ise onun, komisyon huzurunda imtihan olduğu ulum-i diniye, ahlak ve malumat-ı medeniye, Arabî Türkçe, Farisî, tarih, coğrafya, malumat-ı fenniye, hesap ve cebir, hendesiye, hüsn-i hat ve resim derslerinden, "âlâ", "karib-i âlâ" "karib-i vasat" ve "vasat" derecelerinde başarı gösterdiğini, Fransızca ve tatbikat derslerindense "zayıf" aldığını ve sonuçta "karib-i âlâ" düzeyinde "ihraz-ı muvaffakiyet eylediği"ni göstermektedir.

Nâzım Derviş Bey'e Balıkesir Mekteb-i İdadi-i Mülkiyesi'nden verilen şehadetname.

Mülkiye idadisinden mezuniyetinden 3 ay sonra 11 Teşrinievvel 1326'da (23 Ekim 1910) Küçük Zabit Mektebine "Nâzım Derviş İbn Derviş Mehmed Balıkesir 309" künyesi ve 27245 kayıt numarası ile ikinci sınıf ihtiyat zabiti namzedi yazıldığını; 2 Haziran 1328'de (14 Haziran 1912) "neş'et" ederek küçük zabit (gedikli başçavuş) olduğunu; İkinci Kolordu

* Nâzım Derviş Bey'le ilgili belge, bilgi ve anılar, oğlu MEB Talim ve Terbiye Kurulu üyesi Sayın Necat Bozkurt'tan sağlanmıştır.

3 A 9

Milli Mücadele yıllarında Mülazım-ı Evvel Ahmed Nâzım Bey (sağda).

10. Alay 6. Bölük'te, sonra 43. Alay 5. Bölükte "ifa-yı vazife" ettiğini; Ekim 1912'de başlayan Balkan Savaşlarında, bilahare I. Dünya Savaşı'nda muhtelif cephelerde savaştığını; yaralılıklarından dolayı 2 Eylül 331 (14 Eylül 1915) tarihinde "küçük zabitlikten re'sen mülazım-ı sanilliğe" (teğmen) terfi ettirilerek "Harp ve Muharebe Gümüş Liyakat Madalyaları ile taltif" edildiğini Kânunuevvel 334 (Aralık 1918) tarihli, "6. Ordu-yı Hümayun Kumandanı"nın imza ve mührünü taşıyan "Bilumum İkinci Sınıf İhtiyat Zabitanıyla Vekilleri ve Namzetlerine Mahsus Vesika"dan öğrenmekteyiz. Bu belge, Nâzım Derviş Bey'in I. Dünya Savaşı'nın bitmesi ve Mondros Ateşkesi'nin imzalanması ardından 10 Teşrinisani 334 (10 Kasım 1918) tarihinde terhis edildiğini de göstermektedir.

10 Teşrinisani (Kasım) 1334'te (1918) terhis olan Nâzım Derviş Bey, 1951'de düzenlenen hizmet cetveline göre Mülazım-ı Sani rütbesiyle 16 Şubat 335'e (1919) kadar 750 kuruşluk maaşını almış gözükmektedir. Cetvelde, "Boşta" süresi 17 Şubat-15 Mayıs 1335 (1919) arasında 3 aydır. Bir rastlantı sonucu Atatürk'ün Samsun'a hareket ettiği 16 Mayıs 1335 tarihinde 2000 kuruş ücretle ve mülazım-ı sani rütbesiyle orduya katılmış, "İkinci sınıf İhtiyat Zabitanıyla bilumum vekilleri ve namzetlerine mahsus vesika"daki bilgilere göre ise "İstiklal Harbinde Teşrinievvel 36 tarihinde (Ekim 1920) tavzif olunarak" önce 20'nci Süvari Alayının İkinci Bölüğünde, daha sonra Birinci Ordu Süvari Bölüğünde görev almış, üstün hizmet ve yararlığı görülerek 1 Mart 1337'de (1921) "İhtiyat Mülazım-ı evveliğine (üsteğmen) terfi ettirilmiştir.

"Birinci Ordu Süvari Bölüğü takım kumandanı Mülazım-ı Evvel Nâzım Derviş Efendi"ye verilen kırmızı şeritli İstiklal Madalyasına ait vesikanın numarası (337) ise, onun savaşı müteakip tüm büyük komutan ve subaylarla birlikte İstiklal Madalyasını ilk alanlardan biri olduğunu kanıtlamaktadır.

Savaştan sonra Üçüncü Süvari Fırkası emir zabitliğine atanan Nâzım Derviş'e fırka kumandanı "Akif" imzasıyla verilen 26 Ağustos 339 (1923) tarihli belgede ise hizmetleri ve kişiliği ısrarla vurgulanarak aynen şöyle denilmektedir:

> Bâlâda künyesi muharrer Nâzım Derviş Efendi şimdiye kadar taht-ı emrimde uhdesine mevdu vezaifi kemal-i ehliyet ve liyakatle hüsn-i ifa ve ikmal ederek âmirlerinin isticlab-a tevecculü ve takdirlerine mazhar olmuş ve Mücadele-i Milliye-i meşrumuzda bilfiil bütün safahat-ı harbiyeye iştirak ederek şayan-ı şükran hidmatı ve yararlıkları mesbuk bulunmuştur.
>
> Fevkalade faal, gayur ve son derece metin bir azim ve iman ile vazifesine sadakati bil-fiil izhar ve isbat eyleyen mumaileyhin fi-mâbadda tevdi edilecek her türlü vezaifte ayni takdirata mazhar olacağı, müstehaklık ve mefkûr olduğu, bunu evsaf ve meziyâya istinaden tasdik ederim.

Ahmed Nâzım Efendi'ye ait İkinci sınıf İhtiyat zabitliği vesikası.

Askerlik yaşamını, başında, kolunda, sırtında onulmaz yaralar almış olarak Milli Müdafaa Vekâleti'nin genel bir terhis emri üzerine noktalayan Nâzım Bey'in 1 Haziran 1340 (1924) tarihli "terhis vesikası"nın yeni yazıya çevrilmiş sureti "Kumandan Behcet" imzalıdır. "İkinci sınıf ihtiyat zabitanıyla bil-umum vekilleri ve namzetlerine mahsus" bu belge aynı zamanda bir sicil özetidir: "İstiklal Harbinde Teşrinievvel 36 tarihinde tavzif olunarak 20'nci Süvari Alayının İkinci Bölük ve Birinci Ordu Süvari Bölüğünde istihdam olunmuştur. 21 Haziran 331 tarihinde ihtiyat mülazım-ı saniliğine ve 1

Mart 1337 tarihinde ihtiyat mülazım-ı evvelliğine terfi etmiştir. Bâlâda künye-i muvazzahası yazılı Nâzım Derviş Efendi, Birinci Ordu Süvari Bölüğünde müstahdem iken bu defa şeref-mevrud emr-i âli-yi Nezaret-penahi ile 1 Haziran 340 tarihinde terhis edilip yedine işbu vesika itâ kılınmıştır."

Terhisinden sonra bir ay kadar boşta kalan Nâzım Bey'in 6 Temmuz 1340'ta (1924), muhtemelen Balıkesir'de 700 kuruş maaşla nüfus memurluğunda; 14 Mart 1341 (1925) tarihinde Korucu Nahiyesi Müdürlüğünde görev aldığı; 5 İkinciteşrin (Kasım) 1341'de emlak-i miriye kâtipliğine, 1 İkincikânun (Ocak) 1927'de başkâtipliğe atandığı; 31 Mart 1928'den 27 Haziran 1939'a kadar Balıkesir'de Bigadiç, Ömerköy, Şamlı, Sığırcı (Çuntu) bucaklarında nahiye müdürlüğü yaptığı; açıkta iken, II. Dünya Savaşı seferberliğinde 25 Haziran 1941'de, "Hava Haber Verme Bölge Komutanlığı mülhakı üsteğmen" rütbesiyle silah altına alındığı; terhisinden on gün sonra 12 Ocak 1944'te Bergama Askerlik Şubesi mülhak muamelat memuru yardımcılığına atandığı, 31 Ocak 1951'de düzenlenen hizmet cetvelinden öğrenilmektedir. Hizmet cetvelinin "mülahazat" sütununa "Balkan Harbi zammı", "Umumi Harp zammı" ve "Milli Mücadele Harp zammı" yazılmışsa da süreleri işlenmemiştir.

Son görevini 1 Temmuz 1958'de emekli olunca ya kadar sürdüren Nâzım Bey, 9 Mart 1959 Pazartesi sabahı kalp krizi sonucu Bergama'da oturduğu kira evinde vefat etmiş; aynı gün Bergamalıların, onu "Nâzım Abi" diye tanıyan ve seven çevre köylülerin, resmi daireler personeli ile askerlerin ve şehir bandosunun katıldığı kalabalık bir cenaze töreni ile şehir mezarlığına defnedilmiştir.

Mezar taşında "İstiklâl Harbi Mücahidi ve emekli askeri memur Ahmed Nazım Bozkurt ruhuna fâtiha 1892-1959" yazılıdır.

12 yıllık savaş, 34 yıllık kamu hizmetlerine karşılık bir ev sahibi dahi olamadan bu dünyadan göçen Nâzım Bey, kuşkusuz yaşadığı dönemin koşullarında, birçok yönden haksızlığa uğramış olmanın huzursuzluğunu duymamış olmalıdır. Aksine, kıt kanaat geçim olanağı sağlayan maaşı sayesinde, ailesiyle birlikte mutlu yaşamıştır. Akşamları eve dönünce uzun askerlik hayatının bir alışkanlığı olarak giymekten vazgeçmediği çizmelerini küçük oğluna çektirip onun yuvarlanışıyla ilk neşeyi tadar; sonra "bir tek" atarmış. Bazen dost meclislerine katılıp eve geç döner, fakat çocuklarının gönüllerini almak için onlara "kâğıtta çikolata" getirmeyi ihmal etmezmiş.

Nâzım Bey'in "sergüzeşt-i hayatından" elde kalan diğer birkaç belge ise şunlardır:

Türk Tayyare Cemiyeti Balıkesir Merkez Şubesi Reisliği'nin 17 Ağustos 1341 (1925) tarihli yazısı:

> Korucu Nahiyesi Müdiri Nâzım Beye
>
> Korucu'nun pek hamiyetli ahalisi tarafından teberru için kurban derileri esmânı olarak taraf-ı vâlâlarından irsâl olunan 33.850 kuruş, cemiyetimiz veznesine irad kaydolunmuş ve makbuzu da evvelce takdim kılınmıştı.

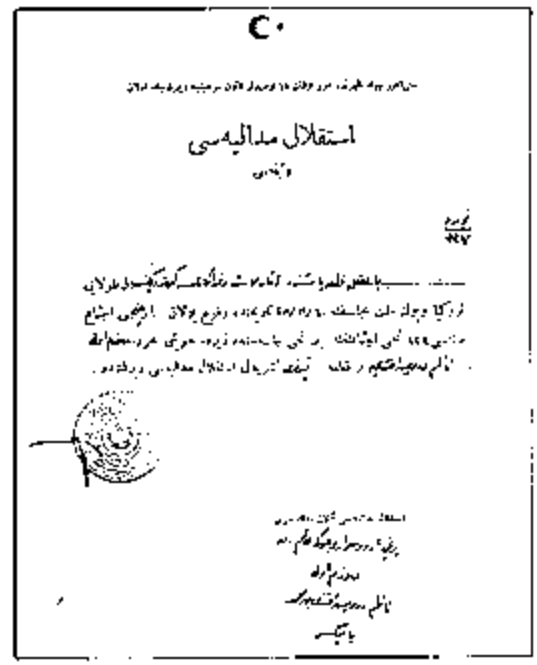

İstiklal Madalyası vesikası.

> Bu hamiyet müsabakasında hemen hemen nahiyelerimizin içinde temayüz eden Korucu halkını en derin şükranlarımla takdir ve tebcil ederken pek varanı olan bu eser-i hayra azamî ve meşkûr hizmetleri sebk ettiği anlaşılan zât-ı vâlâlarına da cemiyet namına ayrıca eda-yı teşekkürü bir vecibe addeylerim. Bu hususta sizden cemiyetimizin daha büyük fedakârlıklar umduğunu ihtirâmana terdifen beyan ederim, efendim. İmza.

İstiklal Harbi'ndeki üstün hizmetini ve yararlığını ululamak üzere TBMM tarafından verilen, Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'in imzaladığı 2.12.1926 tarihli takdirname:

Türkiye Büyük Millet Meclisi takdirnamesiyle

Muhtemelen 29 Ekim 1933'te Ömerköy'deki törende. (Önündeki mikrofon değil, teneke kutudan meşale.)

311

usul-i taltif bakkında olup işbu varaka zahında muharrer bulunan 152 numerolu Kanun mucibince İstiklal Muharebelerinde bil-fiil ateş altında fevkalade yararlık gösterenlere mahsus

TAKDİRNAME

Numero
1709

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin İkinci İntihap devresinin üçüncü içtima senesinin 18/5/1926 tarihinde mün'akid 102'nci içtimaının 1'inci celsesinde Müdafaa-yı Milliye Vekâletinin inhâsı üzerine zirde kunyesi muharrer Nâzım Derviş Bey'e

İstiklal muharebatında ibraz eylediği yararlığı tebcilen birinci defa olarak işbu takdirname ita kılındı.

2.12.1926

Mühür
(Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti)
İmza: (Gazi M. K.)

Takdirnameyi alan zatın künyesi: Sınıf 2, ihtiyat piyade mülâzım-ı evvel Nâzım Derviş Bey - Derviş Mehmed Balıkesir 27545

Takdirnameye ekli 152 No'lu Kanun metninin altında ise şu satırlar okunmaktadır:

Kaydına muvafıktır. 8/11/1926 Kavanin Müdürü
(İmza)

Mumaileyhe üç yüz otuz dokuz senesi mükâfat-ı nakdiye faslından 140 lira mükâfat tediye olunmuştur. Fi ağustos sene 927 (mühür)
İmza: Kâşif.

1934-36'da bucak müdürlüğü yaptığı Şamlı'da, jandarma komutanı ile. O yıllarda, görevlerini çoğunca at sırtında yapan sivil-asker memurlar süvari giyimliydiler.

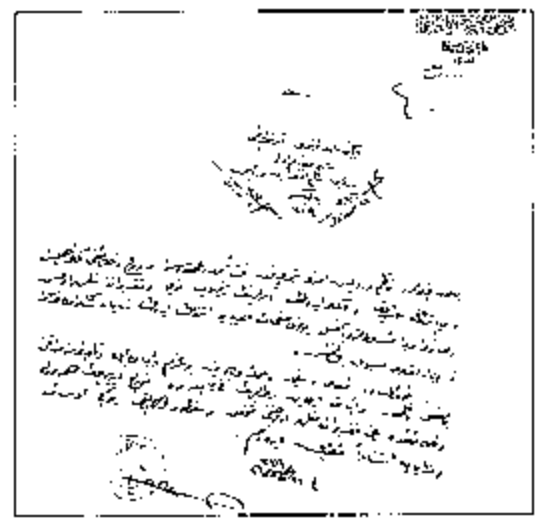

Fırka kumandanı Akif imzalı tezkiye vesikası.

Balıkesir Valiliğinin 28.2.1928 tarihli yazısı:

Bigadiç Nahiyesi Müdürü Nüzım Bey'e

Şehri bin yedi yüz elli kuruş maaşlı münbal bulunan Bigadiç Nahiyesi müdiriyetine tayin kılınmış olduğunuzdan hemen merkez-i nahiyeye azimetle kavanin-i meriye ve evamir-i mübelleğa ahkâmı dairesinde ifa-yı vazife eylemeleri lüzumu beyan olunur.

1941'de yeniden silah altına alındığında, önceki tehis tezkiresinde "Teşrinievvel 1336" (Ekim 1920) olarak gösterilen "İstiklal Harbinde tavzifi" tarihinin 16 Mayıs 1335 (1919) olarak düzeltilmesi ve askerlik hizmetlerinin emekliliğe esas fiili hizmetten sayılması için yaptığı başvuruya, Milli Müdafaa Vekâleti Zat İşleri Dairesinden Tümg. Avni Ula imzasıyla Balıkesir Askeri Mıntıka Komutanlığına yazılan 14.8.1942 tarihli cevap:

2/7/942 Tarih ve İl. Ş. 21290 Sayılı yazı cevabıdır. İstiklal harbine ait tehis tezkeresinde 1/Teş./336 olarak gösterilen tavzif tarihinin 16/Mayıs/335 tarihine tashihini isteyen yedek P. Üstğm. Nazmi Bozkurttan (27245) Dosyası tekrar incelendi

Bu yedek subayın Milli mücadelede Balıkesirde 16/Mayıs/335 de teşekkül eden Müdafaai hukuk cemiyetine girerek 1/Teşrin/336'da 20. Süvari alay 2. Bl.de tavzif olununcaya kadar milis kuvvetlerle Soma ve Bergama cephelerinde ve Anzavurun takibinde fasılasız hizmet ettiğinin yapılan tedkikat ve tahkikattan anlaşıldığı 13/6/942 tarih ve 16525 sayılı yazılarıyla bildirilmiştir.

Tehis tezkeresinde kayıt tashihine imkân olmadığının ve bu hususta hakkında burada yapılacak başka bir muamele bulunmadığının tebliğini rica ederim.

Zt. İş. D. Rs.
Tümg.
Avni Ula

Nâzım Bey Bergama askerlik şubesindeki son görevi sırasında arkadaşlarıyla.

Hayattaki çocuklarının kendisinden dinledikleri ve henüz unutulmayan birkaç da anı var. Kuşkusuz saklanabilmiş üç beş belge gibi bunlar da badirelerle dolu bir yaşamı her yönüyle yansıtır doyuruculukta değildir:

• Irak cephesinde Osmanlı-İngiliz birlikleri karşılıklı taciz atışları yaparlarken, kendi askerlerine cesaret vermek amacıyla siperden ayağa kalkıp silahını ateşleyen Nâzım Bey'e isabet eden bir düşman mermisi kafatasını sıyırıp geçmiş. İlk müdahale ile kemik kırıntıları alınmış. Fakat yara yeri her zaman kaşınırmış. Arada da bünyenin attığı küçük kemik kıymıkları eline gelirmiş.

• I. Dünya Savaşı'nda bir muharebe sonrasında sıhhiye erleri yaralıları kaldırırlarken Nâzım Bey de yaralı bir Arap'a kendi matarasından su vermiş. Diğer yaralılarla ilgilenmek için arkasını döndüğünde aynı Arap ateş ederek sırtından yaralamış. Omuz altından giren kurşun göğüs kemiğine takılmış. Bağdat asker hastanesinde ameliyat edilmiş.

• Savaş boyunca yaşanan yokluklar ve ikmal yetersizliği nedeniyle pek çok zaman açlık susuzluk çekmişler. Hatta, giyilmeyecek kadar eskimiş paçal postalların kösele ve derilerini küçük küçük parçalara ayırıp yıkayarak açlığı gidermek için uzun süre emer ve çiğnermiş.

• Yunanlıların İzmir'e doğru kovalanışı sırasında verilen bir gece molasında tam teçhizatlı olarak bir ağacın altında dinlenirken toprağın altından sanki "Kalk Nâzım kalk, düşman geliyor!" diyen bir ses duymuş. Yorgunluk ve uykusuzlukta bunu rüya sanmışsa da aynı sesi birkaç kez daha duyunca kalkmış. Dürbünüyle baktığında mola yerine çok yakın bir çaydan geçmekte olan düşman birliklerini görmüş ve birliğini baskından kurtarmış.

• Birliği ile Balıkesir mıntıkasından düşmanı ilk kovan süvari subaylarındanmış. Askerlerinin ısrarına rağmen şehri terk eden Yunanlıların ve Rumların mallarına ganimet diye el koymamış ve koydurtmamış. Düşman malından hayır gelmez, dermiş.

• Balkan savaşları sırasında Balıkesir'e göçmen gelen ve Milli Mücadele yıllarında telgrafçılık yapan Serezli İplikçizadelerden Mehmed Hilmi'nin (Çokşen) kızı, Seniçe doğumlu Müzeyyen Hanımla (1907-1972) 1923'te evlenmiş.

313

• Nâzım Bey Bergama Askerlik Şubesindeki görevini sürdürürken her gün sabah erkenden evinden çıkıp yürüyerek şubeye gider, herkesten önce mesaiye başlar, akşamları Bergama ve çevresindeki Milli Mücadele eylemlerinin öncülerinden olan dostu Şerif Ali Efe'nin (Akıncı) küçük hanına uğrar, han avlusuna ve sokağa bakan, duvarlarında sıra sıra kılıçlar, palalar, fişeklikler, efe kamaları asılı sundurmanın "efe odasında" Şerif Ali'yle ve diğer dostlarıyla oturur, savaş anılarını yinelermiş.

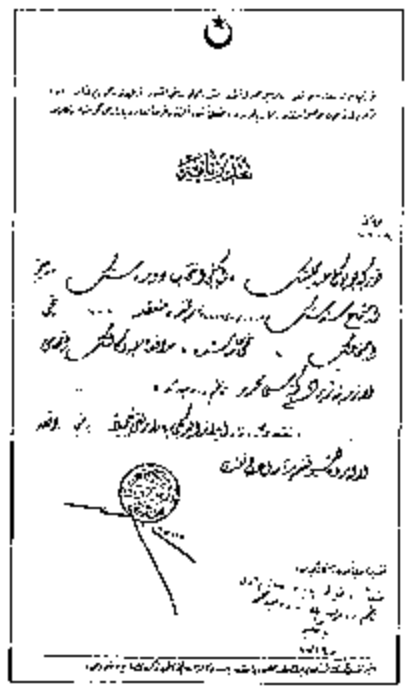

TBMM'nin verdiği Gazi Mustafa Kemal imzalı takdirname.

SONUÇ

1309'da doğan, "Tebaa-yı Devlet-i Aliye-i Osmaniye"den, "Nâzım Derviş Efendi bin Derviş Mehmed" künyesiyle nüfusa kaydolan; 1959'da "T.C. vatandaşı Ahmet Nâzım Bozkurt" olarak yaşama veda eden kahramanımız, mensubu olduğu kuşağın geçirdiği sosyal evrimi düşündürüyor: Nâzım Bey kuşağı, Rumi-Hicri tarihlerde doğdular; Müslüman olanları nüfus kütüklerine birer Arap gibi kaydedildiler. Okulları iptidai, rüştiye, nüllkiye; dersleri ulum-i diniye, Arabî, Farisî, hüsn-i hat...; diplomaları icazetname, şehadetname idi. Fesi, kalpağı çıkartıp kasket veya fötr şapka giydiler; boyunbağına alıştılar. Yeni adlar, soyadları aldılar; sağdan sola yazmayı bıraktılar; kitapları arkasından açmaya başladılar... Kendilerini sorumsuzca harcayıp tüketerek Alman dostlarının gözüne girmeye çalışan Enver Paşa'nın buyruğuyla sarp, soğuk Balkan dağlarından, Arabistan çöllerine uzanan bir coğrafyada hiçbir karışık beklemeden savaştılar. Aç kalınca kösele çiğnediler. Sağ kalanları Milli Mücadeleye katıldılar. Savaşlar devri bitince köylerine, kasabalarına döndüler.

Sonraki Cumhuriyet kuşakları onların çoğunu çolak, topal, bastonlu, anılarını anlatmaktan bıkmayan gaziler olarak tanıdı. Babamın dükkânının bir köşesinde kırık dökük yazı makinesinde felçli parmaklarıyla "istida" yazarak ek gelir sağlamaya çalışan "binbaşı mütekaidi" Asım Bey gibi, çoğu da yoksuldu. Yine, 33 yıl önce Amasra'da tanıdığım Barut Hüseyin, olası ki anıtı dikilecek bir kahramandı. Oysa 80 yaşında kör olup kendisine asker karavanası bağlanıncaya kadar, günde bir somunla bir paket köylü sigarasına, kasabın kesimlik hayvanlarını otlatıyordu. 1880-1900 kuşaklarından, tüm olumsuzlukları aşarak uzun yaşam şansını yakalayanlar, ancak 1970'lerde "kahraman gazilerimiz!" olabilmişler, fakat bu kez de epizodik figüranlar olarak eski zabit üniformalarından bozma urbalar içinde ayyıldızlı kalpaklar, dürbünler, fişeklikler ile pürmakul töreh meydanlarına çıkartılmışlardır.

Nâzım Bey için ilk ve son tören: 9 Mart 1959, Bergama.

Nâzım Derviş Bey'in Balıkesir'de, Bergama'da, seferberlik neferi Barut Hüseyin'in Amasra'da unutulmadıklarını gösteren ne bir sokak adına, ne de duvarlara asılmış portrelerine, özgeçmişlerine rastlanır. Ailelerinin sonraki kuşakları da onların anılarını ve andaçlarını koruyamamaktalar. Tarih dünyamız ise dikkatini bu yüzlerce binlerce küçük kahramana değil, onları baba mirası gibi harcayan Enver Paşa'ya çevirmeyi yeğlemiştir. ■

ISSN: 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

ŞUBAT 1997 FİYATI: 250.000 TL (KDV DAHİL)

MEMURLAR TARİHİ İÇİN BELGELER

AKLİ OSMANLICILIK

MUSUL PETROLLERİ

YERLİ ÜRÜN SERGİLERİ

TARİH DERS KİTAPLARI

38

3..5

MEMURLAR TARİHİ İÇİN BELGELER

NECDET SAKAOĞLU

Arapça bir sözcük olan "memur", Osmanlı bürokrasisinde, "müstahdem" sözcüğüyle birlikte kendisine bir sorumluluk yüklenen ya da görev verilen kişiler için kullanılıyordu. Zamanla kalemiye ve mülkiye sınıflarından "mahiye" (aylık) veya maaş alanları memur, ayak işlerini görenlere de müstahdem denilmiştir. Cumhuriyet yasalarının en yenilerinde memur deyiminin yerini "kamu personeli" almış olsa da 1913 tarihli "Memurin Muhakematı Kanunu" adlı Osmanlı yasası hâlâ yürürlükte olduğu gibi, ekleri, değişiklikleri, kanun hükmünde kararnameleri ile nerede başlayıp nerede bittiğini kimsenin bilemediği 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu da yürürlüktedir. Dolayısıyla "memur" deyimi resmen vardır ve müsteşardan hizmetliye kadar yüz binlerce kamu görevlisinin ortak adı ve yazgısıdır. Ancak son zamanlarda kimi memurlar kendilerine, resmi geçerliliği söz konusu olmayan yeni "titr"ler bularak eskiden "hâl-i muzayaka", "yarı aç yarı tok", şimdilerde ise "asgari geçim düzeyi" denilen limitteki çoğunluktan sıyrılmışlar, bir bakıma memurluğun da o eski korkutucu, kıskandırıcı havasını kırmışlardır. Bunlar, "bürokrat" ve "üst yönetici"dirler; memurları ilgilendiren yasalara tabi iseler de kendilerini memurdan saymazlar; hatta laf arasında, "Benim, bin şu kadar memurum var", veya "Memur aldım", "İki memur daha verdim" derler.

Gerçek şu ki Türkiye tarihinin 19. yy'ın ikinci yarısı ile 20. yy'ı, vergi tahsildarından müsteşarlara uzayan çizgide bir oranda da memurların kalemiyle yazılmış, ancak bu ağırlığa karşılık, 20. yy'dan 21. yy'a bırakılacak bir "memur tarihi" yazılmamıştır. Ordu için, eğitim için, kanunlar için... yazılan tarihler, anılar hatırlanırsa memurların bu vadilerde de nasipsiz kaldıkları fark edilir. Bürokrat sınıfından zevatın yayınlanmış anıları tek tük de olsa yine vardır. Ama kâtiplerimiz, mal müdürlerimiz, icra memurlarımız, tapu muhafızlarımız, nüfus mukayyitlerimiz, iştek kalemleriyle memuriyet yaşamlarını yazmamışlardır. Oysa memurin sınıfının elinden gelip geçen belgelerin nice ilginçleri; önlerinde şapka çıkartılanların öylesine renkli kişilikleri; her memurun 25-30 yıllık "devlet hizmeti" serencamının öyle şaşırtıcı sahneleri, anekdotları vardır ki bunların yazılmamış olması toplum tarihi için kayıptır.

Şirket-i Hayriye'nin merkezinde muhasebe kalemi.

Bu alanda araştırma yapmak isteyenlerin kendilerini sonu gelmez bir belge zenginliği içinde bulacaklarına ve tutkuyla çalışacaklarına kuşkumuz yok. Bir ilgi ya da heves uyandırmak dileğiyle arşivimizdeki "memura özel" belgelerden birkaçını yayımlıyoruz:

Bunlardan 19 Mayıs 1863 tarihli layiha, amirin görevini kötüye kullandığına ve yolsuzluk yapığına ilişkin, iki memurun bir üst makama ihbar ve şikâyetlerini içermektedir:

"Fi selh Zilkade sene 79 tarihiyle Edirne rüsumat ser-kâtibi ile sandık emini taraflarından müştereken tevarüd eden layihanın suretidir:

Devletlü Efendim Hazretleri

Edirne Rüsumat Nazırı rif'atlü Ahmed Beg'in bidayet-i memuriyetinden beri buraca serzede-i

vuku olan [ortaya çıkan] mugayir-i nizam harekâtının bazı mütalaata mebni şimdiye kadar arz ve beyan keyfiyetine müsaraat olunamamış [acele edilmemişl ise de mumaileyhin bu suretle vuku bulmakda olan yolsuz ve nizamsız hal ve harekâtı bilahare makam-ı âli-yi emanet-penahilerine aks ile bu babda vaktiyle ifayı fariza-i memuriyet etdiğimizden dolayı şayet hakk-ı çâkeranemizde bir güne mesuliyeti mucib olur mütalaasıyla keyfiyetin bu kerre izahen arz ve iş'arına mücaseret kılınmışdır [cesaret edilmiştir].

Edirne Rüsumat serkâtibi ile sandık emini tarafından tevarüd eden layihanın sureti, 19 Mayıs 1863.

Şöyle ki nazır-ı mumaileyh buraya vusuliyle [varışıyla] beraber yedinde olan emirname-i âli-yi cenab-ı Emanet-penahiler: ahkâm-ı münifine [yüksek hükümlerine] ve talimat-ı cedidenin yedinci bendine tevfikan evvelemirde idare-i sabıka memurlarının tesviye-i muhasebatıyla [hesaplarının sonuçlandırılmasıyla] bir güne zimmet ve ilişikleri olanların kendülerinden veyahud kefillerinden ahz ve istifa ve zimmet-i mirîyesi olmayan ve umur-ı memuresince hiçbir ilişiği kalmayanların dahi yedlerine beraet-i zimmetlerine [zimmetlerinde bir şey olmadığına] dair tahriran verilerek avdetlerine ruhsat ita etmesi ve bunun üzerine açıkda kalacakları derece-i ehliyet ve liyakatlerine göre münhal olacak memuriyetlere istihdam eylemesi iktiza eder iken mir-i mumaileyh buraya gelmezden evvel İstanbul'da Edirne Duhan Müdirliğine tayinini söz vererek kendisinin vusulünden iki gün sonra buraya gelmiş olan Behcet Efendi'yi heman müdirlik-i mezkûra tayin ve isrâ ederek efendi-yi mumaileyhe güzeran eden [geçen] şehr-i martın on dördüncü gününe kadar ifa-i vazife-i memuriyet eylediği ve şu müddet içinde hasbe'l-nizam kendi mühriyle bazı tezkireler dahi mühürleyüb verdiği halde Duhan Nezareti serkâtibi sabık Hilmi Efendi'nin o sırada mir-i mumaileyhe hulûl etmesinden ve efendi-i mumaileyhin hâl ve hareketi dahi kendü etvar u mişvarına tevafuk etmesinden nâşi [kendi tavır ve hareketlerine uygun gelmesinden ötürü] erbab-ı dirayet ve malumatdan ve rütbe-i râbia eshabından Filibe Duhan Müdiri bulunan fütüvvetlü Abdürrezzak Efendi'yi bilâ-sebeb azl ile suret-i mahrecesi leffen [ekte, zarf içinde] takdim kılınan tahrirat mütalaasından keyfiyet mulıat-ı ilm-i sâmi-i âsafanelerî buyurulacağı vechile yerine mumaileyh Behcet Efendi'yi mart ibtidasından itibaren tayin ve isra [göndermel ve Edirne Duhan Müdirliğine dahi mar'üz-zikr Hilmi Efendi'yi ifsad ve ... derdest-i takdim ... [bir kelime okunamıyor] memurin defter-i umumisinde dahi bu suretle göstermiş olub halbuki talimat-ı mezkûrenin ikinci bendinde olan mezuniyete istinaden mir-i mumaileyhin böyle eshab-ı dirayet ve malumatdan olan memurları bila-sebeb azl ve tebdil etmesi ve mumaileyh Hilmi Efendi gibi bir cahil ve bi-behreyi [değersizi] bu derece iltizam ile henüz muhasebesi görülmeksizin beraet-i zimmeti tebeyyün etmeksizin müdirlik-i mezkûrede istihdam eylemesi ve alel-husus martın on dördüncü günü memur eylediği kimseneye ibtida-i martdan itibaren ma-

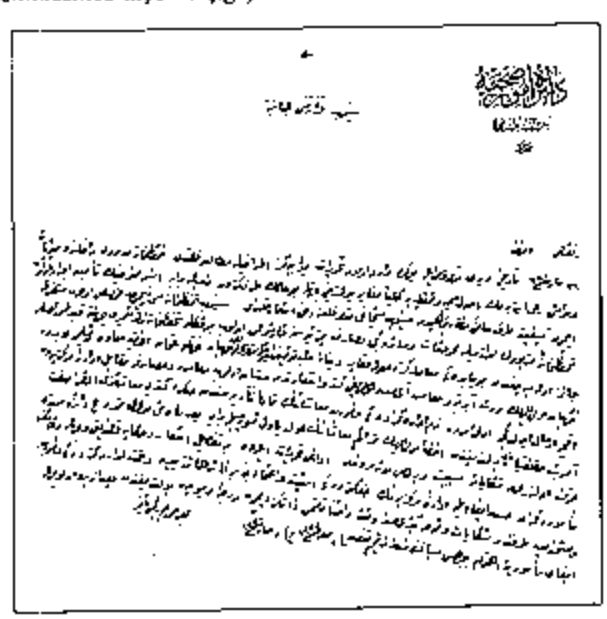

Sinop Karantinası Tababetine yazılan şıkka, 18 Nisan 1804.

Tören üniformasıyla bir Osmanlı polis memuru.

aş verdirmesi ve evvel emirde memuriyetinde suret-i ibkasına [yerinde bırakmayı] dair tahrirat yazdığı mumaileyh Abdürrezzak Efendi'yi esbab-ı malume-i mezkûreden dolayı martın on dördüncü gününde azl ile mart ibtidasından tarih-i mezkûre degin kıste'l-yevm [maaşın bir güne karşılık kısmı] hesabıyle istihkakı olan on dört günlük maaşını halef-i mumaileyhe reddetdirmiş ve mumaileyh Behçet Efendi mart on beşine kadar Edirne Duhan Müdirliğinde istihdam olunub şu müddet içinde kendü mührüyle memhur [mühürlü] öteye beriye tezkire vermiş olduğu halde efendi-i mumaileyhin mart ibtidasından itibaren Filibe Duhan Müdiri ve marrü'l-beyan [yukarıda sözü geçen] Hilmi Efendi'yi dahi Edirne Duhan Müdiri göstermiş ve mumaileyh Behçet Efendi'nin suret-i memuriyetine dair yedine ita eylediği tahriratın tarihi 14 Mart 79 olduğu halde metninde memuriyetini ibtida-i martdan itibaren tahrir etdirmesi usul ve nizamına mugayir ve bu makule halatın vukuu mesalihince bir kısım karışıklığı icab etdireceği gibi bilahare mesuliyet-i şedideyi dahi intac edeceği [sonucunu doğuracağı] emri zahir bulunmuş ve mevadd-ı mezkûreyi musaddık [sözü geçen maddeleri onaylayan] mührü altında bulunan muharreratın suver-i mahreceleri ayrıca bir varakaya tahrir olunarak ve bâlâsına birinci numero işareti terkim kılınarak bu madde hakkında mumaileyh Behcet Efendi'nin mevrud tahriratıyle beraber leffen takdim olunmuşdur."

Yolsuzluk ve görevi kötüye kullanma suçlamaları ile uzayıp giden bu layihada Edirne Rüsumat Nazırı Ahmed Beg'in, ihmal yüzünden, tuzladaki tuzun zayi olmasına sebebiyet verdiği; aybaşından önce mal sandıklarından akçe alınması kural dışı iken, aylık istihkakından fazla sandıktan para çektiği; hatta gece gündüz, adı geçen Hilmi Efendi ile "iyş ü işrete iştigalinin, mesail-i mühimmenin sekte ve halele ve şu halin devamı maiyeti memurlarının şevk ve gayret-i tabiiyelerine dahi fütur ve kesel ıras eylediğine [gevşeklik ve bezginlik verdiğine]", "mevadd ve mesalih-i mühimme yüzü üstüne kalarak bu hal ve etvarı beyne'n-nas bırakım gıybet ü gûyu dahi mucib olmasıyla şu keyfiyet tesviye-i umur-ı memuresince bilahare müşkilatı dâi olacağı derkâr idavet edeceği bedihi] bulunmuş olmasına ve şu teşkilat-ı cedideden maksad-ı âli işin matlub veçhiyle hüsn-i cereyanı kaziyesine mebni olduğu" vs denilerek ileride doğacak sorumluluktan kurtulmak için şimdiden durumun arz edildiği bildiriliyor.

Selh Zilkade 279 ve 6 Mayıs 279 tarihli bu uzun şikâyet layihasını Edirne Rüsumat Serkâtibi Mustafa Nuri ile sandık emini imzalayıp mühürlemişler. Aradan geçen 134 yıl, kimin haklı kimin haksız olduğunu saptamamıza engeldir, ama bu defter, bugün de sıkça yaşanan bir olgunun ilk zamanlarına ilişkin bir belge değerindedir. Tanzimat'ın getirdiği bürok-

rası, atamada kayırmalar, atananların yolsuzluklarını, bunlara ilişkin ihbar ve şikâyetleri de gündeme getirmiştir ki bu geleneğe sadakatimiz devam ediyor!

İkinci belge, Daire-i Umur-ı Sıhhiye Tahrirat Odası (İstanbul) çıkışlı olup Sinop Karantinası Tababeti'ne yazılmış "ağır" bir iktamname, eski bir deyimle "gözbulyüğü" belgesidir ve gerekçesi de ilginçtir:

Erzurum İstinaf Müddeiumumisi Hasan Raci Bey'in mektubunda "Sansür Beg"e düştüğü not, 24 Mart 1921.

"Rif'atlû Efendi

16 Mart 320 tarihli ve yedi numerosu ile bu kerre varid olan tahrirat-ı cevabiyeniz etrafıyle mütalaa kılındı. Tahaffuzhane [karantina yeri] hududu dahilinde hayvanat ve mevaşi ra'y etdirmek [otlatmak] usûl-i sıhhiye ve tahaffuziyeye külliyen mugayir bulunduğu cihetle bu halin tarafınızdan men'iyle beraber işbu memnuatın temin-i icra ve idamesi için keyfiyet taraf-ı sâmi-i Nezaret-penahi'den Sinop Sancağı Mutasarrıflığına dahi iş'ar kılındı.

Sinop Tahaffuzhanesi için muhassas olan müteferrika, tahaffuzhane-i mezburun levazımıyle mahrukat vesaire gibi masarif-i cüz'iyesine karşılık olub bununla tahaffuzhanenin tamiri cihetine gidilmesi asla caiz olamayacağından bu babdaki muameleniz usule mugayir ve binaenaleyh tevkif edilen müteferrikaların nigehban izzetdû Osman Efendiye iade ve teslimi lâ'büddür [gereklidir]. Nigehban-ı mumaileyhin dört aydan berü maaş almamış olduğu kendü iş'arından müstenban olub [anlaşılıp] maaş ve masarife mukabil idare-i merkeziyeden akçe irsal eyledikçe evvelemirde zîr-i idarenizdeki memurin maaşatının temamen tediyesinden sonra kendi maaşınızı almanız sıfat-ı âmiriyet muktezasından bulunduğundan efendi-i mumaileyhin müterakim maaşatının evvel-be-evvel tesviyesiyle beraber bademâ dahi minval-i meşrûh dairesinde hareket olunarak şikâyete sebebiyet verilmemesi lazımedendir.

Evvelki tahrirat ile de ber-tafsil işar ve hikâye kılındığı vechile vezaif-i memurenizi hüsn-i ifa ile idare-i merkeziyenin hakkınızdaki emniyet ve itimadını bir kat daha tezyide ve taht-ı idarenizdeki memurin ve müstahdemin tarafından şikâyât vukua getirilmemesine dikkat ve itina kılınması zatınız için derece-i vücubde bulunduğundan ba'de-zin [bundan sonra] ol vechile ifa-yı memuriyete ihtimam buyurulması siyakında şukka [küçük tezkere] terkim kılındı [yazıldı]. 2 Safer 1322 ve 5 Nisan 1320

Meclis-i Umur-ı Sıhhiye Reis-i Sânisi (mühür)

18 Nisan 1904 tarihli bu uyarı "şukkası"nı aldığı gün, Sinop karantina tabibinin dünyası kararmış, iştahı kesilmiş, evinin tadı tuzu kaçmış olmalı... Aylığını ödenmediği gözcü Osman Efendi'ye de "Kendi maaşını alıyor, bizimkini vermiyor" yollu şikâyetinden dolayı içerleyip kızdığı muhakkaktır. Osman Efendi'nin işe cinlik ettiği açık: Münir salt aylığını ödemediği için değil, tahaffuzhane sınırları içinde hayvan otlatılmasına izin verdiği için de şikâyet ediyor. Bunun gizli anlamı, "Karantina tabibi, hayvan sahiplerinden rüşvet alıyor"a dahi yorumlanabilir.

Aradan geçen doksan yıl, bu alışkanlığımızı da pek değiştirmiş gözükmemektedir. Astın gözünde üst dürüstlükte tam güven kazanamadığı gibi, üstün gözünde de astlar, yüze gülen, arkadan dolaplar çeviren kişiler olmak töhmetinden kurtulamamışlardır.

Üçüncü belge, Erzurum İstinaf Müdde-i umumisi Hasan Raci'nin 24 Mart 337 (1921) tarihli "Nûr-ı aynım oğlum" hitaplı özel mektubudur. Eskilerin "Aralığır mektubu" dedikleri üslupta, hem uzun, hem türlü çeşit konuyu içeren bu belgenin çok çok önemli bir özelliği, "sürh" (kırmızı) ile "Sansür Beg"e yazılmış derkenarıdır:

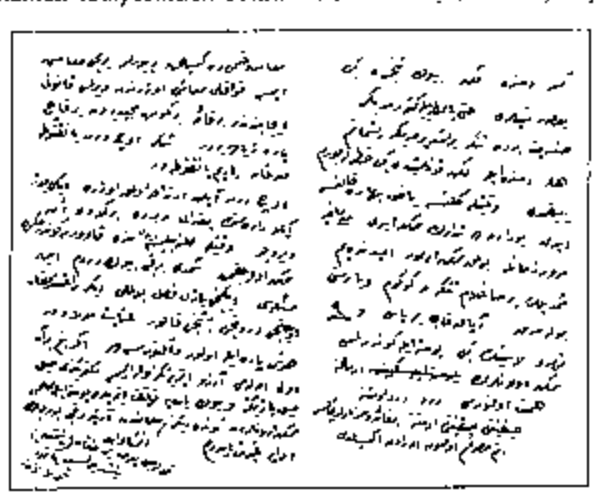

H. Raçi Bey'in taşra memurlarının şikayetlerini açıklayan pusulası.

"Sansür Beg

Münasebetsiz iş'arın bizim mektubda yeri yokdur. O cihetden emin olunuz. Hasbelicab uzun yazılmış olan aile mektubu. Dır dır ile beyhude meşgul olmayarak mahalline irsale himmetle diğer mektuba geçiniz efendim. Erzurum İstinaf Müddeiumumisi Raci"

Demek ki Milli Mücadele sırasında Anadolu cihetinden

İstanbul'a gelen mektuplar teker teker açılıyor, sansür memurlarınca okunuyordu.

Raci Bey'in uzun mektubu, ailesinden uzakta görev yapan Osmanlı memurlarının dramına ışık tutan konular içerdiği için ayrıca yayımlanmaya değer. Fakat Raci Bey'in "aile mektupları" serisinden küçük bir pusula bu yazımızın konusu bakımından daha önemlidir. Bu dördüncü belge, eski memurların hem çalışma hem yaşam koşulları için bir fikir vermektedir:

"Maaş zammı da kesilmiş diyorlar. Birinci maaş ise Kavaklı maaşı üzerinden verilmesi kanunî icabındandır. Bin kaime bir gümüş mecidiyeden birkaç para ziyadedir. Şeker üç dört banknot, soğan yarım banknotadır.

Üç dört aylık erzak olmak üzere iki yüz kilo nakdesinde buğday ve bir de gövde et verdiler. Vaktiyle gelinebilse idi size kavurma göndermek de mümkin olacakmış. Birinci büyük derdim iş meselesi. İkinci yazı nasıl bulmalı? Diğer rahatsızlıklar üçüncü dördüncü beşinci kalır. İnayet mevladan. Her şey para ile olur ve alınırsa da eğer benim bir an evvel ölmemi arzu etmeyeniniz var ise mektubunuzu sık sık yazınız ve büyük parayı tevakkuf etmeyen ve posta ile gelmesi mümkin olanlardan gönderiniz. Maaşdan arttıkca borçlarımı edaya gayret ederim inşaallah.

Kolacı yok. Bir mintan (minten) yetişdirilse yahud kola gönderilse. Keser, destere, leğen, büyük tencere gibi bazı şeyleri hatta balta bile getirmediğime, sandığa bir de teneke yerleşdirmediğime pişmanım. Hele destere ile leğen konulmuşdu gibi hatırlıyorum. Çıkmadı. Vaktiyle gelinse yahud bulara kalınsa idi burada da tedarik mümkin idi. Ma'mafih mürur-ı zamanla bulmak mümkin olur ümidindeyim. Şimdilik bir sağlam teneke ve gügüm veya desti bulamadık. Ayakkabı boyası ve 9 numero lastik gibi, posta ile gönderilmesi mümkin olanların irsaline himmet olunur mu? Derd derd üstüne, sıkıntı sıkıntı üstüne. Bir faidemiz olmadı ise benim masrafım olsun oradan eksildi."

Aldığı maaşla öteberi fiyatlarını karşılaştıran, erzak olarak devletten buğday, et alan sayın, diyar-ı gurbette su ısıtmak için tenekeye, çamaşır yıkamak için leğene, ayakkabı boyasına, yaka kolasına muhtaç kalmış. Testere ve baltaya da odun paralamak için gereksinim duyduğu anlaşılıyor. Bu pusulayı okurken, Abdülhak Şinasi Hisar'ın ünlü eserinin kahramanı mutasarrıf "Deli Enişte-miz"i hatırlamamak elde değil. Sahi, Osmanlı memurları, ekseriya ailelerini İstanbul'da ya da "maslahat-ı re's"leri olan kentlerde bırakıp yanlarına lüzumlu üç beş eşyayı alarak görev yerlerine nasıl gidiyor, nasıl dönüyor; gittikleri yerlerde nerelerde oturuyorlardı? Bu konularda şimdiye kadar yapılmış bir çalışma var mı bilmiyoruz. Tezkire ve teracim-i ahval geleneklerimiz, yaşamla ilgili bilgileri değil, "şuradan şuraya gitti, şu görevden şu göreve atandı"yı önemsemiştir. Vezir valilerden başlayarak en alt düzeylerdeki kamu görevlilerine kadar, taşra görevlerine giden Osmanlı bürokratlarının yaşamları, yolculukları, karşılaştıkları güçlükler, aileleri ile haberleşmeleri... gibi konulardaki araştırmalar, hem toplum hem yönetim tarihleri

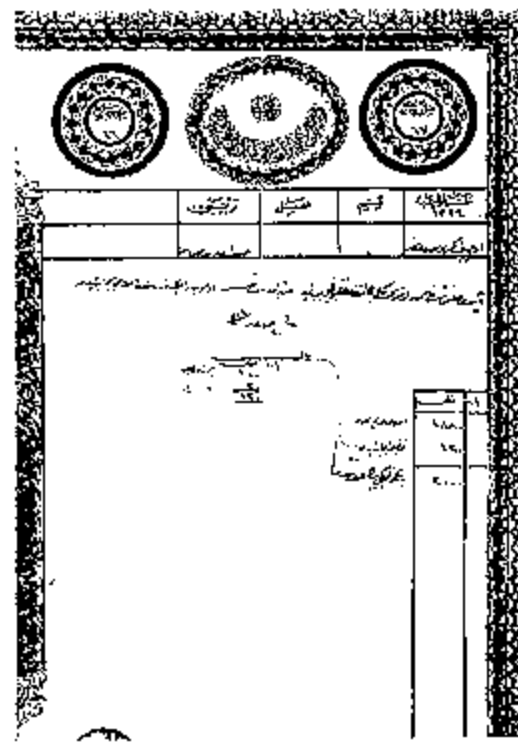

Suret numerosu 67 — Bâb-ı Âlî Dahiliye Nezaret-i Celilesi Veznesinden — Cild numerosu 16

İta olunan hakk-ı maaş suretidir

Sene-i Maliye	kısım	fasıl	tertibi
Üç yüz yirmi dört senesi	1	1	Sadaret maaş

Amedî bülefasından Saadetlû Mehmed Kemal Beg Efendi hazretlerinin mucib-i kıyd haziran maaşı olub Dahiliye Veznesinden itası icab eden

fi 30 haziran 1324

Kuruş para	
1880 - itası lazım gelen	
120 - tevkifi icab eden.....	Beyanı
2000 - Yalnız iki bin kuruşdur	kuruş para
	100 -Yüzde beş
	20 - " bir
	120

Osmanlı'nın son yıllarında memurlar için düzenlenen bordrolardan biri.

Bir grup kalem efendisi.

bakımından, atama tarihlerini alt alta sıralamaktan daha önemlidir.

Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal'in *Görüp İşittiklerim* adlı eserindeki "Maaş yerine Gemi Enkazı" başlıklı, yaşanmış bir olayı da bu vesileyle yinelemek gerekiyor:

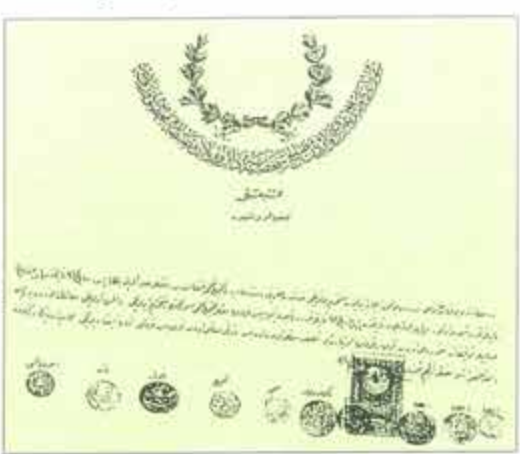

İstifa eden memura verilen mazbata, 17 Mart 324.

"Hazin ve garip bir hatıradır. Maaşların muntazam çıkmadığı II. Abdülhamid devrinde Bahriye Nazırı Hasan Paşa bahriyelilere bir müddet her ay bir lutf-ı mahsus olarak maaş yerine gemi enkazı dağıtmıştır. Şöyle ki 2500 tonluk meşhur üç ambarlı Mahmudiye gemisi ile Rusların Sinop baskınından kaçıp kurtulan iki nakliye vapurumuz bozulmuş, Hasan Paşa bu iki geminin enkazının maaşlara mahsuben bahriye zabitanına dağıtılması iradesini almıştı. O zamanlar "suret" denilen maaş bordroları hazırlanır, fakat para hizalarına mesela, 'Taif'den 500 okka enkaz verile' diye yazılırdı. Bu buyrulduyu alan, doğru müteahhide koşar, enkaz hemen nakde tahvil edilirdi"**

"Suret", "maaş sergisi", "sergi pusulası" denilen ve yukarıda sözü edilen eski bordrolara da bir örnek vermekte yarar var (11. sayfada).

Son belge, istifa eden bir Osmanlı memurunun ilişiğinin kesildiğine, alacağının vereceğinin kalmadığına ilişkin "beraet-i zimmet" mazbatasıdır:

"Şûra-yı Devlet'in Gayri Devairden Mesalih-i Şahsiyeye Dair Verilen Mazbatalara Mahsus Varakadır
kıymeti
beş kuruşdur

Dersaadet'de bulunan ailesi nezdinde bulunmak icab etdiğinden müstahdem bulunduğu hizmetden afvını istida eden mektubî kalemi hulefasından rif'atlû Alaeddin Beg'in 15 Nisan 1323 tarihinden 15 Haziran tarihine kadar şehrî otuz ve 16 Haziran tarihinden 16 Mart 324 tarihine kadar da şehrî yetmiş beş kuruş maaşla mektubî kalemi müsevvidliğinde istihdam edildiği ve almış olduğu maaşın yüzde bir ve beş hesabıyle tevkifat-ı mukarreresi olan kırk bir kuruş on para ile nısf-ı maaşı olan on beş ve terakki maaşı olan kırk beş kuruşu temamen ifa eylediği Muhasebe-i Vilayetin derkenarından anlaşılmağla işbu mazbata tanzim kılındı. 27 Safer 326 ve 17 Mart 324 (pul)
Ankara Valisi Naib Defterdar Mektubî Müftî
Vekil-i Metropolit aza aza aza aza"

* "O zamanlarda deli enişte miz, bu uzun gidip gelişlere nasıl rızı oluyordu?.. Onun böyle eski zaman seyyahları gibi inanılmaz ülkeler aşması, âdeta efsanevî seyahatler başarması nasıl kabil oluyordu? O zamanlar bu kadar uzak sayılan bu dağınık vilayetlere, en iptidaî vasıtalarla nasıl gidiyor, oralarda nasıl dolaşıyor, oralardan nasıl dönüyordu? O zamanki yollara ve nakil vasıtalarına göre, bir düşünün, İstanbul nerede, Musul nerede: Trablus nerede, Nablus nerede, Cidde nerede, Hüdeyde nerede:, Amman nerede, Havran nerede?.." (Abdülhak Şinasi Hisar, *Çamlıca'daki Enişte miz*, İstanbul: Hilmi Kitabeyi, s. 186 vd)

** Çankırılı Hacışeyhoğlu Ahmed Kemal, "Maaş Yerine Gemi Enkazı" (*Görüp İşittiklerim*'den aktaran R. E. Koçu), *Hayat Tarih Mecmuası*, sayı 3 (Nisan 1966), s. 30-34.

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MART 1998 FİYATI: 500.000 TL (KDV DAHİL)

"TÜRK
NİZMİ"
1919

SABİHA SERTEL

KADIN
VE ULUS

KADIN DERGİLERİ

MEHME

SULTAN GALİYE
GÖRÜŞLER'İ

51

Şehnem Itil koleksiyonu

ALTIN VEFK

"Vefk", çok eskilerden beri, kimi durumlarda nazarlık, çoğu zaman muska ve dua niyetiyle kullanılan manevi bir yöntem ve araç olup bu Arapça sözcüğün anlamı "uygunluk, uygun gelme"dir.* Dileklerin, umutların gerçekleşmesi, duaların yerini bulması için, üzerine Arapça harfler, rakamlar, âyetler, adlar yazılan, üçgen, dörtgen, daire ya da oval biçimli küçük madeni levhalar, kâğıtlar, deri parçaları birer vefk olarak koyunlarda gezdirilmiş, boyunlara asılmış, kollara bileklere bağlanmıştır. Dahası, bundan 40-50 yıl öncesine kadar, emekleme-yürüme çağındaki çocukların, alınlarına gelecek şekilde saçlarına altın vefkler iliştirildiği biliniyor.

Muska ve nazarlıktan farklı olan vefkin yüzeyi karelere taksim edilip her kareye, ebced hesabına göre harfler veya bu harflerin karşılığı olan rakamlar yazılır, diğer yüzündeki ve kenarlarındaki âyet yahut duaların, söz konusu rakamların çarpımından elde edilen sayılar kadar okunup yinelenmiş olduğuna inanılırdı. Doğal ki bu karmaşık iş, muskacılardan ozanlara ve kuyumculara kadar pek çok kişiye de kazanç olanağı sağlıyordu. Hele, haşere öldürücü ilaçların bilinmediği zamanlarda, tahtakurusu, bit, pire, sivrisinek için bile türlü türlü vefkler yazıldığı düşünülürse bu konunun geçmişte ne denli yaygın olduğu ve ciddiye alındığı anlaşılır. Nail-î Kadîm *"Se-rûze devlet-i ikbâl-i çarha olma dil-beste / Bu bir vefk-i müsellesdir nice bâzûya bağlanmış!"*** dediğine göre tarihimizin anlı şanlı paşaları beyleri de kollarına vefkler bağlayıp makamlarını korumayı veya daha yüksek yerleri elde etmeyi ummaktaymışlar.

Kethüdazâde Ârif'in *"Yahud tesvid edib zer-levha üzre vefk-i Yâ-Nûr'u / Mehabib-i nücûmu serteser teshîr eder mehtâb!"*** teşbihi ise daha da anlamlıdır.

Mete Tunçay dostumuzun dialarını verdiği bu altın levha vefk de "mehtab" biçiminde, hem nazarlık hem muska olarak yapılmış. Bir yüzünde, Kur'an-ı Kerim'in Bakara Suresinden, içinde "kürsî" geçtiği için "Âyete'l-Kürsî" olarak bilinen ve dua niyetiyle okunan 255. âyet yazılıdır. Diğer yüzünde ise çemberde "Ashab-ı Kehf'in adları (Yemlihâ, Mekselina, Mislinâ, Mernûş, Debernûş, Sazenûş, Kefeştatayuş ve köpekleri Kıtmir); ortadaki vefk dörtgeninin 25 karesine, ebced harfleri, dörtgenin kenarları dışına da dört büyük meleğin adları "Cebrail", "Mikail", "İsrafil" ve "Azrail" yazılmıştır. Bir çocuk için yaptırıldığı kuşkusuz olan bu vefkteki Ashab-ı Kehf (Yedi Uyuyanlar) adları, uyku muskaları için geçerli olduğuna göre, kendisine altın suyuna batırılmış vefk yaptırılan meçhul yumurcağın mışıl mışıl uyuyamadığı tahmin edilebilir.

Necdet Sakaoğlu

* Dilimizdeki "muvafık" sözcüğünün kökü olan "vefk"ın sonundaki "k"yı kalın okumak gerekir.

** Anlamı: "Üç günlük dünyanın aldatıcı mevki ve makamlarına bağlanma. Çünkü, üçgen biçimli vefkler, çoğunun pazusunda da vardır."

*** Anlamı: "Ay, altın levha üzerine Nûr âyeti yazılmış gibi ışıklar saçarak bütün yıldızların birer sevgili gibi büyülemiş."

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

NİSAN 1998 FİYATI 500.000 TL (KDV DAHİL)

ÇOCUK BAYRAMININ TARİHİ

TÜRKİYE'DE İZCİLİK

HİMAYE-İ ETFAL

TÜRK KADIN YOLU

PERTEV NAİLİ BORATAV'IN ANISINA

AFYON BASINI

52

337

ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI'NIN TARİHİNDEN*

NECDET SAKAOĞLU

Ulusal ve resmi bayramlarımızla resmi tatil günlerimizin doğuşları, evrelen konusunda neler biliyoruz?... Bayramların başlangıç tarihlerini, gündemden düşmeleri ya da adlarının değişmesi nedenlerini öğrenmek isteyeceklerin başvurabilecekleri bir kaynak var mı? Cumhuriyet öncesi ve cumhuriyet dönemi bayramları üzerinde araştırmalar yapılmış mıdır?... Örneğin II. Meşrutiyet'in ilanı yıldönümlerinde kutlanan "Eyd-i Millî-yi Osmanî" (Osmanlı Ulusal Bayramı) ile II. Meşrutiyet Meclisinin toplanışı yıldönümlerine özgü "Meclis-i Millînin Yevm-i Küşadı" bayramının, Cumhuriyet'in ilanından sonra daha bir süre kutlanışına ilişkin ayrıntılar nerelerden öğrenilebilir?[1] Veya Osmanlı padişahlarının doğum yıldönümlerindeki "veladet-i Hümayun", tahta çıkışlarıyla ilgili "cülus-i Hümayun" bayramları hangi tarihlerde başladı? En son hangi tarihte yapıldı? Osmanlı resmi ve dinî törenlerinin tüm ayrıntılarını veren "teşrifat defterleri" gibi, Cumhuriyet dönemi ulusal-resmi bayram ve günlerine ilişkin yasaları, yönetmelik, yönerge ve genelgelerle, protokol ayrıntılarını içeren, herkesin elde edebileceği kaynaklar var mı? Sıradan bir vatandaşın ya da bir kamu görevlisinin bayramlardaki görevleri neferdi? Bir vatandaşın, ulusal bayramlarda hangi devlet büyüklerini ziyaret etmesi, hem hakkı hem de vatandaşlık görevidir? Yoksa onları düşen, sergilenenleri uzaktan seyretmek midir? Hangi bayramlara kimler ne sıfatla ve nasıl katılır, nelere uyar?...

Bu genel soruların yanında, "İlk Cumhuriyet Bayramı hangi yıl kutlandı, programı neleri içeriyordu? Ankara'da ve ülke genelinde uygulanışıyla ilgili belgeler ve fotoğraflar saklanmış mıdır ve nerelerdedir? İlk 23 Nisan, İlk 19 Mayıs bayramları nasıl olmuştu? Bunların ilk adları neferdi? Atatürk, 23 Nisan'ı, Çocuk Bayramı olarak Türk çocuklarına ne zaman armağan etmiştir? Bir zamanlar resmi bayram olarak kutlanırken şimdilerde adları bile unutulmuş olan bayramlar hangileridir?..." gibi, daha pek çok soruyu kendi kendimize nafi-

Ankara Halkevi Köycüler kolu tarafından toprak bayramını kutlamak için tertib olunan köylü alayı yürüyüşü. Resim muallimlerimizden Abdülkadir Epikmen tarafından yapılmış olan bu resim Bayramın bir intibaını tesbit etmektedir.

1930'lardan sonra "unutulan" bayramlardan "23 Mart Toprak Bayramı" Nevroz'a denk düşüyordu.
Ülkü, Nisan 1935

ile sorsak da merakımızı giderecek ya da sorumuzu yanıt verecek kaynaklar bulmamız hayli güçtür.

Konuyu gündeme getirmek isteyişimizin gerekçesini de zamanımıza en yakın dönemlerden bir karmaşa tablosu vererek açıklamakta yarar var: İlgili olduğu yıla ilişkin bilgileri içerdiği için en güvenilir kaynaklar olarak gördüğümüz eski cep takvimlerinin rasgele üç beşinden, kimi yılların ulusal-resmi bayram ve günlerini, o zamanlardaki adları, tarihleri ve değişmeleri ile verelim:

1930: Milli Bayram 23 Nisan, Meşrutiyetin İlanı 23 Temmuz, Hakimiyet-i Milliyenin İlanı 7 Ağustos, Büyük Zafer ve Tayyare Bayramı 30 Ağustos, Cumhuriyetin İlanı 29 Ekim, Hakimiyet-i Milliyenin İlanı 2 Kasım.

1932: Amele Bayramı 1 Mayıs, Meşrutiyetin İlanı 23 Temmuz (resmi tatil), Milletin Hakimiyet Bayramı 7 Ağustos (resmi tatil), Tayyare ve Zafer Bayramı 30 Ağustos (resmi tatil), İzmir'in Kurtuluşu Bayramı, Bursa'nın Kurtuluşu Bayramı, İstanbul'un Kurtuluşu Bayramı, Cumhuriyet Bayramı 29 Ekim (resmi tatil), Milli Hakimiyetin İlanı 2 Kasım, Edirne'nin Kurtuluşu Bayramı 20 Kasım.

1936: Bayramlar ve Milli Günler: I. İnönü Zaferi 10 Ocak, Tayyare Şehitleri İhtifali 27 Ocak, II. İnönü Zaferi 30 Mart, Büyük Millet Meclisinin Açılması 23 Nisan, Meşrutiyet'in İlanı 23 Temmuz, Büyük Taarruz 26 Ağustos, Başkumandan Meydan Muharebesi 30 Ağustos, İzmir'in İstirdadı 9 Eylül, Milli Ordunun İstanbul'a Girişi 6 Ekim, Cumhuriyet'in İlanı 29 Ekim.

1943: Ulusal Bayram ve Tatil Günleri: Ulusal Egemenlik Bayramı 22-23 Nisan, Bahar Bayramı 1 Mayıs, Spor ve Gençlik Bayramı 19 Mayıs, Zafer Bayramı 30 Ağustos, Ulusal Bayram (Cumhuriyet Bayramı) 28-29-30 Ekim.

1952: Milli Bayramlar ve Günler: I. İnönü Zaferi 10 Ocak, Çanakkale Zaferi 18 Mart, II. İnönü Zaferi 30 Mart, Ulusal Egemenlik Bayramı 22-23 Nisan (genel tatil), Bahar Bayramı 1 Mayıs (genel tatil), Hıdrellez 6 Mayıs, Tayyare Şehitleri İhtifali 15 Mayıs, Gençlik ve Spor Bayramı 19 Mayıs (genel tatil), Toprak Bayramı 15 Haziran, Dumlupınar Zaferi Başlangıcı 26 Ağustos, Zafer Bayramı (Tayyare ve Dumlupınar Zaferi) 30 Ağustos (genel tatil), Sakarya Zaferi 12 Eylül, İstanbul'un Kurtuluşu 6 Ekim, Cumhuriyet Bayramı 28-29-30 Ekim (genel tatil)[2]

Görüldüğü gibi pek çok değişiklikler, yeni düzenlemeler olagelmiş. Cumhuriyet yıllarındaki bu ulusal, toplumsal ilkesel gün ve bayramların belirsizliklerden, unutulma olasılıklarından kurtarılması koşuldur. Örneğin 1930'lu yıllarda hem 23 Nisan'da kutlanan "Milli Bayram", hem de biri 7 Ağustos'ta (1923'te Halk Fırkası'nın kurulması kararı), diğeri 2 Kasım'da (1922'de Saltanatın kaldırılması) olmak üzere Hakimiyet-i Milliye (günü), Milletin Hakimiyet Bayramı, Milli Hakimiyetin İlanı gibi, bugün kimsenin ne anlama geldiğini ve içeriklerini bilmediği bayramlar, kutlamalar varmış.

Mustafa Kemal 23 Nisan 1921'de Ankara'da yapılan Milli Hakimiyet Tezahüratında.
Anadolu Hadisesi, şy, ty (1922)

Cumhurbaşkanlığının, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığının, Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarının Çankaya, Meclis, Milli Kütüphane, Cumhuriyet kütüphane ve arşivlerinden, konunun Osmanlı tarihine ilişkin uzantısını da Osmanlı arşivlerinden ve kaynaklarından araştırmalar yaptırtarak önemli bir başyapıtı kültür dünyamıza kazandırmaları Cumhuriyet'in 75. yıldönümünün katkı çalışmalarından biri olmalıdır.

Resimli UYANIŞ
Çocuk Haftası

Resimli Uyanış **mecmuasının 25 Nisan 1929 tarihli Çocuk Bayramı sayısı.**

Ulusal Egemenlik Bayramının Doğuşu: Bu yazımızda, daha Osmanlı Devleti sona ermeden ve Cumhuriyet'ten önce bayram ilan edilen, günümüzdeki adıyla 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının doğuşuna, geçirdiği aşamalara ilişkin olarak yalınkat bir araştırma sonunda saptayabildiklerimizi açıklayacağız.

Ulusal Egemenlik Bayramı ile Çocuk Bayramını buluşturan rastlantının 1921'e değin gerilere

Mustafa Kemal'i mektepli çocuklar arasında gösteren bir düzenleme.
Gönüllü Türk Çocuğu mecmuasının Nisan 1934
Tevkalade sayısı Çocuk Haftası Kitabı'nda.

uzandığı sanılmaktadır. O yıl, TBMM'nin açılışının 1. yıldönümü münasebetiyle 2 Mayıs 1337 tarih ve 112 sayılı "23 Nisanın Milli Bayram Addine Dair Kanun" kabul edilmiş ve bu yasanın 1. maddesinde "T.B.M.M.'nin yevm-i küşadı olan 23 Nisan günü milli bayramdır" denilmiştir. Ancak yasa tasarısı 23 Nisan'dan 10 gün sonra kabul edildiğinden, 23 Nisan 1921'de "bayram" değil, "tezahürat" yapılmıştır. Sivil giyimli Mustafa Kemal Paşa, çevresindeki hemen hepsi sivil mebuslarla ilk Meclis Binasının balkonundan halkı, mektepleri ve askeri birlikleri selamlamıştır. Bu anı yansıtan ve 1922'de yayımlanan "Anadolu Hediyesi" adlı albümdeki fotoğrafın üstünde "Büyük Millet Meclisinin sene-i devriye-i tesisi olan 22 nisan sene 337 (1921)'deki tezahürat ve Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin ahaliyi selamlayışı" yazılıdır.[3]

30 Haziran 1921'de de merkezi Ankara'da olmak üzere ve TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın öncülüğünde, amacı savaşa katılanlarla savaşta şehit düşenlerin çocuklarına bakmak olan Himaye-i Etfal (Çocuk Esirgeme) Cemiyeti kurulmuş; bundan bir ay kadar sonra, İstanbul'daki Esirgeme Derneği Reisliğince özel olarak yaptırılıp TBMM'ye gönderilen Türk Bayrağı münasebetiyle Mustafa Kemal Paşa, Dernek Reisliğine şu telgrafı çekmiştir: "Büyük Millet Meclisi kendisine irsal buyurulan hediyeden ve bu vesile ile ibraz edilen hissiyat-ı vatanperveraneden dolayı en samimi teşekkürlerini takdim eder". Yeni kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti ise o yılın ekim ayında TBMM'nin desteğinde çalışmalara başlayabilmiştir. Yine 1921'de Ankara'da "Himaye-i Etfal menfaatine tertib ve icra edilen at koşusunu" Mustafa Kemal ve Re'fet Paşalar, Ankara'daki elçilerle izlemişler, iki yetim yavruyu da yanlarına alarak resim çektirmişlerdir.[4]

23 Nisan 1922'de Meclis'in açılışının 2. yıldönümü münasebetiyle Ankara'da ilk kez "Hakimiyet-i Milliye Bayramı" kutlanmıştır. (Ancak Ankara dışında da o gün bayram yapılıp yapılmadığı veya hangi kentlerde yapıldığı bilinmemektedir; İstanbul'da yapılmamıştır.) Bayram münasebetiyle TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşanın, *Yeni Gün* muharririne verdiği "23 Nisan, Türkiye milli tarihinin başlangıcı ve yeni bir dönüm noktasıdır. Bütün bir cihan-ı hususmete karşı kıyam eden Türkiye halkının, Türkiye Büyük Millet Meclisini vücuda getirmek hususunda gösterdiği harikayı ifade eder" kısa demeci, İstanbul'da *Vakit* gazetesinde iki gün sonra yayımlanmıştır. Ankara'daki bayramı coşkulu olmuş; Mustafa Kemal Paşa kutlamaları kabul etmiş; geçit törenine katılan askeri birlikleri, mekteplileri, yine Meclis'in balkonundan selamlamıştır. "Milli Bayram" dolayısıyla "Kahraman ordulara" bir tebrik telgrafı gönderdiği gibi, bir de "23 Nisan Beyannamesi" yayımlamıştır. Bu özlü metinler şöyledir:

> Kahraman Ordulara: Bütün bir millet ve memleket bugün 23 Nisan bayramını idrak ediyor. Türkiye Büyük Millet Meclisinin yevm-i küşadı olan bu tarih vatanımızda millî hakimiyetin teessüsüne mebde olmuştu. Her mesut günde sizi hatırlayan ve vatanın müdafaasını sizin büyük liyakatinizden bekleyen kumandanınız sıfatıyla cümlenizin milli bayramını tebrik ederim. Başkomandan Gazi Mustafa Kemal
>
> 23 Nisan Beyannamesi: Bugün dördüncü 23 Nisan Bayramını idrak ediyoruz. Büyük Millî Bayram asil ve kahraman milletimize mübarek olsun. Vatanımızda millî hükümet esasının vazı hatırasını ihya eden günün yadı münasebetiyle bütün memleketin istiklâl ve hakimiyet-i milliyenin bipayan füyuzatı içinde ebediyen mesut olmasını temenni ederim. Gazi Mustafa Kemal

Yine o sene 23 Nisan'la ilgili olmaksızın, Bursa'da kendisini ziyarete gelen çocuklara şöyle seslenmiştir:

> Küçük Hanımlar, Küçük Beyler! Sizler hepiniz âtinin bir gülü, yıldızı, bir nur-u ikbalisiniz. Memleketi asıl nura gark edecek sizsiniz. Kendinizin ne kadar mühim, kıymetli olduğunuzu düşünerek ona göre çalışınız. Sizlerden çok şeyler bekliyoruz; kızlar, çocuklar![5]

Telgrafta ve beyannamede, Atatürk'ün bu tarihsel gün için önce "23 Nisan Bayramı", sonra da "Milli Bayram" deyimlerini kullandığı dikkati çekmektedir.

1923'teki bayramda TBMM Başkanı Mustafa Ke-

mal Paşanın yayınladığı beyanname de bir önceki yılın beyannamesiyle aynı gibidir. İstanbul Vilayetinin, Darülfünun öğrencilerinin "23 Nisan Iyd-i Millisi"ni kutlama telgraflarına da "takdim-i teşekkürata" bulunmuştur.[6]

Cumhurreisi seçildikten sonraki ilk 23 Nisan'da da (1924'te) Büyük Millet Meclisi'ne gelerek kutlamaları kabul etmiş, balkondan geçit törenini izlemiş, *Hakimiyet-i Milliye* gazetesine verdiği demeçte: "Beş sene evvel nasılsa bugün de aynı hisler ile mütehassisim. Halden emin, istikbalden mutmainim. Bugün nasılsa yarın da öyle olacaktır" demiştir.[7]

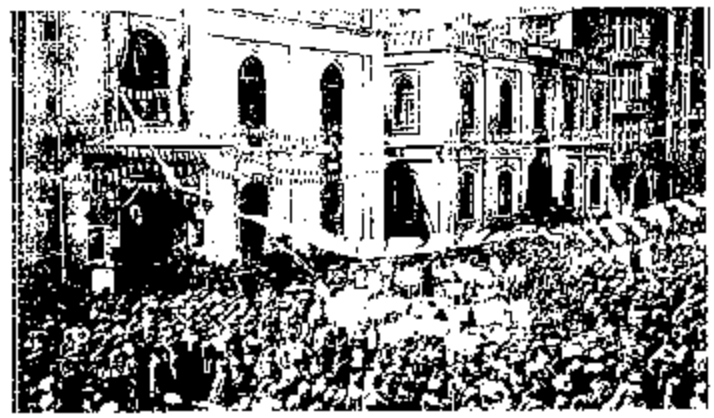

1929'daki ilk çocuk bayramında çocuk kortejinin Himaye-i Etfal Cemiyeti önünden hareketi.
Resimli Uyanış, 9 Mayıs 1929

1925'te, 23 Nisan Bayramından dört gün önce TBMM'de Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim gününün bayram olmasına ilişkin yasa kabul olunmuş; diğer yandan o yılki Ramazan Bayramı da 23 Nisan Bayramı ile çakışmıştır. Bu nedenle Cumhurreisi Mustafa Kemal Paşa, hem vatandaşlara hem ordulara bayram tebriki yayımlanmıştır.[8]

Bundan sonra 1929'a kadar, yasa gereği Hakimiyet-i Milliye Bayramı, resmi bir bayram olarak her yıl yinelenmiş; Meclis Başkanlığı görevi sona eren ve Cumhurreisi olan Atatürk'ün yerine bu bayramlarda kutlamaları TBMM Başkanı kabul etmiştir. Bununla birlikte 23 Nisan bayramlarında her taraftan Atatürk'e de kutlama telgrafları gelmiş; bunlara Reisicumhur Umumi Kâtipliğinden "Reisicumhur Hazretleri 23 Nisan Bayramı münasebetiyle birçok zat-ı âliyeden, müessesat ve cemiyetten aldıkları tebriknamelerden fevkalâde müteheassis olmuşlar, memnuniyet ve teşekkürlerinin iblağına Anadolu Ajansını tavsit buyurmuşlardır" tarzında teşekkürler yayımlanmıştır.[9]

1929'DA KUTLANAN İLK ÇOCUK BAYRAMI

1929'a kadar yalnızca Hakimiyet-i Milliye (Ulusal Egemenlik) Bayramı olarak kutlanan 23 Nisan'ın aynı zamanda Çocuk Bayramı olarak da kutlanması ilk kez o yıl, Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin (Çocuk Esirgeme Kurumu) kendi örgütüne gönderdiği bir genelge ile gerçekleşmiştir. Adı geçen Cemiyet, 23-29 Nisan günlerini "Çocuk Haftası", haftanın ilk günü olan 23 Nisan'ı, Hakimiyet-i Milliye Bayramına koşut olarak "Çocuk Bayramı" ilan etmiştir. Bu ilk çocuk bayramının Ankara ve İstanbul'da nasıl geçtiğini o günlere ait gazetelerden öğreniyoruz:

Hakimiyet-i Milliye (Ankara): "Çocuk Bayramı Başladı. Gazi Hazretlerine Selam!

Çocuk Haftası münasebetiyle binlerce çocuk, Himayeietfal Umumi Merkezinde toplandılar ve saat 9.30'da Ankara'nın bütün otomobil ve otobüslerine binerek Millet Meclisi önü, Bankalar Caddesi Yenişehir yolu ile Çankaya'ya gittiler. Himayeietfal Umumi Merkezi azalarından bazıları ile Ankara Merkez Reisi ve azaları çocuklara refakat etmekte idi. Gazi Hazretlerinin Köşkleri önünde duran büyük kafileden bir grup ayrıldı ve köşkün bahçesine giderek Büyük Gazi'yi selâmladı".

Gazete o gün saat 15.00-19.00 arasında Ankara Palas'ta yine Himaye-i Etfal Cemiyetince düzenlenen "Çay Ziyafeti ve Çocuk Balosu"nun ayrıntılarını vermekte, baloyu başta Reisicumhur Gazi olmak üzere Millet Meclisi Reisi Kâzım (Özalp), Başvekil İsmet (İnönü) ile bütün bakanların, pek çok milletvekilinin eşleri ve çocukları ile onurlandırdıklarını da yazmaktadır. Bu baloda başbakanın, bakanların ve milletvekillerinin çocukları piyesli, monologlu, marşlı, şiirli, danslı çok zengin bir müsamere programı sergilemişler; Ömer İsmet (Sn. Ömer İnönü) de "Anneciğim" ve "Bahane" şiirlerini okumuş; çocukların oynadıkları kelebek, saat, zeybek ve Azerbaycan dansları pek beğenilmiştir. Gazi Paşa, çocukları okşamış sevmiş; dağıtılan oyuncaklarla Çocuk Bayramı gösterileri sona ermiştir.

Milliyet (İstanbul): "Çocuk Bayramı Nasıl Tesit Edildi? Çocuklar Otomobiller ile Taksimden hareket ederek Vilayete, Fırkaya gelerek tebrikte bulunmuşlar, köprüden geçerken düdüklerle selamlaşmışlardır. Cevdet Kerim Beyin (İncedayı) C. H. Fırkasında irat ettiği nutuktan: Çocuklarım, Kalbinizde bir aşkınız bir sevginiz olacak, o da Cumhuriyet aşkıdır!

Dünkü Merasim: Çocuk Haftası dün büyük merasim ve tezahüratla tesit edilmiştir. Merasime saat on birde Taksim Meydanında başlanmış ve muhtelif mekteplerin talebeleri Taksim Abidesi etrafında toplanmıştır. Kız erkek çocukların hepsi süslenmiş ve beşer onar otomobillere oturdular" diye başlayan ayrıntılı habere göre, o gün elli otomobillik çocuk konvoyu Bahriye muzikasının eşliğinde uzun bir gösteri turu yapmış; valiyi, CHP merkezini ziya-

1929'daki ilk çocuk bayramında Başvekil İsmet Paşa'nın çocuklara şeker dağıtışı.
Gazi'nin Eseri, İstanbul, 1933

ret eden çocuklar, Tepebaşı'nda müsamere vermişler, onlar adına Gazi Hazretlerine, Millet Meclisi Reisine, Başvekile, Himayeietfal Cemiyeti Genel Merkezine "tazimat" telgrafları çekilmiştir. Türk Ocağının yönetimini geçici olarak üstlenen çocuklardan Burhanettin'in imzası ile Gazi'ye çekilen telgrafın içeriği şudur: "Bugün Hakimiyeti Milliye Bayramı. Bayramınızı tebrik ederiz. Biz bütün Türkiye çocukları büyük bir sevinç içinde Hakimiyeti Milliye gününde çocukların da hakimiyeti kabul edildiği için ayrıca teşekkür ederiz!" İstanbul'daki bu ilk çocuk bayramının en ilginç ayrıntısı ise hâlâ sahip çıktığımız "eğitim geleneği"(!) "dayak"tır, Tepebaşı müsameresinde, dört öğrenci tarafından "münakaşa edilmesi" (tartışılması) olmuştur.

İstanbul'da yayımlanan diğer gazetelerde, örneğin *Vakit*'te de 22-23-24 Nisan 1929 tarihlerinde "Çocuk Haftası yarın başlıyor", "Bugün iki bayramı bir arada yaşıyoruz. Millî Bayram ve Çocuk Bayramı", "Çocuk Bayramı her tarafta tesit edildi" başlıkları ile ilk çocuk bayramı konusunda haberler geçildiği görülmektedir. Yine başta Çocuk Esirgeme Kurumu'nun yayınladığı *Gürbüz Türk Çocuğu* olmak üzere, dönemin haftalık, aylık dergilerinde ve özel sayılarında da ilk çocuk bayramına geniş yer verilmiş, bayram enstantaneleri yayımlanmıştır. Bunlardan, İstanbul'da çıkan *Resimli Uyanış*'ın kapağında "Çocuk Haftası" manşeti ile verilen fotoğrafın altında "Çocuk haftasını teşkil ile milletin istikbali olan çocuklara gösterilmesi lâzımgelen alâkayı uyandıran Himayei Etfal Cemiyeti'ne ve muhterem reisi Doktor Fuat (Umay) Beye Resimli Uyanış tebriklerini takdim eder" cümlesi okunmaktadır. Bu derginin sayfalarında ise Ankara'daki 23 Nisan Çocuk Bayramı Balosundan fotoğraflar görülmektedir. Bu ilk bayramın izleri ve anıları herhalde -doğal ki katılanlar ve izleyenlerce- yıllarca unutulmamış olmalıdır. 1933'te yayımlanan Gazi'nin Eseri adlı albümde ise 1929'daki "Himayei Etfal bayramında İsmet Paşa Hazretlerini yavrulara şeker tevzii buyurdukları" gösteren bir fotoğrafa da yer verildiği görülmektedir. Diğer yandan sonraki yıllarda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun gelenekselleştirdiği çocuk balolarından, 7 Nisan 1932'de Ankara Halkevi'nde, 6 Aralık 1934'te de Ankara Palas'ta düzenlenenleri Atatürk'ün onurlandırdığı saptanmaktadır.[10]

Ancak, onun çocuk bayramlarında ve balolarında konuşmalar yaptığına, demeçler verdiğine ilişkin herhangi bir belgeye ve kaynağa ulaşılamamıştır. Buna karşılık Meclis Başkanının çocuk bayramı demeçlerine rastlanıyor. Örneğin 1934'te yayımlanan "Çocuk Haftası 6. Kitap"ta, Gazi'nin "mektepliler arasındaki" fotoğrafına karşılık, Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşayı "Çocuk Haftasında kendilerini ziyaret eden çocuk murahhaslar arasında gösteren bir fotoğraf ile çocukların özenle yetiştirilmelerini, Himayeietfal Cemiyeti'nin yararlı çalışmalarını vurgulayan bir demeci; aynı şekilde, "Başvekil İsmet Paşa Hazretlerini Çocuk Haftasında çocuk murahhasları kabul ederken" gösteren bir fotoğrafla şu önemli demeci vardır:

Neye Bizi Aldattılar?

Resimli Ay, sayı 3, Mayıs 1930

> Sevgili Bayram:
>
> Bayramınız kutlu olsun Cumhuriyet çocukları!
>
> Sizin bayramınız bütün sevinç günlerinin en neşelisi ve en feyizlisidir. Hiçbir bayram günü sizin bu haftanız kadar vatan için ümitlerle dolu değildir
>
> ...
>
> Büyük Gazinin Türk Cumhuriyetini ve vatan istiklalini emanet ettiği gençlik sizsiniz. Türk tarihinin hiçbir devrinde

çocuklarımız, o kadar yüce bir elden bu kadar değerli bir armağan alamadı. Ne mutlu size! 17.4.1934 İsmet

Gürbüz Türk Çocuğu Fevkalâde sayısında, bir çocuk bayramında, Himaye-i Etfal Cemiyeti Reisi Dr. Fuat (Umay) Beyi, çiçeklerle bezeli otomobilde, çevresini almış beyaz giysili kız çocukları arasında ve arkada kurum simgesi olduğu halde gösteren fotoğrafla özel sayının son bölümündeki çocuk etkinlikleri, gydirilen-bakılan çocuklar, kentlerde bayram fotoğrafları da ilginçtir.[11]

Ancak, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun çocukları gönendirmeye dönük çabalarına karşın, 1929'da ve izleyen yıllarda, üst yönetici kadronun, illerde de vali ve daire müdürleri ile varsıl kesimlerin, kendi çocuklarını süsleyip püsleyip bayram korteylerine katmalarının, renkli ve göz alıcı balolara götürmelerinin; ülkedeki aşırı yoksullukla, kimsesiz, yetim öksüz, hastalıklı, okula gidemeyen, ağır ve sağlıksız işlerde karın tokluğuna çalıştırılan çocukların çokluğuyla çizdiği paradoks kimi çevrelerin tepkisini çekmekte gecikmemiştir. Bu tepkilere bayraktarlığı ise Sabiha ve Mustafa Zekeriya çiftinin yaptığı görülmektedir. Bu açıdan, *Resimli Ay*'ın Mayıs 1930 sayısında çıkan yazılar manidardır. O yıllı Hakimiyet-i Milliye ve Çocuk Bayramının oluşuna ve ayrıntılarına değinmeyen dergide, Sabiha Zekeriya'nın "Çocuk Meselesi: Çalışan Çocuklar" konusunu ele aldığı ve uzun yazısını şöyle bağladığı görülmektedir:

> Ben unutulan çocukları hatırladım. 23 Nisan vesilesiyle parklarda, müsamerelerde hemcinsleri olan çocukları eğlendirirken onları sabahtan akşama kadar bir parça kuru ekmek için, hatta patronundan dayak yiyerek domuz gibi istismar edildiklerini hatırlatmak istedim. 23 Nisan çocukları eğlendirmek günü değildir. Himaye-i Etfal'in yaptığı programı yanlış tatbik edenler, bunu bir eğlence günü kabul ettiler ... 23 Nisan açların, hastaların, işte çalışan çocukların günüdür. Onların derdlerinin konuşulacağı gündür.

İkinci yazı imzasız olup "Memleketin Üvey Evlatları" başlıklıdır. Bu yazı, ayakkabı boyacılığı, gazete, kurabiye, kaşamela satıcılığı, külfecilik yapan çocuklarla yapılan röportajları içermektedir. Bunları, 10-13 yaşlarında, zayıf, cılız, derileri incelmiş, üstleri başları sefalet içinde, okula gidememiş, kuru ekmekle karınlarını doyuran, şafak vaktinden akşam karanlığına kadar, 30-40 kuruş kazanmak için çırpınan ya kimsesiz, ya öksüz, yetim, yorgun vücutlu çocuklardır. Bu yazı da şu tümcelerle bağlanmıştır:

> Çocuk Haftası, Çocuk Bayramı .. Bunları, hepsi güzel, bunları hepsi faydalı, bunların hepsi cazip, fakat çıplak ayaklarla taşlar üstünde koşan, öldürücü ve murdar han odalarında yatan, ekmekten başka gıda namına hiçbir şey bilmeyen, mektep görmeyen hasta ailesine bakmak için sabahtan akşama kadar didinen, çalışan, ihtiyalanan yavrucaklar! Çocuk balolarından, çocuk eğlencelerinden size ne fayda var?

1929'da Ankara Palas'ta düzenlenen çocuk balosunda Büyük Millet Meclisi Başkanı Kâzım (Özalp), Mustafa Kemal, Mevhibe (İnönü) Hanım ve oğlu Ömer.
Resimli Uyanış, 9 Mayıs 1929

Çocuk balosu

çocuklar

Türk Ocağı salonunda düzenlenen çocuk balosu.

Resimli Ay'daki üçüncü yazı, "çocuk başmuharriri" Sevim Zekeriya'nın imzasını taşıyan "Neye Bizi Aldatıyorlar?"dır. Bu yazıda, Çocuk Esirgeme Kurumu'nun 1929 yılındaki genelgesi gereği oluşturulan Çocuk Esirgeme Ocakları için verilen sözlerin yerine getirilmediği vurgulanmaktadır.[12]

1940'lara gelindiğinde, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının giderek şamatalı bir ilkokul seyirliği olarak çocuklar arası kılık kıyafet, şiir okuma, büyüklerin koltuklarına oturma yarışına dönüştüğü bir gerçektir. Büyüklerin bu günlerde verdikleri demeçler ise ciltler doldurur! Birkaç örnek verelim:

M. Fuad Köprülü (1939): "Milli hakimiyet bayramımızı bir çocuk bayramı olarak te'sis etmemizde millî terbiye bakımından büyük ve derin mâna vardır. Biz, Türk çocuğuna, daha şu'ûrunun ilk inkişaf yıllarından başlayarak bir demokrasi terbiyesi vermek, gelecekteki büyük vazifeleri için onu şimdiden hazırlamak istiyoruz ... Yarın memleketin mukadderatını eline alacak olan Türk çocuğu

1930'larda bir 23 Nisan Çocuk Bayramı.

bugün Türk demokrasisinin temiz ve asil havasını teneffüs ederek bu ruh ile yetişmekte(dir) ... "

Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel: "Yeni baharın bu güzel ve manalı Çocuk Haftası içinde daha çok çocuğumuzun daha seviyeli olması yolunda çalışma kararımızı bir kat daha kuvvetlendirelim.

Sevgili Türk çocukları! Bu haftalar, aylar, yıllar, bu çalışmalar, düşünceler, didişmeler hep sizin için. 23 Nisanın özündeki millî hakimiyet, hep sizin varlığınızda istikbalini bulacak ... "

Behçet Kemal Çağlar: "Nisan bizde, millî irade, millî deha ve çocuk ayıdır .... Millî irade ile millî dehanın kendilerine tecelli etmesini istediğimiz Türk çocuklarına, o canlı ve umutlu baharlara bundan uygun ay olur mu?"

Osman Şevki Çiçekdağ: "23 Nisan iki büyük bayramı, Milli Hakimiyet Bayramıyla Çocuk Bayramını bir arada kutladığımız kutsal bir günümüzdür ... (Milli Mücadeleyi anlattıktan sonra) İşte bugün o ümit ve imanın, o güneşin ve nurun ışığı altında hürüz

— Hay sh bayraklıların aykasındaki.. Budala budala ne bakıyorsun.. Şimdi tepelerin hal...

Karikatür, sayı 121, 21 Nisan 1938

ve mesuduz. Bayram yapıyoruz ... Çocuk Bayramına gelince; Türk çocuğunun milli hakimiyetimizin temeli ve ebedi kaynağı olduğunda en ufak bir şüphemiz yoktur. Esasen bu iki mevzuun birbirine sımsıkı bağlılığıdır ki 23 Nisan aynı zamanda Çocuk Bayramı olarak da kabul ve ilan edilmiş bulunmaktadır."[13]

SONUÇ

1921'den 1983'e kadar geçirdiği aşamalar unutulan ulusal bir gün için şimdilik derleyebildiklerimiz bunlar. Gerçi bayram, tören, toplantı bize göredir ve kolay kotardığımız işlerdendir. Hatta neredeyse bir yılın her haftasını pek çok günlerini dolduran rutinleşmiş bayramlar, anmalar, törenler, kutlamalar yetmezse denk düşürüp bunların "olağanüstü"lerini de ilan ediveririz. Örneğin 1994'te, Atatürk'e ve kurduğu Cumhuriyete saldırılar, sövgüler yoğunlaşınca çok yerinde bir önlem olarak(!) 1-7 Mart 1994 günleri "Olağanüstü Atatürk Haftası" ilan edilivermiş, devlet büyüklerimiz günlerce bizi uyarıcı söylevlerde bulunmuşlar, okullarımızda da olağanüstü törenler yapılmıştı. Buna ilişkin 28 Şubat 1994 tarihli valiliklere gönderilmiş Genelge, Cumhuriyet tarihimizin önemli arşiv belgelerinden biri olarak saklanmalıdır!

İster 23 Nisan diyelim, ister Millî Hakimiyet veya Ulusal Egemenlik ya da Çocuk Bayramı; şu bir gerçek ki, bu bayramın en azından "korumaya muhtaç çocukları gönendirme ve sevindirme" amacı geçen zaman içinde hepten unutulmuş, bunun yerini zenginlik, fiyaka, hava atma yarışı almıştır. Yine bir 23 Nisan geliyor. Geçen yıllardaki sergilemelerin yinelenmesi kaçınılmazdır: Birilerinin çocukları seçilecek; bunlar öbek öbek makamlara götürülecekler, içlerinden en şanslıları koltuklara kurulup küçük yaşta tahta oturtulan padişahlar misali "Buyruğumdur!" diyecekler. TV'ler, gazeteler de

eğitim hakkından bile yoksun kalan on binlerce çocuğumuzu unutup bu salıneler üzerine senaryolar kuracaklar.

Özü boşaltılan her güzellik zamanla değerini yitirir. Bir zamanlar bizde bir de "Toprak Bayramı" varmış. 21 Mart'ta daha sonraları 15 Haziran'da düzenlenen bu bayramda, önde şehir bandosu, arkada, tınaz yüklü kağnılar, silo maketleri, "Çiftçiler, Toprak Bayramın Kutlu Olsun!", "Çiftçi Kardaşl Sana Genlik Getiren Cumhuriyeti Candan Koru!" dövizlerini taşıyan yağız rençberler geçerlermiş. Döviz taşımakla, bayram yapmakla gerçekler değiştirilemediği için, Toprak Bayramı da unutulup gitmiş.

Ölümüne sayılı günler kalmışken, 6 Ekim 1938'de İstanbul'un Kurtuluşu gecesinde Dolmabahçe Sarayı önünde toplanan coşkulu kalabalığa Atatürk'ün ulaştırdığı "dalma artan refahlar ve saadetler" dileyen mesajındaki, 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı gecesinde ise saray ahırına yanaşan vapurları tekneleri hıncahınç doldurmuş gençlerin nümayişleri üzerine koltuğa oturtularak getirildiği pencere önünden elini sallayıp "Bu bayramlar ve yarınlar sizindir! Güle güle çocuklar!" diyerek ulusunun çocuklarına veda edişindeki hikmetlerin, "Atatürk Türk çocuklarına ve gençliğe bayramlar armağan etti!" gibi, yavan yorumlarla geçiştirilmesi yerine, çocuklarımıza ve gençlerimize gerçek bayramlar, mutlu yarınlar hazırlamak gerekir. ■

Hakimiyet-i Milliye Okokulu öğretmen ve öğrencilerinin bayram hatırası (üstte), Üsküdar Cemaran Ermeni Okulu öğrencileri Çocuk Bayramı'nda.
Cengiz Kahraman arşivi

* "23 Nisanın milli bayram addine dair kanun", 2 Mayıs 1337'de (1921) TBMM'de kabul edilmiştir (TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, c. 10, s. 74). Bu yasanın 1. maddesi "Türkiye Buyuk Millet Meclisinin yevm-i küşadı olan 23 Nisan günü milli bayramdır" hükmünü içermektedir. Bu yasa 27. 5. 1935 tarih ve 2429 sayılı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanunun çıkışına değin yürürlükte kalmıştır. Bu yasanın 2. maddesinin A/1'inde "23 Nisan günü Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır. Bugün okul ve ilkokullar düzeyinde törenler yapılır" denilliyordu. Yine aynı yasaya göre, yegâne "ulusal bayram", Cumhuriyet'in ilan edildiği 29 Ekim'di. Bu nedenle 23 Nisan, diğer resmi bayram ve tatiller kapsamına alınmışı. Söz konusu yasanın yerine 17. 3. 1981 tarih ve 2739 sayılı "Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun" kabul edildi ve bu yasada "Ulusal Egemenlik" adına yer verilmeyerek Günun adı "23 Nisan Çocuk Bayramı" oldu ve yalnızca ilkokullarda kutlanması öngörüldü (*Resmi Gazete*, 19. 3. 1981 tarih ve 17284). Son olarak 2739 sayılı yasada değişiklik yapan 20. 4. 1983 tarih ve 2818 sayılı yasanın 1. maddesinde "23 Nisan günü Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır" denildi. Bu son yasa, bir "ulusal bayram" ile üç "resmi bayram" (23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, 19 Mayıs Atatürk'ü Anma ve Gençlik ve Spor Bayramı, 30 Ağustos Zafer Bayramı) öngörmüş bulunmaktadır. 1981'e kadar, bu bayramın "Milli Hakimiyet+Çocuk Bayramı ve Çocuk Haftası" olarak organizasyonunda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun katılımı söz konusu iken, Ulusal ve Resmi Bayramlarda Yapılacak Törenler Yönetmeliği'nin 4. maddesinde, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı törenlerinin koordinatörlüğü Milli Eğitim Bakanlığına verilmiş; Başkentte ve illerdeki ilçede ve gösteriler de törene katılacaklar, tören kapsamı, devlet büyüklerini ziyaret, gösteri, temsil ve bale gibi ayrıntılar açıklanmıştır. Son olarak, TBMM'nin 1986'da aldığı bir kararla 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramının, "Milli Egemenlik Haftası olarak egemenlik kavramının kamuoyuna yayılı, benimsetilişi, sevdirilişi, bir anlamı yönelik olmak üzere coşkulu ve renkli bir şekilde kutlanması" kararlaştırılmış. bu tarihe uygun ilk program da o yıl Samsun'da uygulanmışını. Ayrıca, bu günlerin "Bir çocuk bayramı olarak kutlanması yerine milli egemenlik fikrinin işleneceği hafta olması" benimsenmiş, bu amaç için de TBMM'de Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu oluşturulmuşnur. Çeşitli ülkelerden çocukların bu bayramda Türkiye'ye davet edilmeleri, Kültür Bakanlığının "uluslararası" boyutlu şenlikler, çocuk yarışmaları düzenlemesi, bayrama uluslararası bir statü kazandırma girişimleri de son yıllarda yoğunlaşmıştır. Diğer yandan, Birleşmiş Milletler Genel Kuru-

Bir Anadolu kasabasında Çocuk Bayramı.

lunun 1954'te aldığı bir kararla o tarihten beri ekim ayının ilk pazartesi günü, Türkiye'de de "Dünya Çocuk Günü" olarak kutlanmaktadır.

"Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı", Türkçe ansiklopedilerden *AnaBritannica*'da (c. 21, s. 384, İst., 1990), bu başlık altında bağımsız bir madde olarak yer almıştır:

"Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açıldığı günün (23 Nisan 1920) yıldönümünde kutlanan ulusal bayram. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ulusal ve resmi bayramıdır. İlk kez 23 Nisan 1921'de 'Hakimiyet-i Milliye Bayramı' olarak kutlandı. 1930'lu yıllarda Çocuk Esirgeme Kurumu'nun gelenekselleştirdiği 'Çocuk Haftası'nın (23 Nisan-1 Mayıs) başlangıcının bu bayramla aynı güne rastlaması nedeniyle Milli Hakimiyet Bayramı ile Çocuk Bayramı aynı gün kutlanmaya başladı. 27 Mayıs 1935'te kabul edilen 2739 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile 20 Haziran 1938 tarih ve 3466 sayılı Ek Kanunî kapsamında 23 Nisan, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı (Ulusal Egemenlik Bayramı olarak) olarak kabul edildi. 12 Eylül Harekâtı'ndan (1980) sonra (17 Mart 1981 tarih ve 2429 sayılı Ulusal Bayram ve Genel Tatiller Hakkında Kanun ile) 'Ulusal Egemenlik Bayramı' kaldırılarak, 23 Nisan yalnızca Çocuk Bayramı olarak kutlandı. 20 Nisan 1983'te yapılan değişiklikle yeniden 'Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı' adı benimsendi."

Yaman Akbaşar, *1 Yılın Kitabı'nı 1974, Günler, Haftalar, Şenlikler, Bayramlar, Anmalar, Haftalar 1* (Fakülte Mat., İstanbul, 1975) adlı kitabında (s. 98) bu bayram için şu bilgileri vermektedir: "... Atatürk'ün B. M. M'ni açtığı günü ulusun en geniş bireyleri çocukları anmağın etkili bayramı, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramıdır. Gün, B. M. M'nde 23 Nisan 1921'de kabul edilen 312 sayılı yasayla ulusal bayramlarımız arasına katılmış, ilk bayramı da 23 Nisan 1923'te kutlanmıştır. Kutlanageldiği 50 yılın 23 Nisan nedeniyle yapılan sayabildiğimiz özel yayınlar şunlardır: 23 Nisan Takvimi 1338-1339, 1340-1341 TBMM Matbaası Ankara 1922; *Cumhuriyet Çocuğu* Dergisi 23 Nisan Özel Sayısı, Türkiye Yayınevi İstanbul (ty), Özel Sayı 1, *Cumhuriyet* gazetesinin 23 Nisan İlavesi (Gazetenin 23 Nisan 1937 günkü sayısı ekli). 1958 Yılı Milli Hakimiyet ve Çocuk Bayramı, Selüloz Basımevi, İzmit, 1958, 23 Nisan (*Hürriyet* gazetesinin 23 Nisan 1970 günkü sayısı ekli). Yedigün Mat., İstanbul, 1970."

İlkokullara yönelik olarak yayımlanmış "Belirli Günler ve Haftalar", "Çocuk Bayramı, Atatürk ve 23 Nisan, 23 Nisan Şiirleri, Milli Günler Şiirleri, 23 Nisan Piyesleri" vb adlarda pek çok yayın varsa da bunlarda 23 Nisan'ın tarihine ışık tutucu bilgilere rastlanmaz

Çocuk, sayı 302, 7 Kasım 1942

1. Bu konularda, Hasan Aklayanlı'nın "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Milli Bayramlar" başlıklı uzun ve ayrıntılı makalesinden başka bir incelemeye ulaşamadım (Bkz. *Tarih ve Toplum*, Sayı: 43, Temmuz 1987, s. 31-38).
2. Sırasıyla: M. Abdülkadir, 1930 Ay gün Bilgisi , İstanbul 1929, s. 5; Öksüzlere Yardım Cemiyeti Muhtıralı Hayat Takvimi 1932, Türk Neşriyat Yurdu, s. 4. *1936 Cumhuriyet Almanağı*, İstanbul, s. 3; 1943 Alaturka, Alafranga Sıratlı, Muhtıralı, Haritalı Türk Takvimi, Şark Kitaphanesi İstanbul 1943, s. 7; 1952 Cep Ansiklopedisi Muhtıralı Haritalı Hayat Takvimi, Maarif Kitaphanesi, s. 8-9.
3. *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, c. 10, s. 74; *Düstur*, 3. Tertip, c. II, s. 29; *Anadolu Hediyesi*, ty, yy.; *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1337
4. *Cumhuriyet Almanağı 1937* s. 251; *Vakit* gazetesi 15 Ağustos 1337, s. 2; 1337 *Türkiye-Fransa İttifakınamesi*, ty, yy; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri Tanım ve Telgraflar V* (Haz. S. Borak, U. Kocatürk) Ankara 1972, s. 155.
5. *Vakit*, 25. 4. 1338, 7 Mayıs 1338, *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Nisan 1338.; *Vatan*, 30 Nisan 1338; Ahmet Bekir Palazoğlu, *Başöğretmen Atatürk*, c. I (1919-1928), Ankara 1991, s. 57-58; *Atatürk'ün Söylevi ve Demeçleri V*, s. 30, 96.
6. Prof. Dr. Utkan Kocatürk, *Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938*, (2. Baskı) Ankara 1988, s. 388; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V*, s. 200; *Atatürk'ün Tanım ve Beyannameleri IV*., Ankara 1991, s. 526-527; Palazoğlu, *age*, c. 1, s. 134.
7. *Hakimiyet-i Milliye*, 25 Nisan 1340 (Not: Cumhuriyet'in ilanı ve 1924'te 29 Ekim gününün milli bayram sayılmasına ilişkin yasa, o yıldı 23 Nisan'dan dört gün önce kabul edilmiş; bu nedenle sonraki yıllarda Atatürk reisicumhur olarak cumhuriyet bayramlarında, TBMM başkanı (Kâzım Özalp) da Hakimiyet-i Milliye/23 Nisan bayramlarında kutlamaları kabul etmişlerdir.)
8. Palazoğlu, *age*, c. 1, s. 206; *Tanım, Telgraf ve Beyannameler IV*., s. 565
9. Palazoğlu, *age*, c. 1, s. 264, 275, c. 2, s. 631.
10. *Hakimiyet-i Milliye*, 24 Nisan 1929, s. 1-2; *Milliyet*, 24 Nisan 1929, s. 1-2, *Vakit*, 22-23-24 Nisan 1929; *Cumhuriyet Türk Çocuğu*, 1929, sayı 32; *Resimli Uyanış* (Seferberlikten yeniden çıkan haftalık Türk gazetesi) Perşembe 25 Nisan 1929 no:1706-21, *Milliyet*, 24.4.1929; Jean Weinberg, *Gazi'nin Eseri*, İstanbul, 1933 (bu albümde sayfa numarası yoktur. Söz konusu fotoğraf, sondan 19 yaprağın arka yüzündedir); Özel Şahingiray, *Atatürk'ün Nutuk Defteri*, Ankara 1955, s. 51, 334.
11. *Çocuk Haftası Kitapçık*, Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuasının Nisan (1934) Fevkalâde Sayısıdır, s. 3-10
12. *Resimli Ay*, Yıl 7 sayı 2, Mayıs 1930, s. 27-29, 30-31 ve 37.
13. M. Fuad Köprülü, "23 Nisan", *Ülkü*, sayı 75, Mayıs 1939, s. 192; Hasan-Ali Yücel, "Çocuk Haftasını Açış Konuşması", *Maarifimiz*, c. 8,(5 Nisan-1 Mayıs 1944, Sayı 153-154, s. 2018-2020; Belleten Kemal Çağları, "Nisan'da Düşünceler" *Doğu Bilyük Dilek* gazetesi, Zonguldak, yıl 4, c. 7, Nisan 1946, sayı 41, s. 6, Osman Şevki Çiçekdağ, "23 Nisan" *Çocuk ve Yuva*, Aylık Aile ve Çocuk Dergisi (Çocuk Esirgeme Kurumu yayını) c. 1, Sayı 2 Nisan 1953, s. 1.

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

MAYIS 1998 FİYATI: 500.000 TL (KDV DAHİL)

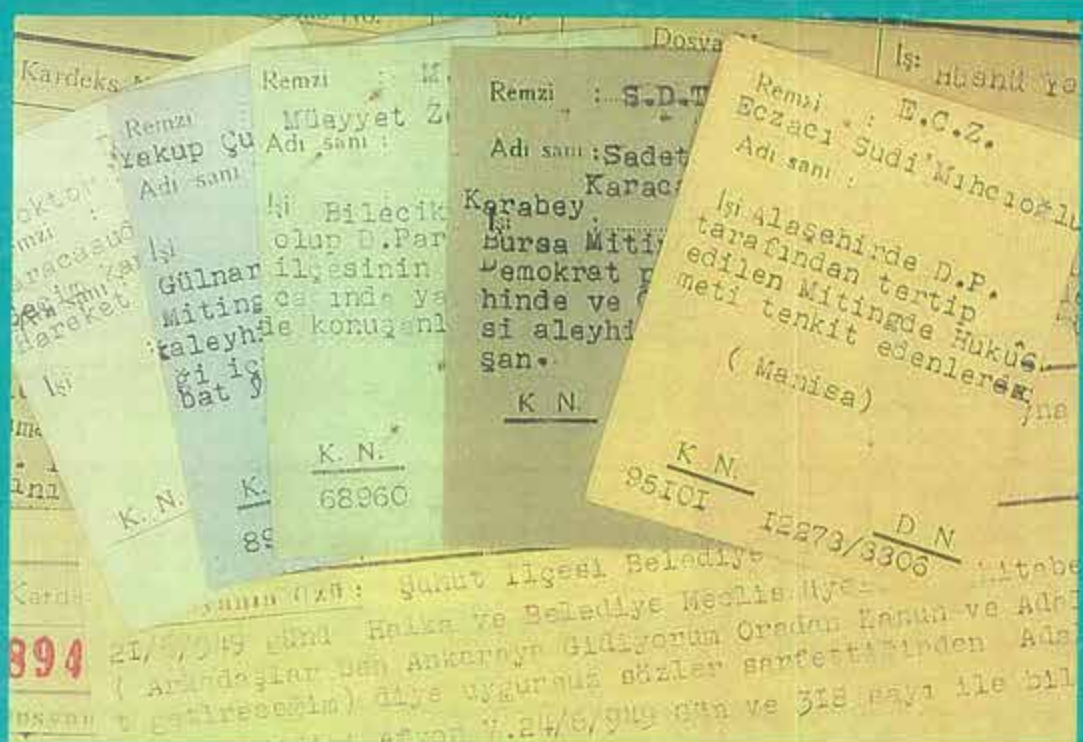

POLİS FİŞLERİ

CUMHURİYET DÖNEMİNDE MUHALEFET

İŞÇİ SESİ GAZETESİ

MATEMATİK TARİHİ

ADNAN SAYGUN'A MEKTUPLAR

53

N O T D E F T E R İ

"ULUSAL EGEMENLİK VE ÇOCUK BAYRAMI"NIN TARİHİ'NE EKLER

1. *Toplumsal Tarih*'in geçen (Nisan 1998) sayısında bu başlıkla çıkan yazımızdan sonra, değerli dostum Nuri Akbayar, Ahmet Haşim'in 1928'de *İkdam*'da (no. 11365, 12 Birincikânun 1928) yayımlanmış "Çocuklar İçin Bayram" başlıklı yazısından bizi haberdar etti.

Aşağıda aynen verilen bu yazıya göre, Türkiye'de "çocuk bayramı" düşüncesini -Çocuk Esirgeme Kurumu'ndan da önce- ilk kez gündeme getiren aydınımızın Ahmet Haşim (1885-1933) olduğu anlaşılıyor. Bu bakımdan, söz konusu kısa yazının, Çocuk Bayramı'nın tarihi açısından özel bir önemi olmalı.

ÇOCUKLAR İÇİN BAYRAM

Hıristiyanların yılbaşı bayramı -Noel- yaklaşıyor. Şimdiden bütün resimli Avrupa gazeteleri yılbaşı hediyeleri ilânlarıyla dolu. Oyuncak fabrikaları yeni nümunelerini dünyanın bütün mağazalarında halka teşhir etmekte.

Bu bayram bilhassa çocuk bayramıdır. Noel Baba, yani Ayı Nikola, Noel gecesi sabaha doğru bacalardan evlere gizlice inerek ocak etrafında sıralanan çocuk kundaklan içine türlü nâzlı hediyeler bırakıp gider. Noel gecesinin sabahı çocuklar için ne ümitler, ne hayallerle doludur!

Mahiyet itibarıyle dinî olmayan bu bayram, milâdî senenin tarafımızdan kabulüyle bizde de teessüs edecekti.

Halbuki yalnız büyük apartımanlarda oturdukları için kibar isimini verdiğimiz balo meraklısı bir halkın kadın ve erkekleri arasında bir gece daha taksetmek ve şampanya içmek vesilesi olmak üzere tatbik ediliyor.

Noel bilhassa çocuk bayramı olarak resmî bir surette kabul etmeliyiz. Bizde çocuklara mahsus ne bir hafızasıbla, ne bir giyiniş tarzı, ne bir gıda, ne bir eğlence, ne bir bahçe vardır... Çocukların saadetine bir kıymet verdiğimizi iddia edemeyiz. Çocuk saadeti nedir? Bunu anlamak için çocuk seven memlekerleri görmeli.

Noel bayramını adapte ersek, adapte edeceğimiz bunca romanlar, şiirler ve tiyatrolardan sonra fazla aykırı bir iş mi yapmış olurız?

Ahmet Haşim, *Bütün Eserleri II* (Hazırlayanlar: İnci Enginün-Zeynep Kerman), Dergâh Yayınları, İstanbul, 1991, s. 176-177

2. Bu vesileyle ilk yazıda değinmediğimiz bazı resmî demeçlere de değinmekte -yeni belgelere ulaşabilmemiz için- yarar görmekteyim: 26 Nisan 1991 tarihinde TRT-1 20.00 haber bülteninde, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın, yabancı ülkelerden gelen çocukları kabulündeki demeci aynen "Cumhuriyetin kurucusu Ulu Önder Atatürk, Meclis'in açıldığı 23 Nisan'ı çocuklara armağan etmiştir" idi. Her yıl yinelenen benzeri demeçler bu yıl da yinelendi. TRT Genel Müdürü Sayın Yücel Yener ise 16 Şubat 1998 tarihinde yine TRT-1'in 20.00 haber bülteninde 23 Nisan'ı "Atatürk'ün Türk çocuklarına armağan ettiği, dünyadaki ilk ve tek çocuk bayramı" olarak tanıttıktan sonra, 17 Nisan 1998 TRT-1 20.00 haber bülteninde ise 20. Uluslararası Çocuk Şenliği münasebetiyle bize yepyeni bir bilgi daha verdi ve "Atatürk'ün 23 Nisan'ı tüm dünya çocuklarına armağan ettiğini" açıkladı.

Bu açıklamaların dayandığı belgeleri veya olayları bilmek ve öğrenmek hepimizin hakkıdır.

Necdet Sakaoğlu

ÇANAKKALE ŞİİRİ VE MEHMED REŞAD

Toplumsal Tarih'in 47. sayısında yayımlanan Ömer Selim imzalı kitap tanıtma yazısına ("Yeni Türk Edebiyatı Araştırmalarında Gözden Kaçmış Bir Eser", Kasım 1997, s. 63-64) Mustafa Şahin tarafından değerli bir katkı geldi. M. Şahin hem antoloji, hem de A. Muhiddin hakkında evvelce çıkan bilgileri Not Defteri'nde sundu. Ben de bu antolojide yer alan ilk şair ve şiiri hakkında kısa bir tamamlayıcı bilgi vermek istiyorum.

Dergide klişesi de yer alan ("Antolojinin iç kapağı ve Mehmed Reşad'ın Çanakkale şiirinin yer aldığı sayfası") "Çanakkale" şiirinin şairi olarak yalnızca adı verilen Mehmed Reşad aslında adından da anlaşılacağı üzere Sultan V. Mehmed'den başkası değildir. Diğer şairler tanıtılırken soyisimleri köşeli parantez içinde (Abdülhak Hamid [Tarhan], Ali Canip [Yöntem] vb) verilmesine karşın Mehmed Reşad sadece ismiyle yer almıştır. Tevfik Fikret, İsmail Safa, Abdülhak Hamit, Mehmed Akif gibi şöhretli şairlerin isimleri ve şiirlerinin yer aldığı bir antolojinin ilk şairi olarak ada duyulmamış bir Mehmed Reşad'ın yer alması zaten düşünülemez. Bu şiir hakkında Mustafa Uzun *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nde yazdığı "Çanakkale Muharebeleri" maddesinin edebiyatla ilgili bölümünde şu bilgiler veriyor:

"Çanakkale Muharabeleri için yazılan en tanınmış şiirlerden biri de dönemin padişahı Sultan V. Mehmed Reşad'ın beş beyitlik gazelidir. Şair Sâfi Efendi tarafından manzum olarak Arapça'ya da çevrilen bu şiire o yıllarda birçok tahmis ve nazire yazılmıştır. Bunların arasında bilhassa Yahya Kemal'in tahmisini çok beğenen padişahın ona altın bir saat hediye ettiği rivayet edilir" (c. 8, s. 208).

Nitekim *Yeni Mecmua*'nın "Çanakkale Nüsha-i Müntazası"ndan (1334/1918) alınan Sultan Reşad'ın kendi el yazısıyla yazdığı güzel ve Yahya Kemal'in tahmisi de ansiklopedide yer almaktadır.

Mâhinur Sezgin

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

EYLÜL 1998 FİYATI: 750.000 TL (KDV DAHİL)

İstanbul'da İlk Cumhuriyet Bayramı

Cumhuriyet'in Başarılı İşadamları

75 Yıl Önce Komünist Manifesto

Halk Fırkası Kurulurken

Türkiye mi, Türkistan mı?

Kadrocularda Devletçilik

Afyon'dan İki Kitap

CUMHURİYET 75 YAŞINDA

58

'HAYATTA MUVAFFAK OLMUŞ İŞ ADAMLARIMIZ' RÖPORTAJLAR DİZİSİNDEN HAREKETLE

Cumhuriyetin Başarılı İşadamları

MURAT ÇOKGEZEN
Marmara Üniversitesi
İİBF İktisat Bölümü
araştırma görevlisi

75 yılı geride bırakan Türkiye Cumhuriyeti'nin çok partili demokrasiye geçiş çabasında 1950 yılı önemli bir dönüm noktasıydı. O yıl yapılan seçimlerde Cumhuriyet'in kuruluşundan beri süren Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti iktidarı halkın oylarıyla değiştirildi ve on yıl sürecek olan Demokrat Parti dönemi başladı. Benzer bir dönüşüm iktisadi alanda da yaşanmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte 1930 yılından beri süren dışa kapalı, korumacı politikalar yerini daha liberal ve dışa açık bir ekonomi politikasına bırakmıştı. 1950 yılında başlayan Kore Savaşı'nın Türkiye'nin ihracat gelirleri üzerinde yaptığı olumlu etki ve Marshall yardım programından pay alınmaya başlanması gibi gelişmelerin de desteğiyle 1950 yılında ithalattaki liberalizasyon genişletildi. 1954 yılında dış ticaret açıklarının önemli bir sorun haline gelmesiyle hükümetin liberalizasyon politikasından geri adımlar atmasına dek sürecek olan bu dönemde önemli bir büyüme ve refah artışı yaşanmış, uzun bir aradan sonra Türk toplumu ilk defa dış dünya ile böylesine yakınlaşmış ve onun ürünleriyle tanışmıştı. Bu dönemde yaşanan dönüşümün önemli bir özelliği de kalkınmanın itici gücünün devletten alınıp özel sektöre verilmesiydi. Zaten Demokrat Parti de iktidara "her mahallede bir milyoner" yaratma vaadiyle gelmişti.

Temel karakteristikleri yukarıda özetlenen dönemde, *20. Asır* dergisinde,[1] "Hayatta Muvaffak Olmuş İşadamlarımız" başlıklı bir yazı dizisi yayımlanmıştır.[2] 1952-1954 yılları arasında yayımlanan dizide o dönemin önde gelen 39 işadamı ile mülakat yapılmıştır.[3] Mülakat yapılan kişilerin sanayicilerden avukatlara, nakliyatçılardan lokantacılara kadar çok geniş bir kitleyi içermesi nedeniyle mülakatların içerikleri çok farklıdır. Fakat genel olarak soruların nasıl zengin oldukları, iş dünyasındaki temel sorunlar ve gençlere önerileri çerçevesi dahilinde olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, söz konusu yazı dizisine dayanarak Türkiye'deki girişimcilik ortamının bazı temel karakteristiklerine ilişkin değinmelerde bulunulacaktır. Dizideki soruların sistematik olmaması nedeniyle dizideki mülakatlardan herhangi bir çıkarsamada bulunmak mümkün olmamıştır. Ancak, yazı dizisi, Türkiye'deki girişimcilik ortamının genel karakteristiklerine ilişkin bilinen görüşleri destekleyen önemli ipuçları içermektedir. Bu nedenle çalışmada, sadece bunlara değinilmekle yetinilecektir.

KAPIKULU ZİHNİYETİ VE BURJUVAZİNİN ÖNÜNDEKİ ENGELLER

Türk ve Müslümanlar için devlet kapısındaki cazip iş imkânları Türkiye'de bir girişimci sınıfın oluşmasını engellemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda ekonomik faaliyetlerin etnik unsurlar arasındaki dağılımına bakıldığında Müslümanların genellikle askeri ve sivil bürokraside yer aldıkları, ticari ve sınai faaliyetlerde ise azınlıkta kaldıkları yaygın kabul gören bir görüştür.[4] Tengirşek'e göre, ticaret ve sanayinin kötü görülmeye başlanması Tanzimat'la birliktedir. Bu devirde "askerlik başlamış, yeni devlet daireleri kurulmuş... Çocuk asker, memur olmuş... Babalarının san'atini bırakmışlardır."[5]

Ülgener[6] ise Türklerin iş hayatına uzak kalmalarının ne-

denini kültürel unsurlarda aramaktadır. Ortaçağ'ın ağalık ruhundan kurtulunamaması, ki ağalık bürokratik merkezlerde memuriyet şeklinde karşımıza çıkmaktadır, nedeniyle Türkler iş hayatını kendilerine yakıştıramamışlar, aşağılamışlardır.

Nedeni her ne olursa olsun Müslüman Türkler için memuriyet seçeneğinin, onların iş hayatının dışında kalmalarına neden olduğu görüşü ele aldığımız mülakatların yapıldığı dönemde de yaygın kabul görmektedir. Bu nedenle kendilerine gençlere tavsiyeleri sorulan işadamlarının hemen hemen hepsi, gençlerin geleceklerini hükümet kapısında aramamalarını, dönemin felsefesine uygun olarak, iş hayatına atılmalarını tavsiye etmektedirler. Zaten yazı dizisinin temel amaçlarından birinin bu olduğu söylenebilir. Örneğin Sami ve Fehmi kardeşlerin mülakatı şöyle bir tanıtımla başlamaktadır:

> Bütün memuriyet kapılarını ardına dek açan Mülkiye Mektebi diplomaları ellerinde bulunduğu, maddi sermaye namına da hiçbir şeyleri bulunmadığı halde, sırf yenilmez azim ve iradelerine güvenerek serbest iş hayatına atılmak cesaretini göstermiş iki kardeşin başarılı hayatı kadar, gençlerimize örnek olabilecek ne vardır?[7]

İKİNCİ MEŞRUTİYET DENEYİMİ

İkinci Meşrutiyet'ten itibaren devlet eliyle bir Türk ve Müslüman burjuvazi yaratılmaya çalışılmıştır. 1908 yılında ilan edilen İkinci Meşrutiyet siyasi alanda olduğu kadar iktisadi alanda da liberal düzenlemeler getirmekteydi. Osmanlı devletinin aşırı müdahaleci geleneğine bir karşı çıkış olarak da değerlendirilebilecek olan Jön Türk hareketinin iktisadi fikirleri özel teşebbüsün ekonomik gelişmedeki öncü rolünü benimsemekteydi. Devlet ise ekonomiye müdahale etmeyecek, girişimciliğin altyapısını hazırlayacaktı. Girişimciliğin özendirilmesi ele alınırken Müslüman-gayrimüslim ayrımı yapılmamış, her alanda olduğu gibi iktisadi alanda da

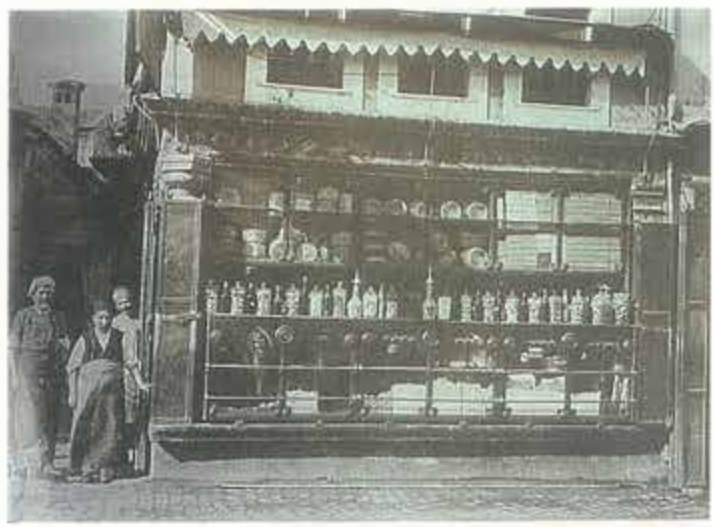

Hacıbekir'in ilk dükkânı. Soldaki üç kişiden ortadaki Hacıbekirzade Mehmed Muhiddin Efendi.
Abdullah Biraderler

Osmanlı ulusçuluğu düşüncesi kitlelere benimsetilmeye çalışılmıştı. Fakat uygulamada beklenen gerçekleşmemiş, gayrimüslimler ayrılıkçı faaliyetlere yönelmişlerdi. Balkan Savaşı Osmanlıcılık düşüncesinin sonu oldu. Azınlıkların bu savaşta düşmanla işbirliği yapması Osmanlıcılık düşüncesinin boş bir hayalden başka bir şey olmadığını göstermişti. Liberalizm iktisadi alanda da benzer sonuçlar ortaya çıkarmış, uygulanan politikalar gayrimüslimlere yaramıştı. Meşrutiyet'le başlatılan girişimciliği teşvik politikaları Müslüman-Türk unsurların ticarete girmelerine neden olmuşsa da, daha çok gayrimüslimler lehine sonuçlar doğurmuştu. Önceden beri iş dünyasının içinde olan gayrimüslim teba, bu or-

Vehbi Koç'un Ankara'da açtığı ilk dükkânının kapısındaki levha: "Koçzade Ahmed Vehbi" Vehbi Koç mümesilliğini yaptığı Ford marka otomobilin önünde.

Fotoğraf: Necdet Sakaoğlu arşivi

NURİ DEMİRAĞ ANLATIYOR

Cemiyetten kazandığım parayı yine cemiyete faydalı işlerde kullanmağa karar verdiğim için 1925 yılının 7 mayıs günü aşağıdaki vakıfnameyi tanzim ettim:

"Mevcut ve ömrümün sonuna kadar mesaimden aile ve evlatlarımın orta halde maişetlerine kifayet edecek ve yavrularımın yüksek tahsil masraflarını temin eyleyecek miktar çıkarıldıktan sonra, hali hayatımdan yapmağa muvaffak olamıyacağım hayırlı müesseseler vücuda getirilmek ve idame ettirilmek şartiyle serveti zatiyemi vakfettim."

(...)

Asma köprü meselesi son zamanlarda tekrar günün mevzuu oldu. Ben 1931 yılından beri bu mesele üzerinde duruyorum.

Biz Ahırkapı-Salacak arasının asma köprü için en müsait yer olduğunu tespit ettikten sonra, bir proje hazırlanmıştık. Bu köprü 1600 metresu denizde ve 960 metresi karada olmak üzere 2560 metre uzunlukta, 20 metre 75 santimetre genişlikte olacaktı. Son günlerde köprü için bir takım yerler seçildiğini görüyorum. Vali Gökay bu konuda sık sık beyanat verip duruyor. Gerçi İstanbul gibi şehre birkaç asma köprü lazımdır. Fakat bir köprü yapmak icap ettiği taktirde en iyi yer Salacak-Alırkapı arasıdır. Şunu da tebarüz ettireyim ki, bu köprüyü eninde sonunda yaptırmağa mecburdurlar. Ölmeden evvel bu köprüyü de kurarsam kendimi mes'ut addedeceğim.

(*20. Asır*, S. 1/2 [25 Ağustos 1932], s. 4-5)

tamda yabancılarla birlikte ortak şirketler kurup sermayesini daha da büyütmüştü. Diğer bir deyişle, yarışa önde başlayan gayrimüslimler, Müslümanlarla arasındaki farkı bu dönemde daha da açmıştı.[8]

Balkan Savaşı'ndan sonra Osmanlıcılık yerini Türkçülüğe bıraktı. Bunun iktisadi alana yansıması ise daha önce bir ayrımın olmadığı girişimcilik faaliyetlerinin desteklenmesi politikasının sadece Müslümanlara yönelmesiydi. 1913 yılında başlayan Müslüman boykotajı bu konuda bir dönüm noktasıydı. Boykotta,Müslümanlara sadece Müslümanlardan alışveriş yapması öneriliyor, gayrimüslimlerden yapılacak alışverişin kendilerine kurşun olarak geri döneceği teması işleniyordu. 1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla liberal politikalardan sapılıp korumacılığa geçildi. Devlet (İttihat ve Terakki Partisi) ekonomiye müdahalesini artırdı. Kapitülasyonların tek taraflı olarak kaldırılması, gümrük duvarlarının yükseltilmesi yanında, İttihat ve Terakki Partisi yöneticileri "milli" şirketlerin kurulmasına önayak olmuş, işadamlarını örgütlemiş, sermaye birikimini teşvik amacıyla Türk işadamlarının savaş ortamında gayri meşru kazançlarına göz yummuştu. Diğer yandan aynı esneklik gayrimüslimlere gösterilmemiş, hatta savaş esnasındaki spekülasyonla mücadele sadece gayrimüslimleri hedeflemişti.[9]

Ünlü şekerci Muhiddin Hacı Bekir o günleri şöyle dile getirmektedir:

> İstanbulda şekercilerin helva yapmak gibi âdetleri yoktu. Bu suretle helva, bir türlü birinci plana gelemiyordu. Balkan harbinden sonra Edirne'den gelen bir Musevi Babıalide bir helvacı dükkanı açarak, helvayı adeta inhisarına (tekeline) aldı. Çünkü o zamana kadar mevcut olan bütün helvacılar kenarda köşede, sönük bir vaziyette iş görürlerken, şehrin göbeğinde en kalabalık yerinde açılan bu küçük dükkan helvayı birinci plana getirerek bütün helvacılarla müthiş bir rekabet yapmaya başlamıştı. Bunun üzerine beni İttihat ve Terakki Merkezi umumisine çağırdılar. Gittim. Kara Kemal Bey:[10] "Arkadaşlarla görüştük. Bizim milli sanatımız olan helvanın Edirne'de çarpışırken bize ihanet eden bir mahlukun eline geçmesine müteessiriz. Bu vaziyet karşısında milli hislerimiz rencide oluyor. Baksana herif geldi, şurada küçük bir dükkan açtı, bütün bizim helvacılara duman attırıyor. Bizimkilerde ise rekabet edecek kafa yok. Binaenaleyh, senden derhal helva imaline başlamanı istiyoruz. Her hususta sana müzahiriz (arkandayız)" dedi. Bunun üzerine ben de helva yapmağa başladım.[11]

Bu dönemde devletin işadamı yetiştirilmesine katkısı sadece yönlendirme şeklinde olmamış, iş dünyasına girenlere devlet kesesinden kaynak aktarılmıştır. Nakliyeci Mehmet Sipahioğlu'nun cebinde hiç parası yokken bir devlet ihalesini alabilmesi de bunun en açık göstergelerinden biridir. I. Dünya Savaşı esnasında askeri hastahaneye yatan Sipahioğlu, hastahaneden çıktıktan sonra da hava değişimi alıp Kütahya'ya gider. Bundan sonra da hayatı değişir. Sipahioğlu *20. Asır* dergisine verdiği mülakatta ilk sermaye birikiminin ilginç hikâyesini şöyle anlatmaktadır:

> Günün birinde mutasarrıfı ziyarete gittim. O zaman Kütahya mutasarrıfı Ahmed Müfid beydi. Askere gitmeden önce ne iş yapıyordun? Şimdi ne yapacaksın diye sordu. Tebdili havam bitince kıtama iltihak edeceğim (katılacağım). Askeri müteahhit ol. Aynı zamanda askerlikten de tecil edilirsin deyince gülümsedim. Niye güldüğümü sordu. Param yok ki

müteahhit olayım. Bu bizim için uzak iş. Bir hafta sonra bir saman münakasası (eksiltme) var. Gir, sonrasını düşünürüz. Bu münakasaya girdim. Uhdemde (üstümde) kaldı. Evvela mukaveleye 12 küsur liralık pul yapıştırmak icap etti. Benim cebimde ise 5 kuruş vardı. Hemşireye gittim. Yalvardım ve kendisinden 15 lira para aldım. Pulları yapıştırıp imza ettim ve Müfit beye götürdüm. Müfit Bey beni tebrik etti ve bana bir çek verdi. Osmanlı Bankasına hitaben yazılan bu çekte bana 2 bin lira avans veriliyordu...Bu taahhüt işlerinden o zaman çok para kazandım.[12]

Cumhuriyet öncesinde başlamış olan devlet eliyle işadamı yetiştirme politikası Cumhuriyet kurulduktan sonra da devam etti. İlk birikimin kaynağını genellikle devlete yapılan işler ya da devletin hazırladığı fırsatlar oluşturdu. Daha sonra da birikimin sürdürülebilmesi için devlet işadamlarını teşvikler, ucuz girdiler yoluyla destekledi. Onlarla ortaklıklar kurup sermaye desteği sağladı. Özellikle başlangıçta özel kesim personelini de devletten sağladı. Hatta piyasa kuralları içinde başarılı olamayıp iflas eden işadamlarını "kurtarma operasyonları" ile yeniden iş dünyasına soktu.[13]

MÜTEŞEBBİSLERİN MEŞRUİYET SORUNU

Türkiye'de işadamları bir toplumsal meşruiyet sorunu ile karşı karşıyadırlar. Türkiye'nin en zengin ikinci kişisi olarak tanımlayabileceğimiz sanayici Sakıp Sabancı bir gazeteye[14] verdiği demeçte "Ben zengin değilim. Ben üretici ve sanayiciyim. At yarışında, kumarda para kazananlara zengin denir" diyerek Türkçe'ye yeni bir "zengin" tanımı kazandırmaktaydı. Yine Türkiye'nin en büyük holdinglerinin temsilcilerinin üye olduğu TÜSİAD'ın basın tarafından "Zenginler Kulübü" olarak nitelenmesinden rahatsız olan eski başkan Şahap Kocatopçu "Bu damga yanlış. TÜSİAD üyelerinin hepsi zengin değildir" diyordu.[15]

İşadamlarını Türkiye'de yaşayan bir çocuğun bile güçlükle inanacağı bu sözleri sarf etmeye iten faktör neydi? Neden Türkiye'nin en zengin işadamları ısrarla zengin olmadıklarını iddia ediyorlardı?

Buğra'ya[16] göre, bu sorunun cevabı Türk işadamının, maddi kazanç amacıyla girişilen faaliyetlerin meşruiyetine ilişkin güvensizliğidir. Bu güvensizlik kendini girişimciliğin sosyal katkılarına atıfla savunma çabalarında göstermektedir. Güvensizliğin temel nedeni ise Türkiye'deki devlet ile işadamları arasındaki ilişkinin niteliğidir. Devlet Türkiye'de işadamının ortaya çıkmasında önemli bir rol oynamıştır. Bunun sonucu devletle işadamı arasında ortaya çıkan bağımlılık ilişkisi işadamının toplumsal gücünü önemli ölçüde sınırlar.

Ayrıca, devlet işadamının ortaya çıkış koşullarını sağlarken onun sosyal meşruluğunun sorgulanmasının ortamını da hazırlamıştır. Sadece bu ilişkinin doğal sonucu olan suiistimaller ve yolsuzluklar değil, yasal kaynak aktarma mekanizmaları bile işadamının meşruluğunun sorgulanmasına neden olmaktadır. Örneğin, bir gazeteci Turizm Bakanı'nın 50 km'lik sahil şeridinin devlet tarafından altyapısı hazırlandıktan sonra 49 yıllığına turizm müteşebbisine parasız verileceği, üstüne yapılacak inşaatın %65'i ile iç döşemesinin %75'inin kendisine kredi olarak verileceği açıklaması üzerine şu yorumu yapmaktadır:

> Bu işi yapan adamlara neden müteşebbis deniyor? Çünkü adamın önüne konan parayı yemeye 'teşebbüs etmekten' başka bir teşebbüsü yok.[17]

İşadamının toplumsal konumuna ilişkin güvensizliğin bir nedeni de Türk devlet geleneğinde yatmaktadır. Türk devlet geleneğini inceleyen çalışmalarda[18] Türk devletinin toplumsal sınıflardan görece özerk bir yapıya sahip olduğu vurgulanmaktadır. Bu biçimde tanımlanan devletin kendi egemenliğini sınırlayacak ya da kendi empoze etmeye çalıştığı değerlere hizmet etmeyen alternatif güçlerin gelişmesine sıcak bakmayacağı kaçınılmazdır. Bu nedenle devlet artan zenginlik ve gücü kendisine bir tehdit olarak görebilir ve onu sınırlamaya çalışır. Osmanlıdaki sipahilerin elindeki topraklara timar sahibinin ölümünden sonra, hatta bazen yaşarken el konulması uygulaması bunun en açık örneğidir. Benzer uygulamalar Cumhuriyet'in ilk yıllarında gayrimüslimlerin mülkleri üzerinde devam etmiştir. Günümüzde ise gerek (bazen kuşku duyulsa da) demokratik hakların gelişmesi, gerekse bireylerin hak arama konusunda tecrübe kazanmaları nedeniyle bu tür doğrudan ve geniş kapsamlı uygulamalar görülmese de, hâlâ, iktidardaki hükümetlerle iyi ilişkiler kuramayan, ters düşen işadamlarının devletin gazabına uğraması şaşırtıcı değildir.[19]

İncelediğimiz yazı dizisindeki işadamları da, Buğra'nın ifade ettiği gibi, görüşmelerde sürekli olarak yaptıkları hayır işlerinden, yaptırdıkları hastahane, okul, hatta hayrat çeşmelerden[20] söz etmektedirler. Nuri Demirağ'ın ifadeleri ise yukarıda saydığımız, işadamının

VEHBİ KOÇ ANLATIYOR

Benim hayatımın inkişafı Atatürk devrinde başlamıştır. Ankara hükümet merkezi olur olmaz inşaat işleri birdenbire arttı. Ben de derhal vaziyeti kavrıyarak kösele ve kundura levazımı işini bıraktım inşaat malzemesi getirmeye başladım. Bu arada bir parti Marsilya kiremiti de getirtmiştim. Babam bunu görünce beni azarladı: Marsilya kiremiti Ankara'da satılır mı çocuk! dedi.

Kiremitlere bağladığım sermaye hakikaten aylarca dondu kaldı. Fakat bir gün Ankara'da müthiş bir fırtına koptu. Birçok binalar gibi Millet Meclisinin damındaki kiremitler de param parça olmuştu. O zamanlar Meclisin daire müdürü Rüştü bey mağazaya gelmişti. Dükkandaki Marsilya kiremitlerini görünce şaşırdı kaldı ve hepsini satın aldı.

20. Asır, S. 1/14 [15 Kasım 1952], s. 4)

HACI ÖMER SABANCI ANLATIYOR

[1949'da] Mersin'den Avrupa'ya pamuk ihraç ediyordum. Bu sırada istasyonda bir arkadaşı beklerken tren geldi. Vagonların birinden inen genç bir çift, ellerindeki bavulları işaret ederek:

- Bunları bizimle beraber şehre kadar taşır mısın? Dedikleri vakit itirazsız kabul ettim.

Üstüm başım pamuk içinde olduğundan beni hammal zannederek, sonradan neye uğradıklarını şaşıran genç karı koca önde, ben arkada şehre gidiyorduk. Yolda karşılaştığım tanıdıklar: "Merhaba, hoş geldin, uğurlar olsun!.." gibi sözlerle beni selamlıyorlardı. Nihayet bizim yazıhaneye geldiğimiz vakit, katipler ellerimdeki bavulları adeta kaparcasına aldılar, karı koca şaşkına dönmüşlerdi. Kendilerine birer de gazoz ısmarladıktan sonra şöförüme, misafirlerimi otellerine götürmesini söyledim.

(*20. Asır*, S. 2/45 [4 Haziran 1955], s. 4)

kaygılarının en açık ifadesidir:

> Bu kadar çalışmaktan maksadım memlekete hizmet etmekti. Servetime hiçbir zaman şahsi param nazariyle bakmıyordum. Kendi kendime: Ben bu memlekette kazandığım parayı yine memlekete faydalı işlerde kullanmalıyım diyordum.

Demirağ devlet ihalelerine katılışını dahi milli menfaatler teması ile ilişkilendirmektedir.

> Samsun-Sivas demiryolu hattı evvela bir Fransız şirketine ihale edilmiş, fakat mukavele sonradan hükümet tarafından feshedilmişti. Ben bu haberi alınca çok sevindim. Zira en büyük arzum memleketin yollarının, şimendifer hatlarının ve fabrikalarının bizzat Türkler tarafından yapılması idi. Türk zekası ve Türk parası ile ilk demiryolunu yapmak bana nasip oldu. Hemen kardeşim Abdurrahman Naci ile işbirliği ettim. Yapılan münakasada devlete en faydalı tekliflerde bulunmak suretiyle hattın inşasını üzerime aldım.[21]

AİLE ŞİRKETLERİ

Türkiye'de şirketler genellikle "Aile Şirketi" niteliğindedirler. Chandler,[22] Batıda yönetici kapitalizmine (*managerial capitalism*), yani şirketlerin kurumlaşıp, sahibi tarafından yönetilen firmalardan profesyonel yöneticiler tarafından yönetilen şirketler dönemine geçişte ulaştırma ve haberleşme alanındaki teknolojik buluşların temel unsur olduğundan söz eder. Ulaştırma ve haberleşme alanındaki gelişmeler pazarın genişlemesine ve buna bağlı olarak şirketlerin büyümesine neden olmuştur. Şirketler büyüdükçe kurucuların hissesi azalmış, şirket içindeki uzmanlaşmaya paralel olarak profesyonel yöneticilerin konumu güçlenmiştir.Önceleri firmanın günlük operasyonlarını yürüten yöneticiler zamanla firmanın stratejik kararlarını da vermeye başlamışlardır. Bugün gelişmiş Batı ülkelerindeki büyük şirketlerde yönetim şirkette çok az hissesi olan ya da hiç hissesi olmayan profesyonel yöneticiler tarafından yerine getirilmektedir. Türkiye'de ise şirket yönetiminde şirket hisselerinin çoğunluğunu elinde tutan ailelerin egemenliği söz konusudur.[23]

Türkiye'de de şirketler pazarın büyümesine paralel olarak ölçeklerini büyütmüşler, organizasyonlarını daha fonksiyonel hale getirmişlerdir. Fakat şirketlerin uzun yıllar sadece iç pazara yönelik olarak çalışması ve iç pazarın da düşük gelir seviyesi ve adaletsiz gelir dağılımı nedeniyle sınırlı olması sonucu Türkiye'deki şirketler Batıdaki benzerlerinin ölçeklerine ulaşamamışlardır. Bugün Türkiye'deki en büyük 500 sanayi şirketinin tüm göstergelerinin toplamı General Motors'unkinin altındadır.[24]

İkinci olarak, şirketler büyümeleri için gerekli dış finansmanı, Batıdaki benzerlerinin aksine, hisse çıkararak değil, bankacılık kesiminden borçlanarak sağlamışlardır. Bunda, Türkiye'de çok yakın zamana kadar bir hisse senedi borsasının mevcut olmamasının rolü kuşkusuz büyüktür. Bunun yanında, Türkiye'deki bankacılık sisteminin yapısının[25] büyük şirketlere düşük maliyetle borçlanma olanağı vermesi de şirketeri alternatif dış finans kaynakları aramaktan alıkoymuştur.

Yukarıda belirttiğimiz nedenlerden dolayı Türkiye'de şirketler büyürlerken kurucular hisselerin çoğunluğunu ellerinde tutmayı başarabilmişlerdir. Şirketler açısından tek değişen, şirket içinde fonksiyonel bölünmenin artmasına paralel olarak aile bireylerinin her bir departmanın başına geçmesi, böylece şahıs şirketlerinden aile şirketlerine geçilmesidir. Öncelikle ailedeki erkek çocuklar şirket yönetimine girmiş, departman sayısı arttıkça bazı durumlarda kız cocuklar da dahil edilmiştir. Şirketteki kritik pozisyonlar aile efradının sayısından fazla olunca aile dışından bireylere de zorunlu olarak tali görevler verilmiş ve bu kişiler de mümkün olursa damat olarak aileye dahil edilmeye çalışılmıştır.

Bu nedenle Türkiye'de işadamları şirketlerin kurumlaşması denilince aile işinin çocuklar tarafından sürdürülmesini anlamaktadırlar. Ele aldığımız yazı dizisinde de işadamlarına neden Türkiye'de şirketlerin kurumlaşmadığı sorulmuş, alınan cevaplar genellikle, çocukların aile işini devam ettirmemeleri çerçevesinde olmuştur. Örneğin V. Koç, Türkiye'de şirketlerin neden kurumlaşmadığı, nesilden nesile sürmediği sorusuna şu cevabı vermektedir:

> 1- İyi bir iş adamıdır; güzel bir iş kurmuştur. İyi bir servet yap-

SÜREYYA PAŞA (İLMEN) ANLATIYOR

ASKERLİK HAYATI

1874 senesinde Karadağ'da Putgoriçe'de doğdum. babam Serasker Rıza Paşa idi. Tahsilimi askeri mekteplerde yaptıktan sonra 1894'de Mektebi erkânıharbiye'yi bitirdim. 1897'de Erkânıharbiye diplomasını aldıktan sonra, Maiyeti-Seniye Erkânıharbiyesine tâyin edildim. 1894 senesinde, Alman İmparatoru ile Suriyeyi dolaştım. Babam Serasker olduğu için, o zamanın âdetlerine göre ben de genç yaşta paşa oldum. Meşrutiyeti müteakip erkânıharbiyei Umumiye 2. Şubesine tayin edildim. Bu suretle memleketimizde tayyareciliğin bânisi sıfatını aldım. Yeşilköy Hava meydanı ve hangarları ile Uçak mektebini tesis etmek benim için büyük bir zevk oldu. (...) 1913 yılında, hakkım olan 15 günlük iznin verilmemesi üzerine orduyu terkettim.

İŞ HAYATINA GİRİŞİ

Askerlikten ayrılmam hayatımın dönüm noktasını teşkil ediyordu. Eskiden beri ticarete karşı içimde garip bir arzu vardı.

İlk defa Balat'taki Süreyya Paşa Mensucat Fabrikasını kurdum. Fakat fabrikanın kurulması zannedildiği kadar kolay olmadı. Üç ortak 7000 lira sermaye ile işe başladığımızdan, birçok müşkülâtla karşılaştık. Çıkarılan idarî zorluklar da caba... Fabrikayı istediğim şekle getirebilmek için senelerce mücadele etmem lâzım geldi. Sonunda muvaffak olduk. Bugün Süreyya Paşa Mensucat Fabrikasında 700'den fazla amele çalışıyor...

920 yılından itibaren hayır işlerine hususi bir ehemmiyet verdim. İstanbul işgal altında iken Kadıköy'de muhtelif hayır cemiyetlerinde ve teşekküllerde vazife gördüm. Hilâliahmer'de iken topladığım 150.000 lirayı kadınlar kısmının hazırlıdığı çamaşırları istiklâl uğrunda kanlarını döken kahramanlara gönderdim. Tesisi Mekâtip Cemiyetinde bulunduğum sırada, bir pavyon inşa ettirerek 200 yavruya mektep temin ettim. Yine işgal esnasında, Tesisi Mekâtip Cemiyeti tarafından Rum Kilisesinin malı olan Apollon tiyatrosunda, Türk mektepleri menfaatine bir müsamere verilmek istendi. Bu müsamereye müsaade edilmemesi bine çok kızdırdı. Kadıköy'ü tiyatro inhisarından kurtarmak için hamiyyeten Süreyya sinemasını inşa ettirdim. Sonradan burada bir de Süreyya Opereti kuruldu.

1924 senesinde, Şehremini Emin Bey zamanında Fahrî Müşavir oldum. Bu vazifede iken Yoğurtçu Parkı'nın inşasına, Kayışdağ suyunun Kadıköy'e getirilmesine ve Üsküdar-Kadıköy tramvay hattının kurulmasına önayak oldum.

SİYASET HAYATI

1927'de İstanbul Mebusu oldum. Meclisteiken bazı kanun tekliflerinde bulundum. Sonradan bunların hepsi kabul edildi. Fakat sık sık kanun teklifinde bulunmam, hükümet tarafından iyi karşılanmıyordu. 1930 yılında, yeni teşekkül eden Serbest Fırka'ya girdim. Serbest Fırka'ya karşı takınılan şiddetli tavır sebep oldu.

Sanki Serbest Fırkadaki faaliyetlerimiz esnasında bir suç işlemişiz gibi, mebusluktan ayrıldıktan sonra da, iş hayatında karşıma bir çok müşküller çıkartıldı. Vergi kaçakçılığı yapıyor diye bir iftira attılar. (...)

SÜREYYA PLAJI VE BİR BAĞIŞ

Son olarak birkaç sene evvel Maltepe'deki Süreyya Plajını inşa ettirdim. Bu plâjı inşa etmekten maksadım memleketin imarına ve Maltepe'nin kalkınmasına hizmet etmekti. 1950 yılında milyonlar kıymetindeki muazzam çiftliğimi İşçi Sigortaları Kurumuna bağışladım. Bu bağıştan maksadım memlekette kazandığım servetle yine memlekete hayırlı olmak ve verem mücadelesine hizmette bulunmaktı. Bugün orada birkaç yüz yataklık verem pavyonları inşa edildiğini ve birçok kimsenin tedavi olduğunu görmek bana son derece zevk veriyor.

(20. Asır, S. 1/1 [10 Ağustos 1952], s. 4-5)

mıştır. Mirasçıları ölümünü beklemişler, ölür ölmez derhal işleri bozarak taksim etmişlerdir.

2-Çocukları vardır. Servet annelerinin idaresine intikal etmiştir. Şu, bu öne düşmüş; mahvolup gitmiştir.

3-Çocukların hepsi kızdır. Damatlar araya girmiştir. Bir an evvel servete konup iyi hayat geçirmek çarelerini aramışlardır.

4-Çocukları vardır. Hayırsızdırlar. Babalarının ölümü ile safahate dalmışlardır. Müesseseleri yıkılıp gitmiştir.

5-Erkek çocukları vardır. Yeni işe atılmışlardır. İşlerini ancak mektep kitaplarında öğrendikleri nazari bilgilerle idareye kalkışmışlardır. Bilmedikleri işlere atılmışlar, büyük zararlar görerek müesseseyi batırmışlardır.[26]

Görüldüğü gibi Koç, şirketin devamı ile neslin devamı arasında bir paralellik kurmakta, bunları birbiriyle ilişkilendirmektedir. Bugün Koç Holding'in başında Vehbi Koç'un çocukları bulunmaktadır. Dolayısıyla Koç'un korktukları başına gelmemiştir. Fakat Koç Holding'in hâlâ aile şirketi özelliğini sürdürmesi, Koç'un sorunun cevabını yanlış yerde aradığının göstergesidir.

Sonuç olarak, bugünden bakıldığında Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminden itibaren başlatılan devlet eliyle Türk-Müslüman işadamı yetiştirme çabasının başarılı olduğu söylenebilir. İş dünyasındaki gayrimüslimlerin ağırlığı ortadan kalkmış, sadece basit manüfaktür düzeyinde üretim yapan sınırlı sayıda firmayı içeren sanayi sektörü bugün dünyanın hemen hemen her yerine ihracat yapar duruma gelmiş, hatta Türk işadamları yurtdışında sanayi yatırımları yapmaya başlamıştır. Bazı Türk işadamları dünyanın sayılı zenginleri sıralamasına bile girmektedirler.

Bu çalışmada, günümüzden yaklaşık elli yıl önce yayımlanmış bir yazı dizisinden alıntılar yapılarak, Türkiye'deki iş dünyasını inceleyen çalışmalarda işadamlarının gelişimine ve temel karakteristiklerine ilişkin öne sürülen bazı önermeler sınanmıştır. Yazı dizisinden elde ettiğimiz ipuçları söz konusu önermeleri destekler niteliktedir. Bu da iş dünyasındaki maddi anlamda yaşanan gelişmelerin aynı hızda ku-

NURİ HAS ANLATIYOR

Ben babamı kaybettiğim zaman, geçimi üzerime kalmış kardeşlerim vardı. Halı ticaretiyle meşgul olan tüccarların yanında iş aldım. Bana senede 10 lira veriyorlardı. Bunun bir kısmını rızk parası ediyor, bir kısmını da arttırmaya çalışıyordum. Fakat gördüğüm iş yüzünden bana karşı takındıkları tavır izzeti nefsimi o kadar kamçılıyordu ki, zaman zaman "Ulu Tanrım, bir gün şu mesaime karşılık beni de zengin şunların karşısına çıkabileyim." diye yalvarıyordum.

Nihayet bir gün iş hayatımdaki başarımı takdir eden Kayserinin tanınmış iş adamlarından Hacı Ali Ağa, bana kızımı vermeyi teklif etti. Bu teklifi işitince bir odaya çekildim, Ağlıyordum. "Yarabbim, nasıl olur da bu adam bana kızını verebilir. Ben ki omuzunda halı, incik boncuk satan bir kimseyim." diyordum. (...) Hacı Ali ağanın kızını almak, alınmızda yazılı imiş. Evlendim. (...) Bu sefer kulağıma tuhaf tuhaf sözler geliyordu. Sözde ben, kayınpederim Hacı Ali ağanın parayı sayesinde adam olmuşum... O olmazsa ben iş yapamazmışım. Bu sözler ciğerime işliyordu. Ticari itibarımı ve şerefimi kurtarmak için derhal kaynpederimin vesayetinden kurtulmam lazım geliyordu. Fakat, benim ayrılma teklifime kaynpederim de güldü. Buna mukabil ben, fikrimde ısrar ederek kendisinden ayrıldım.

(...)

Adananın işgali sona erip de bizim kuvvetler Adanaya girdikten sonra müteahhitliğe başladım. Yağ, peynir, koyunculuk, dericilik vesaire üzerine iş yapıyordum. O sıralarda Simyonoğlu (şimdiki Milli Mensucat Fabrikası) satılığa çıkarılmıştı. Merhum Nuh Naci Yazgan, Seyyit Tekin, Mustafa Özgür, Mebus Hamdi bey ve yine eski mebuslardan Kemal Kusun bu fabrikayı müştereken satın aldık.

(*20. Asır*, S. 1/19 [20 Aralık 1952], s. 4-5.)

rumlar ve zihniyet alanında ortaya çıkmadığını göstermektedir. Buna bağlı olarak Türkiye'deki iş dünyasının bazı temel karakteristikleri ya tamamen aynı kalmakta ya da çok az değişmektedir.

1. *20. Asır* dergisi 1952 yılında Dr. Osman Nebioğlu tarafından yayınlanmaya başlanır. Adnan Tahir'in hazırladığı dergi magazin ağırlıklıdır. Dergi işadamlarını, devlet adamlarını ve ünlüleri tanıtıcı röportajlara yer vermiş, ilk dedikodu ve sosyete sayfalarını gerçekleştirmiştir. E. Hiçyılmaz ve B. Evren, "Magazin Dergiciliği", *Türkiye'de Dergiler ve Ansiklopediler (1849-1984)*, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1984, s. 159
2. Beni bu yazı dizisinden haberdar eden Murat Koraltürk'e teşekkürü bir borç bilirim.
3. Görüşülen işadamlarının isimleri şunlardır: Mehmet Sipahioğlu, A. Hikmet Özbilen, H. Ömer Sabancı, Vehbi Koç, Nejat Eczacıbaşı, İsmail Akgün, Vedat Başar, Nuri Öz, Nuri Demirağ, Şeref Diler, Rıza Rit, Nihat Işık, Sami ve Fehmi Kardeşler, Adem Karadağ, Mehmet Nuri, A. Kemal Yörük, Nedim Kaleci, Dr. Halil Sezer, Hasan Derman, Mustafa Doğanbey ve Oğulları, İsmail Kemal, İzzet Akosman, Sadık Bigat, Kemal Sili, Mustafa Somuncu, Haydar Kaynar, A. Hüsnü Türkoğlu, Uluguy Kardeşler, Muhiddin Hacı Bekir, Z. Sait Erim, H. Naili Barlo, Cudi Birtek, Süreyya İlmen, Nuri Has, Haşim Mardin, Haraççı Kardeşler, Cemil Filmer, Celal Umur, Çehreli Biraderler.
4. O döneme ilişkin yeterli istatistik veriler olmamakla birlikte 1913-1915 Sanayi Sayımları bu konuda bazı ipuçları vermektedir. Bu verilere göre söz konusu dönemde sanayi alanındaki işyerlerinin %80,4'ü gayrimüslimlerin elindedir. Z. Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara, 1982, s. 191.
5. Y. K. Tengirşek, *Türk İnkılabı Dersleri: Ekonomik Değişmeler*, Resimli Ay Basımevi, İstanbul, 1935, s. 47.
6. S. F. Ülgener, *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, 5. bs., Der Yayınları, İstanbul 1991.
7. Sami ve Fehmi Kardeşler ile röportaj, *20. Asır*, 4/87, 15.04.1954.
8. Toprak, *age*, II. ve III. Bölümler.
9. Toprak, *age*.
10. İttihat ve Terakki Partisi İstanbul delegesi olan Kara Kemal, partinin Müslüman işadamı yetiştirme politikasında önemli bir yere sahiptir. Kara Kemal'in kurulmasına önayak olduğu "milli" anonim şirketler için bkz. Toprak, *age*, s. 58-61.
11. Muhiddin Hacı Bekir ile röportaj, *20. Asır*, 1/10, 18.10.1952
12. Mehmet Sipahioğlu ile röportaj, *20. Asır*, 1/20, 27.12.1952.
13. Bu konuda bkz. K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi: 1908-1985*, 4. bs., Gerçek Yayınevi, İstanbul 1995; A. Buğra, *Devlet ve İşadamları*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995; M. Sönmez, *Türkiye'de Holdingler: Kırk Haramiler*, 5. bs., Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1992.
14. *Cumhuriyet*, 7.6.1986.
15. *Cumhuriyet*, 24.1.1986.
16. Buğra, *age*, s.16.
17. Y. Pekşen, "Bir Müteşebbisin Teşebbüsü", *Cumhuriyet*, 22.5.1985.
18. M. Heper, *State Tradition in Turkey*, The Eothen Press, Londra, 1985; A. İnsel, *Düzen ve Kalkınma Kıskacında Türkiye*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul 1996; Ş. Mardin, "Türk Siyasetini Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", *Türkiyede Toplum ve Siyaset*, 5. bs., İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
19. Günümüzde bu konuya ilişkin uygulamalar için bkz. Buğra, *age*, s. 220. Ayrıca, günümüzde bazı şirketlerin "İslamcı" damgasıyla teşhiri de benzer bir uygulamayı yansıtmaktadır.
20. Nuri Demirağ 50'ye yakın hayrat çeşme yaptırdığını ifade etmektedir. Nuri Demirağ ile röportaj, *20. Asır*, 1/2, 25.8.1952.
21. Nuri Demirağ ile röportaj, *20. Asır*, 1/2, 25.8.1952.
22. A. Chandler, *Scale and Scope: The Dynamics of Industrial Capitalism*, Harvard University Press, 1994.
23. Türkiye'de şirketlerdeki aile egemenliği için bkz. Buğra, *age*, s. 285-298.
24. *Fortune* dergisinin (Ağustos 4, 1997, No. 15) dünyanın en büyük 500 firması sıralamasında birinci olan General Motors şirketinin öz sermayesi 23.418 milyon dolar, varlıkları 222.142 milyon dolar, kârı 4.963 milyon dolar, gelirleri 168.369 milyon dolar, çalışanların sayısı ise 647 bin'dir. İSO'nun Türkiye'nin 1996 yılı en büyük 500 sanayi firması sıralamasındaki tüm firmalar için bu değerler sırasıyla 17.469 milyon dolar, 43.843 milyon dolar, 4.290 milyon dolar, 54.144 milyon dolar ve 545.988 kişidir. (İSO 500 en büyük Sanayi şirketi için bkz. *İSO Dergisi Özel Sayı*, No. 378, Eylül 1997. Dergideki TL cinsinden değerleri dolara çevirmek için 12.12.1996 tarihindeki dolar kuru olan 1 dolar =106.662 TL baz alınmıştır.)
25. Bu yapının iki önemli özelliği vardır. Birincisi, devlet bankacılık kesimindeki fonların büyük bir kısmını elinde tutmaktadır. Bu nedenle, siyasi iktidarları etkileme gücünde olan büyük şirketler devlet bankalarının elindeki ucuz fonları kullanma olanağı elde etmektedirler. İkincisi, Türkiye'deki özel bankaların büyük çoğunluğunun mülkiyetinin büyük holdinglere ait olmasıdır. Bu mülkiyet bağı nedeniyle 80'li yıllara kadar hükümet tarafından belirlenen negatif reel faiz oranından topladıkları fonları bankalar kendi bağlı oldukları grubun şirketlerine aktarmışlardır.
26. Vehbi Koç ile röportaj, *20. Asır*, 1/14, 15.11.1952.

CUMHURİYETİ KURAN KADRODAN:
OPERATÖR HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA (1883-1930)

Atatürk'ün Yanındaki Doktor

NECDET SAKAOĞLU

"Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifeşinas, emsalsiz, gayyur ve muakkip bir asker doktordur."
Atatürk

Doktor Hüseyin Hüsnü Bey, Anafartalar Muharebesi günlerinde Mustafa Kemal Paşa'nın hemen arkasında (Hilal-i Ahmer kolçaklı).

Balkan bozgunundan Cumhuriyet'e uzanan on yılın ördüğü tarih yumağına ilgi duyanları, sayısı belirsiz olay ve kahramanların; dokunulmamış on binlerce belgenin beklediğine; o yılların bir vatanseveri, görev tutkunu ve kahramanı olduğunu belgelerin kanıtladığı merhum Hüseyin Hüsnü Paşanın yaşamını öğrenince bir kez daha inandım.

Yemen ve Libya çöllerinde, Balkanlarda, Gelibolu kasırgasında, Büyük Savaşın cephelerinde, Milli Mücadele yıllarında da Anadolu bozkırlarında, cephe gerisi mahşerlerinde yüzlerce, binlerce yaralının birinden öbürüne yetişerek mesleğininin gereğini "bihakkın" yapan operatör Hüseyin Hüsnü Paşayı bugüne kadar tanıma olanağını bize vermeyen kültürümüzün ve eğitimimizin sığlığına ve yapay olgularla şişirildiğine de bir kez daha inandım.

Bir bölümü Atatürk'ün maiyyetinde olmak üzere, on yedi yılı savaşlarda geçmiş 47 yıllık bir yaşamı, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde, *Hilâl-i Ahmer* mecmuasında çıkan "öldü", "gömüldü" başlıklı çeyrek sütunluk bir iki habercikle unutulmuşluğa terk eden basınımızı da hayırla yad ettim. Savaş meydanlarında, siperlerde hurdahaş olmuş Anadolu yiğitlerini, onları sağaltmak için çırpınmış nice Hüseyin Hüsnü paşaları, Milli Mücadele'yi, Cumhuriyet'i hafife alıp bugünün gençliğini, uygun gördükleri mürşitlere yöneltmeyi iş edinenleri de dualarla andım!

Duygusallığı tadında bırakıp konuya dönersek, kanımca asıl noksanlık, mesleki, siyasi, askeri ve kültürel alanlarda toplumumuza hizmet etmiş olan dünkü insanlarımız üzerine çalışmaların yetersizliğinden kaynaklanıyor. Daha kötüsü, yıllar geçtikçe olaylar ve insanlar büsbütün meçhullere karışıyor.

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞA KİMDİR?

Bıraktığı belgeler ve anıları bir kitap konusu olacak zenginlikte olmakla birlikte, bu yazıda onu, yaşamına ve çalışmalarına ışık tutan belgelerin bir kısmıyla tanıtacağız. Dileğimiz, Hüseyin Hüsnü Paşanın ayrıntılı özgeçmişi ve anıları yayımlanarak; savaşların asıl trajik sahnesi olan cephe gerilerinde, yaralıları ölümden döndürmek için çırpınmış olan savaş hekimlerimizin dünyasından bir belgesel kazanılmasıdır.

Kendisinin 1928'de düzenlediği "Tabib Miralay H. Hüseyin" imzalı servet beyannamesindeki bilgilere göre babası Zileli İbrahim Efendi, annesi Sivaslı Münteha Hanımdır. Afyon Karahisar tüccarlarından Hacı Salih Efendinin kızı Sıdıka Hanımla 1914'te evlenmiştir. "Zati serveti veya ba-tapu mutasarrıf olduğu emlaki", "üç odalı bir ev"den ibarettir.

"Mirliva (Tuğgeneral) Doktor Hüseyin Hüsnü Paşa" başlığı altında mevcut belgelerden de yararlanılarak çocukları tarafından yazılmış iki daktilo sayfası özgeçmişinde ise 1299'da (1883) Sivas'ta Kösedere Mahallesinde doğduğu, 1317'de (1901) girdiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'yi 3 Teşrinisâni 1323'te (16 Kasım 1907) cerrah (operatör) yüzbaşı olarak bitirdiği[1] belirtilmiş, şu bilgiler de verilmiştir:

> İlk tayin yeri Yemen'dir. Buradan Trablusgarb'e geçmiş; Mustafa Kemal'le tanışmıştır. Balkan Harbinin felaket sahnelerinde kahramanca çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşına önce Gelibolu'da Mustafa Kemal'in komutasındaki 19. Fırkaya sertabip olarak katılmış ve yoktan bir hey'et-i sıhhiye kurarak büyük yararlıklar göstermiştir. Mustafa Kemal Anafartalar Grubu Komutanı olun-

Çanakkale Savaşı sırasında (ortada).

Trablusgarp Savaşı sırasında Mustafa Kemal (oturanlardan soldan ikinci) ve diğer subaylarla birlikte (ayakta soldan üçüncü).

ca kendisini sıhhiye reisi olarak yanına almıştır. Hüseyin Hüsnü Bey, Gazi ile Bitlis cephesinde de bulunmuştur. İstiklâl Savaşında Konya'da Menzil sertabipliği yapmış; 1922'de Milli Müdafaa Vekâleti Sıhhiye Reis muavinliğine atanmıştır. İstiklâl Savaşından sonra Türk Ordusunun yeniden düzenlenmesinde Sıhhiye Reisi ve bilâhare de Büyük Erkân-ı Harbiye Sıhhiye Müfettişi olmuştur. 16 Mart 1930 tarihinde henüz 47 yaşında iken vefat etmiştir.

Merhumun oğlu Piyade Yarbay Kemal Öngü'nün (1920-1992) başvurusu üzerine, Kara Kuvvetleri Personel Dairesince çıkartılan 17 Aralık 1965 tarih ve Per. 5294 sayılı sicil özetinde ise: "30 Temmuz 1325'te (1909) kıdemli yüzbaşı, 16 Kasım 1330'da (1914) binbaşı, 1 Mart 1334'te (1918) yarbay, 30 Ağustos 1338'de (1922) albay, 30 Ağustos 1929'da da Tuğgeneral olduğu; Yıldırım Orduları Menzil Müfettişliği görevini yürüttüğü; Balkan Harbinde, Büyük Harpde ve İstiklâl Harbinde bulunarak gösterdiği hüsnühizmet ve fedakârlıklara binaen çeşitli madalyalarla (bunlar noksan yazılmıştır) taltif edildiği" belirtilmiştir.

H. Hüsnü Paşanın, güçlükle okunabilen eski harfli "doktor yazısı"yla karaladığı, rütbe, görev ve ödüllerini gösterir not defteri sayfalarında da: "5 Temmuz 325'te (1909) kolağalığına, 1 Haziran 331'de (1915) binbaşılığa yükseldiği; 9 teşrinisâni 327'de (1911) Yemen'den Trablusgarb'e hareket ettiği; 29 Haziran 328'de (1912) Trablusgarb'den (Tobruk'tan) ayrıldığı; Mart 330'da (1914) Askerî Prevantoryumuna hareket ettiği; Trablus'tan, iki sene kıdem zammı ve dördüncü rütbeden Mecidî nişanıyla; Malkara Muharebesinde (Balkan Harbi) bir sene kıdem zammı ve dördüncü rütbeden Osmanî nişanıyla taltif edildiği; Harb-i Umumide Üçüncü Ordu cerrahî müşavirliğine, badehu Ondokuzuncu Fırka sertabibliğine, Anafartalar Grubu sertabibliğine, sonra sırasıyla Onaltıncı Kolordu sertabibliğine, ilave-i memuriyet Suriye İkinci Kolordu sertabibliğine, İkinci Ordu Sıhhiye Reisliğine, Yedinci Ordu Sıhhiye Reisliğine tayin edildiği; (bir kelime okunamadı) Harb Madalyası, bir sene kıdem zammı, Harb Gümüş Liyakat Madalyasıyla Anafartalarda; Mecidî Gümüş İmtiyaz Madalyası ve bir sene kıdem zammıyla Onaltıncı Kolorduda taltif edildiği; İkinci Orduda, Avusturya-Macaristan'ın Ordr Fransuva Josef nişanını aldığı;

12 Nisan 331'den (1915) o senenin 25 Temmuzuna kadar Anafartalar'da; 26 Temmuz 331'den (1915) o senenin Şubatına kadar Onaltıncı Kolorduda; Şubat 332'ye (1916) kadar İkinci Orduda; Mart 332'den (1916) 333 (1917) Ağustosuna kadar Yedinci Orduda görev aldığı" yazılıdır.

BELGELER

Değerlendirilebilir durumdaki toplam 50 kadar belge ile iki küçük cep muhtıra defterindeki bütün bilgilerin bu yazıda değerlendirilmesi olanaksızdır.[2] Kronolojik sıraya koyduğumuz belgelerden bir kısmının konularına değinerek geçerken önemli gördüklerimizi aynen veya özetle vereceğiz:

1) Terfi vesikası: "Fütüvvetlü Hüseyin Hüsnü Efendinin kolağalığına terfiine" ilişkin 18 Haziran 325 tarihli ve Harbiye Nazırı Mahmud Şevket Paşa mührüyle.

2) Tezkiye-nâme: 'Aynü'l-Mansur Karargâhından yazılan 17 Haziran 328 tarih ve 402 numaralı, "Mutasarrıf ve Umum Bingazi Kumandanı" imzalı: (Aynen) "İkmal-i müddetiyle Ye-

men'den avdet etmekde iken 6 Kânunısânî 327 tarihinde arzuyı zâtiyesiyle orduya iltihak eden ve Tobruk Askerî Hastahanesi tabib-i evveli bulunan operatör Kolağası Hüseyin Efendi Derne ve Tobruk'da bulunarak vezaif-i mev'udesini tamamen ifa ve mecruhini tedavi suretiyle fi'len ibraz-ı hamiyet etmiş ve lüzumlu zamanda kıymetli hizmet görmüşdür" (Ek olarak bir pusulada "Hudeyde'den Hilâl-i Ahmer Hey'etiyle Bingazi'ye azimet eden operatör Kolağası Hüseyin Hüsnü Efendinin maaş numarası 502" olarak yazılıdır.)

3) Liste (7 yaprak): "Osmanlı İttihad ve Terakki Cem'iyeti Trablusgarb Muavenet-i Milliye Şubesine Mensub Manastır Hilâl-i Ahmer Hey'et-i Seferiyesi" antentli kâğıtlarda, ameliyat aletleri ile ilaçlar ve muhtelif eşya, ayrı ayrı listelenerek 19 Haziran 328 (2.7.1912) tarihiyle tutanağa bağlanmıştır. Bu listelerdeki "edavat-ı tıbbiye" ve "alât-ı cerrahiye", tıp tarihi açısından önemli bulunabilir.

Son yapraktaki derkenar (aynen): "Beray-ı tebdil hava Dersaadet'e avdet edecek olan tabib operatör Kolağası Hüseyin Hüsnü Efendiden Tobruk Hastahanesinde bulunan ve evvelce kendisine devr ve teslim kılınan bilcümle eşya ve ecza ve edevat-ı sıhhiyenin bu def'a tabib operatör Yüzbaşı Abdülgafur Efendiye berveçh-i bâlâ müfredatıyla devr ve teslim edildiğini tasdik ile mumaileyh Hüseyin Hüsnü Efendinin yedine tevdi' kılınur. 21 Haziran 328. Tobruk Kumandanı Kaymakam" (mühürde "Ömer Nazım" okunmaktadır.)

4) Tutanak: "Dersaadet'e tebdil havaya azimet emri vürud eden Askerî Hastahanesi tabib-i evveli operatör Kolağası Hüseyin Hüsnü Efendi"nin, zimmetindeki her şeyi operatör Yüzbaşı Abdülgafur Efendiye teslim ettiğine ilişkin tutanak. Altındaki "Tobruk kumandanı kaimmakam (Nazım)" mührü ve 21 Haziran 328 tarihli onayda: "Hüseyin Hüsnü Efendinin Dersaadet ve Manastır Hey'et-i Sıhhiyye-i seferiyyelerinden gayrimuntazam bir halde kalan hastahaneyi bir hâl-i intizama ifrağ ile mütemadi say ü gayret ibraz eylediğini ve kendisinden bilcümle Urban ve meşayihin, ümera ve zabitanın memnun kaldığını tasdik eylerim" cümlesi okunmaktadır.

İkinci Balkan Harbi zaferini müteakip Edirne müdafii Şükrü Paşa, Enver Bey ve diğer zabitanla birlikte (anıtın sağında üçüncü).

5) Yazı: Balkan Harbi sonunda, Edirne'deki Sol Cenah Ordusu Kumandanlığından, "9 Teşrinievvel 329 tarih ve 4954 numara ile Başkumandanlık Vekâlet-i Celilesine" gönderilen bu yazı, Hudeyde Hastahanesi operatörlüğünden gönüllü olarak Trablusgarb Muharebesine iştirak etmek üzere başvuran ve Bingazi'ye giderken kendisine "alelhesap" yolluk ödenen Hüseyin Hüsnü Efendinin, yolluk farkını ödemek istediğine ilişkindir. Yazıda bu farkın, kendisinin mağduriyetine neden olmayacak şekilde ve emsaline göre hesaplanması emredilmektedir.

6) İzinnâme: Hüseyin Hüsnü Efendinin, Bübikzâde Hacı Salih Ağanın kızı Sıdıka Hanımla evlenmeleri için Mecidiye Mahallesi muhtar, imam ve âzalarının imza ve mühürleriyle 19 Temmuz 1330 (1914) tarihli izinnâme.

7) Nişan ilmühaberi: 25 Eylül 330 tarihli 3617 numaralı beratla operatör Hüseyin Hüsnü Efendiye "Beşinci Mecidiye Nişanı" verildiğine ilişkin.

26/27 Temmuz 1331'de Anafartalar Grubu Komutanlığını üstlenen Mustafa Kemal'in anılarından:

> 24 Temmuzdan beri devam eden muharebat, beni üç gün

Tıbbiye öğrencisiyken.

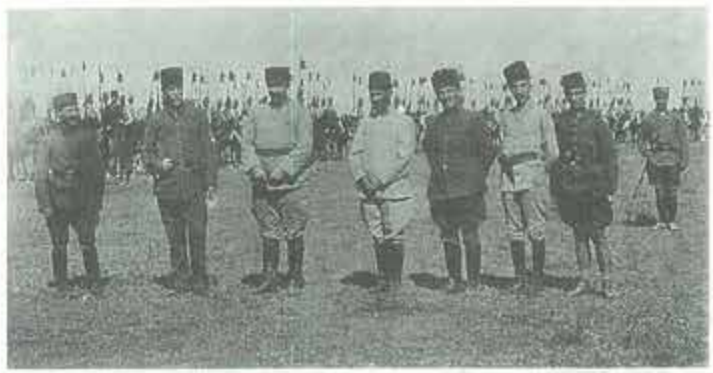

Milli Mücadele yıllarında bir teftiş sırasında (ortada).

> ve üç gece uykusuzluğa ve mütemadi mesaiye mecbur etmişti. Âdeta hasta bir halde idim. Zaten üç dört aydan beri Arıburnu cephesinin kanlı muharebatı beni o kadar yormuş, o kadar zayıf düşürmüş idi ki bu son günlerin yorgunluğu olmasaydı da gene hasta denecek bir halde idim. Bunun için, fakat bundan daha mühim bir sebep için, Fırka Sertabibi Hüseyin Beyi beraber almak istedim. Bu sebep şu idi: Hüseyin Bey gayet metin, muktedir, vazifeşinas, emsalsiz, gayyur ve muakkip bir asker doktordur. Pek âlâ tahmin ediyordum ki Anafartalar Grubu'nda cereyan eden ve edecek olan muharebattan fevkalâde mecruhinimiz muharebe meydanlarında yığılmış ve yığılacaktır. İşte bu kahraman mecruhinin derhal hayatını kurtarmak ve onları izhar eyledikleri kahramanlıklarına nâdim etmemek için fevkalâde bir sıhhiye reisine ihtiyacım derkâr idi. Bu zat bence Hüseyin Bey olabilirdi. Binaenaleyh Hüseyin Beyi ve bir de o gün şehit olan kahraman yâverim Mülâzım Kâzım Efendinin yerine bir süvari zâbiti alarak gece yarısından yarım saat evvel 19'uncu Fırka Karargâhından Çamlıtekke'ye hareket ettim.[3]

Atatürk'ün kendisinden övgü ve güvenle söz ettiği Hüseyin Hüsnü Bey, Anafartalar muharebeleri fotoğraflarında, Hilâl-i Ahmer kolçaklı olarak Mustafa Kemal'in yanında görülmektedir.

8) İlmühaber: Yedinci Ordu Sıhhiye Reisi Binbaşı Hüseyin Beye evkaf idaresinden verilen üç adet seccadenin teslim alındığına ilişkin, Nablus (Beyrut) Evkaf memurunca düzenlenmiş olup 20 Haziran 334 (1917) tarihlidir.

9) Mektup: Afyon Karahisar'dan, "Refikam Hanıma" hitabıyla eşi Sıdıka Hanıma yazdığı 22.9.35 (1919) tarihli mektup. Konya'dan ayrılıp Afyon'a geldiğini, Konya'dan telgraf çekmek istediğini, fakat kabul ettiremediğini, mektubunu da özel bir vasıtayla gönderebildiğini, Konya'daki durumla Afyon'daki durumu, ayrıca halkla askerin tutumlarındaki farklılığı anlatan ilginç bir belgedir.

10) Atatürk'ün telgrafı: Hüseyin Hüsnü Beye ulaştırılmak üzere "Konya 12. Fırka Erkân-ı Harbiye Riyasetine" Sivas'tan şifreyle çekilen 23/24.11. 35 (1919) tarihli: (Aynen) "Sertabib Hüseyin Beyefendiye: Sivas'a teşrifiniz büyük bir memnuniyetle karşılandı. Adem-i imkâna binaen otomobil tahsisi mateessüf gayr-i mümkündür. Oraca teminine çalışılmasını rica ederim efendim. Mustafa Kemal"

11) Atatürk'ün mektubu: "M.K." imzalı ve 30.11.35 (1919) tarihli olup Sivas'tan yazılmıştır. (Aynen): "Kardeşim Hüseyin Bey, mektubunuzu memnuniyetle aldım. En müşkil evanda refakat eden arkadaşların vatan halâsına matuf mesaide dahi bana refik olacaklarından mutmainim. Mesai-yi vatanperveranenizi büyük takdirlerle karşıladım.Yakında size daha yakın bir merkeze geleceğim. O zaman belki görüşürüz. Gözlerinizden öper, temadi-yi âfiyetinizi dilerim kardeşim."

(Not: Atatürk'ün bir hafta ara ile gönderdiği telgrafı ve mektubu birlikte değerlendirildiğinde, Hüseyin Hüsnü Beyin Sivas'a gelemediği, Konya'da Menzil Hastahanesi kurması çabasından Atatürk'ün memnun olduğu ve yakında Sivas'tan Ankara'ya gideceğini ima ettiği anlaşılmaktadır.)

12) Yazı karalaması: Hüseyin Hüsnü Bey, "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Garbî Anadolu Hilâl-i Ahmer Cemiyeti" antentli kâğıda, -Müdafaa-yı Milliye Sıhhiye Dairesi Reisi İbrahim Tali' Beye daha önce gönderdiği anlaşılan- maaşat hakkındaki yazısına zeyl olmak üzere 17.9.37'de (1921) yazdığı bu şifreli karalamada; aylık alamadıklarını için kayınpederinin her ay kendisine bir miktar ödünç para verdiğini, bununla kifaf-ı nefs ettiğini, çarşılarda zabitan eşyalarının haraç mezat satıldığını, bir zâbit eşyasının ailesini kaç gün besleyebileceğini, Menzil'e verilen Konya âşarından henüz bir semere görülmediğini, bu işe bakan sıhhiye subaylarının yetersiz kaldıklarını, Müdafaayı Milliye Vekâletininin yetkili kişiler göndermesi gerektiğini belirterek İbrahim Tali' Beyin yardımcı olmasını rica ediyor.

13) 2 Yazı: I. Sıhhiye Reisi Miralay İ. Tali' imzasıyla Ankara'dan, Konya'daki "Menzil Müfettişliği Sertababetine" (Hüseyin Hüsnü Beye) yazılmıştır. Sıhhiye 7.10.37 (1921) tarih ve 6184 numaralıdır. İbrahim Tali' Bey, Ali İhsan Paşanın Cenup Cephesi'ni teşkil ettiğini, yorgun olduğu için kendisini sıhhiye reisliğine atamadığını, ancak Menzil bu cepheye geçeceğinden Konya'da kalamayacağını, Daireye veya Merkez Ordusuna atanmasını önereceğini, acele kararını bildirmesini istemektedir.

II. Konya 26.10.37 tarih ve 4089 numaralı olup "Menzil Sertabibi Kaymakam Hüseyin Hüsnü Beyin, atandığı Merkez Ordusu Sıhhiye Riyaseti görevine gitmek üzere hareket ettiğine dair vesika"dır.

14) Denetim raporu: Müdafaa-yı Milliye Sıhhiye Dairesi Riyasetine yazılan 26.6.38 tarih ve 45 sayılı Sıhhiye Müfettişliği raporu "Kayseri Üsera Garnizonu"ndaki durumu açıklamakta; "ekmeklerin bozuk, kepekli ve fazla çavdarlı, çamur gibi olduğu; tutsak subayların, mektuplarının geç ulaşmasından yakındıkları; mektupların kısa yazılması için Hilâl-i Ahmer'ce Yunanistan'a nota verilmesinin gerektiği; tutsak subayların aylıklarının ödenmesi için Vekâletten emir gelmesine rağmen beş aydır aylık ödenemediği" vurgulanmaktadır. Sondaki imza "sıhhiye müfettişi"nden ibarettir.

15) Yazı: Hüseyin Hüsnü Bey tarafından şifreyle 26.6.58 tarihinde, Müdafaa-yı Milliye Sıhhiye Dairesine, İnönü ve Develikarahisar hastahanelerinin düzenlenmesine ve yönetimine ilişkin olarak yazılmıştır.

16) Yazı: 13.2.39 (1923) Karahisarısahib Sıhhiye Dairesinden Sıhhiye Müfettişliğine yazılmıştır. Uşak'taki tutsaklar arasında yaygın olan lekeli hummaya, Uşak'a bağlı Dinar'daki asker ve sivil halk arasında ancak birkaç kişide rastlandığı bildirilmektedir.

17) Mektup: Tarihsiz olmakla birlikte 1339'un (1923) ilk aylarında Hüseyin Hüsnü Bey tarafından (kendi el yazısıyla) kaleme alındığı, "Velinimetim Paşam" hitabından da Mustafa Kemal'e gönderildiği anlaşılmaktadır. Bu uzun mektubundaki: "... Harekât-ı Milliyenin bidayetinden beri ilk safında çalışanlarla çalıştım. Dahi hakaret gördüm. Garb Cephesinin teşkilinde ilk hıdamat-ı sıhhiyenin ve Müdafaa-yı Milliye Sıhhiye Dairesinin ilk teşkilinde riyaseti idare ederek teşkilâtın esasını kurdum. İbrahim Tali' Beyin avdetinde, ısrarıma rağmen kumandom açığa çıkarılmış ve mülga olmasına ramak kalmış bir orduya -Amasya'ya- gönderildim. Filhakika üç ay sonra ordu resmen lağv olundu. Borçlanarak ve birçok masraflara düçar olarak avdet ettim. Son defa ordumuzun taarruz harekâtında,

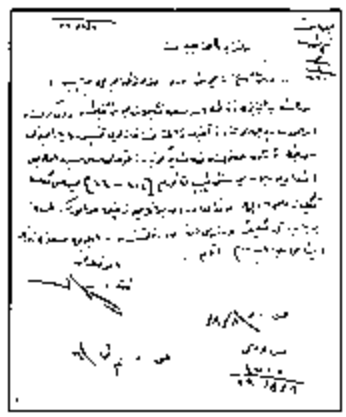

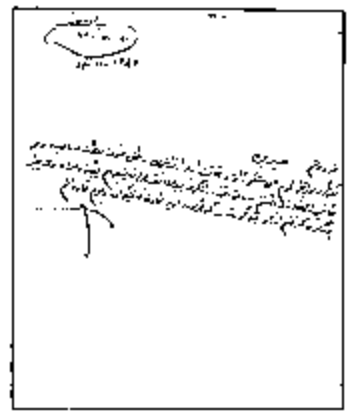

Konya'da geri hıdamat-ı sıhhiyesinin idaresini müfettişlikle uhdeme tevdi' ettiler. Bunu da muvaffakiyetle idare ettim. Eleyvn Ankara'da Sıhhiye Dairesine bir şube müdürlüğüyle nakl edildim. Bendenize senelerce munvinlik eden yüzbaşı efendiler, netice itibariyle benimle hem-rütbe oldular. Mıntakamda son hıdamat esnasında, memur ve idare ve inha etiğim arkadaşlar miralayıkta taltif edildiler" gibi yakınmalar, ayrıca kendisinin miralaylığa terfiinin, Milli Müdafaa Vekâletince işleme konulmuşken ertelenmesinin bazı mühim zevatla fikir ihtilafına düşmesinden kaynaklandığı ve bazı muzır insanların aleyhinde çalıştığı savlarıyla uğradığı haksızlığı delillendirmek için sıraladığı daha birçok olay, Milli Mücadelenin perde arkasını ilgilendirdiği için önemlidir.

Kızı Perihan Balcı'nın nak-

Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın Müdafaa-yı Milliye Vekaletine yazdığı, Hüseyin Hüsnü Beyin başarılarını anlatan yazısı.

Mustafa Kemal'in "Kardeşim Hüseyin Bey" hitaplı mektubu.

Yabancı tıp dergilerinden de yararlanarak yaptığı bir protez çalışması ve ranza şeması.

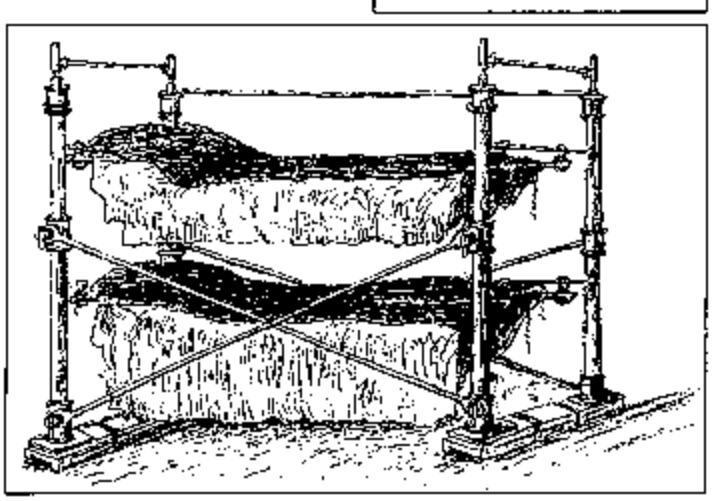

Milli Mücadelede Sıhhiye reisiyken (ön sıra ortada).

Operatör Kaymakam (Yarbay) Hüseyin Hüsnü Bey.

1924'te Sıhhiye müfettişi iken (ön sıra en sağda). Ortadaki Milli Müdafaa Vekili Kâzım (Özalp).

lettiğine göre, Eskişehir Askerî Hastahanesinin yanması üzerine Cephe Komutanı Albay İsmet Bey, başhekimi suçlu görüp divan-ı harbe vermiş; olayı öğrenen ve hekim arkadaşını kurtarmak üzere trenle Konya'dan Eskişehir'e gelen Yarbay Hüseyin Hüsnü Bey, İsmet Beyle tartışarak savaş içinde bir doktoru idama göndermenin bir gaflet olacağını yüzüne karşı haykırmış. İsmet Paşa bundan dolayı kendisine muğber olmuş. (Bu mektup ve konuya ilişkin bu sav, bir yazı konusu olabilir.)

18) Terfi işlemi: a) Sıhhiye Dairesi Reisi Mirliva Süleyman Emin imzalı teklif: "Harb-i âhirde Müdafaa-yı Milliye Sıhhiye Müfettişi vazifesiyle Konya merkezinde bulunarak Afyon, Adana hastahanelerini tanzim, yaralıların hüsnükabul ve tedavilerine gayret ve bilhassa ordu gerisinde emraz-ı sâriye mücadelesinde hıdamat-ı fevkalâdesi sebkat eylemiş ve bidâyet-i inkılâbdan beri Anadolu Ordusunun teşkilat-ı sıhhiyesini tanzimde büyük yararlık göstermiş olmakla fevkalâdeden terfi" önerisi.

b) Başkumandan Gazi M. Kemal imzasıyla Müdafaa-yı Milliye Vekâletinin, 10 Mart 39 tarihli yazısına verilen 5.8.39 tarihli cevap. Aynı içerikli olup sonunda: "Sıhhiye müfettişi tabib Kaymakam (323-14) Hüseyin Hüsnü Beyin teklif-i âlileri veçhile fevkalâdeden miralaylığa terfii muvafık görülmüş ve bu babdaki teklif varakası leffen iade kılınmıştır. Ol veçhile muamele-i lâzimenin ifasını rica ederim efendim" denilmektedir. Açıkça anlaşılıyor ki Milli Müdafaa Vekâletinin 10 Mart 1925'teki önerisi, uzun süre işleme konulmamış, Hüseyin Hüsnü Beyin mektubu üzerine Gâzi Paşanın ilgilenmesi ve bu 5 Ağustos tarihli emri üzerine işleme konulmuştur.

c) Aynı konuda, Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım imzasıyla İcra Vekilleri Hey'eti Riyasetine yazılan 14.8.339 tarihli inha yazısı.

d) Müdafaa-yı Milliye Vekili Kâzım, İcra Vekilleri Heyeti Reisi Ali Fethi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi M. Kemal imzaları ile "Kaymakam Sivaslı Hüseyin Hüsnü bin İbrahim Efendinin fevkalâdeden 31 Ağustos 338'den geçerli olmak üzere miralaylığa terfii" kararnamesi. Terfi tarihi bir yıl önceye alınarak mağduriyeti de önlenmiş olmaktadır.

19) Demirbaş listesi: 16 Teşrinievvel 339 tarihli olup Sıhhiye Dairesi 3. Şube Müdürü Hüseyin Hüsnü Beyin odasında mevcut olan yatak, yorgan, nevresim, yastık, battaniye, kerevet, karyola, lamba, kanepe, zil, telefon makinesi, dolap, iskemle vs zimmetlenmiştir. Bu belge ayrıca, terfi etmesine karşın henüz şube müdürü konumunda olduğunu da gösteriyor.

20) Yazı: Miralay Hüseyin Hüsnü Beyin, "Maksad ve gayesi Türk neslinin teâlisini te'min olan sporun bilumum şuabatıyla iştigal etmekden ibaret olmak üzere" 1.6.339 tarihinde kurulan Büyük Millet Meclisi Muhafız Gücü'nün

Evlenme izinnâmesi

Harbiye'deki Askeri Müze'de teşhir edilen madalyaları ve nişanları.

9 Teşrinisâni 327 (1911) - 17 Temmuz 1328 (1912) tarihleri arasında Trablusgarb'da tuttuğu defteri.

"âza-ı hâmiyeliği"ne seçildiğine ilişkin 22.12. 39 (1923) tarihli yazı

21) 2 yazı: Büyük Erkân-ı Harbiye Reisliğinin 29.8.1929/68112 ve 23.10.1929/68855 sayılı, 2. Reis Ferik Asım (Gündüz) imzasıyla Sıhhiye Müfettişi H. Miralay Hüseyin'in mirlivalığa (tuğgeneral) terfiine dair. O ve diğer terfi edenler için "Anavatanın kurtuluşunu kahraman ve fedakâr milletimizin hürriyet ve istiklâlini kâfil olan büyük zafer bayramı gününü tes'it ederken uzun senelerdeki emek ve mesailerinin mükâfatı olarak" deniliyor. (Not: *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin 31 Ağustos 1929 tarihli sayısında 2. sayfada "Ordunun Yeni Paşaları" başlığı altında, Hayri, İbrahim Lütfi, Mehmed Kürşat, Hüseyin Hüsnü ve Hacı İbrahim paşaların fotoğrafları verilmiştir.)

22) a) 2 gazete küpürü: *Hâkimiyet-i Milliye* 17 ve 18 Mart 1930. Ölüm haberi "Büyük Erkânı Harbiye Sıhhiye Müfettişi Öldü. Hüseyin Paşanın ölümü meslekdaşları arasında acı uyandırdı. Merhumun cenazesi bugün kaldırılacaktır" başlığıyla ilk sayfada verilmiş; rahatsızlanması, Cebeci Hastahanesine kaldırılması, sağ böbreği civarındaki cerahatın ameliyatla önlenemeyip vücuda yayılması sonucu öldüğü açıklanmış; "Asker hekimlerimiz arasında ilim kudreti ve yüksek teşebbüsleri ile tanınmış olan Hüseyin Paşanın ölümünün derin teessür uyandırdığı" belirtilerek cenaze programı verilmiş ve Cebeci Mezarlığına gömüleceği bildirilmiştir.18 Martta ise bir fotoğrafının da yer aldığı "Dr. Hüseyin Paşanın cenazesi kaldırıldı. Erkân ve ümera merhuma son vazifeyi yaptılar" başlıklı haber sütununda "Merasim-i mahsusa ile kaldırılan cenazede, atlı yaya taburlar, muzika, muhtelif müfrezelerin teşkil ettiği cenaze alayı, bayrağımıza sarılan tabutu Nümune hastahanesinden almış ve Hacıbayram camiinde namaz kılınmış ve Cebeci'ye götürülerek toprağa tevdi edilmiştir. Cenazeyi Milli Müdafaa Vekili Abdülhalik Bey, Büyük Erkânı Harbiye İkinci Reisi Asım Paşa ile mülki ve askeri erkânın, doktorların ve mebusların takip ettikleri" belirtilmiştir.

b) *Hilâl-i Ahmer* mecmuası Nisan ve Mayıs 1930 sayılarında yayımlanan haber ve yazı: "Acıklı Bir Ziya" başlığı altında, yarım sayfalık haberde, Hüseyin Hüsnü Paşanın hastalığı, ölümü, cenaze töreni verilmiştir. (Sn. Perihan Balcı'nın belirttiğine göre, Ankara'da askeri bando ile ilk cenaze töreni babası için yapılmıştır. *Hilâl-i Ahmer* mecmuasının mayıs sayısında da "Çok elim bir Ziyâ" başlığı ile ve siyah çerçeve içinde, Operatör Dr. Ömer Vasfi, Hüseyin Hüsnü Paşanın hastalığını, ölümünü ve özgeçmişini anlatmıştır.)[4]

23) 4 tâziye mektubu: Eşi Sıdıka Hanıma gönderilen mektuplarda, kimyager Nuri Refet "büyük vatanperver, çalışkan ve kibar arkadaş Hüseyin Hüsnü Paşa"nın ölüm haberi karşısındaki acısını ve şaşkınlığını, son dört beş ay

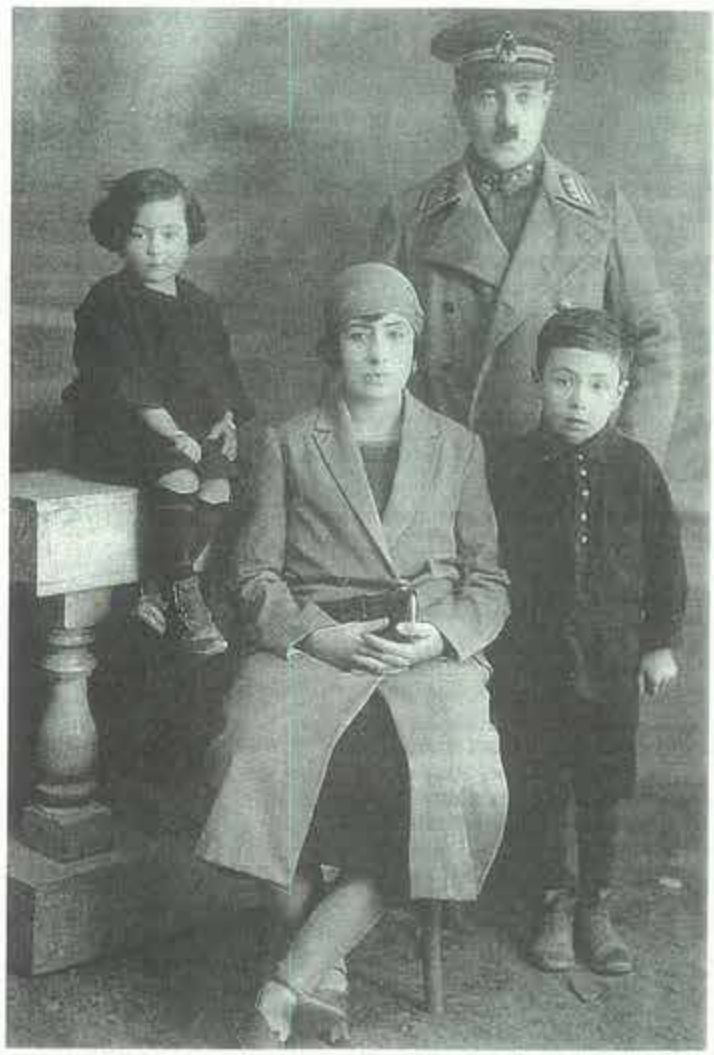

Eşi Sıdıka Hanım, kızı Perihan (Balcı) ve oğlu Kemal (Öngü) ile birlikte.

zarfında tanıdığı paşanın dirayet, irfan ve ahlâkına âşık ve hayran olduğunu; zevce ve çocukları gibi yadigârlarının her veçhile emrine amade olduğunu ve hizmetini ifa etmenin kendisi için büyük bir şeref olacağını belirtirken; Erzincan'dan Dr. Kemal'in zevcesi "Bedbaht hemşirem" diyerek teselli sözleri yazmış; Çanakkale Memleket Hastahanesi başhemşiresi "Velinimetim Hanım efendiciğim" diye başladığı mektubunda, Paşa hazretlerinin vefatı haberini vali beylerde öğrendiğini, kendisini saatlerce kaybettiğini, ailesi ölmüş olsa o kadar bu kadar yanmayabileceğini, gerekiyorsa yanlarına gelip kendisine ve çocuklara esir olacağını bildirmiş ve "ebediyete kadar hürmetkârınızım" demiş. Diyarbakır'dan da Dr. İbrahim Ali, ailece duydukları kederi ifade etmiş.

HÜSEYİN HÜSNÜ PAŞADAN KALANLAR

1) Kahire'deki Darü'l-kütübü'l-Hıdıviye'ye hediye ettiği "Devrü'l-Medine" adlı eser için, adı geçen kütüphane yetkilileri, "Operatör doktor kolağası Hüseyin Hüsnü Bey"e 18.7.1914 tarihli bir alındı belgesi göndererek teşekkür etmişlerdir. Bu eserin içeriği ve yazarının kendisi olup olmadığı konusunda şimdilik bir bilgiye ulaşmış değiliz.

2) "Un, Sirke, Yağ, Sabun Tafsilatı" başlığı ile kaleme aldığı muayene talimatı defteri.

3) "Ameli Debağat" başlığı altında 4.8.38'de(1922) Konya'da kaleme aldığı 9 sayfalık deneysel etüt. Kuru ve yaş derilerin tabaklanmasına ilişkin olup yayımlanmamıştır.

4) 1328 senesi cep muhtırası: 54 küçük yapraktan ibaret olup 9 Teşrinisâni 327 (1911) - 17 temmuz 1328 (1912) tarihleri arasında ve Trablusgarb'da tutulmuştur. Günlük notlar arasında önemli bilgilere rastlanmaktadır. Atatürk'ün, Enver Paşa'nın adlarının geçtiği sayfalardan olan 6. Kanunısâni (19 Ocak 1912) Cuma günkü not şudur: "Operatör Ahmed Hilmi ve doktor Hafız efendiler gündüz saat beşte Muhtelye'ye müteveccihen hareket ettiler. Hava biraz yağmurlu idi. Cevdet Bey de Tobruk'a gitti. Ziya Bey, Enver Beyin yanında bulunan Şark Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Beyin gözlerine bakmak üzere karargâha gitti. Hastahanede İbrahim Beyle birlikte kaldık. Akşam Şark Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal Bey yatmak ve istirahat etmek üzere Münir(?) Beyle birlikte hastahaneye geldiler. Biz doktorlar büyük çadıra nakl ettik. Bu esnada Urbanın cem' borusuna delalet eden 'lu lu' sadaları hepimizi (bir kelime okunamadı) etti. Mumaileyhim ile birlikte yemek yedik. Yirmi yedi mecruh vardır." (Çarpışmaların olduğu günlere ilişkin notların altında o günkü yaralı sayıları da yazılıdır.)

5) 1329 senesi cep muhtırası: 22 küçük yaprak olup 1 Mart-30 Haziran 1329 tarihleri boyunca günlük olaylar çok kısa kaydedilmiştir. Notların, İkinci Balkan Harbi gelişmelerine, özellikle de Malkara Muharebesine ilişkin olanları önemlidir. Ancak kurşun kalemle çok silik ve ince yazılan

notların okunması hayli güçtür. Birkaç örnek: 29 Mayıs (11 Haziran) çarşamba: "Mahmud Şevket Paşanın katl olunduğu işitildi", 25 Haziran (7 Temmuz): "Teftiş: Enver Beyle birlikte tayyare ile Kumburgaz'a gittik. Geç vakit avdet ettik." 29 Haziran (12 Temmuz): "Romanya, Bulgaristan'a ilan-ı harb etmiş ve hududuna tecavüz etmiştir." 30 Haziran (13 Temmuz): "Bu gece ileri harekete emir verilmiştir. Sabahleyin saat beşte yürünecektir."[5]

6) Fotoğraflar: Hüseyin Hüsnü Paşayı, askeri tıbbiye öğrenciliğinden 1930'a kadar, cephelerde, karargâhta, sahrada, arkadaşlarıyla, ailesiyle ya da portre olarak yansıtan 50 fotoğraf vardır. Kuşkusuz bunlar arasında en önemlisi, onu Atatürk'le birlikte gösteren ve bir bakıma Anafartalar Zaferinin simgesi gibi olan ünlü grup fotoğrafıdır. Bununla birlikte, diğer tüm fotoğraflar yakın tarihimiz açısından değerlidir. Annesi Münteha Hanım ile eşi Sıdıka Hanımın, çocuklarının stüdyoda çekilmiş fotoğrafları da dünkü yaşantımız ve giyim kuşam tarihi için bir belge durumundadır.

7) Nişan ve madalyalar: Hüseyin Hüsnü Paşanın, yukarıda sözü edilen toplam 8 adet nişan ve madalyasıyla İstiklâl Madalyası, kızı Perihan Balcı tarafından Harbiye'deki Askeri Müze'ye hediye edilmiştir. Ayrı bir vitrin içinde, Atatürk'le Hüseyin Hüsnü Paşayı bir arada gösteren fotoğrafın çevresine yerleştirilen nişan ve madalyalar için yazılan Türkçe-İngilizce vitrin tanıtma notu şudur: (Aynen) "Dr. Hüseyin Hüsnü Paşa Koleksiyonu. Kızı Perihan Balcı tarafından hediye edilmiştir." Merhumun kalpaklı ve kaymakam (yarbay) üniformalı iki fotoğrafında, vitrindeki tüm nişan ve madalyalar -daha sonra aldığı İstiklâl Madalyası hariç- göğsünde görülmekdedir.[6]

SONUÇ

Daha 1920'lerde "yeni bir ulus" projesini gündeme getiren Atatürk, kendisiyle birlikte o ulusa hayat verme yolunda ödeşilmez hizmetlerde bulunanların, erdemleri, başarıları ve özverileriyle daima yaşatılacaklarına inanıyordu. Oysa bırakalım yaşatmayı, fotoğraflarda Atatürk'ün çevresinde görülenlerin bile pek çoğu artık tanınamıyor; Anafartalar'da sol gerisinde duran Hüseyin Hüsnü'nün bugüne kadar tanınmadığı, anılmadığı gibi! Hüseyin Hüsnü Paşanın anısı ve hizmetleri unutulmayacak bir kahraman hekim olduğu kuşkusuz. Öyleyse neden ölümünden bu yana geçen 68 yılda bir kerecik olsun ilgili kurum ve kuruluşlarca, örneğin Gülhane Askerî Tıp Akademisi'nce bir anma töreni düzenlenip anılmadı, adı bir hastahaneye, bir sağlık kuruluşuna ya da okuluna verilmedi ya da bir ameliyathanenin kapısına yazılmadı?... Altı yüzyıl boyunca gelip geçen vezirlerden kalem efendilerine değin sivil ve asker Osmanlı ricalini tanıtan onca eser varken Cumhuriyet'imizin oluşumuna katkısı olanların, geçen 75 yıl zarfında hepten unutulmaları ne kadar acıdır. Askeri makamlarca kısa bir özgeçmişinin yazılamaması, madalya ve nişanlarının adlarının yanlış verilmesi ise ayrıca düşündürücüdür.

Tıp Tarihi Enstitülerimizin ve Gülhane Askerî Tıp Akademisinin Cumhuriyet'in 75. yılı anısına, Cumhuriyet'in ilk hekim paşalarından olan Hüseyin Hüsnü Paşanın yaşamını ve yaptığı çalışmaları ele almaları çok yerinde bir girişim olacak; böyle bir inceleme, olasılıkla daha pek çok belgenin ve bilginin ortaya çıkmasına da olanak verecektir.

Paris'te bulunduğu yıllarda.

1. 1323'te Askerî Tıbbiye'den mezun olan ve bize göre yaşamöyküsünün ele alınması gereken bir doktor da İttihad ve Terakki Fırkası'nın, daha sonra da CHP'nin önde gelen simalarından, mebus, vali Dr. Midhat Altıok'tur.
2. Bu belgeler: a)Trablusgarb ve Balkan savaşları yıllarında merhumun gün gün tuttuğu "muhtıra"lar, mesleki bazı notlar, özlük haklarıyla ilgili sicil kaydı, yazışma, karar, berat vb ile mektup ve fotoğraflardan ibaret olup bunlar, merhumun kızı Türkiye Tarihi Evleri Koruma Derneği Başkanı sayın Perihan Balcı tarafından muhafaza edilmektedir.
3. *Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hâtıraları* (yayan: Uluğ İğdemir) 28 sayılı Belleten'den ayrıbasım, TTK Basımevi, Ankara 1945, s. 42-43
4. Babası öldüğü sırada çok küçük olan kızı sayın Perihan Balcı, paşanın defninden bir süre sonra İstanbul'a yerleşmek üzere ailece Ankara'dan trenle hareket ederlerken askeri zevatın uğurlamaya geldiğini; o arada bir yâverin kompartımana çıkarak Atatürk'ün tâziyet mesajını iletiğini ve "çocuklar için" diyerek bir çikolata paketiyle içinde 500'lük bir banknot bulunan bir zarf bıraktığını; Atatürk'ün gönderdiği bu paranın, o acılı günlerde parasal sıkıntı çekmemelerini sağladığını; zira, babasının 25 yıl fiilî hizmeti olmasına karşın, Harem Kanunu henüz çıkmadığı için kendilerine dul ve yetim aylığı bağlanmadığını, ancak daha sonra çok cüz'i aylık bağlandığını ve bununla kıt kanaat idare ettiklerini anlatmıştır.
5. Merhuma ait belgelerde tıp ve sağlık konularında daha pek çok yazılar ve çizimler vardır.
6. Bu ibaredeki "koleksiyon" sözcüğü merhumu, cephelerde madalyalar almış bir kahraman olmaktan çıkarıp nişan ve madalya meraklısı bir koleksiyoner konumuna düşürmüştür. Bu, müzelerimizde, bazan en değerli objelerle kıt ve yanlış bilgilerin bir araya gelişine bir örnektir. Söz konusu tanıtım ibaresinin düzeltilmesi, ayrıca müzecilik yöntemleri uyarınca, Hüseyin Hüsnü Paşayı nişan ve madalyalarıyla gösteren fotoğrafının da vitrine konulması ve objeler numaralandırılarak her birinin adının yazılması gerekir.

ISSN 1300-7025

TOPLUMSAL TARİH

KASIM 1998 FİYATI: 750.000 TL (KDV DAHİL)

İlanından Önce Cumhuriyet Tartışmaları

Minasyan Ailesinin Albümü

Aydemir Müellifi Müfide Ferit Hanım

Hoybun-Taşnak Antlaşması

Cumhuriyetin İlk Yıllarında İstanbul

Azınlık Okulları

59

Necdet Sakaoğlu: Yerel Tarihçilik

ATİLLA LÖK

Toplantının bant çözümlerini yapan Özlem Engin'e teşekkür ederim.

Tarih Vakfı tarafından düzenlenen "Tarihçinin Mutfağı" toplantılar dizisinin eylül ayı konuğu Necdet Sakaoğlu'ydu. Toplantı 17 Eylül'de Bilgi-Belge Merkezi'nde yapıldı.

Çeşm-i Cihan Amasra, Mengücekoğulları, Divriği'de Ev Mimarisi, Köse Paşa Hanedanı gibi monografilerin ve bir dizi makalenin yazarı, tarih araştırmacısı Necdet Sakaoğlu 29 Eylül 1939'da Divriği'de doğmuş. Hasan-Âli Yücel'in döneminde yapılmış Divriği Atatürk İlkokulu'nu (1951), Nuri Demirağ'ın yaptırdığı ve kendi adını taşıyan ortaokulu (1954), İttihatçı Sivas valisi Muammer Bey'in yaptırttığı şatovari bir öğretmen okulunu (1957) ve en son olarak da İstanbul Çapa'daki, kitabesindeki adı Dârül-Muallimat-ı Aliye olan Eğitim Enstitüsü'nü bitirmiş.

1957 yılında Urfa'da Harran'ın yanı başındaki Parapara'da başöğretmen olarak göreve başlamış. Sakaoğlu "Kaç öğretmenin vardı?" diye soranlara "Kendi kendimin başöğretmeniydim" diyor ve o dönemin yönetimini 18 yaşındaki deneyimsiz bir genci, çok çok uzaklara atamasından dolayı eleştiriyor. Bu deneyimden sonra Çapa Eğitim Enstitüsü'nü kazanan Sakaoğlu 1961'de buradan mezun olunca Trabzon Öğretmen Okulu'na edebiyat öğretmeni olarak atanmış, daha sonra sırasıyla Amasra'da ortaokul-lise öğretmenliği ve müdürlüğü, Bakanlık müfettişliği ve Talim Terbiye Kurulu üyeliği görevlerinde bulunmuş. 38 yıllık meslek yaşamının ardından 18 Ocak 1998'de emekli olmuş.

TARİHÇİ OLMAK İÇİN HANGİ OKULLARDA OKUMAK GEREKİR?

52 yıldan beri tarihle ikinci bir uğraş alanı olarak ilgilendiğini ve emekli olduğu için artık bütün vaktini tarihe ayırabileceğini belirten Sakaoğlu tarih yazarlığının, okul ve öğrenimden çok, ilgiye ve kendi kendini yetiştirmeye bağlı olduğunu vurguluyor.

29 Eylül'de 60 yaşına giren Necdet Sakaoğlu geride kalan 59 yıl için "59 yaş uzun bir tarih süreci" diyor. "Geriye gittikçe kendimi çok farklı bir dünyada buluyorum, özellikle de gençlerin kolay algılayamayacakları bir dünyada. İlkçağdaki hayatın pek çok uzantıları bundan 50 yıl önce devam ediyordu. Örneğin kağnı görmek, kağnıyla yük taşındığını, tahılların, tuzların kağnılarla, hayvanlarla taşındığını görmek olağandı. Kapımızın önünden deve kervanlarının geçtiğini görürdük. Hatta bir gelenek vardı, korku tutmasın diye bizi develerin altından geçirirlerdi.

Necdet Sakaoğlu tarih sevgisinin başlangıcını Divriği'nin ve Sivas'ın tarihsel ortamlarına, Sivas Öğretmen Okulu'nun anıtsal ve tarihsel binasına ve tarih öğretmeni Kâzım Dilcimen'e bağlıyor:

"Ben tarihle yakınlaşmamda, bu ortamlara ve özellikle de tarih öğretmenimiz, tarihçi Kâzım Dilcimen'e borçluyum, çünkü berikiler mekân olarak, Dilcimen de tarihi anlatırken beni etkiledi. Dilcimen tarihi öyküleştirir, biz onun anlattıklarını hikâye olarak dinlerdik. Kâzım Bey'i zevkle dinlerdik, her üç dört bilgi aktarımının arasında mutlaka bir fıkra anlatırdı. Şimdi anlıyorum ki, merhum bize tarihi sevdiriyormuş."

TARİH DERS KİTAPLARININ SEVİMSİZLİĞİ

Sakaoğlu, öğretmenlik deneyiminin de verdiği tecrübeyle, liselerde okutulan tarih kitaplarındaki yavanlığın öğrenciyi ilgiye değil, ilgisizliğe sevk ettiğini, bu durumu tersine çevirmenin yolunun ise yerel tarihe önem verilmesinden ve tarih-edebiyat ilişkisinin kurulmasından geçtiğini belirtiyor ve ekliyor:

"Şayet bizde yerel tarihlere popüler ve sözlü tarih ağırlıklı olarak yeni bir bakış getirilirse, zannediyorum ki, Anadolu'nun bugüne kadar yazılmayan tarihi pek çok yeni uçlar verecektir. Kaldı ki, yerel tarihlerin zenginliğine dayalı Anadolu toplum tarihi yazılmazsa tarihin bu sevimsizliği başkalarının tarihinden alıntılar, kuru tarih bilgileri bana göre daha yıllarca sürecektir. Ayrıca tarihle edebiyatın ortak yönlerini unutmamalıyız. Lise kitaplarındaki kuru bilgi stokları gençleri tarihten soğutuyor. Oysa tarihle edebiyatın ilkçağdan beri ortaklığı söz konusudur. Tarih mi edebiyattan doğmuştur, edebiyat mı tarihten doğmuştur çözemezsiniz. Çünkü mitoloji hem tarih, hem edebiyattır; ikisinin kaynağı birdir. Belgesel tarih yazıyoruz diye edebiyatı, üslubu tamamen boşlar da kupkuru yazmaya kalkarsak, bunun vereceği fazla bir şey yoktur. Tarihin nakışı olmalıdır, ama bunun da dozunu kaçırmamalıdır. Tarih, okuyanda, kültürel bir doyum sağlamalıdır. Tarih programları yeniden ele alınırken bu iki yön, yani hem yerellik, hem de tarih-edebiyat ilişkisini unutmamak gerekir."

Sakaoğlu tarihe olan ilgisizliği tarihsel kültür ortamlarının yok edilmesine ve insanların giderek apartman yaşantısına mahkûm edilmesine de bağlıyor:

"Çok yoksul yerlerde yetiştik, ama zannediyorum kültürel donanım açısından ta geçmişten gelen süreç ve süreklilik bize bir şeyler aşılıyordu. Biz onun farkında değildik. Bu süreklilik bir yerde kesilmiş, kesildiği için de tarih, seveni en az olan alan haline gelmiş. Artık mekânlarımız da tarihsel değil. Benim doğduğum, büyüdüğüm, gittiğim evlerin hepsinde başımı kaldırınca işlemelerle dolu tavanlar görürdüm; sonra dolaplar, direkler, odalar, pencereler, vitraylar... Bütün bunları biz dağıttık. Apartman yaşantısı da bizi o tarihî ortamlardan kopardı, uzaklaştırdı."

Necdet Sakaoğlu, Köse Paşa Hanedanı kitabıyla 1985 Sedat Simavi Ödülü'nü kazandı.

Sakaoğlu ilk yerel tarih çalışmasına özel bir değer veriyor:

"27 yaşındayken *Çeşm-i Cihan Amasra*'yı yazdım. Şimdi kitap müzayedelerinde satılıyor, övünç verici, ama tenkit edilecek çok tarafları var tabii. Belirtmek istediğim şu: Şayet ben Amasra'ya atanmasaydım, belki tarih araştırmacısı olmayacaktım. Amasra bir tarih ortamıydı. Bastığımız, çiğnediğiniz kaldırımlar Cenovalıların döşediği taşlardı; rıhtımlar Romalılardan kalmaydı; kale kapılarında Cenova armalarını görüyordunuz. Fakat daha sonraki yıllarda, her yerde olduğu gibi, Amasra'da da tahripler oldu. Amasra'nın girişinde Romalılardan kalma Kuş Kayası denen bir dağ anıtı vardır. 'Dağın yüzündeki bu put niye duruyor' diye veya arkasında define varmış kuruntusuyla altına dinamit koyup patlatmışlar, yarısı gitmiş. Aşınmış kaldırımların üzerine betonlar döküldü. Yoğun kaçak yapılaşma ahşap evleri, doğal ve tarihsel çevreyi tahrip etti. Dört kat, beş kat, altı kat çirkin binalar yapıldı."

Köse Paşa Hanedanı'nın yeni baskısı bu ay Tarih Vakfı Yurt Yayınları tarafından yapıldı.

Sakaoğlu, 25 Mayıs 1997'de Tarih Vakfı tarafından düzenlenen Boğaz gezisinde rehberlik yaparken.

SÖZLÜ TARİHÇİLİK VE BELGELER

Sakaoğlu savaşları, antlaşmaları, diplomasiyi, fetihleri anlatmayı yeterli gören resmi tarihçiliğin ötesinde toplumun, halkın, sıradan insanların tarihsel serüveninin açığa çıkarılmasında sözlü tarihçiliği önemli buluyor:

"Özellikle 20. yüzyılın ilk çeyreği için, o dönemi yaşamış insanlardan alınacak çok bilgi vardı. Örneğin bir Seferberlik, yani I. Dünya Savaşı yıllarında toplum tarihi, Anadolu halkının seferberlik sırasında yaşadığı serüven ancak bu insanlardan dinlenerek yazılmalıydı. Devlet arşivlerinden alacağınız belgelerle kesinlikle Anadolu'nun Seferberlik Tarihi yazılamayacaktır. Ne yazık ki, bu artık pek mümkün değil, çünkü o insanlar hayattan çekildiler ve büyük bir boşluk bıraktılar.

Neler yenilir, neler içilir, yoksulluklar, hastalıklar nasıl göğüslenirdi? Ev yapımları, kent, kasaba, köy imarları nelere bağlıydı? Bütün bunları yeterince kayda geçiremedik. Büyük boşluklar karşımızda duruyor ve onun için de sürekli resmi tarih yazılıyor. Enver Paşa yazılıyor hâlâ, Talat Paşa yazılıyor; fakat Enver Paşaların, Talat Paşaların, Cemal Paşaların kararıyla Anadolu'daki milyonların hangi hallerden hangi hallere girdiği bilinmiyor. Savaşları, cepheleri yazıyoruz; Kanal Harekâtı, Galiçya deyip bırakıyoruz. Oysa bunların gerisine bakmak gerekiyor. Tifüs, kolera, açlık, sefalet, her adam başı yol kesen çeteler, ekilemeyen araziler, hastalıklı insanlar, cenazeleri kaldıran kadınlar... Toplum tarihi sürekli göz ardı edilmiş Türkiye'de, hâlâ da ediliyor. Sözlü olarak bizlere bunları anlatacak insan bulamayacağımıza göre, pek çok şey karanlıkta kaldı gitti."

Bu duruma rağmen karamsarlığa kapılmayan Sakaoğlu özellikle genç tarihçilere bir öneride bulunuyor: "II. Dünya Savaşı yıllarının toplumsal tarihi sözlü tarih verileriyle halen yazılabilir; onu yaşayanlar henüz hayatta, bari onu kaçırmayalım. O yıllarda 20'li-30'lu yaşlarında olanlar çok şeyler anlatabilirler."

Sakaoğlu arşiv belgelerinde merkezin formüle ettiği gerçekdışı hukuksal ve yönetsel metinlerin de olabileceğini, ayrıca kişisel çıkar ya da kaygılar yüzünden merkeze yanlış bilgiler verilmiş olabileceğini, bu yüzden belgelere yüzde yüz güvenmemek gerektiğini belirtiyor. Sakaoğlu'na göre bunda meslek hayatının özellikle bürokrasi ile ilgili olan yönü de etkili olmuş, zira resmi yazılarda yalan ve yanlış bilgileri çok görmüş.

Sakaoğlu, gelen bir soru üzerine, arşiv belgelerini ve sözlü bilgileri kullanış tarzını, bunlar arasındaki ilişkiyi ve sözlü anlatım ile yazılı belge çeliştiğinde sözlü olana daha fazla güvendiğini şöyle açıklıyor:

"Köse Paşa'da 800 arşiv belgesi, 200 de sözlü bilgi kullanmıştım, yani arşiv belgeleri dört misli fazla. Gayet tabii, sözlü bilgiler arşivlerin vereceği bilgi kadar zengin olamaz. Ama ikisini bir araya getirip müşterek noktaları, doğrulamaları, kanıtlamaları, çelişkileri bulmak zevkli bir uğraşıdır. Olayın başka türlü seyrettiğini, arşiv belgesindeki bilginin yanlışlığını bulabilirsiniz. Örneğin Köse Paşa tarihindeki bir olay: Veli Paşa'yı Kürt kadınlar başına sopalarla vurup öldürmüşler, ama Sivas valisi Baba İbrahim Paşa İstanbul'a 'Veli Paşa'yı yakaladım ve idam ettim' diye yazmış. İbrahim Paşa'nın önüne ölüsü getirilmiş, o da ölünün başını kestirmiş İstanbul'a, vücudunu da Divriği'ye göndermiş. Ben bunu en az yedi-sekiz kişiye teyit ettirdim. 'Babaannemden dinledim öyle anlattı, dedemden dinledim öyle anlattı' dediler. Hatta yetinmedim, bir de Akçadağlı Hacı Memur diye bir adam buldum, o da bana 'Ben de öyle duydum, kadınlar öldürmüş derler' dedi. Fakat arşivdeki belgelerin hepsinde Veli Paşa'nın İbrahim Paşa tarafından Arga'da idam edildiği yazılı. Tarihçiye düşen görev, 'Sorduğumuz kimselere göre Kürt kadınlar öldürmüş, fakat arşiv belgelerine göre İbrahim Paşa idam ettirmiştir' deyip geçmek değildir. Bence bu, tarihçilik değil. Asıl tarihçilik burada Veli Paşa'nın nasıl öldürüldüğü meselesine bir nokta koymaktır. İki sağlam sözlü bilgi çoğu zaman resmi belgelerden daha güvenilir olabilir. Çünkü öbüründe sorumluluktan kaçma, uyutma, göze girme, ödül alma kaygıları olabilir. Nitekim Baba İbrahim yazısını gönderdikten sonra II. Mahmud da 'Bu başarından dolayı seni kutlarım. Sana çelenk

ve kılıç gönderdim; tazimle karşıla, kılıcı kuşan ve saltanatıma dua et' diyor."

Sakaoğlu, tarihçinin elindeki belgeye çok yönlü yaklaşarak farklı sorular sorması gerektiğini de II. Abdülhamid'in İstanbul isimli gemisinin demirbaş defterini göstererek açıklıyor:

"Abdülhamid için bir 'Korvet-i Hümayun' alınmış ve adına İstanbul denilmiş. Elimizdeki demirbaş defterinde Bohemya işi kristal takımlar, içki takımları, yemek takımları, porselenler, koltuk vs her şey var. İrdelerseniz ne yok biliyor musunuz? II. Abdülhamid'in Müslümanlığının ve halifeliğinin gereği olarak bulunması icap eden ne seccade var, ne Kur'an var, ne de rahle. Gerçi Abdülhamid bu gemiye hiç binmemiştir, ancak binseydi, içebilir, yiyebilir, oturabilir, dinlenebilir, ama ne Kuran okuyabilir, ne de namaz kılabilirdi. Her belge birçok açıdan değerlendirilebilir veya eski bir atasözünde olduğu gibi, nasıl bir kasap bir koyundan iki post çıkarmaya uğraşırsa, tarihçi de bir belgeden birkaç şey çıkarma savaşı vermelidir."

YEREL TARİHÇİLİK VE YERLİLİK

Daha çok yerel tarih üzerine çalışan Sakaoğlu, tarihçinin sağlıklı bir çalışma yapabilmesi için araştırdığı yerle bir bağının olması gerektiğini belirtiyor:

"Yerel tarihler genel toplum tarihine temel oluşturmalıdır. Yerel tarihleri yazanların da yerellikle bağlantıları çok yönlü olmalıdır, oranın insanı olmalıdır veya oranın insanı olabilecek derecede orayla kaynaşmış olmalıdır. O yerle çok yönlü bağlantınız yoksa yerel tarihçi olmanız zordur. Divriğili olduğum için Divriği tarihine sıcaklık duydum ve orayla ilgili yaptığım çalışmalarda kolay kolay yanlışlığa düşmedim, çünkü her şeyi sorgulayabiliyordum. Örneğin Divriği'de İmam Bey diye tanınan adamı Başbakanlık Arşivi'nde Mir Hüseyin Bey olarak bulmakta güçlük çekmedim."

Sakaoğlu, Mayıs 1994'te Tarih Vakfı'nın düzenlediği Edirnekapı-Ayvansaray gezisinde İvaz Mehmed Efendi Camii hakkında bilgi verirken.

SAKAOĞLU'NUN MUTFAĞI

Sakaoğlu devlet merkezli tarihten kopamayışımızı bir açıdan geçmişteki müderrislerin, kadıların, imamların vb okuryazar insanların gündelik yaşamlarını kaleme almamalarından doğan boşluğa da bağlıyor. Bu bağlamda kendi sorumluluğunu, her günün sonunda o gün yaşadıklarını tarih yazıcılığı bakışıyla yazdığını açıklıyor.

"1965 yılından beri her gün hiç değilse bir sayfa yazıyorum. En zor anlarımda bile belki ertesi gün tutmak kaydıyla bir şeyler yazıyorum. Şayet, sözgelimi Konya Karatay Medresesi'nin müderrisleri de rahlelerindeki bir deftere olup bitenleri şöyle ikişer üçer cümleyle yazsalardı elimizde muazzam kaynaklar olurdu. Bütün kentlerde yaşanan olayları, depremleri, salgınları, afetleri, baskınları, okuryazar insanlar, müftüler, kadılar kaleme alsalardı, yani şu bildiğimiz kadı sicillerinin dışında biraz daha özgür, kent yaşamıyla ilgili not tutma alışkanlığı olsaydı Batı'da örneklerine rastladığımız kaynaklar bizde de olabilirdi. Ben de biraz bu endişelerden dolayı, biraz da böyle bir boşluktan dolayı belki, 35 yıldır aksatmadan her gün yazmaya çalışıyorum."

Sakaoğlu ayrıca bütün bu zaman boyunca yazılı belgeler, yazma kitaplar topladığını belirtiyor.

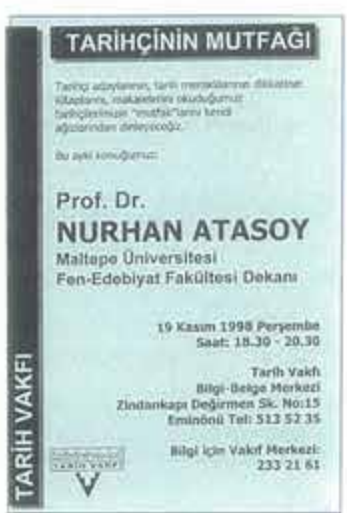

V
TEMMUZ 2000
79
FİYATI: 2.000.000 TL
(K.D.V. DAHİL)
ISSN: 1300-7025
SAYI: 200007

TOPLUMSAL TARİH

1870'lerde
Hava Oyunları,
1980'lerde
Banker Krizi

Düyun-ı Umumiye
İdaresi'nin
İstihdam Politikaları

Osmanlı Devleti'nde
İlk Kambiyo İstikrar
Sözleşmesi

İzmir'de
Kabotaj ve
Denizcilik Bayramı
Kutlamaları

Burdur'da
1914 Depremi

Camondo
Hanedanının
Yükseliş
ve Çöküşü

Bankacılık ve
Finans Tarihi

Osmanoğullarının Portreleri

EGE BÖLGESİNDEN
1920'Lİ YILLARA AİT

Deprem Fotoğrafları

Necdet Sakaoğlu arşivi

1914'te Burdur'da meydana gelen deprem hakkında fotoğraf araştırırken Necdet Sakaoğlu'nun arşivinden bir grup fotoğraf çıktı. Arkalarında yazılı olan bilgilerden de anlaşıldığı üzere fotoğraflar, bir depremin ardından Aydın, Nazilli, Atça, Kasaba, Alaşehir ve Manisa'da çekilmişti. Herhangi bir tarih kaydının bulunmamasına karşın, Hilal-i Ahmer'in düzenli yardım faaliyetini yürüten görevlilerin kalpaklı olmasından, Yunan işgalinin sona erdiği 1922 yılıyla "Şapka Devrimi"nin yapıldığı 1925 yılı arasındaki bir tarihte çekildiği sonucunu çıkardık. Bu tarihler arasında meydana gelen ve bu bölgeyi etkileyen iki şiddetli deprem var: 14 Nisan 1924'te Akhisar merkezli ve 7 Ağustos 1925'te Dinar merkezli.

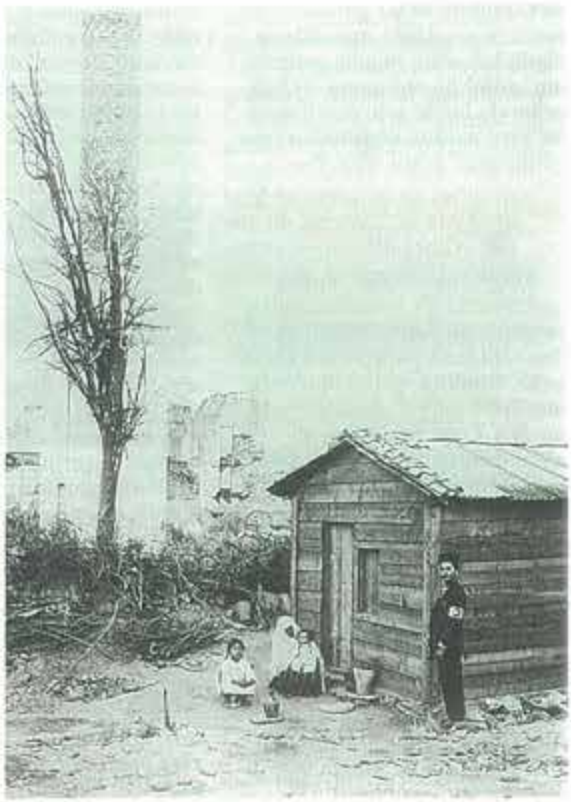

"Nazilli: Hacı Şeyh Camii'nin harabesi ve Hilal-i Ahmer muhtacin barakası."

"Atça'da bir kısım harabe."

"Kasaba'da: Çömlekçi mahallesinde Hacı Tahir Dedeoğlu'nun barakası yapılmak üzere kerestelerin ihrazatı."

"Aydın'da muhtaç bir aileye yapılan Hilal-i Ahmer barakası."

"Aydın'da kereste tevziatı ve çerçeve imalathanesi."

"Manisa: Muavenet-i içtimaiye pavyonları."

CEP ÜNİVERSİTESİ

Osmanlı Eğitim Tarihi

NECDET SAKAOĞLU

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

✓ F. BURNEY **Aşk**
✓ G. BETTON **Sinema Tarihi**
✓ H.MICHEL **Faşizmler**
✓ M. SONMEZ **Türkiye'de Gelir Eşitsizliği**
✓ J. MOURGEON **İnsan Hakları**
✓ D. SIMONNET **Çevrecilik**
✓ M. TUBIANA **Kanser**
✓ N. BENSADON **Kadın Hakları**
✓ J.F. DRUESNE **Ortak Pazar**
✓ T. TIMUR **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**
✓ B. ROSIER **İktisadi Kriz Kuramları**
✓ R. PERNOUD **Burjuvazi**
✓ H. ARVON **Özyönetim**
✓ C. DAVID **Hitler ve Nazizm**
✓ P. GAILLARD **Gazetecilik**
✓ P. BENETON **Muhafazakârlık**
✓ H. ARVON **Anarşizm**
✓ T. PARLA **Türkiye'de Anayasalar**
✓ D. BUICAN **Darwin ve Darwinizm**
✓ J.M. COTTERET/C. EMERI **Seçim Sistemleri**
✓ A.C. DECOUFLE **Devrimler Sosyolojisi**
✓ M. REUCHLIN **Psikoloji Tarihi**
✓ A. MATTELART **Reklamcılık**
✓ L. GALLIEN **Cinsiyet**
✓ J.P. HATON **Yapay Zekâ**
✓ K. DINÇMEN **Psikiyatri**
✓ P. LOROT **Baltık Ülkeleri**
✓ P. FOULQUIE **Varoluşçuluk**
✓ R. PIGNARRE **Tiyatro Tarihi**
✓ J. CORRAZE **Eşcinsellik**
✓ L. DOLLOT **Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür**
✓ Y. DUPLESSIS **Gerçeküstücülük**
✓ F. BALLE /G. EYMERY **Yeni Medyalar**
✓ J. RUDEL **Resim Teknikleri**
✓ T. ÇAVDAR **İttihat ve Terakki**
✓ H. LEVY-BRUHL **Hukuk Sosyolojisi**
✓ J. FOURASTIE **2001 Uygarlığı**
✓ A. MORALI-DANINOS **Cinsel İlişkiler Tarihi**
✓ S. SEZGIN **Yönetimde Pazarlama**
✓ S. FUZEAU-BRAESCH **Astroloji**
✓ B. GUERRIEN **Neo-Klasik İktisat**
✓ J. FRECHES **Kablolu TV**
✓ S. ERDINE **Ağrılar**
✓ R. BOUDON **Sosyoloji Yöntemleri**
✓ M. BOLL **Matematik Tarihi**
✓ OZKALE/SEZGIN/URAY/ULENGIN **Pazarlama Stratejileri**
✓ L.V. THOMAS **Ölüm**
✓ F.de FONTETTE **Irkçılık**
✓ R. LANQUAR **Turizm-Seyahat Sosyolojisi**
✓ N. SAKAOĞLU **Osmanlı Eğitim Tarihi**
A. MUCCHIELLI **Zihniyetler**
R. FRYDMAN/S. TAYLOR **Hamilelik**
P. BENETON **Toplumsal Sınıflar**
A KREMER-MARIETTI **Etik**
J.L. HAROUEL **Şehircilik Tarihi**
L. BENOIST **İşaretler, Semboller ve Mitoslar**
İ. ORTAYLI **Osmanlı İdare Tarihi**
J.F. LYOTARD **Fenomenoloji**
M. NORMAND **Ölüm Cezası**
F. de FONTETTE **Irkçılık**
D. HUISMAN **Estetik**
Y. ÇAĞLAR **Türkiye Ormanları ve Ormancılık**
R. BLANCHE **Epistemoloji**
M.L. ROUQUETTE **Yaratıcılık**
P. MANNONI **Korku**
İ. METİN/F. ERASLAN **Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları**
P. BAUD **İnsan İlişkileri**
P. MORON **İntihar**
R. PERRON **Uyumsuz Çocuklar**
C. KAYSER **Uyku ve Rüya**
M. BEYAZYÜREK **Türkiye'de Uyuşturucu Bağımlılığı**
A. BOYER **Siyonizmin Kökenleri**
R.J. DUPUY **Uluslararası Hukuk**
R. DAVID **Elektronik**
H. ÖZBAYE, ÖZTÜRK KILIÇ **Türkiye'de Ergenlik Sorunları**
L. MALSON/C. BELLEST **Caz**
R. ESCARPIT **Edebiyat Sosyolojisi**
O. REBOUL **Retorik**
T. ALTINSAY **Türk Sineması**
J.G. LEROUX **İlk Akdeniz Uygarlıkları**
B. SENATALAR **Sağlık Ekonomisi**
P. RENOUVIN **Birinci Dünya Savaşı**
P. POUPARD **Dinler**
M. AND **Türk Tiyatro Tarihi**
N. MARTINEZ **Çingeneler**
J. PRINET/G. BLERY **Fotoğraf**
N. FALAY **Bütçe**
M. BONGRAND **Politik Pazarlama**
M.İ. TUNAY **Türkiye'de Bizans Sanatı**
M.ARKOUN **Arap Düşüncesi**

ISBN 975-470-134-2

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kaylı
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel

Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kaylı, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay

Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 50 • ISBN 975-470-134-2
1. Basım: İletişim Yayınları, Eylül 1991
2. Basım: İletişim Yayınları, Ekim 1993
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1991
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Çeşm-i Cihan Amasra, İstanbul, 1966.
Duru Tarih (Tarih-i Sâfi Tuhfetül'l-Ahbab), Karacan Armağanı 1969 çeviri birinciliği İstanbul, 1978.
Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, Karacan Armağanı 1971 İnceleme-Araştırma birinciliği İstanbul, 1971.
Divriği'de Ev Mimarisi, İstanbul, 1978.
Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı, Sedat Simavi 1985 Sosyal Bilimler ödülü Ankara, 1984.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü, İstanbul, 1985.
Amasra'nın Üç Bin Yılı, İstanbul, 1987

CEP ÜNİVERSİTESİ

Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi

NECDET SAKAOĞLU

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

CEP ÜNİVERSİTESİ

✓ F. BURNEY *Aşk*
✓ G. BETTON *Sinema Tarihi*
✓ H.MICHEL *Faşizmler*
✓ M. SONMEZ *Türkiye'de Gelir Eşitsizliği*
✓ J. MOURGEON *İnsan Hakları*
✓ D. SIMONNET *Çevrecilik*
✓ M. TUBIANA *Kanser*
✓ N. BENSADON *Kadın Hakları*
✓ J.F. DRUESNE *Ortak Pazar*
✓ T. TIMUR *Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş*
✓ B. ROSIER *İktisadi Kriz Kuramları*
✓ R. PERNOUD *Burjuvazi*
✓ H. ARVON *Özyönetim*
✓ C. DAVID *Hitler ve Nazizm*
✓ P. GAILLARD *Gazetecilik*
✓ F. BENETON *Muhafazakârlık*
✓ H. ARVON *Anarşizm*
✓ T. PARLA *Türkiye'de Anayasalar*
✓ D. BUICAN *Darwin ve Darwinizm*
✓ J.M. COTTERET/C. EMERI *Seçim Sistemleri*
✓ A.C. DECOUFLE *Devrimler Sosyolojisi*
✓ M. REUCHLIN *Psikoloji Tarihi*
✓ A. MATTELART *Reklamcılık*
✓ L. GALLIEN *Cinsiyet*
✓ J.P. HATON *Yapay Zeka*
✓ K. DINÇMEN *Psikiyatri*
✓ P. LOROT *Baltık Ülkeleri*
✓ P. FOULQUIE *Varoluşçuluk*
✓ R. PIGNARRE *Tiyatro Tarihi*
✓ J. CORRAZE *Eşcinsellik*
✓ L. DOLLOT *Kitle Kültürü ve Bireysel Kültür*
✓ Y. DUPLESSIS *Gerçeküstücülük*
✓ F. BALLE/G. EYMERY *Yeni Medyalar*
✓ J. RUDEL *Resim Teknikleri*
✓ T. ÇAVDAR *İttihat ve Terakki*
✓ H. LEVY-BRUHL *Hukuk Sosyolojisi*
✓ J. FOURASTIE *2001 Uygarlığı*
✓ A. MORALI-DANINOS *Cinsel İlişkiler Tarihi*
✓ S. SEZGIN *Yönetimde Pazarlama*
✓ S. FUZEAU-BRAESCH *Astroloji*
✓ B. GUERRIEN *Neo-Klasik İktisat*
✓ J. FRECHES *Kablolu TV*
✓ S. ERDINE *Ağrılar*
✓ R. BOUDON *Sosyoloji Yöntemleri*
✓ M. BOLL *Matematik Tarihi*
✓ OZKALE/SEZGIN/URAY/ULENGIN *Pazarlama Stratejileri*
✓ L.V. THOMAS *Ölüm*
✓ F.de CONTETTE *Irkçılık*
✓ R. LANQUAR *Turizm-Seyahat Sosyolojisi*
✓ N. SAKAOGLU *Osmanlı Eğitim Tarihi*
✓ A. MUCCHIELLI *Zihniyetler*
✓ R. FRYDMAN/S. TAYLOR *Hamilelik*
✓ P. BENETON *Toplumsal Sınıflar*
✓ M. BONGRAND *Politikada Pazarlama*
✓ P. GEORGE *Nüfus Coğrafyası*
✓ Y. MICHAUD *Şiddet*
✓ U. ALSAÇ *Türk Mimarlığı*
✓ O. REBOUL *Eğitim Felsefesi*
✓ C. COMELIAU *Kuzey - Güney İlişkileri*
✓ S. SEZGIN *Global Pazarlama - I*
✓ I. METIN/I. ERASLAN *Türkiye'de Polis ve Kişi Hakları*
✓ M.-L. ROUQUETTE *Yaratıcılık*
✓ M. SEVILLA-SHARON *Türkiye Yahudileri*
✓ J. VERCOUTTER *Eski Mısır*
✓ E. ÇIZGEN *Türkiye'de Fotoğraf*
✓ J.B. STORA *Stres*
✓ SELIME SEZGIN *Global Pazarlama - II*
✓ D. SOURDEL *İslâm*
✓ Y. ÇAĞLAR *Türkiye Ormanları ve Ormancılık*
✓ GUILLAUME/DE TYMOWSKI/FIEVET-IZARD *Akupunktur*
✓ N. SAKAOGLU *Cumhuriyet Eğitim Tarihi*
C. ZORGBIBE *Körfez'in Tarihi ve Jeopolitiği*
M. ARSLANTUNALI/I. SAVAŞIR *Kişisel Bilgisayarlar*
J.L. HAROUEL *Şehircilik Tarihi*
İ. ORTAYLI *Osmanlı İdare Tarihi*
J.F. LYOTARD *Fenomenoloji*
R. BLANCHE *Epistemoloji*
P. MANNONI *Korku*
F. BAUD *İnsan İlişkileri*
P. MORON *İntihar*
R. PERRON *Uyumsuz Çocuklar*
C. KAYSER *Uyku ve Rüya*
M. BEYAZYUREK *Türkiye'de Uyuşturucu Bağımlılığı*
A. BOYER *Siyonizmin Kökenleri*
R.J. DUPUY *Uluslararası Hukuk*
R. DAVID *Elektronik*
H. OZBAY/E. OZTURK KILIÇ *Türkiye'de Ergenlik Sorunları*
R. ESCARPIT *Edebiyat Sosyolojisi*
I. ALTINSAY *Türk Sineması*

ISBN 975-470-217-9

İletişim Yayınları

CEP ÜNİVERSİTESİ

İletişim Yayıncılık A.Ş. adına sahibi: Murat Belge
Genel Yayın Yönetmeni: Fahri Aral
Yayın Yönetmeni: Erkan Kayıb
Yayın Danışmanı: Ahmet İnsel
Yayın Kurulu:
Fahri Aral, Murat Belge, Tanıl Bora, Murat Gültekingil,
Ahmet İnsel, Erkan Kayıb, Ümit Kıvanç
Tuğrul Paşaoğlu, Mete Tunçay
Görsel Tasarım: Ümit Kıvanç
Kapak İllüstrasyonu: Gürcan Özkan
Dizgi: Maraton Dizgievi
Sayfa Düzeni: Hüsnü Abbas
Baskı: Şefik Matbaası (iç) / Ayhan Matbaası (kapak)
İletişim Yayıncılık A.Ş. • Cep Üniversitesi 71 • ISBN 975-470-217-9
1. Basım: İletişim Yayınları, Nisan 1992
2. Basım: İletişim Yayınları, Ekim 1993
© İletişim Yayıncılık A.Ş., 1992
Klodfarer Cad. İletişim Han No.7 34400
Cağaloğlu İstanbul, Tel. 516 22 60 - 61 - 62

YAZARIN DİĞER ESERLERİ

Çeşm-i Cihan Amasra, İstanbul, 1966.
Duru Tarih (Tarih-i Sâfiğ Tuhfetü'l-Ahbab), Karacan Armağanı 1969 çeviri birinciliği, İstanbul, 1978.
Türk Anadolu'da Mengücekoğulları, Karacan Armağanı 1971 İnceleme-Araştırma birinciliği, İstanbul, 1971.
Divriği'de Ev Mimarisi, İstanbul, 1978.
Anadolu Derebeyi Ocaklarından Köse Paşa Hanedanı, Sedat Simavi, 1985 Sosyal Bilimler Ödülü, Ankara, 1984.
Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Tarih Sözlüğü, İstanbul, 1985.
Amasra'nın Üç Bin Yılı, İstanbul, 1987.
Osmanlı Eğitim Tarihi, İletişim Yayınları, Cep Üniversitesi 50, İstanbul, 1991.

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e
Tarih Sözlüğü

NECDET SAKAOĞLU

İletişim Yayınları

İletişim Yayınları/49

1. Baskı: İletişim Yayınları İst. 1985

Kapak Düzeni: Ayla İşler

İç Baskı: Cumhuriyet A.Ş. Tesisleri

Tanzimat'tan Cumhuriyet'e

TARİH SÖZLÜĞÜ

(Deyimler-Terimler)

Hazırlayan
Necdet Sakaoğlu

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İleşitim Han. No: 7 Cağaloğlu-İSTANBUL
Tel: 520 14 53-54-55

335

ÖNSÖZ

Geçmişe dönük inceleme ve öğrenme isteklerinin yaygınlaştığı günümüzde zamanı bir bakıma yok yere harcatan ve asıl uğraşıyı duraksatan başlıca çıkmaz, ölü terim ve deyimlerin çözümlenmesi işidir. Önceki kuşaklar, eski dile ve kültüre yakınlıkları oranında bu sıkıntıyı duymamaktaydılar. Dolayısı ile bugün bize demir leblebi gibi gelen birçok şifreyi okurken kavrayıp geçiyorlardı. Toplum hayatındaki hızlı değişmeler, Saltanat'tan Cumhuriyet'e geçiş, devrimler ve özellikle de dilimizin yenileşme süreci, bugün için bir Tanzimat romanının bile özgün diliyle okunup anlaşılabilmesini olanaksız kılmış bulunmaktadır. Bu noktada, fikir ve edebiyat eserlerinin sâdeleştirilmesi akla gelebilir. Ancak daha yoğun ve özgün deyimleri, terimleri içeren değişik alanlarla ilgili kaynakları, arşivleri dolduran milyonlarca belgeyi de aynı şekilde sâdeleştirmek düşünülemez ve buna gerek de yoktur. En akıllıca çözüm, belirli alanlar ve konular için kullanımı kolay anahtar-sözlükler hazırlamak olmalıdır. Bu, denenmiş ve yararı görülmüş bir yoldur. Örneğin, Mehmed Zeki Pakalın'ın "Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü" ile bundan özetlenen veya taranan daha küçük çaplı sözlükler, bilim adamlarımızın bile el altında tuttukları başvuru kitaplarıdır.

Bizim amacımız da "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi"ne yardımcılık edecek, aynı zamanda 19. yy tarihi ile ilgilenenlere ışık tutacak bir sözlük hazırlamak olmuştur. Tarama çalışmalarımızda, Tanzimat'ın sanat, edebiyat, sağlık, eğitim, teknoloji, iktisat, hukuk, ordu, basın, yayın... alanlarında getirdiği yenilik ve değişikliklerle ilgili kavramlara fazla yer verilmeden, devlet yapısı, kurumlar, siyaset ve toplumla ilgili terim ve deyimlerin derlenmesi gözetilmiştir. Özgün bir başvuru yapıtı ortaya çıkarabilmek için de mevcut ansiklopedilerle sözlüklerden aktarma kolaylığına gidilmeden, çok sayıda salnâme, gazete ve mecmua, arşiv belgeleri, anı ve sefaretnâmelerle başta Cevdet ve Lûtfi tarihleri olmak üzere 19. yy'ı anlatan kaynaklar sabırla elden geçirilmiştir. Bununla birlikte, yaklaşık 3.000 maddelik bu sözlüğün kapsamca yeterliliğinden söz edilemez. Bu yargımız, bir alçakgönüllülük ifadesi değildir: Tanzimat dönemi, öncesi ve sonrası ile tarihimizin en hareketli evreleridir. Önceki yüzyılların geleneksel yaşam kalıpları, kurumları ve düzeni hızla terkedilmiş, değişimler Padişah'tan dağdaki çobana dek herkesi etkilemiştir. Bu bakımdan, diğer uzmanlık alanlarında da en azından bizim başarabildiğimizin kapsamında üç beş sözlük daha hazırlanabilir. Yeri gelmişken belirtelim ki Osmanlı Tarihiyle ilgili mevcut benzer kaynaklar, madde seçiminde klasik kurum ve kavramların sınırını aşmamayı gözetmişlerdir. Kanımızca bunun biricik nedeni yukarıdaki yargımızla ilgilidir. Çünkü 19. yüzyıl ve onun 20. yy'daki kısa uzantısı, gerideki yüzyıllardan daha karmaşık renkli ve yoğun yaşanmıştır.

Maddeleri soyut karşılıklar yerine, açıklayıcı tanımlamalarla verirken birtakım yanılgılara düşmüş olabiliriz. İşin zorluğu bakımından bunun hoşgörüyle karşılanacağını umuyoruz.

Necdet SAKAOĞLU

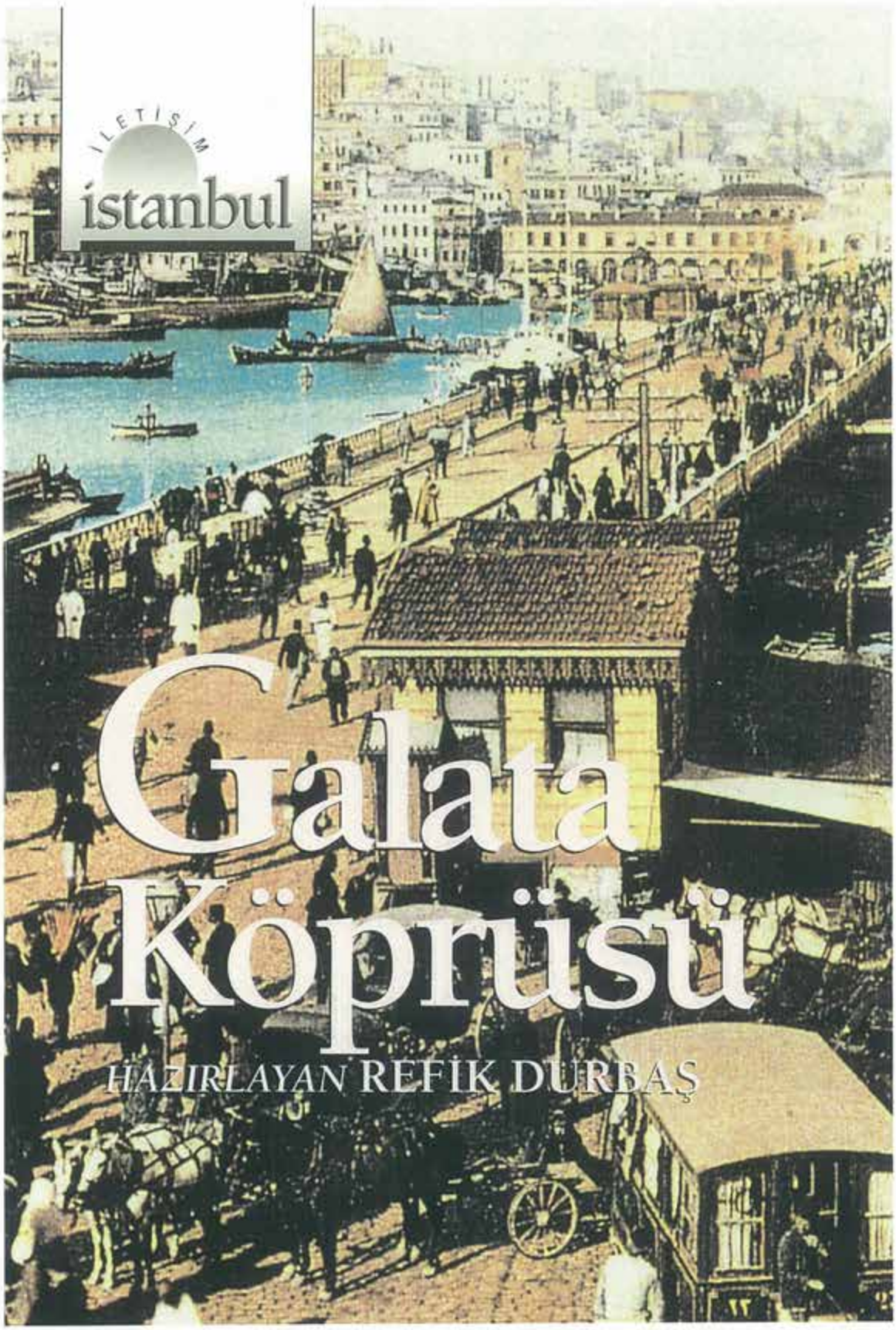
İLETİŞİM
istanbul
Galata
Köprüsü
HAZIRLAYAN REFİK DURBAŞ

İletişim Yayınları 262 • İstanbul Dizisi 16
ISBN 975-470-460-0

1. BASKI ©İletişim Yayıncılık A. Ş. Ocak 1995

KAPAK Ümit Kıvanç
FOTOĞRAFLAR Cumhuriyet gazetesi arşivi
DİZGİ Remzi Abbas
DÜZELTİ Enver Seyfi
KAPAK BASKISI ve İÇ BASKI Ayhan Matbaası
CİLT Güven Mücellit

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 34400 Cağaloğlu İstanbul
Tel. 516 22 60-61-62 • Fax: 516 12 58

İçindekiler

Haliç Köprülerinin Kısa Tarihi • *Necdet Sakaoğlu* / 7

BİRİNCİ BÖLÜM
Bomba Atsan Bu Olmaz / *21*
Köprünün Kısa Tarihçesi: 350.000 Liraya Yapılan Köprü / *23*
Galata Köprüsü Emekliliğe Hazırlanıyor / *25*
Köprü Değil, Gemi Batıyor Haliç'e / *29*
Kırk Yıldır Yanıyor Nargilenin Ateşi / *32*
Bu Söyleşi Bir Daha Yapılamayacak / *34*
Bomba Atsan Bu Olmaz / *37*

İKİNCİ BÖLÜM
Edebiyatımızda Galata Köprüsü / *41*
Her Zaman İstanbul Kokar / *43*
Adı Yalnızca "Köprü" / *45*
Yazarların Uğrak Yeri / *47*
"Acaba Köprü Düşünür mü?" / *48*
Tramvayların İstanbul'u / *50*
Kar Yağmur Köprüye / *52*
İnsanla İlişkisi Köprü'nün / *55*
"Merhaba Bile Demeden" / *58*
Bunca Çabuk Nasıl Yok Olabilir? / *61*
Tat Kalmamış İstanbul'da / *64*
"Kardeşlerimden Biri" / *68*

Haliç Köprülerinin Kısa Tarihi

Necdet Sakaoğlu

İlkçağ'daki adı *Khrysokeras* (Altın Boynuz) iken, Osmanlılar arasında Arapça *Halic* (Cep) adını alan, İstanbul Boğazı'nın bu ünlü vâdi-koyu'nda köprü kurmayı ilk düşünen Bizans İmparatoru Justinyen'dir. (527-565) Bu girişimin, iki yakadaki gelişmeye bağlı bir gereklilik olduğu kuşkusuz. Yeri konusunda ise kesin bilgi yoktur. Tarihe geçen üç ayrı adı: Iustinianos, *Hagios Kallinikos, Hagios Panteleimon*'dur. Suların, kiliselerin, sarayların, yeşil yamaçların ve tepelerin çizdiği silüette, ne kadar basit olsa da bu köprünün, üstünden geçenler çevresindeki kayıklar ve yelkenlilerle sonraki köprülerden daha yakışıklı, anlamlı, romantik bir hava estirdiği söylenebilir. Bir rivayete göre, oniki kemerli bir taş köprü yapılarak yenilenen bu Bizans eserine *Kamiloye Phyra* (Deve Köprüsü) de denirmiş. Evliyâ Çelebi, "Küffârdan kalma, zincir üstüne vurulmuş köprünün kalıntılarını gördüğünü" yazıyor.

Haliç'te askeri amaçlı bir tombaz köprünün kurulması ise 1453'te, İstanbul'un Türk kuvvetlerince kuşatıldığı günlerdedir. Kritovulos'un, Dukas'ın, Nişancı Mehmed Paşa'nın, çağdaş ötekı yazarların sözünü ettikleri bu köprü bir istihkâm eseriydi. Karadan gemi yürütmek gibi bu da bir bakıma "âşûb-i top ile hisarileri cânib-i bahrden dahi şaşırdmak" için düşünülmüştü. Nişancı Mehmed Paşa'yı okuyalım:

"Sultan Mehmed Gâzi dörtyüz pâre gemi donatub deryâ tarafından ve yetmiş pâre gemiyi Galata üstünden yelken açub konıdan çekdürüb Hazret-i Ebi Eyub civârında olan deryâya getürüb üzerinde köprü yapılub asker geçirildi."

Bunu, Müneccimbaşı Tarihi biraz daha farklı veriyor:

"Gemileri çekûb deryâya saldılar ve ol gemiler üzre köprü bağlayub metrisler vaz' idûb dilirâne cenk ve İstanbul gibi hisâr-ı vesî'i küffâra tenk etdiler."

Ahmed Rasim, bu tombaz köprü için eski tarihlerden aldığı bilgileri kendi üslûbu ile ne güzel betimlemektedir:

"Cenâb-ı Fâtih, Konstantiniyye'yi hin-i muhasarada sefain-i şâhâneyi liman dâhiline indirdiklerinde buranın en dar mahalline muvakkat bir köprü inşâsını tasavvur buyurmuşlar. Tarih diyor ki tasavvurlarını mevâkı-ı icrâya koydular. Bu köprü, yekdiğerine demür halkalı lata ve kirişlerle rabt olunmuş varil ve mancanalardan ibaret olup üzerine dahi kavi ve metin döşeme ferş edilmiş ve merbut bulunduğu zincirlerin iki ucu iki sâhile bağlanmıştır. Bu veçhile tertib edilmiş olan sal köprü, onbeş gez (dirsek üç parmakların ucu arasında olan boy) arzında ve yüz gez tûlünde olmakla ancak beş adamın yanyana geçebileceği vüs'atde kuvve-i sephiyesi dahi üzerinden mürur edecek asker ile askerin harekâtını muhafaza için kullanılan bir topu kaldıracak derecede idi."

Binden fazla fıçı ve sandık üstüne yapılan, Ayvansaray ile Pirîpaşa veya Defterdar ile Kumbarahâne mevkileri arasındaki bu köprünün bir el yazmasındaki betimini J. Ebersholt yayınlamış. Bu resim, yanyana dizilen fıçı ve sandıkların üstüne döşenmiş tahta yolu, yanlardaki dubalara yerleştirilen bombartaları, köprüyü korumaya alan toplarla donatılmış kadırgaları gösteriyor.

Fetihten elli yıl sonrası için ilginç bir belge mevcut. Leonardo da Vinci'nin (Osmanlıca adı Lecardo), Topkapı Sarayı Arşivi'ndeki mektubu 3 Temmuz 1503 tarihli. İkinci Bâyezid'e gönderilen mektubun köprüye ilişkin bölümünde şöyle deniliyor: "... Ben kulunuz işittim ki İstanbul'dan Galata'ya bir köprü yapmak kasdetmişsiniz. Amma bilir âdem bulunmadığı sebebden yapmamışsınız. Ben kulunuz bilirim. Bir yay gibi pek yüksek kaldırım ki hiç kimse üzerinden yüksek olduğundan geçmeye râzı olmaya. Amma bir fikreyledim ki bir çatma idem, andan sonra suyu çıkaram ve kazıklar koyam. Şöyle idem ki aşağıdan hemen yelkenleriyle bir gemi çıka ve bir köprü eyleyem ki kalka ki istedükleri vakit Anadolu yakasına geçeler. Amma sular daim akduğiyçün kenarlar yenür. Olhusus içün bir tasnîf eyleyim ki ol akan suyu aşağdan akub kenara zarar eylemeye. Senden sonra olan padişahlar kolay harçlar yapalar. Bu sözlerimi inşaallah gerçek bilesiz ve ben kulunu dâim hizmetinizde bi-

lüb buyurasız." Leonardo'nun projesinin krokileri Paris'te Institut de France kitaplığındadır.

İlginç bir başka husus, aynı yıllarda ikinci bir önerinin de Michelangelo'dan gelmiş olmasıdır. Bir anlık, İtalya'da elverişli çalışma ortamı bulamayan sanatkârın, Osmanlı başkentine gelmeyi aklına koyduğu, bu maksatla 1504-1506 yılları arasında girişimlerde bulunduğu saptanıyor. Pera'da (Beyoğlu) oturan ve Gondi Bankası'nın temsilciliğini yapan Tomasso de Zolfo'nun 1 Nisan 1519 tarihli mektubu, bu konuya ışık tutmaktadır. Sultan İkinci Bâyezid'in Michelangelo'dan isteği, Haliç'in iki kıyısı arasında taş bir köprünün yapılmasıdır. Fransisken papazı Firo Timoteo'nun evinde öneriyi heyecanla dinleyen ünlü usta, kendisine ikrâm edilen tatlıları, reçelleri yerken papazla konuşur:

- Sultan benim Müslüman olmamı şart koşabilir mi?

- Hayır, sevgili evlâdım. Osmanlı padişahı, vicdanî konularda bir istekte aslâ bulunmaz. Ben, Roma'yı tanıdığım kadar İstanbul'u da tanıyorum. İki kentten hangisinde, günahkârların daha çok olduğunu bilemem. Ancak, öyle Müslümanlar tanıdım ki ellerinden tesbih, dillerinden yalancı duâ düşmeyen nice Hıristiyandan daha doğru gidişliydiler.

- Peki'y, tam anlamda özgür olabilir miyim, muhterem peder? Padişah, sanat konusunda tasarladıklarımı yapmama izin verir mi?

- Dinle oğlum, Antik Çağ'da bir yontucu, İskenderiye için bir heykel düşlemişti. Öylesine görkemli bir anıt ki tüm bir kent, evleri, meydanları, sokaklarıyla heykelin avucuna sığabilsin! Tabii bu bir hayâldi. Ama, sen İstanbul'da hayallerini gerçekleştirebilirsin. Çünkü Osmanlı hükümdarı, Papa'dan bin kat güçlü ve zengindir. Öyle bir eser yapılmasını arzûluyor ki görkemini, şimdiye dek hiçbir fâni tasarlayabilmiş olmasın."

Şans, ne Michelangelo'ya ne de büyük projelere tutkun Sultan Bâyezid'e gülmedi. Papa, sanatçıyı, Osmanlı ülkesine gittiği takdirde aforoz etmekle korkuttu. O da bu niyetinden caydı.

Sonraki yüzyıllarda, Haliç'e köprü yapmak, olasılıkla koşullar ve sakıncalar yüzünden düşünülmedi bile. Müslümanların yoğun olduğu İstanbul ile gayrimüslimlerin yerleştiği ve ticaret yaptığı Galata'nın içli dışlı olması; dinsel, geleneksel, ekonomik vb nedenlerle olduğu kadar güvenlik açısından da uygun görülmemiş olmalı. Bu siyaset, Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) İstanbul'la Galata'yı kozmopolit bir kent bütünlüğünde kaynaştırma girişimine kadar değişmedi. Bu sâyede "dolmuş" denen kayıklar, Haliç'in iki kıyısı arasında, küfür küfür, fışır fışır, şıpır şı-

pır, yolcu ve yük taşıyadurdular. Öte yandan, Lâle Devri'nde, (1718-1730) Haliç'e kavuşan Kâğıthâne ve Alibeyköy dereleri üstünc, çevre düzenlemeleri kapsamında, çok özenli gezinti köprüleri yapıldığı biliniyor. Şâir Nedim, dizelerinde bunların adlarını Tavanlı Köprü, Cisr-i Sürûr, Cisr-i Nevpeydâ olarak vermektedir:

"Ne münâsib yere durmuş o Tavanlı Köprü
Cümle gözden çevirir seyre gelen hûbânı
ve o cisreyn ki adı kendi gibi Nev-peydâ
Hürremabad'a karîb çün Cisr-i Sürûr
Etmede hürrem ü mesrûr dil-i nâlânı"

1830'lara gelindiğinde İstanbul'un iki yakası arasında kayıkla mavnalarla gidiş gelişler başlıbaşına bir sorundu. İş ve ticaret yoğunluğu, artan nüfus, halkın yeni düzenlemeler ve reformlarla eski birçok alışkanlıklardan sıyrılması, Osmanlı Sarayı'nın Beşiktaş'a taşınması... gibi birçok sebeple iki yaka arasında köprüler kurulması artık kaçınılmazdı. İlk köprü olan *Hayratiyye,* Azapkapısı-Unkapanı arasında 3 Eylül 1836 tarihinde törenle hizmete açıldı. Bu, 600 zira' (456 metre) boyunda 13,5 zira' (10 metre) eninde, orta kesiminde küçük teknelerin geçmesine elverişli iki gözü bulunan, birbirine bağlanmış sallann üstünde ahşap bir köprüydü. Kapudan-ı Deryâ vekili Fevzi Ahmed Paşa'nın sorumluluğunda, projesi ve yapımı Tersane-i Âmire tarafından gerçekleştirilmişti. Gerektiğinde büyük teknelerin geçebilmesi için köprü yanlara açılabiliyordu. Sultan II. Mahmud köprünün açılışı törenine görkemli saltanat arabasıyla katıldı. Devlet erkânı ve halk da ardından yürüyerek o unutulmaz günün heyecanını yaşadılar. Açılış için seçilen tarih, kutsal Regaib kandilinin ertesi günüydü. Padişah Hazretlerinin buyruğu ile de köprüden geçiş ücretsiz oldu. (Hayretiyye adı bundandır) Ama bu uygulama uzun sürmedi; yapılan yeni Galata köprüsüyle birlikte burası için de 25 Kasım 1845'ten başlayarak "mürûriye" (geçiş ücreti) uygulaması getirildi. Köprülerin başlarını tutan tahsildarlar, önceleri Bahriye Nezâreti nâmına, daha sonra Şehremaneti (Belediye) makbuzları ile yayalardan 5, hammallardan 10, beygir başına 20, süvari ve yüklü beygirler için 40, boş arabalardan 100 para, yüklü arabalar için de beş kuruş almaktaydılar. Mürûriye târifeleri, "günün koşullarına göre" âyarlanıyordu. Köprülerden geçiş, 31 Mayıs 1930 gece yarısından sonra parasız olmuştur.

Hayratiyye Köprüsü'nün öteki adları Mahmudiye Köprüsü, Kasımpa-

şa Köprüsü, Azapkapı Köprüsü'dür. 1862'de yanmış; ertesi yıl ikinci Galata Köprüsü inşa edilince oradan sökülen eski köprü buraya taşınmıştır.

Hayratiyye Köprüsü için Pertev Paşa'nın düştüğü tarih şudur:

"Bahr üzre tersîm edildi
Mahmud Hân cisr-i kavîm
Âlem bedihî söyledi
Hazâ sırat-ı müstakîm" (Hicrî 1252)

Vak'a-nüvîs Lutfî Efendi ise pek zarif bir tevriye ile tek mısralık tarih söylemiştir:

"Kuruldu rûy-i bahre cisr-i dilcû bendeniz geçdim"

Tarih-i Lutfi'de ise açılış günü şöyle anlatılır:

"Resm-i küşâd için erkân-ı devlet Azab Kapusuna dâ'vet olunub mansub ve ma'zul bendegân ve dâiân orada hâzır bulundukları hâlde Zât-ı Hazret-i Padişâhî haymelerini bi't-teşrif orada rikâb resmi icrâ olunduktan sonra meşâhir-i ulemâ-yı vaktden Ders Vekili Hacı Ömer Efendi deâvat-ı lâzimeyi edâ ederek ve kurbanlar kesilerek Tersâne önündeki gemiler donatılub toplar atılarak ilân-ı hâl olunduktan sonra Sultan Mahmud Hân rakiben ve huzzâr-ı mevcûd mâşîyen köprüden mürûr ile Unkapanı tarafına geçilmiş fi'l-asl Kapan Nâiblerine mahsus dâirede bir mikdâr ârâm olunarak bâdehû avdet olunmuşdur."

İlk Haliç köprüsüne ilişkin bir olay ise Kandilci Reşid adlı birisinin yanına aldığı iki bıçkın ile yük beygirleri için sahip ve sürücülerinden haraç almaya kalkışmasıdır. Olay ortaya çıkınca Reşid sürgün edilmiş, adamları küreğe konulmuş!..

İstanbul ve Galata ticaret merkezleri arasındaki ilişkiyi kolaylaştırmak için ikinci köprü, Bezm-i Âlem Vâlide Sultan tarafından, yine Tersâne'ye yaptırılmıştır. 1845'te Sultan Abdülmecid'in hizmete açtığı bu yeni köprüye Galata Köprüsü, Vâlide Köprüsü, Cisr-i Cedid, Karaköy Köprüsü gibi adlar verilmiş; bu yenisine bakılarak Hayratiyye'ye de Cisr-i atik (Eski Köprü) denilmiştir. Vâlide Köprüsü'nün, o yıl İstanbul'a gelmesi beklenen Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya gösteriş olsun düşüncesiyle yapıldığı da rivayettir. Ama, bu pahalı gösteriş için Hazine'den ödenek ayrılamadığından Galata sarraflarından borç para alındığı biliniyor. Gümrük Emaneti Önü'nden (Bugün Eminönü dediğimiz yer) Karaköy'ne uzanan ve Boğaz'a daha yakın bir konumda bulunan bu köprünün Ga-

lata cihetinde bir tak da vardı. Şinasî, her beytinde, Hicrî 1261 tarihini ebced hesabıyla yinelediği bir neşide yazarak Galata Köprüsü için ilk edebî ürününü vermiştir:

"Dâver-i deryâ a'tâ Sultan-ı İskender-siyer
Pâdişah-ı rûzigâr u sâye-i Rabb-i Mecîd (1261)

Eyler icrâ âleme mâ-i zülâl-i â'tıfet (1261)
Reşhe-i ihsânına Bahr-i Muhid olmaz nedîd

Ahd-i pür adlinde câri sû-be-sû âb-ı sürûr (1261)
Zevk u behcetle geçer eyyâmı a'yn-ı rûz-i i'yd

Feyz-i adli cümle-i mülkü ihatâ eyledi (1261)
Ya'ni ihdas eyledi Tersâneye bâb'ül-hadid

Ol Şeh-i deryâ-dil ü kulzüm nevâlin ömrünü (1261)
Nûh-mânend eyleye efzûn Mevlâ-yı Vâhid

Cisr-i dilcû yapdı bahre padişah-ı yem-şiyem (1261)
Mısra-ı târihin işrâb itdi ber vefk-ı ümmid

Akdı kilkimden Şinasî siyyemâ dü mısra'ını (1261)
Heşt târih içreşâyân olsa çün beyt'ül-kasîd

Cisr-i â'li yapdı Şeh Abdülmecîd-i Cem-haşem (1261)
Yapdı Hân Abdülmecîd-i yem-himem cisr-i cedîd" (1261)

Manzumenin son iki beyti, köprü takvimi ta'lik hattıyla yazılmıştı.

Kısa zamanda eskiyen ahşap Galata köprüsünün yenilenmesi 1863'tedir. Bu ikincisinin yapımı için üç gerekçe ileri sürülmüştür: Sultanahmed'de açılacak Sergi-yi Umumi-yi Osmanî'nin getireceği yoğun hareket; Sultan Abdülaziz'in Mısır seyahatinden dönüşü töreni ve Fransa İmparatoru III. Napoleon'un İstanbul'a dâvet edilmiş olması. Kaptan-ı Deryâ Ateş Mehmed Paşa'nın gözetiminde Tersane'de yapılan bu yeni ahşap köprü o zamana göre bir mühendislik harikası sayılmış ve bir modeli Tersâne müzesine konmuştu.

Tercüman-ı Ahvâl gazetesinde 18 Şevval 1279 (9 Nisan 1863) tarihinde yayımlanan İrade-i Seniyye (Sultanlık buyruğu) gereği mürûriye tarifesi değiştirilmiş; günün modası fayton, kupa gibi arabalar ile manda ve

öküz arabalarından, sırık hammallarından, koyun ve keçinin beheri için de ücretler belirlenmiştir. Ücretsiz geçebilecekler ise askerî okul öğrencileri, silahlı birlikler, tutuklular, yangın çıktığında tulumba takımları, askeri malzeme taşıyan araçlar ve hammallar ile Tersâne vapurlarında görevli kaptanlar ve zabitlerdir.

1863'te Haliç'e üçüncü bir köprünün daha yapıldığı biliniyor. Bir özel girişimci işi olan ve tarihe Yahudi Köprüsü adıyla geçen bu köprüyü, sarraf Cezayirli Mıgırdıç, Ayvansaray ile Pirîpaşa arasına, ahşap kazıklar üstüne kurdurmuştu. Haliç'in o kesiminde karşıdan karşıya yolcu taşıyan kayıkçılardan daha düşük bir geçiş ücreti alan Mıgırdıç, dolmuş esnafını öfkelendirmiş, işsiz kalan kayıkçılar on gün sonra bu özel köprüyü yakıvermişlerdir!

Ahşabın, hareketli deniz suyu içindeki ömürsüzlüğü ikinci Galata köprüsünde daha kısa zamanda sözkonusu olunca Sultan Abdülaziz "hadid" (demir) bir köprü yapımı için 1870'de emir vermiştir. Nafîâ Nâzırı Edhem Paşa'nın imzaladığı sözleşme ile Fransız Forgeset Chantiers de la Mediterranée şirketi işe koyuldu. Fakat 1871'de Almanya ile Fransa arasında savaş çıkması demir köprünün yapımını geciktirdi. Öte yandan bir İngiliz firmasına ihale edilen demir Unkapanı köprüsünün bir miktar uzatılarak Galata-Eminönü arasına monte edilmesi öngörüldü. İhtilaflar, itirazlar, bedelin ödenmesindeki gecikmeler, fiyat artışları ile köprünün yenilenmesi uzadıkça uzadı. 1875'te tüm parçaları tamamlanan demir köprünün yerine montajı bir buçuk yıl gecikti ve bu zaman boyunca Kürkçü Kapısı önünde bekletildi. 105 bin altın liraya mal olan üçüncü Galata köprüsü ancak Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışından bir süre sonra yerine konabildi. Eski ahşap köprü ise sökülüp enkazından iskeleler yapıldı. Karaköy'de Aziziye Karakolu önünden girilen yeni köprü 480 metre uzunluğunda, 14 metre enindeydi. Altında, denize girmek için kabinler de vardı. Ortadaki dört dubanın açılmasıyla büyük teknelerin Haliç'e geçmesi mümkün olmaktaydı. Dükkânları, kıraathaneleri bulunan bu köprü, denilebilir ki İstanbul yaşamına renk katmış; edebiyat çevrelerinin köprüye ilgi duyması da bundan sonra olmuştur. 1907'de esaslı onarımdan geçirilen üçüncü Galata köprüsü yakın tarihimizin birçok olayına da tanıklık etmiştir.

Zamanımızdan yüz yıl önce İstanbul'a gelen Mrs. Max Müller köprüye ilişkin izlenimlerini uzun uzun anlatmıştır:

"Galata Köprüsü'ne ilk ayak bastığımız zaman herşeyin düşündükleri-

mizin ne kadar ötesinde olduğunu gördük. Burada bütün dünya milletlerini görebileceğimizi tahmin etmiştik. Görüyorduk da. Fakat bir sahne üstünde gibi değil; hayatın gerçek kışında olduğu gibi. Sanki Bâbil Kulesi şimdi düşmüştü de bunlar, Şinar Ovasından üzerimize doğru dökülüyorlardı. Sâmî ırkını temsil eden her çeşit Yahudinin yanısıra, derin yüz çizgileri, dik burunları, çıplak ayakları ve sarıdıkları kahverengi veya beyaz peştemalları, başlarında kalın beyaz sargılarıyla Araplar da vardı. Afrika ise, her çirkinlik derecesindeki kadın ve erkeğini buraya yollamıştı. Yuvarlak yüzlü, küçük gözlü, basık burunlu hakiki Moğullar da eksik değillerdi. Çinlilere Malayalılara pek fazla rastlanmamakla beraber bu sarı yüzlü, düz siyah saçlı, mukaddes krallık mensuplarına da tek tük tesadüf mümkündü. Aryen ırkının Avrupa ve Asya'dan gelme pek çok temsilcisini görüyorduk. En çok göze çarpanlar ise beyaz kısa etekleri, sırma işlemeli ceketleriyle yakışıklı Yunanlılar, bol elbiseleri ve siyah başlıklarıyla İranlılar, kalba koyun pöstekileri içinde Arnavutlar ve ekseriya Türkler gibi giyinmiş fesli Ermeniler idi. Bunlardan başka, göğüsleri fişeklerle süslü, bellerinde kılıçları bıçakları Çerkezler, uzun kahverengi külâhlı dervişler, ulusal kıyafetleri içinde fesli Türkler, bunların arasına karışmış Hintliler ve Buharalılar da vardı.

Bu erkek kalabalığının arasına serpiştirilmiş kadın miktarı da tahminin çok üstünde idi. Rahat ve korkusuz köprüyü geçmekte olan bu beyaz, kırmızı, mâvi, yeşil ve mor renkli kıyafetlere bürünmüş kadınların, şeffaf peçeleri arkasında parlayan siyah gözleri, Şark kadınının en büyük güzelliğini oluşturur. Türk, İran, Rum ve Çerkez kadınları, bu parlak renkli, biçimsiz feraceler içinde birbirleriyle âdeta rekabet hâlindeler....

Galata Köprüsü muazzam bir faaliyet içinde. Haykırmalar, bağırmalar hiç durmuyor. Herkes Haliç'in bu kıyısında, yahut öbür kıyısında, Beyoğlu veya İstanbul tarafında bir iş takip etmekte. İnsanlar koşuşuyor, birbirine çarpıyor. Hatta ağırbaşlı Türkler bile bu sele kapılmış gidiyorlar. Bu meyanda dilencilere, yankesicilere ve yardım teklifinde bulunan kılavuzlara çok dikkat etmek lâzım. Vapurlar durmadan düdük çalıyor, isli kara buharlarını etrafa saçıyorlar. Eskimiş olan köprü, at ve araba gürültüleri altında sallanıyor ve inliyor. Yayalar 20 para arabalar ise 5 kuruş köprü parası ödüyorlar. Günde toplanan para 400 Türk lirasını bulmakta imiş."

Ebüzziya Tevfik Bey'in Mecmua-i Ebüzziya'da yayımladığı "Bir Fransız Seyyahı" başlıklı yazı dizisinde de Galata Köprüsü anlatılıyor:

"Bunu görmeyince anlatması güçtür. Köprünün Galata girişi yarı yarıya dardır. Çünkü yerine konacak yeni köprünün dayanakları yüzünden sökülmüştür. Arabamız birkaç adımlık ilerlemeden sonra "mürûriye" vergisini alan görevlilerin önünde birkaç saniye durdu. Hayrette kaldım. Paris'te en güzel ve beldemizin ziyneti sayılan köprülerimizden geçilirken bir santim para alınmaz... Geçmeye bile değmeyecek böyle bir köprüyü yüksek bir ücretle geçen herkes hayret eder. Günde 8-10 bin Frank arasında bir gelir toplanıyormuş. Bu paranın, Doyçe Bank aracılığı ile, Nuremberg Fabrikasına 5 milyon Frank karşılığı sipariş edilen yeni köprüye yatırıldığını öğrendik.

Köprünün güney yanı, baştan başa Boğaziçi'ne işleyen vapurların iskeleleridir. Kısmen de Anadolu yakasının güney tarafı ile Adalar'a giden vapurlara ayrılmış. Bu sebeple bizim geçtiğimiz saatte, köprünün o yönünde binlerce yolcu çıkıyordu. Yaya kaldırımları pek dar olduğundan bu kadar yolcuyu almıyor. Halk ortadan yürümek zorunda kalıyor. Arabalar ise dünyanın her tarafında geçerli olan usulün dışında, gerek sokaklarda gerekse köprüde karma karışık ilerlediklerinden yayaların bu sürekli tehlikeden nasıl korunabildiklerine şeytan bile akıl erdiremez. Önden arkadan gelen arabalar, sırtlarında yüz kiloluk yük götüren hammallar, küfeli satıcılar, eşya nakline mahsus patırdılı arabalar arasında insanlar kâh sağa, kâh sola dönerek kendilerine geçişler buluyorlar... Yenisinin 25 metre eninde olacağı söylenen köprünün yine dubalara oturtulacağı bildiriliyor. Broklayn köprüsü 117 metre derinliğe temel atılarak tutturulmuşken İstanbul'da 40 metre derinliğe temel atılamaması, tekniğin ve mühendisliğin doğuda özellik değiştirdiğine bir örnektir!"

Gerçi Edmonde de Amicis İstanbul'a 1874'te gelmiş ve sökülmek üzere olan ikinci Galata Köprüsü'nü görmüştür. Fakat onun betimlediği kesitler, edebiyatımız ve dünkü yaşayışımız açısından eşsiz değerdedir:

"Köprüde durunca, bir saat içinde bütün İstanbul'un geçit yaptığı görülür. Bu, güneşin doğuşundan batışına kadar durmadan dinlenmeden karşılaşıp karışan bitmez tükenmez bir insan akıntısıdır. Hindistan çarşıları, Nijini-Novgorod panayırları, Pekin bayramları bunun yanında hiç kalır" diyen yazarın, birbirinden ilginç resimlerle daha da değerlenen uzun anlatımına dalan bir okuyucu, kendisini yüzyıl önceki köprü dünyasında buluverir: sırık hammalları, garip giysili insanlar, sedef ve fildişi kakmalı tahtırevana kurulmuş Ermeni bayan, beyaz burnuslu Bedevi, ipek sarıklı Türk, önünde bir yardacının koştuğu Avrupalı elçinin araba-

sı, dervişler, Acemler, çingeneler, papazlar, destur, savulun sesleri, feraceli yaşmaklı hanımlar, yüklü develer, Maltalı, Kahireli satıcılar... O, "Gözü köprünün döşemesine dikip sâdece ayaklara bakmalı; Adem Baba ayağından Paris'in son moda fotinlerine kadar dünya yüzünde mevcut bütün pabuçların geçtiği görülür!" diyor. İstanbul'a kızlarını, kızkardeşlerini satmaya gelmiş kalpaklı Çerkezlerin köprüdeki çalımlı yürüyüşlerini, kaba ceketli kürklü külâhlı Bulgarları, parlak meşin kasketli, belleri madenî kemerli Gürcüleri, baştan aşağıya nakışlar, püsküller, parlak düğmeler içindeki, adalardan gelmiş Rumları, kırmızı fes, beyaz sarık dalgalarını, silindir şapkaları, Avrupa şemsiyelerini, askerleri, külhanileri, atları, uyuz köpekleri, eşekleri....anlatır, anlatır. Köprü bahsini şu cümlelerle bağlar:

"Bu büyük karışıklık insana hüzün verir. Tecessüs duygusu bu son derecede acaip şeylerle yatışacağına körlenir. İnsan rûhunda ne esrarlı ayaklanmalar var! Köprüye çıkalı henüz onbeş dakika olmamıştı, ama korkuluğa dalgın dalgın dayanmış elindeki kalemle bir kirişin üzerine karalamalar yapıyorken kendi kendime Mme de Stael'in o meşhur sözünde bir hakikat var diye düşünüyordum: Seyahat etmek en hüzün verici zevktir!"

Nihayet sıra, hepimizin âşinası olduğumuz, 80 yıllık uzun ömrünün sonunda yakıp yıkarak parçalarını Haliç kıyılarına emanet ettiğimiz son köprüye geliyor. Küçük Said Paşa hâtıralarında, eskiyen demir köprünün yerine yenisinin yaptırılması önerisine Sultan Abdülhamid'in, "1895 olaylarında da görüldüğü üzere bir ayaklanma durumunda âsilerin köprünün iki yanına yapılacak dükkân ve mağazalardan askere ateş açabilecekleri" vehmiyle karşı çıktığını anlatır. Bu yüzden, 1908'e kadarki tüm girişimler proje aşamasında kalmış; köprü de eskidikçe eskimiştir. Meşrutiyet'in ilânından sonra iktidara gelen İttihad ve Terakki Partisi'nin önderleri, Osmanlı-Alman dostluğunun bir simgesi olmak üzere, M.A.N. firmasıyla anlaşmayı yeğlerler. Bedeli Doyçe Bank'a yatırılacak yeni köprü 237 bin Osmanlı altınına mâl olmuş; Sonradan döşenen tramvay hattıyla bu miktar 250 bin altına çıkmıştır. Köprü yapım çalışmaları 1910'da başlamış, açılışı ise 27 Nisan 1912'de Sultan V. Mehmed Reşad'ın tahta çıkışının üçüncü yıldönümünde yapılmıştır. Sökülen köprü ise 1936'ya değin hizmet edeceği Unkapanı-Azapkapı arasına monte edilmiş, buradaki eski köprü kaldırılmıştır. (Bu kurdayla, 1928'de Gazi Köprüsü, daha sonra Atatürk Köprüsü adları verilmiştir. 11 Şubat 1936'da fırtınada darma-

dağın olmuş; 1940'da şimdiki Atatürk Köprüsü yapılmıştır.)

Galata Köprüsü'nün 1912'deki açılışını Tanin Gazetesi "Yeni Köprünün Küşadı" başlığı altında vermiştir:

"Dün İstanbul ile Galata'nın vasıta-i mürûriyesi olan Cisr-i Cedid, mahall-i mahsusunu yeni köprüye tamamiyle terkeylemiştir. Yeni köprünün üzerinde bulunan elektrik feneri sütunları yekdiğerine dallarla raptedilmek suretiyle tezyin edilmişti. Sabahleyin saat dokuza yirmi kala dâvetliler Eminönü'nde Vâlide Kıraathanesinde ictimâ ederek köprünün önüne doğru yürümeğe başladılar. Köprünün üzerinde ahz-ı mevki eden, Zâtî Bey'in kumandasındaki Dârülaceze Mızıka Takımı, Marş-ı Sultanî'yi terennüm ederek merasim-i küşadiyeye ibtidar olundu. Dâhiliye Nâzırı Vekili Tal'at Beyefendi, duagû efendiye işaret eyleyerek mumaileyh tarafından Türkçe ve müteakiben amâ Hâfız Osman Efendi tarafından Arapça beliğ bir duâ kıraat olunmuş ve mızıka tarafından resm-i selâm ifâ olunarak duâ-i padişahî tezkâr kılınmıştır. Ediyyenin bitiminde Tal'at Beyefendi, Zât-ı Şahâne ve Hükümet nâmına köprünün resm-i küşâdına memur bulunduğunu beyan eyleyerek para gişelerinin tarafeynine merbut defne dallarıyla tezyin edilen hatı kat'eylemiş ve hey'etle beraber yürüyerek merasim-i küşadiyye ifa edilmiştir. Hey'etin köprüyü mürûru esnasında ihzar edilen iki siyah kurban, emanet çavuşları tarafından zebh edildi. Hey'et, Vâlide Kıraathânesine avdet eyleyerek Şehremaneti ve köprü müteahhidi tarafından suret-i mahsusada hazırlanan büfeden nevâle-çin oldular...

Köprünün gişeleri yanlarına ilk Osmanlı Dritnout Reşadiye'nin boya ile yapılmış birer resmi mevzu' bulunuyordu. Ahali, kemal-i meserret ve hahişle Donanma i'anesi i'tâsı suretiyle hamiyyet-i Osmaniyyelerini isbat ediyorlardı. Merasim on buçukda nihayet bulmuştur."

Ebüzziya Tevfik, Mecmûâ-yı Ebüzziyâ'nın 15. Cemaziyelevvel 1330 (2 Mayıs 1912) tarihli 144. sayısındaki "Karaköy Köprüsü" başlıklı yazısına bir vecizeyle girmiş: "Hiçbir şeye mâlikolmayana herşey â'lâ görünür!" Gazetelerin köprüye ilişkin haberlerini ve yorumlarını eleştirerek Haliç köprülerinin tarihi konusunda yanlış ve noksan bilgiler verilmesinden yakınmış. Gazetecilerin ve halkın, bir anda yön değiştirmeye alışkın olduklarını, geceyi gündüze çevirmekten bile çekinmediklerini, düne kadar türlü noksanlarını sayıp döktükleri Karaköy Köprüsü'ne bugün eşsiz bir yapıt gözüyle baktıklarını ve İstanbul'un medâr-ı iftihârı saydıklarını... açıkladıktan sonra gazete yazılarından örnekler sıralıyor. Bir gazete şöyle

yazmış imiş. "Köprüde henüz bazı noksanlar varsa da bunlar döşemelerin tamamlanmamış olması gibi teferruattandır. Cülûs yıldönümünde açılış yapılmasına engel de değildir. Bu şerefli günde İstanbul'a ziynet veren yeni köprüden geçmek herkese nasip olmuştur." Böyle başlayan yazının sonunda ise "Etrafın yapraklarla tezyin edilmiş lâtif manzarası, çehrelerdeki vicdanî sürurun tebessümü, buraya bir cennet hayatı bahş etmiştir!" Tevfik Bey, bu yağcılığa öylesine kızmış ki "Acaba, cennet kelimesinin cim'ini meksur okusak (yani cinnet desek) nasıl olur?" diyor.

Galata Köprüsü'yle ilgili bir ibret belgesi, küçük bir çerçeve içerisinde Dolmabahçe Sarayı'ndadır: Mütareke'de köprü başını tutan İngiliz polisinin, Abdülmecid Efendi'ye uyguladığı trafik cezasının makbuzu! Osmanlı Hanedanının son veliahdı ve Halifesi, kendi ülkesinde ve başkentinde, niçin İstanbul'da bulunduğunu izah edemeyecek bir yabancı polise, otomobili hatalı sollad ığı için (!) cezâ ödemiştir.

8 bin tonluk gövdesiyle seksen yıl İstanbul'un yükünü mihnetini çeken Galata Köprüsü, yanıbaşında kazıklara bağlanan modern köprünün ne bitmez bir yapıt olduğunu yıllarca seyrettikten sonra, sökü leceği günleri beklerken 16 Mayıs 1992'de esrarengiz bir biçimde yandı veya yakıldı. Bu hazin son, İstanbul'un geçmişten taşıdığı ve günümüzde hızla yitirdiği özgün kültürünün ne denli sahipsiz olduğunu düşündürmelidir.

Kaynakça

Prof. Dr. Semavi Eyice, "İstanbul-Galata-Diğer Tesisler" *İA* Cilt V sayfa 114/156-157;

Prof. Dr. T. Gökbilgin, "İstanbul'un Fethi" *İA* Cilt V, sayfa 1193; G. Alnar, "Haliç'teki Köprüler", *Akşam Gazetesi*, 13, 15, 17, 25, 28 Mayıs 1939; R. Janin, *les Ponts Byzantin de la Corne d'Or*, Melanges Gregoire, 1949, sayfa 247;

Topkapı Sarayı Arşivi, E. 6184 No.lu belge "Cinevizden Licardo'nun ihtiralarına ve köprü yapacağına dâir takrir tercümesi";

J. Ebersholt, *Orient et Occident Paris* 1954 (2. baskı) levha 34;

Antonio Convidi, *Vita di Michelangelo Buonarotti, 1553* (Basımı Milano 1928) sayfa 98, 168;

V. Mirmiroğlu, *Fatih'in Donanması ve Deniz Savaşları*, İstanbul 1946, sayfa 89;

Nişancı Mehmed Paşa *Tarihi İstanbul Ubat'hane-i Âmire* H. 1279, sayfa 163;

Ahmed Rasim, *Külliyat-ı Say'at Tahrir*; Makalât ve Musahabat Cilt I, İstanbul 1325, sayfa 19;

Müneccimbaşı Tarihi, varak 51 ve *Tarih-i Sahi*'den alıntılar, Selahattin Tansel, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Fatih Sultan Mehmed*, İstanbul 1971, sayfa 76;

Evliyâ Çelebi, *Seyahatnâme* (Yayına Hzl. Z. Danışman) yeni baskı Cilt II, sayfa 109;

Lutfi Tarihi, Cilt V sayfa 59, Cilt VIII, sayfa 74, 75;

Millî Nansal, İkinci Sene Kanaat Kütubhânesi İstanbul 1339-1923, sayfa 161;
Georgina Mrs. Max Müller, *İstanbul'dan Mektuplar* (Çev. A. Bugra) İstanbul 1978, sayfa 20-21;
Mecmua-i Ebnezziya, sayı 134, 135, 136, Rebiülevvel 1330 "Bir Fransız Seyyahı"; sayı 144, 15 Cevvel 1330, sayfa 97 vdd "Karaköy Köprüsü";
Edmondo de Amicis, *İstanbul* (1974) (Çev. Prof. Dr. B. Akyavaş) Ankara 1981, sayfa 27-40;
Tanin Gazetesi, 15 Nisan 1328 (28 Nisan 1912); *Said Paşa'nın Hamamı*, İstanbul 1327, Cilt II, sayfa 212;
Tercüman-ı Ahval, 18 Şevval 1279, sayı 319; Sinasi, *Müntehabat-ı Eş'ar*, Ankara 1960, sayfa 75;
Çelik Gülersoy, *İstanbul Görünümleri*, sayfa 10-11, İ. İşmen, *İnsanlar ve Köprüler*, İstanbul 1972, sayfa 149;
İsmet İlter, *Boğaz ve Haliç Geçişlerinin Tarihçesi*, Ankara 1973, sayfa 15-85)

415

Ne hisli özlemişim seni. Bugün seni görmeye geldim. Seni görmeye acıbadem lokumuyla değil, bir kitapla geldim: Adı senin adın gibi "Galata Köprüsü"yle... Kalemi senin yüzün gibi aydınlık Necdet Sakaoğlu, senin tarihini yazdı. Taa 1453'lerden günümüze uzanan tarihini. Sonra seninle karşılaşmalarımızı yazdım. Anılara karıştığım günleri, yok oluşa yol alırken bedenini aydınlatan sabahı ve aydınlattığın akşamı, seninle yaren dostların Ali, Recep, İbrahim ustaları, İlhan Berk'in sana geldiği vakti, senden giden vakitleri yazdım. Ardından edebiyatımızda yerini özetlemeye çalıştım. Edebiyatımızın yazarları, şairleri, sinemacıları sana nasıl bakmışlar, seni nasıl işlemişler yapıtlarında, onları kelâma dökmeye uğraştım. Ve son olarak senin için yazılan şiirleri, öyküleri, romanlardan alıntıları, röportaj ve denemeleri derledim. Edebiyatımızın ne zengin bir pınarı imişsin sen, bunu anladım. İşbu kitap sana bir armağan olsun istedim. Elimden başka ne gelirdi ki... Yeniden görüşmek üzere, ne hisli özlemişim seni...

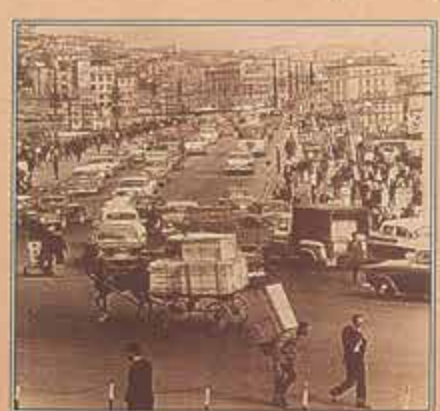

REFİK DURBAŞ

İLETİŞİM 282 • İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ 16 • ISBN 975 470 448 8

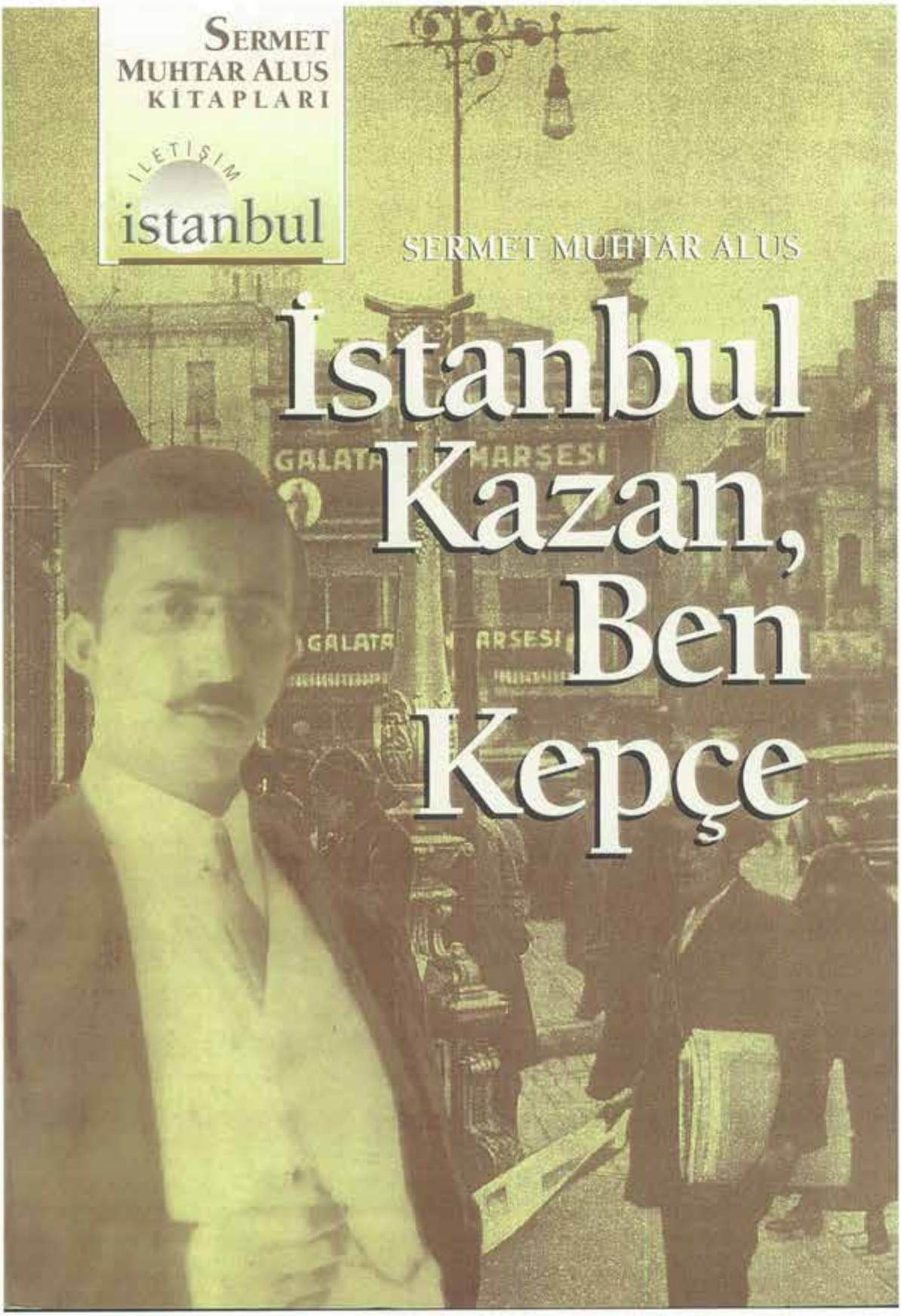
SERMET
MUHTAR ALUS
KİTAPLARI
İLETİŞİM
istanbul
SERMET MUHTAR ALUS
İstanbul Kazan, Ben Kepçe

Bir İstanbul aşığı olan Sermet Muhtar Alus, eski İstanbul hayatını bütün ayrıntılarıyla yazdığı eserlerinde kaybolup giden bu şehrin insanlarını, cadde ve sokaklarını, binalarını, köşk ve yalılarını, mesire ve bayram yerlerini, geleneklerini, tiyatrolarını, eğlencelerini anlatır. Paşalar, bürokratlar, hekimler, ressamlar, sanatçılar, esnaflar, semt sâkinleri, tulûatçılar, kantocular, mollalar, öğretmenler, kibar beyefendiler, kabadayılar, Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Çingeneler... Alus'un çizdiği renkli İstanbul tablolarının kahramanlarıdır. Onların yaşadıkları yerler, gittikleri gazinolar, kahveler, meyhaneler, yedikleri yemekler, içtikleri şerbetler, rakılar, yıllardır süregelen âdetleri, bayramları, karnavalları, kısaca her şeyleri en küçük ayrıntısına kadar Sermet Muhtar'ın merceği altındadır. Alus, yazmakla da kalmaz, tasvir ettiklerini fırçasıyla resmeder.

Reşat Ekrem Koçu'nun dediği gibi, o, "nesli gittikçe azalan serâpâ zerâfet, mücessem sâfiyet, irfan ve malûmatıyla denk feragat ve mahviyet sahibi bir İstanbul çocuğu, gençliği refah ve saadet içinde geçmiş, son yıllarda dünya alâyişine tekme vurmuş bir feylesoftur."

İletişim Yayınları Sermet Muhtar'ın bütün eserlerini yayımlıyor. Bunun için bir yayın kurulu, çeşitli gazete ve dergi sütunlarında kalmış tefrikaları biraraya getirerek kitaplaştırdı. Alus'un romanlarının da yeraldığı Sermet Muhtar Alus Kitapları, eski İstanbul'un bir çeşit "gündelik hayat ansiklopedisi" olacak.

İSTANBUL KAZAN, BEN KEPÇE

Sermet Muhtar Alus, 1938 ile 1939 yıllarında *Akşam* gazetesinde yayımladığı yazılarda, işittiği, yaşadığı dönemin İstanbul semtlerini konu ediniyor. Bir rehber misali önümüze düşen Alus, Taksim'den Şişli'ye, Aksaray'dan Bayezit'e, Haliç'ten Topkapı'ya yürürken, Boğaziçi'nde gezinirken Adalar'da tur atarken, tatlı diliyle insanları, konakları, köşkleri, yalıları, camileri, kiliseleri, tiyatroları, kahveleri, meyhaneleri v.b. anlatıyor. Eski İstanbul'un bir gezi rehberi olan İstanbul Kazan, Ben Kepçe'yi okurken hem zevk alacak hem de kaybolanlara hayıflanacaksınız.

İLETİŞİM 274
İSTANBUL DİZİSİ 18

ISBN 975-470-468-6
9 789754 704686

SERMET MUHTAR ALUS

İstanbul Kazan Ben Kepçe

YAYINA HAZIRLAYAN *Necdet Sakaoğlu*

24. Doğum yıldönümünde oğlum
A. Selçuk Sakaoğlu'na 16.12.1995
N. Sakaoğlu

iletişim

421

İletişim Yayınları 274 • İstanbul Dizisi 18
Sermet Muhtar Alus Kitapları 1
ISBN 975-470-468-6
© 1995 İletişim Yayıncılık A. Ş.
1. BASKI 1995

KAPAK Ümit Kıvanç
DİZGİ Remzi Abbas
UYGULAMA Suat Aysu - Çiğdem Dilbaz
DÜZELTİ Sait Kızılırmak
KAPAK BASKISI Sena Ofset
İÇ BASKI ve CİLT Şefik Matbaası

İletişim Yayınları
Klodfarer Cad. İletişim Han No. 7 Cağaloğlu 34400 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Fax: 212.516 12 58

ULUSAL EGEMENLİĞİN 75. YILINDA

ATATÜRK DÜŞÜNCESİ

Ord. Prof. Dr. Reşat KAYNAR - Necdet SAKAOĞLU

AÇI YAYINLARI

Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurulu üyesi Ord. Prof. Reşat KAYNAR (İstanbul 1910) ve Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulu üyesi Necdet SAKAOĞLU (Divriği 1939), Türk İnkılabı ve Atatürk Düşüncesi üzerindeki ortak çalışmalarını bu kitapta okuyucularına sunuyorlar.

KAYNAR ve SAKAOĞLU'na göre Atatürk Düşüncesinin ve Türk İnkılabının temelinde "Tam bağımsızlık ve ulus egemenliği" ideolojisi vardır. Bu tezi, 1989 -1993 yılları boyunca gençlere ve öğretmenlere verdikleri konferanslarda açıkladılar; onlarla tartıştılar.

Şu bir gerçek ki tam bağımsızlık ve ulus egemenliğin kuramları, Şişli'deki Ev'de olgunlaşan düşüncenin, Atatürk'ün Samsun'a Çıkışı'ndan Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılışına kadar uzayan süreçte, bir eyleme dönüşmesinden doğdu. Diğer yandan tam bağımsızlığı, ulus egemenliğini ve çağdaşlaşma yolunu seçen Atatürkçü hareket ve düşüncenin bir şansı bilim, düşün ve sanat adamlarından dinamik ve vatanperver bir kadronun desteğini almasıydı. Sayın KAYNAR, bu kadronun hayattaki bir temsilcisidir. O, Darülmuallim'deyken Türk İnkılabını yaşadı. Öğretmen olarak 1928'de Ankara'da halka ve öğrencilerine yeni Türk harflerini tanıttı. 1932'de Atatürk'ün başkanlığında toplanan Birinci Tarih Kongresinde sekreterdi. Öğretim üyesi, bilim adamı ve hukukçu olarak o günlerden zamanımıza kadar gençlerin yetişmesine hizmet etti.

Bu kitapta, Türk İnkılabını sorgulayan ve Atatürk düşüncesini öğrenmek isteyen gençliğin, soruları ile yazarların "Ulus Egemenliği", "Laiklik", "Cumhuriyet ve Demokrasi", "Milliyetçilik", "Atatürk ve Din" vb. konulardaki çalışmalarını okuyacaksınız.

ISBN 975-8009-00-1

AÇI YAYINCILIK

Yazanlar	: Ord.Prof. Reşat Kaynar Necdet Sakaoğlu
Yayıncı	: Hamit Erdem
Düzelti	: Nilüfer Erkul
Dizgi	: Seyhan Piliç
Renk Ayrımı	: Şan Grafik
Cilt	: Volkan Mücellit

© Açı Yayıncılık

1.Baskı : Nisan 1995
ISBN 975 - 8009 - 00-1

Dizgi/Baskı
Pentamed Ltd. Şti. 1995
Alayköşkü Cad. Küçük Sok. 5/3, 34410
Cağaloğlu - İstanbul

Millî Mücadele Albümü

YKY

ISBN 975 363 948 1

Milli Mecmûalı Albümün
Yazılı Hazırlayanı: Nevâlet Sabuncu

1. Baskı: İstanbul, Aralık 1999

Kapak Tasarımı
Nebahat Hikâ

Baskı: Dönmez

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 1999
Tüm yayın hakları saklıdır.
Yayının için yapılacak her türlü çoğaltma
yayıncının yazılı izni olmalıdır.
Bağlı vuflu yoğaltmalar

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Plaza E Blok Maslak Sokak 3 Levent 80620 İstanbul
Tel: (0 212) 280 03 55 (pbx) Faks: (0 212) 279 99 90
http://www.ykykultur.com.tr

Millî Mücadele Albümü

YAYINA HAZIRLAYAN:
NECDET SAKAOĞLU

Çok değerli kardeşim
Sayın İhsan Çolpuerdi Beyefendiye
14 Nisan 1999
M. Saltuğ

YKY

TEMA
TÜRKİYE ÇÖL OLMASIN!
ISBN 975-363-048-1
9 789753 639484

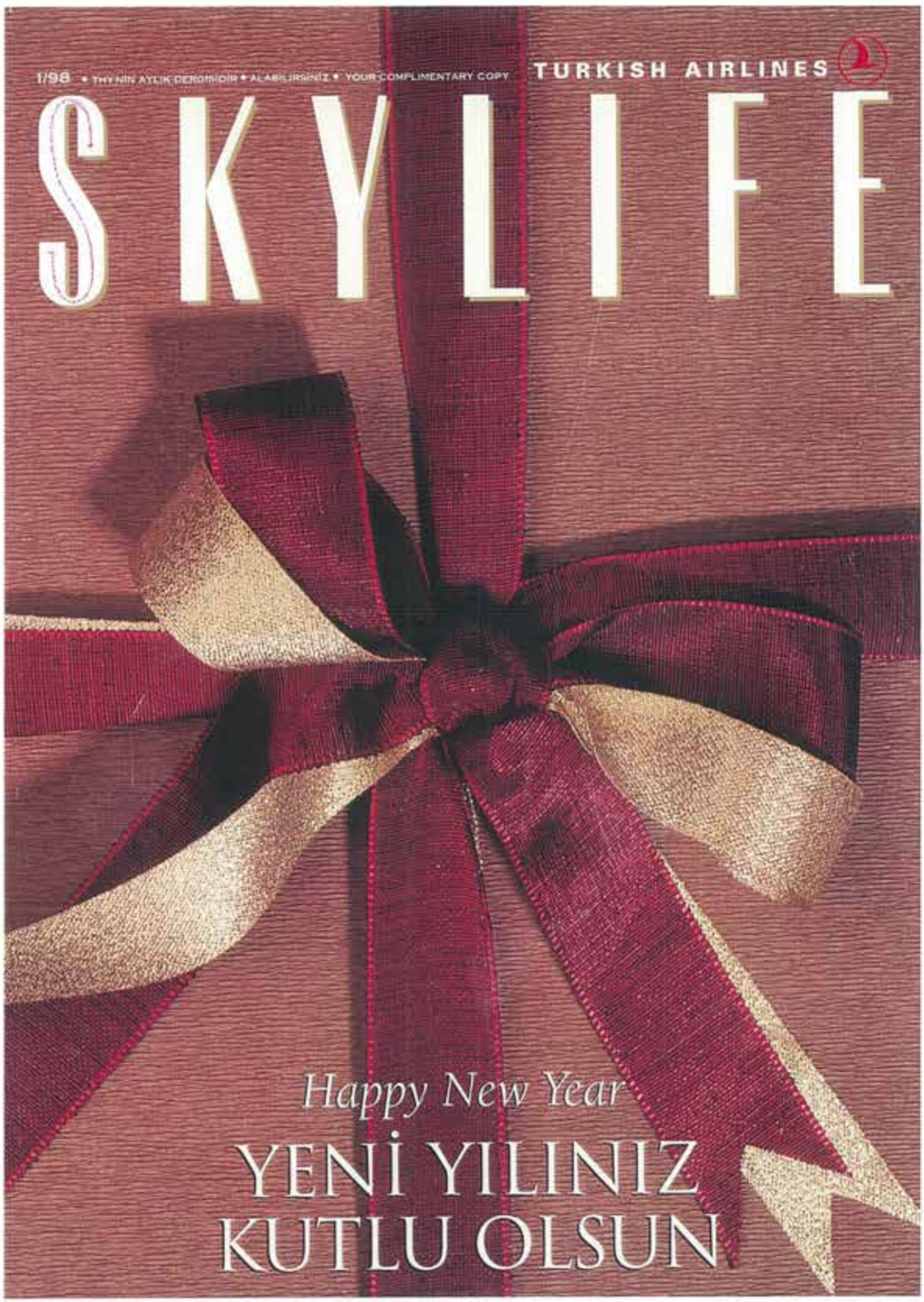
1/98 • THY NIN AYLIK DERGISIDIR • ALABILIRSINIZ • YOUR COMPLIMENTARY COPY
TURKISH AIRLINES
SKYLIFE
Happy New Year
YENİ YILINIZ
KUTLU OLSUN

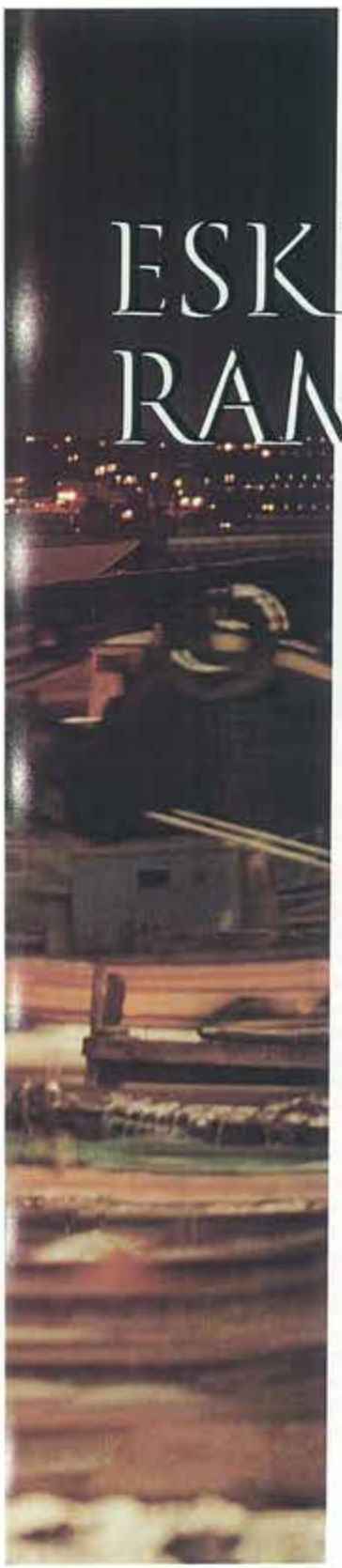

Ramazans of the Past

ESKİ İSTANBUL RAMAZANLARI

By NECDET SAKAOĞLU*

Osmanlı başkenti İstanbul, ibadetle eğlenceyi, türlü keyifleri, gece yaşamını kaynaştıran Ramazan geleneğini, 20. yüzyılın başına değin taşıdı. Eski deyimle bir "şetaret-i milliye" (ulusal/toplumsal mutluluk) zamanı olan ve "Onbir ayın sultanı" denilen Ramazanın otuz gün ve otuz gecesi ile ardından gelen bayram günlerinin, hiçbir ayrıntısı ihmal edilmeyen bin türlü kuralı, protokolü, adeti, yöntemi vardı. Örneğin, Ahmed Rasim kendi çocukluğundaki ramazanları "Çakmakçılar çöreği", "Beyazıt sergileri", "Hacıbaba'nın hardalyalı Hindistan turşusu", "Hacı Bekir'in reçeli", "davullu zurnalı kahvehaneler", "iftar topu" ile anar; Ramazan Karşılaması'nda, 1870'li yılların iftarlarını, teravihlerini, sahurlarını, Direklerarası'nı, Ramazan ziyaretlerini, çubuk, tütün, kahve tiryakilerinin, içkicilerin ramazan hallerini... anlatır. Abdülaziz Bey, Balıkhane Nazırı Ali Rıza Bey, Musahipzade Celal, Cenap Şahabettin, Ercüment Ekrem Talu, daha yakın

In the past the month of Ramazan when all Muslims fasted from dawn to dusk was a time of worship, but also of entertainment, culinary delicacies, and socialising. Nights were turned into day, and the Ottoman capital city of Istanbul was where Ramazan nights were the gayest and customs the most colourful. Ramazan was described as şetaret-i milliye (national happiness) and the "sultan of eleven months". It was followed by a three day bayram or holiday, when everyone dressed in their best and children looked forward to the funfairs.

The writer Ahmed Rasim has left us descriptions of the Ramazans of his childhood, with its Çakmakçılar cakes, stalls selling a hundred and one interesting objects in the courtyard of Beyazıt Mosque, Hacıbaba's Indian pickle with mustard, Hacı Bekir's preserve, coffee houses with drums and reed pipes, and the roar of cannon fired to mark the end of fasting. He describes iftar (the evening meal at dusk during Ramazan) and sabur (the pre-dawn breakfast), of strolling

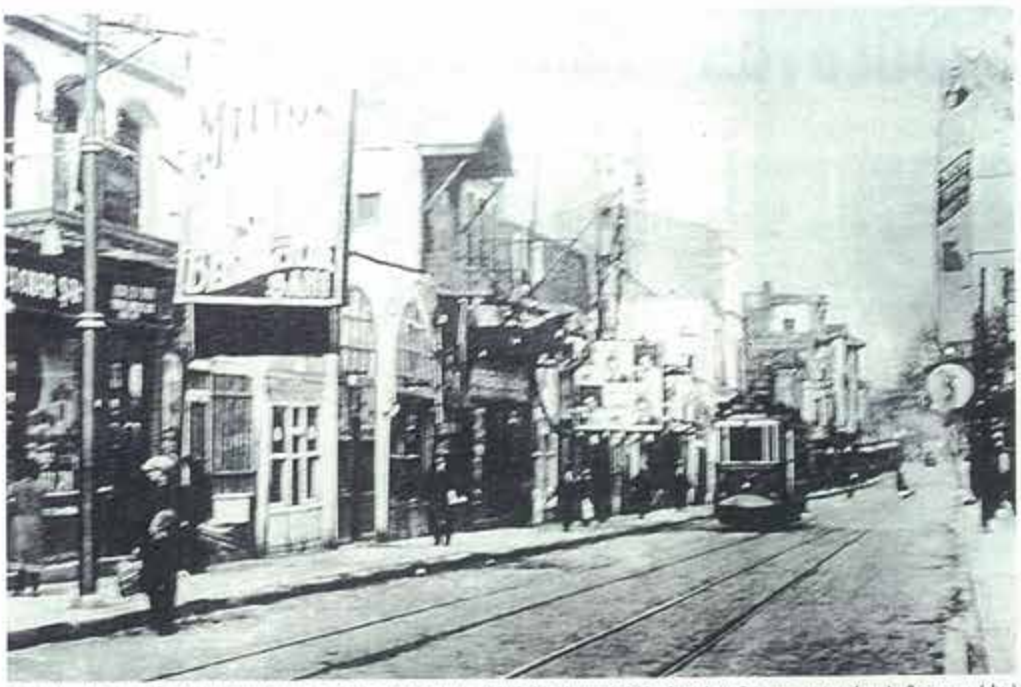

Şehzadebaşı Semti eski İstanbul Ramazanlarının en gözde mekanlarından biriydi. Direklerarası'ndaki tiyatroların Ramazan programlarında Ortaoyunu (altta) eksik olmazdı. / Şehzadebaşı was one of the districts which was liveliest during Ramazan. The ortaoyunu (below) was an indispensable part of the Ramazan entertainments in Direklerarası.

zamanda da Burhan Felek eski Ramazanların renkli dünyasını anlatan İstanbul yazarlarının ilk akla gelenleridir.

Tüm kent halkını hareketlendiren bu aydan önce yaşlı hanımların "tövbe ayları" diyerek oruç tuttukları Recep ve Şaban ayında ev, mutfak temizlikleri, şiltelere varıncaya dek herşeyin elden geçirilmesi başlar; kaplar kalaylanır; şerbet, şurup bardakları, billur kaseler, gümüş, fakfon tepsiler, işlemeli sofra takımları çıkartılır;

the brilliantly lit streets downtown at night, of visits to friends and relatives, and the sufferings of smokers and drinkers, the latter obliged to forego their habit throughout the month. Many other 19th century and 20th century Turkish writers have also left accounts of those colourful Ramazans of the past.

Pious elderly women would also fast during the preceding months of Recep and Şaban, and it was then that housewives commenced the immense annual house cleaning. No corner would be left unturned. Mattresses were beaten and aired, copper pans retinned, sherbet glasses and crystal bowls washed, silver trays polished, and embroidered napkins and cloths taken out to adorn the table during this special month. Meanwhile the larder was stocked up with spices, noodles, pressed beef and garlic sausage, pestil (dried fruit puree), james and preserves, cheeses, flour, güllac wafers, dried grapes, apricots and prunes, and rose water for flavouring puddings. Wealthy families would send gifts of butter, olive oil, rice, sugar and other staples, along with a couple of dozen candles to the poor of their neighbourhood to ensure that they, too, could eat well during Ramazan.

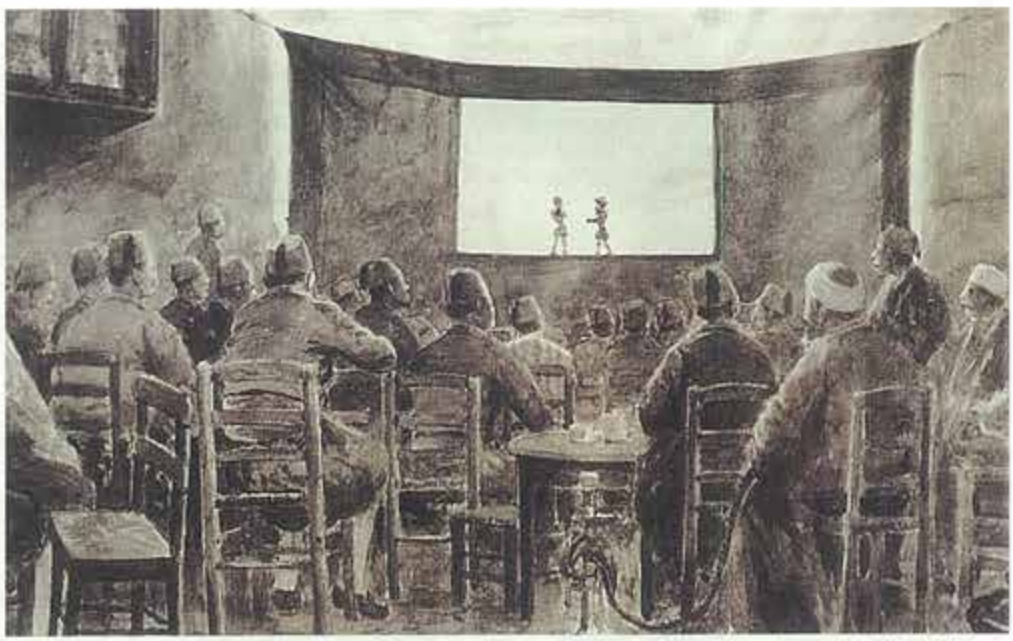

Direklerarası, yaşlılar kadar çocukların da ilgisini çekerdi. Ramazan boyunca burada meddah, ortaoyunu, karagöz, kanto, fasıl izlenirdi. / Direklerarası was the centre of Ramazan entertainments, attracting people of all ages to performances of the meddah or story teller, ortaoyunu theatre, karagöz shadow play, singers and musicians.

bir yandan da "Ramazan harcı" görülürdü. Ramazan harcının iki boyutu vardı: Evin kilerine baharattan şehriyeye, pastırma ve sucuğa, pestil, reçel çeşitlerine, türlü peynirlere, böreklik undan güllaca, hoşaflık üzüm, kayısı, erik kurularına, gülsuyuna değin herşey istiflenirken diğer yandan da hali vakti yerinde olanlar, yoksul ailelere sadeyağ, zeytinyağı, pirinç, şeker gibi temel gıdalardan üçer beşer okka, ayrıca bir iki deste mum gönderirlerdi.

Evkaf Nazırlığı cami ve mescitlere kandil yağı, balmumu dağıtırken, devlet ricali de padişaha "yıllık-ı hümayun" bohçaları ile türlü hediyeler sunarlar; birbirlerine de "iftariye" adıyla saatler, enfiye kutuları gönderirlerdi. İslam ülkelerinden akıp gelen "Ramazan seyyahları" türlü giysiler içinde ilgi uyandırırlar; bunlar tekkelerde, imaretlerde, zengin konaklarında misafir edilirlerdi.

"Rüyet-i hilal" ilanıyla birlikte (yeni ay'ı görenlerin Kadı'nın huzurunda dinlenip Ramazanın başladığının sicile işlenmesi) toplar atılır, minarelerde kandiller yakılılır ve Ramazan orucuna başlanırdı. Ramazan boyunca, iftar, teravih, sahur geleneklerinin yanısıra sarayda "huzur dersleri", Ramazanın 15'inde Hırka-i Şerif ziyareti, 27'sinde Kadir Gecesi ve Kadir Alayı, Arife ve Bayram alayları gibi bir dizi dinsel ve törensel gelenek vardı. Çok ilginç bir gelenek de Ramazan boyunca kapalı kalan

The Department of Pious Foundations distributed oil for lamps and beeswax to the mosques, statesmen presented bundles of precious gifts to the sultan, and exchanged gifts such as watches and snuff boxes amongst themselves. "Ramazan travellers" from diverse Islamic lands, conspicuous in their native dress, arrived and were received as guests by the dervish lodges, imarets (public kitchens) and rich families.

As soon as the new moon of Ramazan appeared cannon were fired, lamps lit in the minarets, and preparations made to fast the next

meyhanelerin, bayram ertesi açılacaklarını, gedikli müşterilerine "unutma bizi dolması" göndererek hatırlatmalarıydı.

İstanbul'da iftar vakti, toplar atılarak, akşam ezanı okunarak ve minarelerde kandiller yakılarak duyurulur; önce "iftariye" denilen ve mideyi uyandıran çerezlerden tadımlık yenir; iftar sofrasına namaz kılındıktan sonra oturulurdu. Bu sofralarda pilavla hoşafın ve tatlıların özel bir yeri vardı. Balık ise Ramazan boyunca yenilmezdi. Sahurda, tok tutan fakat mide ekşitmeyen çörek türleri, peynir, gerdan söğüşü, pilav, erişte, börek, hoşaf tercih edilirdi. Ahmed Rasim, bir iftar menüsünü "çorba, kaz filetosu, sucuklu yumurta, ördek dolması, hindiba bastısı, iç pilav, kocayemiş kompostosu, labada ezmesi, erkekparmağı, ciğer püryanı, ağzıaşağı, horozibiği ve telkadayıfı" olarak; bir yaz sahuru menüsünü de "dil ve gerdan söğüşleri elmasiye kutularında jelatinle dondurulmuş, bezelyeli havuçlu hindi paçaları, köfte ve üzüm hoşafı olarak verir. Kuşkusuz, iftar davetlerinde menüler daha da zengin olur, ayrıca konuklara "diş kirası" denilen hediyeler sunulurdu.

Bekçi ve davulcu, birer Ramazan simgesiydiler. Bunlar, mahalle mahalle davul çalarak, maniler söyleyerek müslümanları sahura kaldırırlardı. Şehzadebaşı'nda bekçi Ömer Ağa; Kumkapı'da Ali Kuka gibi, her semtin ilginç bekçi-davulcu tipleri

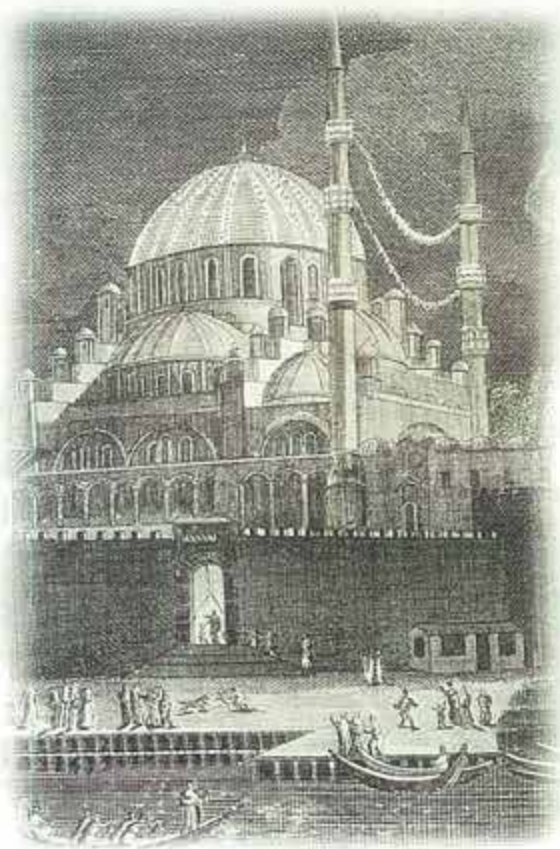

Ramazan gecelerine ait en eski geleneklerden biri de mahya idi. Selatin camilerin minareleri arasına gerilen iplere asılan kandillerle kutsal sözler yazılır; gereleler ışıklandırılırdı. / Mosque illuminations were one of the delights of Ramazan nights. Lamps suspended from ropes between the minarets of the imperial mosques were arranged to form religious epithets.

day. In the palace the women of the harem household and the sultan's family attended religious classes during Ramazan, and ordinary people read or listened to recitations of the Koran each day. On the fifteenth of the month the sultan and a train of officials visited the holy relics at Topkapı Palace and prayed, and a procession marked the 27th of the month, the Night of Power, when the Koran was first revealed to Muhammed. At the end of the month of fasting the wine shops which had been closed throughout Ramazan sent plates of stuffed vegetables (dolma) to their regular customers as a reminder that they expected them after the three day bayram was over. This was called the unutma bizi dolması ("forget us not dolma").

Each evening during Ramazan fast was broken with an array of tempting tidbits before the evening prayer. Afterwards the proper meal began. Pilaf, stewed fruit and desserts were essential parts of this meal. A typical iftar menu in a prosperous household recorded by Ahmed Rasim was soup, goose, eggs with garlic sausage, stuffed duck, stewed chicory with meat, pilaf with chicken liver pine nuts and currants, stewed arbutus, puréed labada (Rumex patienta), liver with yogurt, and numerous puddings. Fish was not eaten throughout Ramazan. For the pre-dawn meal filling but easily digestible foods such as cheese, cold sliced meat, pilaf, noodles, börek (layered pastry) and stewed fruit were preferred. Ahmed Rasim describes a sahur menu consisting of sliced tongue and neck of lamb, turkey in aspic with peas and carrots,

vardı. Bekçi Ömer, uzun boylu, kaytan bıyıklı, fesi yemeni sarılı, çapraz yelekli, püsküllü kırmızı kuşaklı, lacivert poturluydu. Davul çalarken kendinden geçer; bazan davulu havaya fırlatır; başı üstünde döndüre döndüre, tokmağı kasnağa vurarak çalardı... Ali Kuka yarı deliydi. Peşinde sayısız kedisi; "Hele yesâ! Heye mola!" diyen çocuklarla Kumkapı'yı, Nişanca'yı davul sesine boğar; gayrimüslimleri de kaldırırdı. Fakat herkes hoş karşılar, kızmazdı.

Eski Ramazanlarda oruçluların "vakit geçirmeleri" de incelikler, güzellikler sergiliyordu. Örneğin "mulafete" denilen karşılıklı fıkralar anlatma, Lale Devri'nde Şükuhî, Raikî efendilerle başlamış; Rakımî, Abdî, Necmî, Nasuhî efendilerle sürmüştür. Cami cami gezmek; kuka, yüzsürü, kehribar tesbihler çevirmek; gazetelerin ramazan köşelerini okumak; en çok da Ramazan sergilerini dolaşmak adetti. Beyazıt, Fatih camileri avlularında adeta çarşılar kurulur; İstanbul'un alış veriş merkezleri olan Mısır Çarşısı, Yağkapanı, Balkapanı, Yemiş Pazarı, Asmaaltı da Ramazan yiyecekleriyle dolup taşardı.

Ramazan ayı sadece müslümanlar için değil, gayrı-müslümler için de özel bir aydı. Bayram yerlerinde, Direklerarası'nda gösterilere çıkan bu insanlar için Ramazan bir yıllık geçim kaynaklarıydı. / Ramazan was a special month for everyone living in the Ottoman Empire, Muslims and non-Muslims alike. Puppeteers, actors and other entertainers earned most of their annual income during Ramazan.

Sergilerde Hint ve Yemen yemişleri, Bağdat hurması, hacıyağı denen kokular, tesbihler, yazma kitaplar, Kur'anlar, çubuk takımları, buhurlar, bumbar denen hardallar, öd ağacı, kurs ve anber kabuğu, maden, saksonya ve çini evani, şallar, kumaşlar, tütün, şekerleme ve baharat türleri, züccaciye işi tabak, kase pazarlanır; avlu dışında da tablalarda çörekler ve Ramazan pideleri satılırdı.

Ramazan gecelerine ait en eski gelenekler mahya, kandil uçurtma, fener kapma ve fişenk atma idi. Selâtin camilerin minareleri arasına gerilen iplere asılan kandillerle kutsal sözler yazılır, çiçek betimleri yapılırdı. Bunlara "mahya" deniyordu. Minare şerefelerinden revak sütunlarına gerilen iplerde de kandil kaydırılır; teravihten çıkanlar, yıldız kaymasını andıran ve kandil uçurtması denilen bu gösteriyi heyecanla izlerler ve mahyacılara bahşiş verirlerdi. İftardan sonraki eğlencelerinden biri toprak fişeği atmak olan çocuklar; sokak başlarına dağılıp camiye giden, camiden dönen yaşlıların, muşamba, işkembe, teneke, kağıt türündün fenerlerini kapar kaçarlardı. Çocuklar, fener kapacaklarını "Bakkalda üzüm/Fenerde gözüm/Bakkalda kursak/Feneri vursak" tekerlemesini söyle-

meatballs and stewed sultanas. It was customary for guests at iftar to be presented with gifts known as diş kirası (tooth rent) upon their departure.

Waking for the sahur meal was not easy, and the nightwatchmen would walk the streets of their neighbourhoods with drums to announce that it was time to get up. Some of these watchmen were characters whose fame surpassed their own boundaries, such as Ömer of Şehzadebaşı who sported a curling moustache, a cloth wound around his fez, a red tassled girdle and blue boots. He would beat his drum frenziedly, tossing it into the air, whirling it above his head, and striking the stick on the wooden shell. Ali Kuka of Kumkapı would be followed by children and his countless cats on his way around Kumkapı and Nişanca, beating the drum so loudly that he roused non-Muslims

yerek akşamdan ilan ederlerdi.

Fakat tüm bu geleneklerin ötesinde, eski İstanbul Ramazanlarının asıl renkli dünyası Direklerarası'ydı. Yaz Ramazanlarında salt Şehzadebaşı-Direklerarası değil; Sultanahmet, Çemberlitaş, Ayasofya, Beyazıt, Aksaray, Eyüp semtleri insan selleri ile dolup taşardı. Malik Aksel'in "sevmek sevilmek isteyenlerin kaynaştığı yer" dediği Direklerarası, çayhane, canbazhane ve tiyatrolar ile yaşlılardan çocuklara kadar herkesi çeker; buralarda meddah, ortaoyunu, karagöz, kanto, fasıl izlenir; "piyasa" denilen gezilerde, genç kızlar "erkek denen bilmece"yi çözmeyi, onlarla masumane ilişkiler kurmayı denerler; delikanlılar da dönemin modası şılık fesler, plastron kravatlar, reye pantolonlar, süet iskarpinler, kumru renginde tozluklar, gümüş saplı bastonlarla hava atarlardı. Hayalî Katip Salih, matmazel Amelya, mis Karola, mösyü Pati, Kel Hasan, Kavuklu Hamdi, Abdürrezzak da Direklerarası'nın, ünleri İstanbul'u tutan yıldızlarıydı. Ozanın "Kalkın ey ehl-i safâ iftarı ikmâl eyleyüp/Azmedin âheste Şehzadebaşı seyranına!" dediği Ramazan gecelerinde Direklerarası, fener ve fanus ışıkları altında zurnadan viyolonsele, uddan harpaya kadar çalgı seslerine boğulurdu.

Her Ramazanın kreşendosu kuşkusuz bayram; bayramların simgesi de atlıkarıncaların, dönme dolapların, kayık salıncakların, manyetolu kutuların, çeki taşlarının, çekme lastiklerin, deniz aygırı, Hindistan canavarı, Afrika ejderhası barakalarının, yemişçi, şekerci, helvacı, şerbetçi, muhallebeci, aşureci, dondurmacı, davulcu, zurnacı ve oyuncakçı esnafının; dadılarıyla gelen çocukların doldurduğu şamatalı, renkli bayram yerleriydi. Tiyatrosu, canbaz, hokkabaz, karagöz çadırları; trampon, kranete, zilli davul konserleri ile ünlü Cinci Meydanı; "Gel dolaba! Gir dolaba!" diye bağıran dönme dolapçılarıyla çocukları çeken Fatih Meydanı, Yeşil-

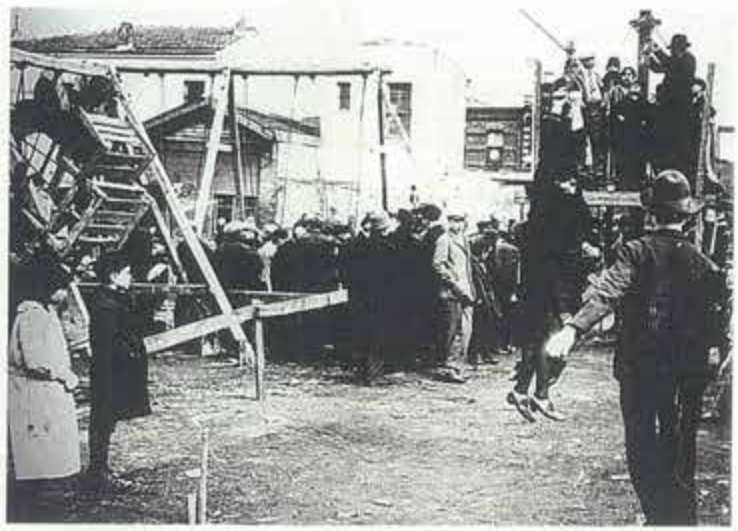

Ramazan bitip de Bayram geldiğinde, özellikle çocukların en çok ilgi gösterdiği eğlence bayram yerleriydi. Kuşkusuz bugünün eğlence merkezleri ile kıyaslanamasa da buralar, dönemin koşulları içinde insanlara hoşça vakit geçirme imkanları sunan yerlerdi. / For children the best part of the bayram which followed Ramazan was the funfairs, with their swings, roundabouts and sideshows. Although these were simple entertainments compared with those of today, they were excitements indeed in the past.
(Fotoğraflar Cengiz Kahraman'ın arşivinden. *Photos by Cengiz Kahraman's archive.*)

from their beds. But everyone tolerantly put up with the half-crazed man.

Hunger made the time pass slowly in Ramazan, and there were many pastimes to help the hours pass, such as mulafete, the exchange of amusing stories, reading the Ramazan sections in the newspapers, or visiting the mosques, particularly those with the so-called "Ramazan exhibitions" in their courtyards, stalls selling curios, nuts from India and Yemen, dates from Baghdad, traditional perfumes, prayer beads, manuscript books, Korans, pipes, tobacco, censers, spices, metalware, porcelain, shawls, fabrics, and confectionery. Outside the courtyard pastries and flat Ramazan loaves would be sold.

Ramazan nights would be lit up by lamps strung between the minarets of the imperial mosques to form inscriptions or pictures such as flowers. The lamps were attached to strings stretching between the minarets and the cloister columns, and pulling them up or down with great speed produced an effect like shooting stars. The mahyacı in charge of these illuminations would wait for the congregation to emerge from evening prayers in the mosque to display his skill with the lamps, and be rewarded by tips from the audience. After iftar children would go out into the street and throw bangers. Another prank was to lie in wait for worshipers emerging from evening prayers and grab the lanterns from people's hands. They would announce their intentions in advance with the

Photo Ara Güler

tulumba, Hastane Çayırı, Kaledışı, Kasımpaşa bayram yerlerinin çocuklara özgü bricikalar, lândonlar, palanlı midilliler, allı pullu bayraklar ile rengarenk ortamları, sabahtan akşama kadar "Karga da seni tutarın aman", "Entarisi ala benziyor.", "Cimdallı" türkülerini söyleyen çocuklarla dolup taşardı.

Eski İstanbul Ramazanları salt oruç tutanlar için değil, herkes için özel bir aydı. Örneğin çoğu gayrimüslim sanatçıların bir yıllık geçim kaynağıydı. Ramazana özgü yaşam gustosunun giderek sönüşü, Balkan (1912-1913) ve Birinci Dünya Savaşı (1914-1918) dönemindedir. 1910'da elektrikli tramvay uğruna Direklerarası'ndaki tarihsel dokunun tahrip edilmesi de bir sönüş nedenidir. Ozan ne güzel demiş:

"İşte bu kadardır ol hikâyet
Bakisi güzaf-ı bî-nihayet" •

* Necdet Sakaoğlu, araştırmacı-yazar.

rhyme "Grapes in the shop/My eye on the lantern/Waiting in the shop/To seize the lantern".

In the evenings the streets of the central districts would be thronged with people coming to visit the tea houses and coffee shops to watch performances by acrobats, meddahs (story teller), ortaoyunu (traditional theatre), karagöz shadow plays and concerts. Girls and youths would eye one another discreetly, the latter swaggering in their fashionable garb: a soft fez tipped rakishly to one side, narrow legged trousers, cravate, suede shoes, dove grey spats, and silver tipped sticks. The sounds of reed pipes, cellos, ud (a kind of lute), harps and other instruments would mingle in the air, almost drowning conversation in the streets.

When Ramazan drew to an end there came the three festive days of the bayram. Funfairs would be set up in the squares for the children, with roundabouts, wheels, swingboats, and sideshows of Indian monsters, African dragons, and walruses, magicians, acrobats, shadow plays, and magneto boxes which made interesting sounds when children turned the handle. There were cart and pony rides, and itinerant vendors sold nuts, sweets, helva, sherbet, milk puddings, icecream and toys. For young men eager to test their strength there were stone weights to lift and rubber ropes to stretch.

Those colourful Ramazans of the past were a special month for everyone, young and old, Muslim and non-Muslim. They began to fade in the early 20th century when war and economic crisis combined to transform the country, sweeping away these traditions along with so many others. •

* *Necdet Sakaoğlu is a writer and researcher.*

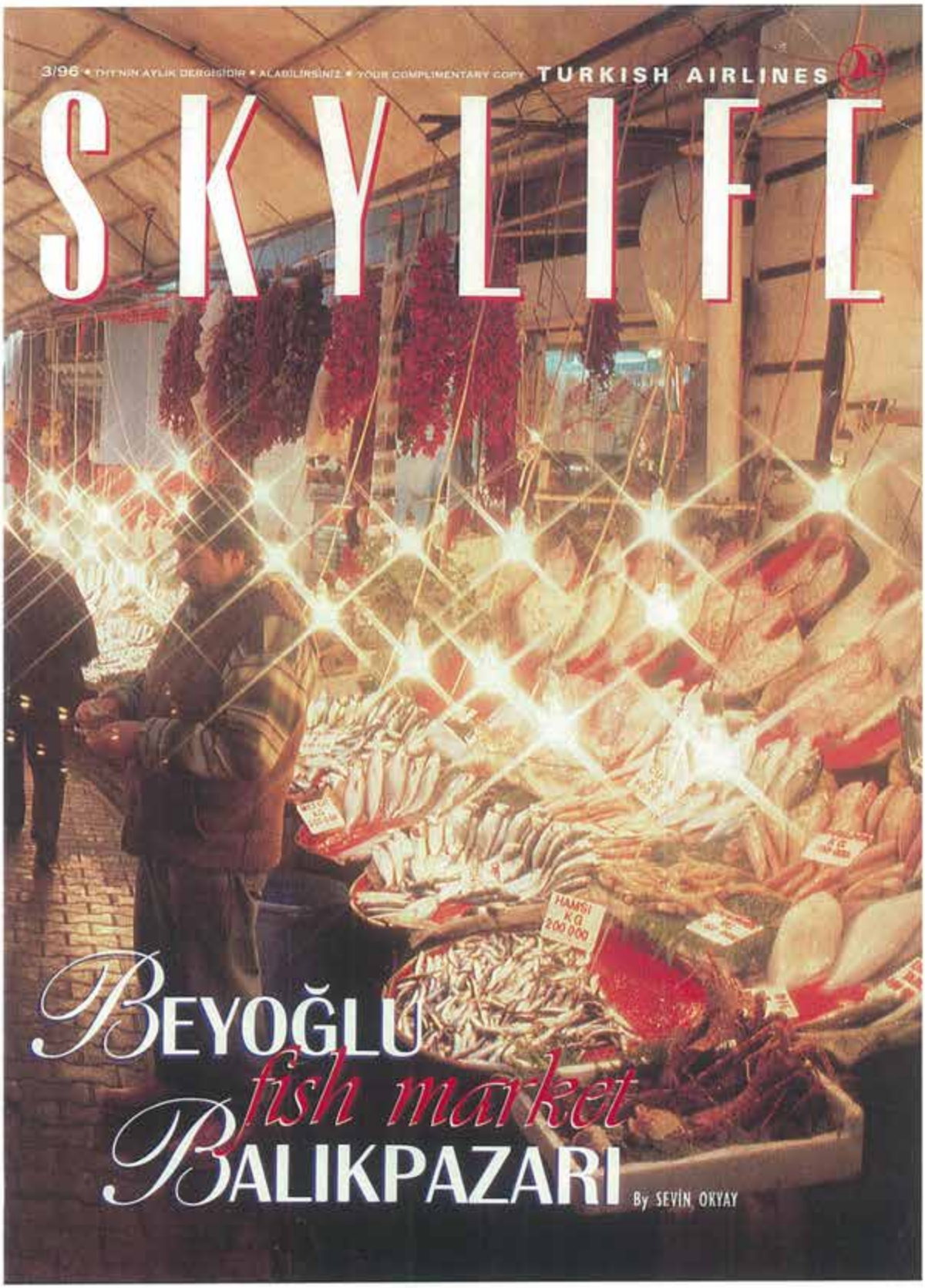
3/96 • THY'NIN AYLIK DERGİSİDİR • ALABİLİRSİNİZ • YOUR COMPLIMENTARY COPY
TURKISH AIRLINES
SKYLIFE
HAMSI
K.G.
200 000
BEYOĞLU
fish market
BALIKPAZARI
By SEVİN OKYAY

Tokat ve Bağ Evleri

and its Country Houses

By NECDET SAKAOĞLU*

Bir zaman Kral Yolu üzerindeki en büyük takas pazarlarından biri olan Tokat'ta Türklerin bakırcılığı, dokumacılığı, dericiliği ve yazmacılığı geliştirdikleri biliniyor.

Once one of the main markets on the Kings Road, under the Turks Tokat became famous for its copper ware, weaving, leather work and block printing.

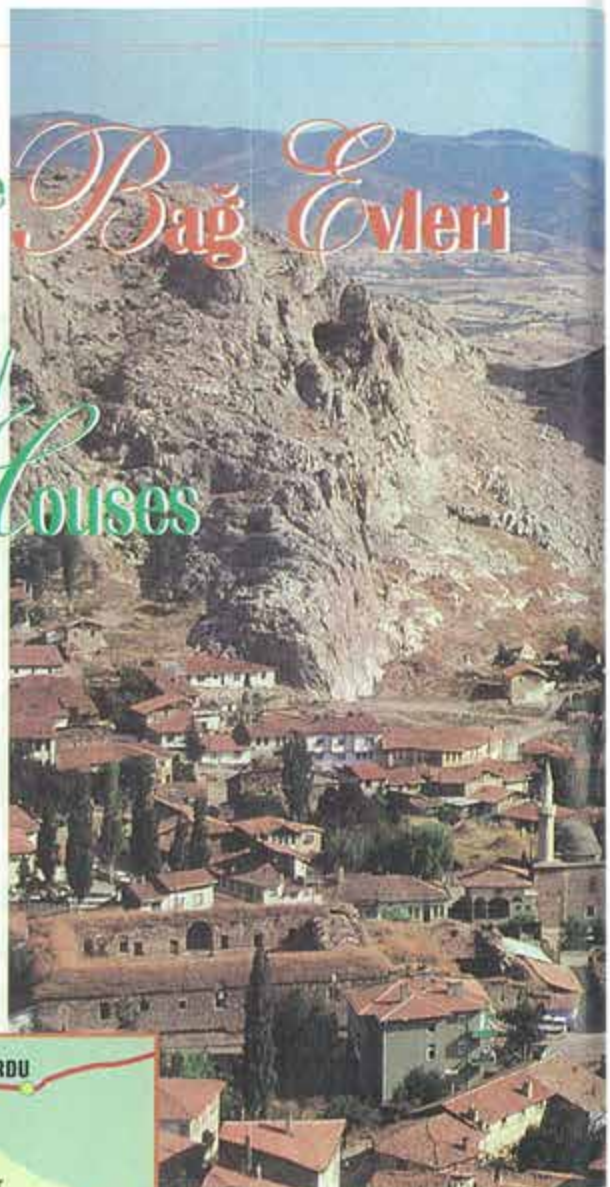

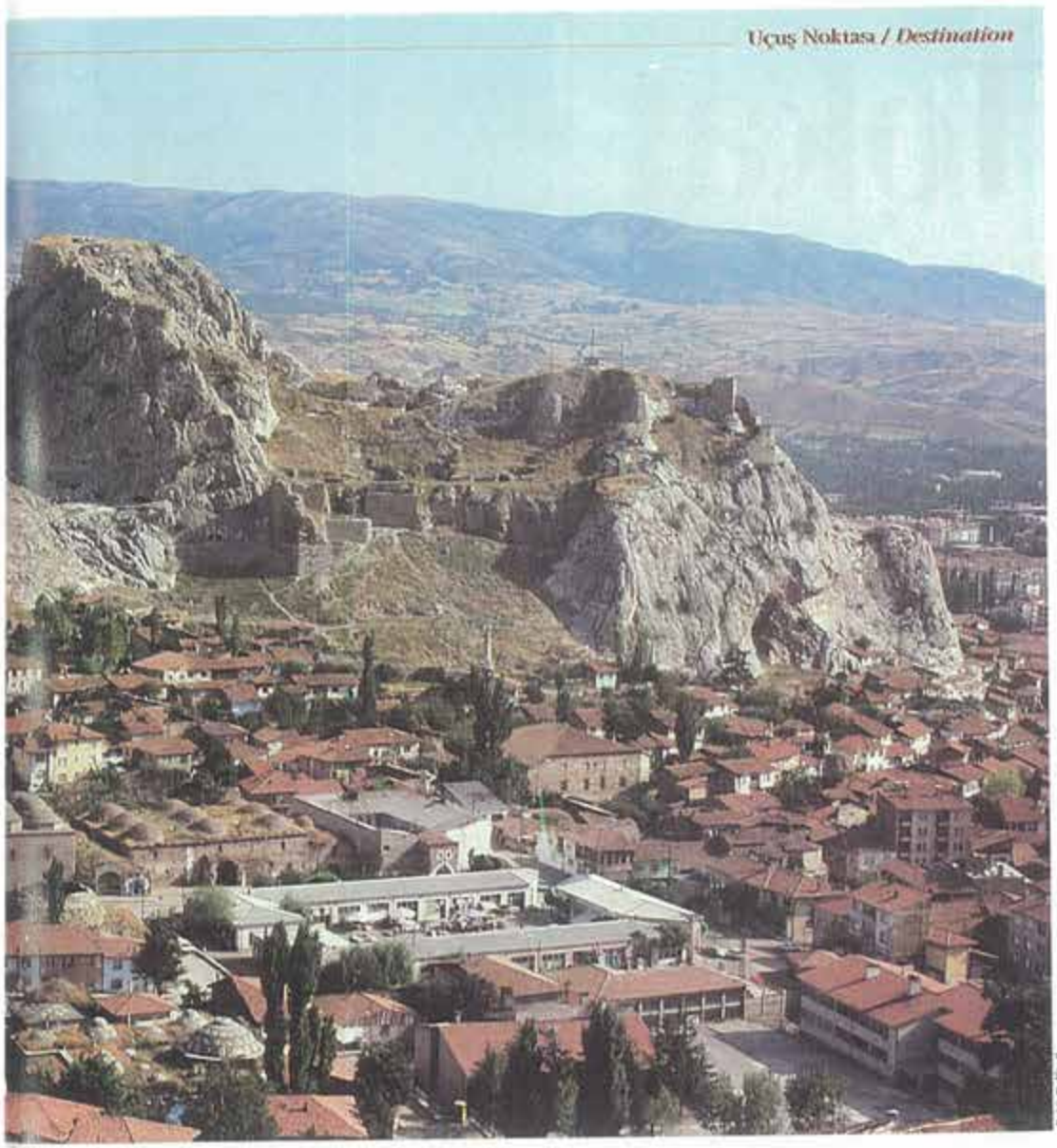

Sabiti Kağıtçı

Tozanlı Suyu'nun bir kolu olan Behzat Çayı'nın iki yakasında kurulan Tokat kenti, sulak ve bitek topraklara sahip. Çevresindeki dağları, kış aylarının karları doldurur. İlkbaharla birlikte pınarlar, çeşmeler gürül gürül akar. Su ağı Tokat'da yaygındır: Sulusaray, Sulu Sokak, Suluhan, Suiçmez, Çoksular, Soğukpınar... Evlerde, çarşıda, bağlarda, Çördük Suyu, Aksu, Cirik Suyu, Marul Suyu, Oğulbeyi Suyu, İğneci Suyu, Buzluk Suyu içilir. Yörenin kültürümüzde ve tarihimizde özel bir yeri

The town of Tokat stands astride the Behzat river, a tributary of the Tozanlı, amidst well watered and fertile countryside. The mountains which rise beyond the river valley are mantled in snow during winter. With the spring thaw the springs and streams gush noisily, provided an abundance of water which is reflected in the many street and neighbourhood names containing the word "su" (water). Each of the many delicious spring waters around Tokat is a familiar name to the inhabitants.

Önder Durmuş

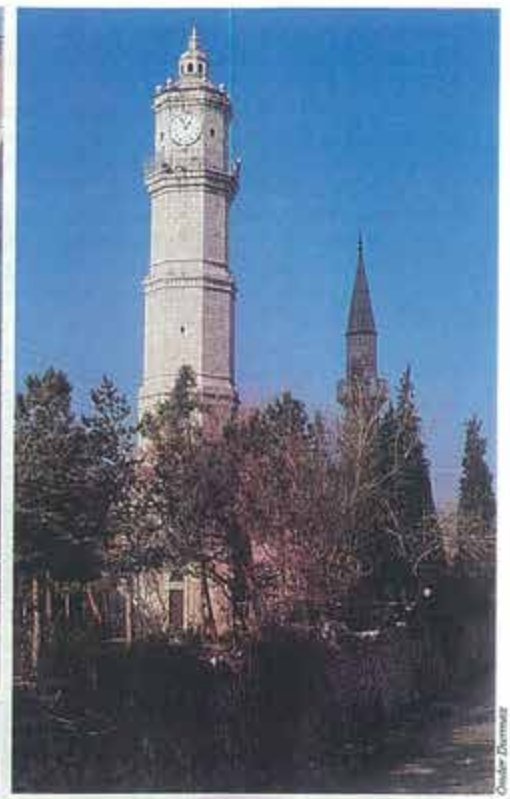

Önder Durmuş

Tokat'ta Osmanlı döneminden kalma tarihî yapıların bir kısmı hâlâ ayaktadır. Bunlar arasında Beyler sokaktaki konaklar ve evler ile yüzyıl başında inşa edilen Tokat saat kulesi sayılabilir. / Some of Tokat's historic Ottoman houses as well as monuments are still standing, such as the houses on Beyler street and Tokat clock tower, the latter dating from the early 20th century.

var. Maşat Höyük, Horoztepe bulgularının belirlediği en eski uygarlık dönemlerinden Kral Yolu'na, Sezar'a, Saint Paul'e, 12. yüzyıldan başlayarak da Asya'dan kopup gelen Türkmen göçebelerine, Avşarlara, Varsaklara, Karamanlı, Turgutlu, Bozoklu, Tekeli boylarına dair nice olay, anı ve kalıntı Tokat'ın zenginliklerindendir. Bir zamanlar Kral Yolu üzerindeki en büyük takas pazarlarından biri olan Tokat'ta, Türklerin bakırcılığı, dokumacılığı, dericiliği ve yazmacılığı geliştirdikleri biliniyor. Türk hamam kültürü, Pervane Paşa, Tahtakale, Ali Paşa, Çay hamamlarında yüzyıllar boyunca zengin gelenekler kazanmıştır. Tarih boyunca kentin yaşadığı ekonomik canlılığın kanıtları Taşhan, Sulu Han, Develik Hanı, Paşa Hanı ile Yazmacılar Hanı ve Bedestenlerdir.

Osmanlılar döneminde Tokat'ta eski Selçuklu geleneklerinin sürdüğü, bilim ve edebiyat heveslerinin sönmediği de bir gerçek. Fatih'in Şeyhülislâmı ve dostu Molla Hüsrev, Kanuni'nin Şeyhülislâmı, tarihçi İbn Kemal, dili belâsı idam edilen Molla Lütfi, Tıb bilgini Hekim Mustafa, Yeniçerilerin da-

Çördük, Aksu, Cirik, Marıl, Oğulbeyi, İğneci and Buzluk.

Tokat has a special place in Turkey's culture and history. The tumuli of Masat and Horoztepe have revealed much information about the earliest civilisations here. The Kings Road passed through Tokat, which was one of the principal markets in the Black Sea region. From the 12th century onwards Turcoman tribes from Asia migrated through here, the Avşars, Varsaks, Karamanlıs, Turgutlus, Bozoklus and Tekelis leaving their own legacy of memories and monuments in addition to those of the Kings Road, Caesar and St. Paul.

Turkish baths like the Pervane Paşa, Tahtakale, Ali Paşa and Çay hamams were more than a mere convenience, but an institution with their own wealth of customs and the commercial hans where merchants could live, work and store their goods were a hub of economic life. They included the Taşhan, Sulu Han, Develik Han, Paşa Han and Yazmacılar Han, not to mention the strongly guarded bedestens where valuable goods were sold

gıtılmasına fetvâ veren Şeyhülislâm Tâhir Efendi, Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa akla gelen Tokatlı ünlülerdir.

Selçuklu dönemi medrese ve türbeleri, Osmanlı camileri, Behzat Camii ve Beyler Sokak semtlerinde pek az örnekleri kalan eski konaklar ve evler, Tokat'ın eski görkemini düşündürür.

Halk ozanlarının "Budun gibi hisar" dedikleri, baş burcu ile görkemli ve ürkütücü bir kayanın tepesine oturmuş Tokat kalesinin tüm çevresi bağlık bahçeliktir. "Tokat bir bağ içinde / Gülüm bardağ(k) içinde / Tokat'tan yar sevenin / Yüreği yağ içinde" veya "Tokat altı bağlarım / Duman aldı dağlarım..." gibi türküler, kentin bu özelliğini vurgular. Ancak, Tokat için bağ evi, kent yaşamının bir uzantısı olagelmiş; yazın bağlara göçülmüş, kışa doğru kentteki evlere taşınılmıştır. Bağların bir bölümü kuzeyde, bir bölümü güneydeki düzlüklerde sıralanır. Bunlar, üçü beşi bir küme oluşturarak ad almışlardır: Cemal Bağları, Kemer Bağları, Topçu Bağları, Biskeni, Malkayası, Delikkapı, Kaşıkçı Bağları... Daha uzaklarda Doğancı Bağları... Bu toplulukların herbiri bir veya birkaç ürünle ünlenmiştir: Cemal Bağlarının kirazı; Akbayır, Malkayası bağlarının fenerit, çoban çavuşu, narin-

Önder Durmuş

Önder Durmuş

Tokat için bağ evleri, kent yaşamının bir uzantısı olagelmiştir. Yazın bağlara göçen yöre halkı, kış yaklaşırken kente geri dönerdi. Bugün, bağ evlerinin bir kısmı metruk durumda iken bazıları onarılmış ve halen kullanılmakta. / The country houses around Tokat have for centuries been a part of life here. In summer families moved to these houses set amidst vineyards, returning only as winter approached. Today some of these old houses are derelict, but others have been repaired and are still inhabited.

Tokat'ın tarihinde yaşadığı ekonomik canlılığın bugüne uzanan kanıtlarından biri de 17. yüzyıl başında inşa edilen Taşhan'dır. / The early 17th century stone han or commercial exchange known as Taşhan is evidence of the economic vitality which Tokat enjoyed in the past.

ce üzümleri, kışbeyi armudu; Kaşıkçı bağlarının cincife kızılı, gelinparmağı üzümleri, vişnesi, mis ve hatun göbeği erikleri... Biskeni bağlarının misket ve siyah üzümleri... Diğerlerinin gömüş memesi, bal bardağı, bıldırcın üzümü ve armutları, süt ve halil erikleri...

Her bağ, ailelere mutluluk veren bir doğa parçasıdır. Üzümlük, meyve bahçesi, bostan yeri, çardak, havuz başı, fırın ocağı, avlu, kuyu, anlık. Ama en güzeli, "alaçuh" denen köşkvâri bağ evidir. Birbiriyle yarışırcasına güzellik yansıtan bu evlere, Altay Türklerinin araba-evlerinin (Alaçuh) adı verilmiş.

İki katlı, odaları aydınlık, bazılarının çatısında birer cihannümâsı veya temaşâlığı da olan, tahtaboşlarında kokulu meyveler, kış için sebzeler kurutulan bağ evlerinin bahçeye bakan cephelerinde 'hayat' denen bir iç balkon da bulunur. Akşam üzeri aile bireyleri ve konuklar, burada veya ayazlıkta, alançada otururlar. İçeride, alt katta kebap ekmek fırınları, ocaklık, kiler; üst katta sofa ve odalar yer alır. Eski bir alaçuhun mutfağında şu ayrıntılar görülebilir: Bir duvar boydan boya dolaptır. Bir dizi baca örgüsünün bulunduğu ana duvar üzerinde sırasıyla ekmek fırını (günlük ekmek

and stored.

Under the Seljuks Tokat became renowned as a centre of scholarship, a tradition which continued under the Ottomans. Sultan Mehmed II's şeybülislam and close friend Molla Hüsrev, the historian İbn Kemal who served as şeybülislam under Süleyman the Magnificent, Molla Lütfi whose careless tongue lost him his life in 1494, the famous 18th century physician Hekim Mustafa, Şeybülislam Tahir Efendi who issued a fetva permitting the abolition of the janissary corps, and Gazi Osman Paşa, hero of the Battle of Plevna are just some of the famous citizens of Tokat. Tokat also became well known in Turkish times for its copper, weaving, leatherwork and blockprinted cotton. Seljuk medreses and türbes, Ottoman mosques, and the handful of old konaks (large houses) and houses in the districts of Behzat Camii and Beyler Sokak give an idea of the town's former splendour.

Overlooking the orchards and vineyards of Tokat is an intimidating rocky crag on which perches a magnificent castle perched known as Budun, the source of the well known simile used in Turkish folk poetry, "a fortress like Budun". A local folk song sings the praises of the lush green countryside

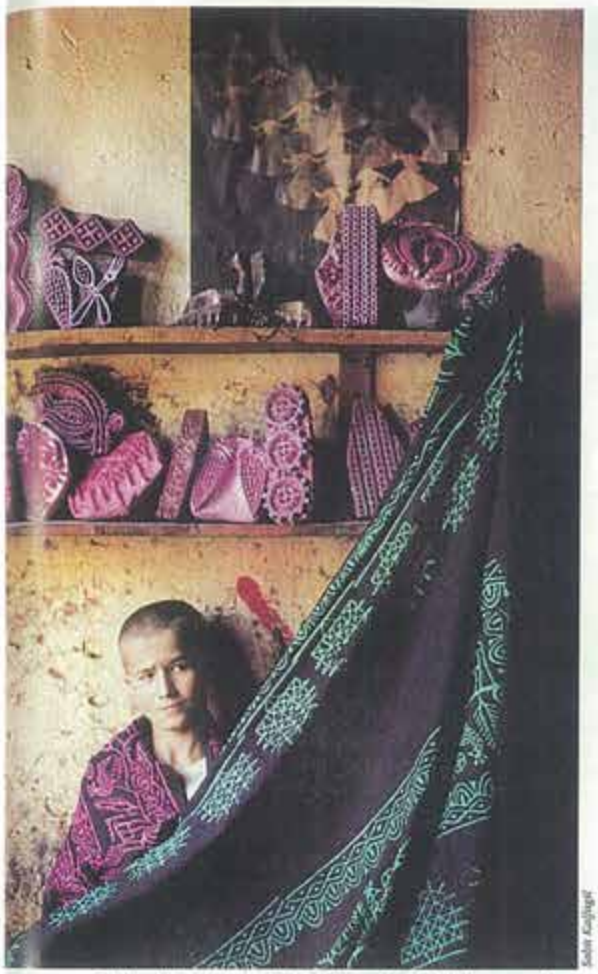

Tokat'ta hâlâ yaşatılan geleneksel el sanatlarından biri de yazmacılıktır. / Block printing is one of the traditional hand crafts which still survives in Tokat.

pişirmeye mahsus), büyük ocak (geniş davlumbaz kemerinin altında, saç ekmeği ve yufka pişirmeye, kazanla çamaşır suyu ısıtmaya, şölen yemekleri hazırlamaya uygun ocaklar vardır), kebap fırını (Tokat kebabı burada yapılır), yemek ocağı (günlük, aile boyu tencere yemekleri pişirilir). Mutfakta, bulaşıklık, tulumbalı kuyu, iş tezgâhları da vardır.

Bugün artık anıları anlatılan eski bağ evi âlemleri unutulmuştur. Ay aydınlığında, sabaha kadar sürdürülen sazlı sözlü muhabbetler, kebap şölenleri, bir bağdan ötekine akseden uzun havalar, ud ve klarnet sesleri özlemle anılır olmuştur. •

* Necdet Sakaoğlu, araştırmacı ve yazar

around the town: "Tokat is surrounded by gardens/My rose is in the cup/My loved-one is from Tokat/His heart is generous." Another describes "My vineyards near Tokat / My cloud wreathed mountains."

Early in summer the people of Tokat have traditionally moved to their country houses, not returning until the autumn. Groups of three or four vineyards and orchards known as bağlar form a homestead, each with its own name, such as the Cemal, Kemer, Topcu, Biskeni, Malkayası, Delikkapı or Kaşıkçı. Further away is the Doğancı Bağları. Each is renowned for one or sometimes more fruits. Cemal is famous for its cherries, Akbayır and Malkayası for their fenerit, çoban çavuşu and narince grapes and kışbeyi pears, Kaşıkçı for its gelinparmağı and cincife grapes, sour cherries and plums, and Biskeni for its misket and black grapes.

Each farm is a family-sized Arcadia where children and adults alike enjoy their summer holidays. As well as fruit from the orchards and vegetables from the garden, there is honey from each home's own hive. Each farm has its own bower in the garden, pool, courtyard and well. But best of all is the house itself, known as alaçub. Not one of these picturesque two-storey houses is the same as another. Some have belvederes on the roof, and all have a recessed balcony known as hayat overlooking the garden. Fruit and vegetables are dried for the winter in the attic. Every evening the family and guests gather on the balcony or in the courtyard. The kitchen takes up most of the ground floor, with its ovens, fireplace and larder. One wall is entirely covered with cupboards, and the row of ovens and open fireplace stand along another wall. First comes the bread oven, then the large fireplace with its arched chimney hood used for cooking the flat bread and paper thin sheets of pastry known as yufka on a griddle, for heating water for laundry, and cooking great pans of food for guests on special occasions. Next to this is the kebab oven where the famous local speciality, Tokat kebab, is cooked, and finally the ordinary stove for cooking in small quantities for the family. Apart from all these there is a sink for washing the dishes, a pump for water and work surfaces for preparing food.

The traditional summer parties which the old folk remember have become a thing of the past. By moonlight the guests would eat their delicious kebabs and other specialities, converse, and stroll until daybreak to the strains of music from the ud and clarinet which rose on the air. •

** Necdet Sakaoğlu, a researcher and writer*

4/2000 • THY'NİN AYLIK DERGİSİDİR • ALABİLİRSİNİZ • YOUR COMPLIMENTARY COPY

TURKISH AIRLINES

Skylife

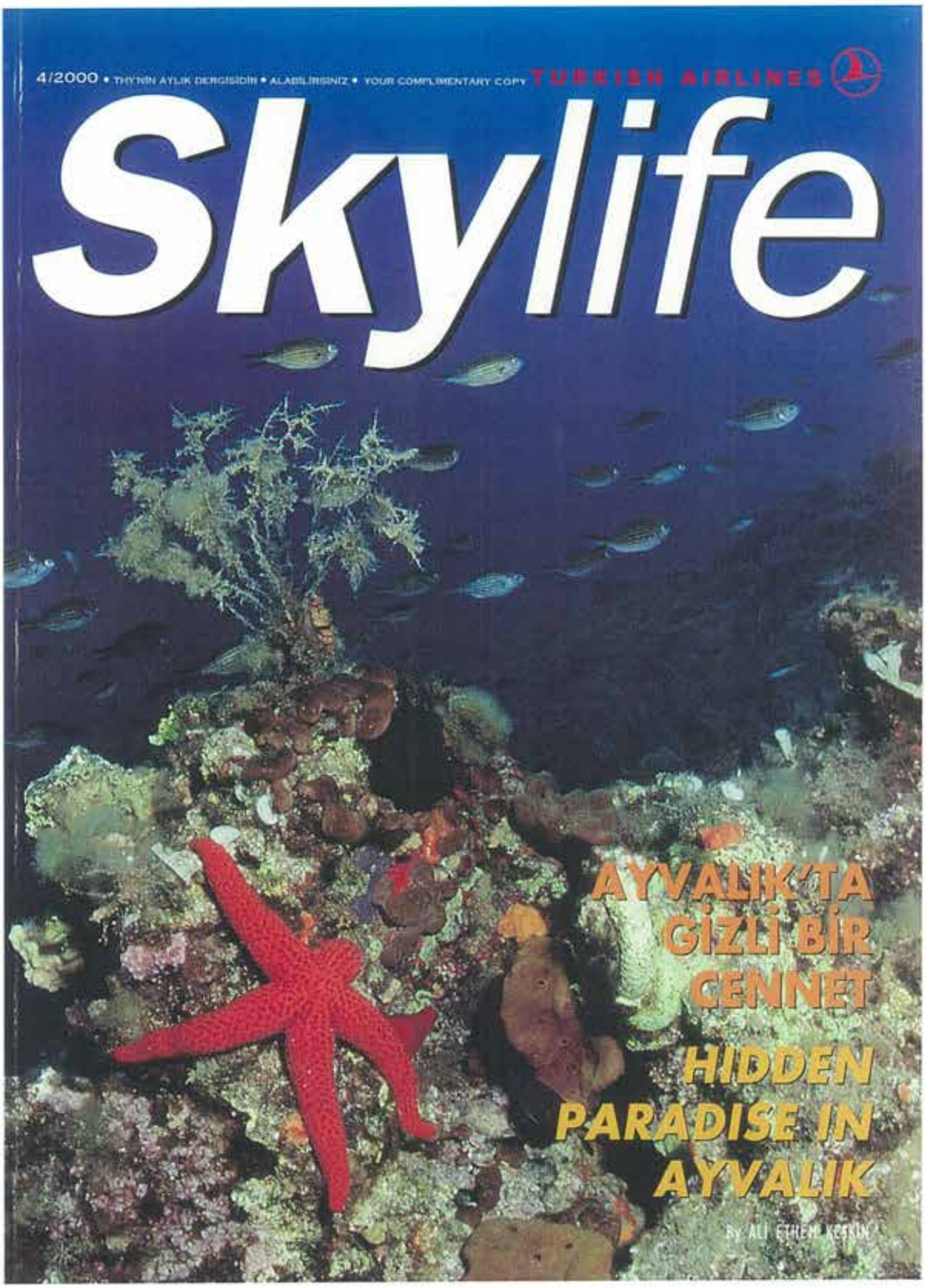

AYVALIK'TA GİZLİ BİR CENNET

HIDDEN PARADISE IN AYVALIK

By ALİ ETHEM KESKİN

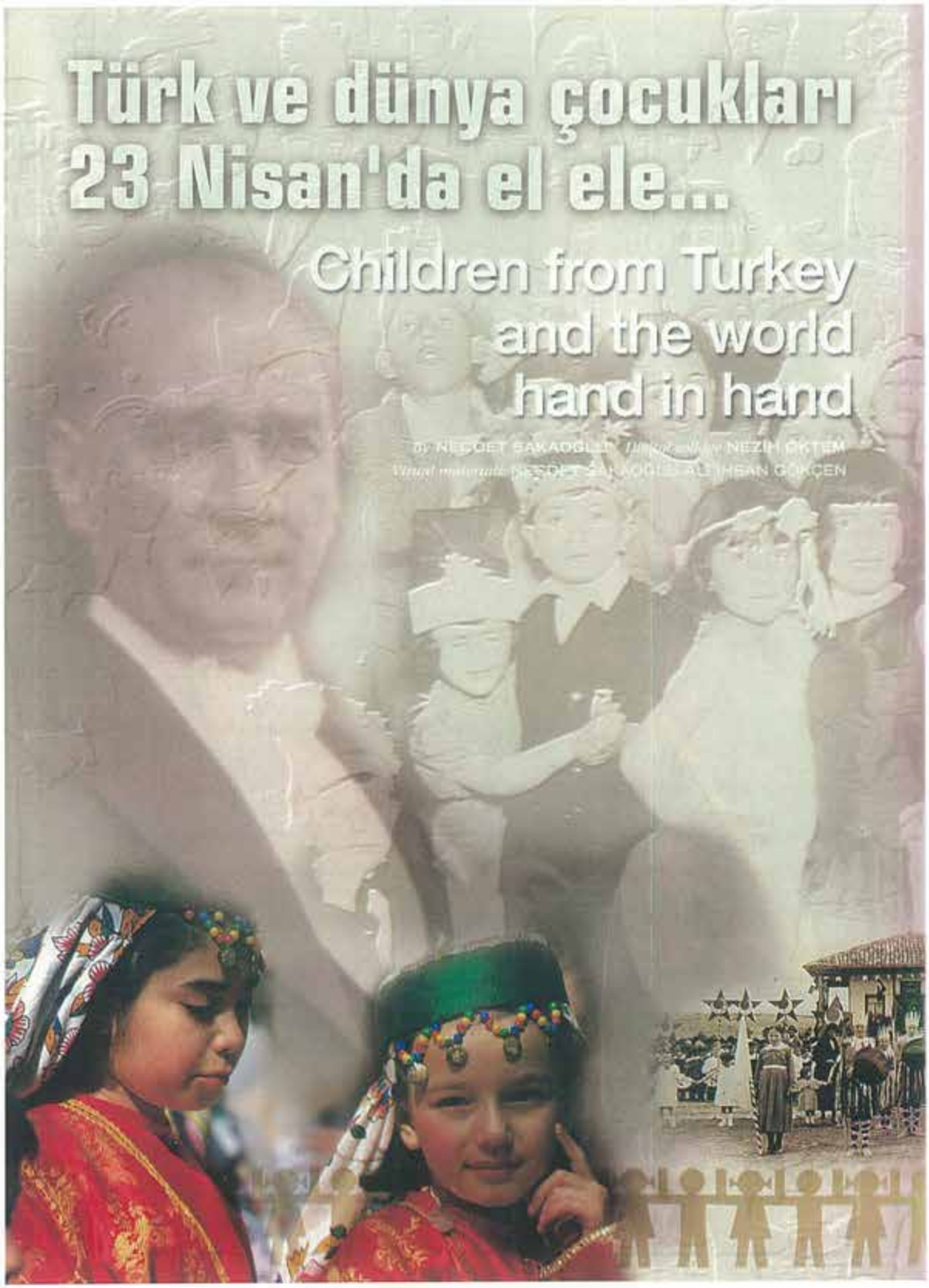
Türk ve dünya çocukları
23 Nisan'da el ele...
Children from Turkey
and the world
hand in hand
NEZİH ÖKTEM

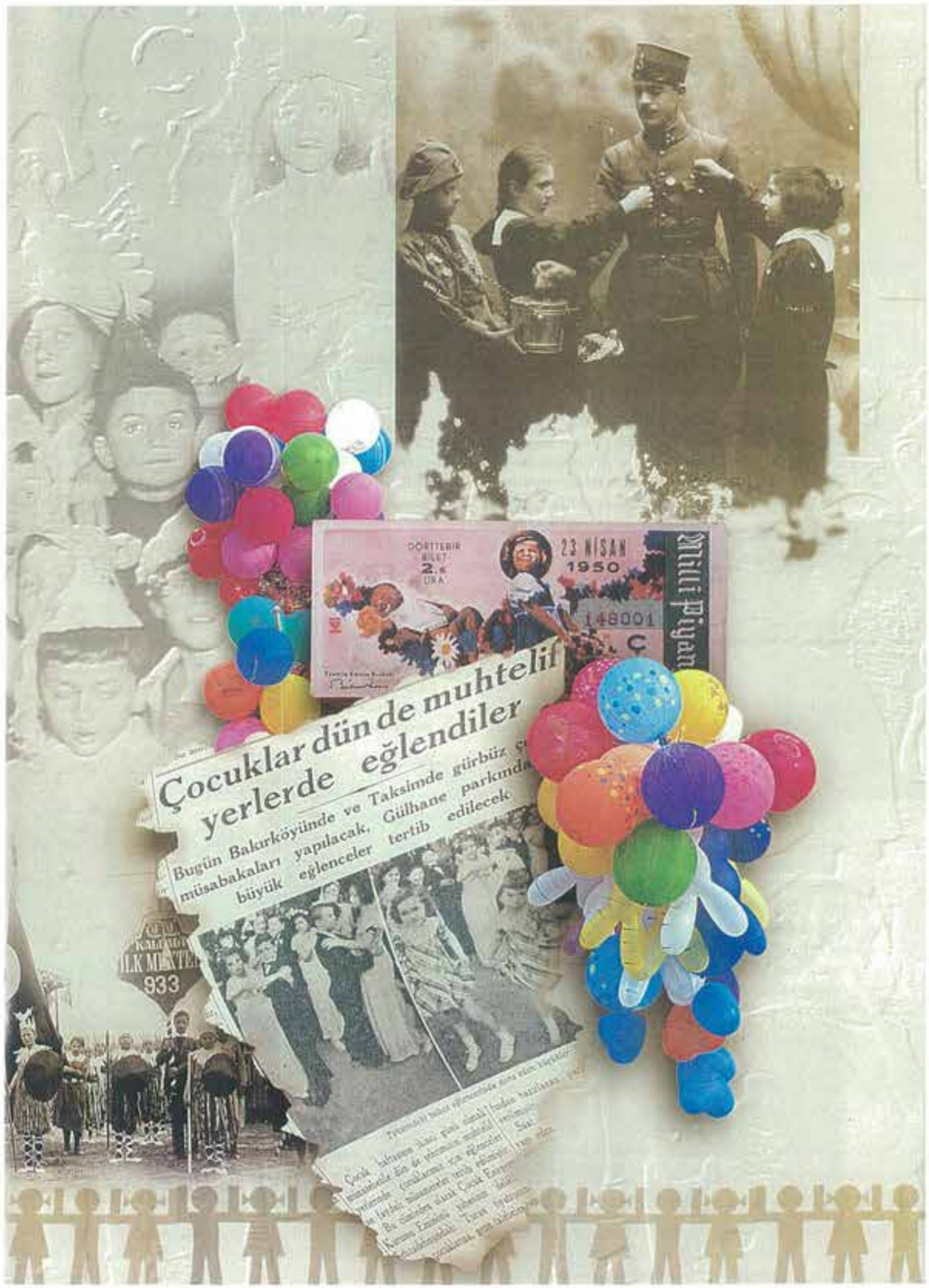
DÖRTTEBİR
BİLET
2,5
KRŞ
23 NİSAN
1950
148001
Çocuklar dün de muhtelif yerlerde eğlendiler
Bugün Bakırköyünde ve Taksimde gürbüz
müsabakaları yapılacak, Gülhane parkında
büyük eğlenceler tertib edilecek
933

"Bayram" sözcüğünün Oğuzca'daki anlamı, "sevinç ve eğlence günü"dür. Bu tanıma uyan bayramlarımızın ilk sırasında Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı yer alır. Çünkü bayramları sevinçle, coşkuyla yaşamak konusunda çocukların kalbi, büyüklere oranla daha heyecanla atar.

Çocuk Bayramı ne zaman doğmuştur, ulusal egemenlik kavramıyla ilgisi nedir? Doğrusu bu konular pek bilinmez. Cumhuriyet'in ilânından iki yıl önce ve Millî Mücadele içinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği bir yasa ile meclisin "yevm-i küşadı" (açılış günü) olan 23 Nisan, "Millî Bayram" ilan edilir. 1925'te, 29 Ekim gününün "Cumhuriyet Bayramı" olarak kabul edilişine değin, biricik resmi bayram, bu "Hâkimiyet-i Milliye" bayramı olmuştur. Sonraki yıllarda Hâkimiyet-i Milliye (Ulusal Egemenlik) ve Cumhuriyet bayramlarına 19 Mayıs Gençlik ve Spor, 30 Ağustos Zafer bayramları da katılır.

1929'da, o zamanki adı "Himaye-i Etfal Cemiyeti" olan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun girişimiyle Hâkimiyet-i Milliye Bayramı'na renk ve güzellik katan bir

The word bayram comes from Oğuz Turkish and means 'day of joy and celebration'. The public holiday which best fits this definition is National Sovereignty and Children's Day, because children enter into the spirit of celebrations with far more joy and exuberance than adults.

When was Children's Day first instituted, and what is the connection with national sovereignty? I have to admit that the latter is unclear. During the Turkish War of Independence, two years before the proclamation of the Turkish Republic in 1923, the Turkish Grand National Assembly declared 23 April, the day the assembly had first opened, to be a national holiday known as National Sovereignty Day. Until Republic Day, marking the establish-

Çocuk Bayramı, 1929 yılında Çocuk Esirgeme Kurumu'nun girişimiyle, tüm çocukları sevindirmenin yanında kimsesiz çocukları da güneodirmek, hiç değilse yılın bir gününde mutlu, neşeli kılmak amacıyla doğmuştur. / In 1929, the Society for the Protection of Children initiated a children's festival to be held on National Sovereignty Day, to bring happiness to all children, but above all orphans, on one day of the year at least.

İlk kez 1929 yılında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılış günü olan 23 Nisan, Çocuk Bayramı ilan edilir. O gün çocuklar piyes, monolog, rond, dans, koro ve şiir okuma etkinliklerinde bulunurlar. / The first Children's Day was celebrated in 1929 on the anniversary of the establishment of the Turkish parliament. That day the children performed plays, monologues and dances, sang in choirs and recited poetry.

bayram daha doğar: Çocuk Bayramı! Kurumun amacı, tüm çocukları sevindirmenin yanında kimsesiz çocukları da gönendirmek, hiç değilse yılın bir gününde mutlu, neşeli kılmaktır. O tarihe kadar "Millî Bayram", "Hâkimiyet-i Millîye Bayramı", "23 Nisan Bayramı" adlarıyla Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kutlanan bu bayram; 1929'da, Nisan ayının son haftasının (23-29 Nisan) "Çocuk Haftası", haftanın ilk gününün de "Çocuk Bayramı" ilan edilmesi üzerine yeni bir havaya kavuşur. Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin konuya ilişkin genelgesi üzerine illerdeki cemiyet merkezlerinde çocuklar için şölenler düzenlenir; bayramlar yapılır. O yılki 23 Nisan Bayramı ile aynı gün kutlanan ilk çocuk bayramında, Ankaralı yüzlerce çocuk, süslenmiş otomobil ve otobüslere binip, şarkılar, marşlar söyleyerek TBMM'nin önünden Çankaya'ya kadar caddelerde dolaşırlar. Yine o gün, Ankara Palas'ta ilk "çocuk balosu ve çay şöleni" düzenlenir. TBMM Başkanı Kâzım (Özalp) Paşa, Başbakan İsmet (İnönü) Paşa, kimi bakanlar eşleri ve çocuklarıyla bu şölene katılırlar. Çocuklar piyes, monolog, rond, dans, koro, şiir okuma etkinliklerinde bulunurlar; kelebek, zeybek, Azeri dansları yaparlar; hepsine oyuncaklar dağıtılır.

İstanbul'da da Taksim Anıtı çevresinde toplanan çocuklar, bindikleri otomobillerle uzun bir konvoy oluşturarak, Bahriye bandosunun eşliğinde uzun bir gösteri turu yaparlar. Tepebaşı Tiyatrosu'nda ve bahçesinde ise çocuk tiyatrosu ve ço-

ment of the Turkish Republic on 29 October 1923, was declared in 1925, National Sovereignty Day was the country's only national holiday. Several years later, two more national holidays were instituted: Youth and Sports Day on 19 May, and Victory Day on 30 August.

In 1929, the Society for the Protection of Children initiated a children's festival to be held on National Sovereignty Day. Its aim was to bring happiness to all children, but above all orphans, on one day of the year at least. Those first celebrations were called Children's Week and lasted from 23 to 29 April, the first day being proclaimed the

Children's Bayram. Local branches of the Society for the Protection of Children in every province organised festivities to celebrate the occasion, and in Ankara hundreds of children boarded decorated cars and buses in front of the Parliament Building, and singing songs and marches, drove through the streets of the capital. The same day a children's ball and tea party was held at Ankara Palas Hotel in the city. This event was attended by parliamentary speaker Kazım Özalp, prime minister İsmet İnönü, and several government ministers with their wives and chil-

Sonraki yıllarda "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" olan bayram, Cumhuriyet yönetiminin çocuklara verdiği değerin anlamlı bir simgesidir.
In later years this event became known as National Sovereignty and Children's Day, a day of parades and entertainments.

cuk eğlenceleri sergilenir. Bayrama katılan çocuklardan Burhanettin'in, Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal'e çektiği telgraf anlamlıdır:

"Biz bütün Türkiye çocukları sonsuz sevinç içinde, Hâkimiyet-i Milliye gününde çocukların da hâkimiyeti kabul edildiği için teşekkür ederiz."

23 Nisan 1929 tarihli gazetelerin manşetleri de "Çocuk Haftası Başlıyor!", "Bugün İki Bayramı Bir Arada Yaşıyoruz!", "Millî Bayram ve Çocuk Bayramı" şeklindedir.

Kuşkusuz, Cumhuriyet yönetiminin çocuklara verdiği değerin anlamlı bir simgesi olan bu yeni bayram, sonraki yıllarda Ulusal Egemenlik Bayramı ile kaynaştı; Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı olarak bütünleşti.

1935'te kabul edilen "Ulusal Bayramlar ve Genel Tatiller Hakkında Kanun"la Hâkimiyeti Milliye ve Çocuk Bayramı birleştirilerek, "Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı" adı altında törensel geleneklerimiz arasında yerini aldı. 1981'deki bir yasa değişikliğiyle de sadece ilkokullarda ve bir de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kutlanması öngörüldü. TBMM'nin 1986'da aldığı bir kararla da 23 Nisan'larda, diğer ülkelerden davet edilecek çocuklarla Türk çocuklarının karşılıp kaynaşmalarını sağlayıcı, ulusal egemenlik kavramının da işlene-

dren. The children performed plays and dances, recited monologues and poetry, and a children's choir sang. Toys were presented to all the children.

In Istanbul children gathered around the monument in Taksim Square and drove around the city in a procession of cars accompanied by the Naval Band. Plays were performed for the children at Tepebaşı Theatre and other entertainments were laid on in the grounds.

One of the children who attended this event, Burhanettin, later sent a telegram to President Gazi Mustafa Kemal (Atatürk):

'All of we children of Turkey are overjoyed that on National Sovereignty Day the sovereignty of children too has been recognised, and wish to thank you.'

This new holiday was symbolic of the importance attached to children by the Republic, and in 1935 National Sovereignty Day was officially renamed National Sovereignty and Children's Day. In 1986 the holiday was given an international dimension, when groups of children from other countries around the world were invited to join in the cele-

Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Türk toplumunun uygar dünyaya en anlamlı seslenişidir. Her yıl Türk ve dünya çocukları 23 Nisan bayramını elele kutlarlar.
National Sovereignty and Children's Day is an opportunity for children of different nationalities to forge friendships and enjoy themselves together in a spirit of understanding.

ceği uluslararası boyutlu şenlikler, çocuk yarışmaları düzenlenmesi, bu organizasyonların Kültür Bakanlığı tarafından yapılması benimsendi; bu kapsamda ilk uluslararası çocuk şenliği de, o yıl Samsun'da gerçekleştirildi.

Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı, Türkiye Cumhuriyeti'nin ve Türk toplumunun uygar dünyaya en anlamlı seslenişidir. Bir dönemin Millî Eğitim Bakanı (1938-1946) merhum Hasan Ali Yücel, "Sizin İçin" adlı yapıtındaki "23 Nisan" şiirinde çocuklara şu dizelerle sesleniyor:

"(...) Yurdu koruyan / Yarını kuran / Sen ol çocuğum. / Küçüksün bugün / Yarın büyürsün / Her işte üstün / Sen ol çocuğum. / Çalışıp öğren / Her şeyi bilen / Yurduna güven / Sen ol çocuğum!" •

* Necdet Sakaoğlu, yazar.

brations and competitions for the first time, with the object of encouraging friendship and understanding between children of all nations. The first international children's festival was held that year in Samsun on the Black Sea coast.

National Sovereignty and Children's Day is the Turkish Republic and Turkish people's most significant contribution to world amity. A poem by Hasan Ali Yücel, who served as minister of education between 1938 and 1946 summed up the meaning of this day in a poem entitled '23 April':

'... May you, my child / Protect your country / Forge the future. / You are small today / But will grow tomorrow / May you, my child / Excel in everything. / Work and learn / May you, my child / Know everything / Trust in your country.' •

* *Necdet Sakaoğlu is a writer.*

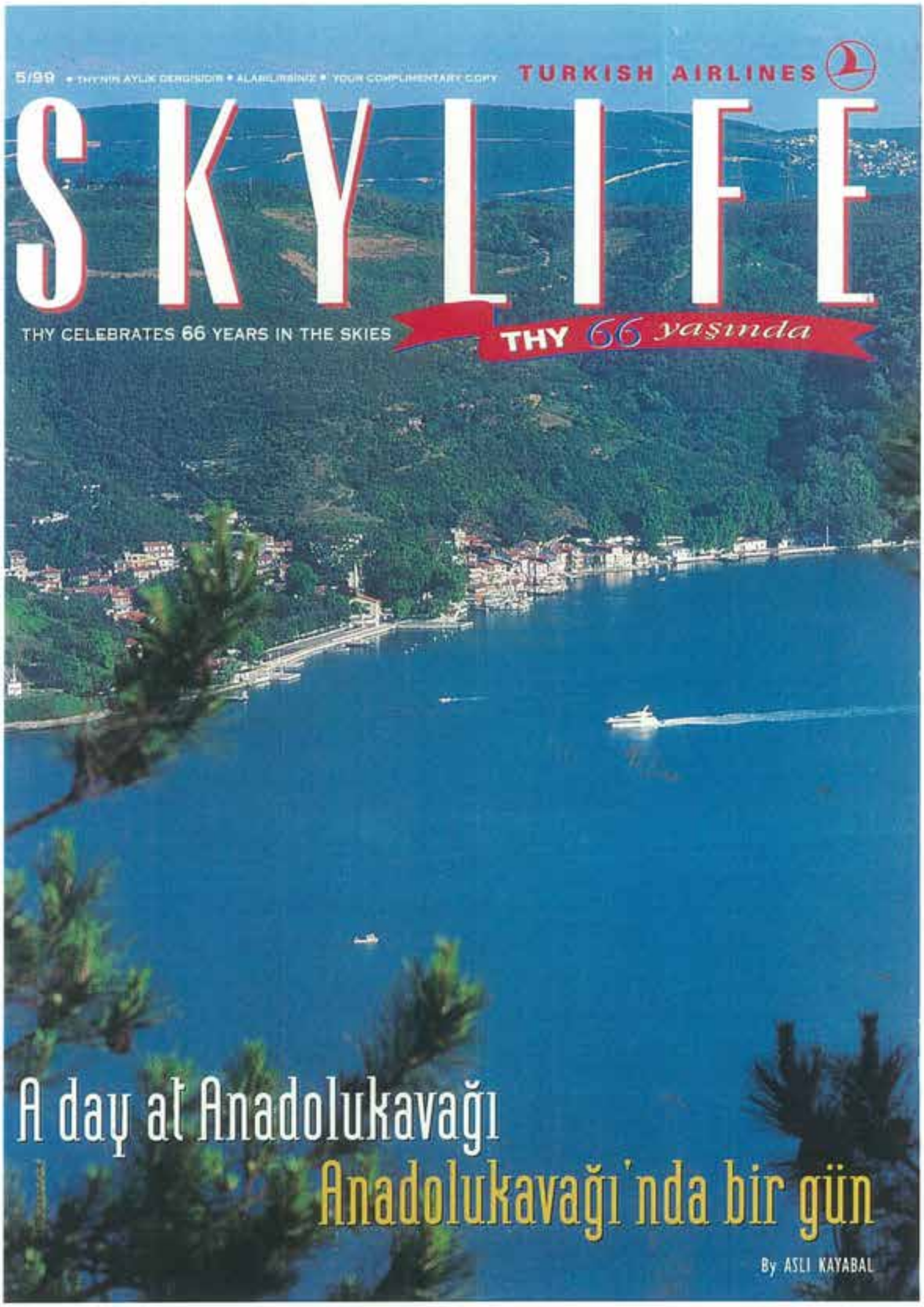
5/99 • THY'NİN AYLIK DERGİSİDİR • ALANLARINIZ • YOUR COMPLIMENTARY COPY
TURKISH AIRLINES
SKYLIFE
THY CELEBRATES 66 YEARS IN THE SKIES
THY 66 yaşında
A day at Anadolukavağı
Anadolukavağı'nda bir gün
By ASLI KAYABAL

Osmanlı minyatürünün son büyük ustası
The last great master of Ottoman miniature

Levnî

By NECDET SAKAOĞLU*

Lale Devri'ne hayatiyet veren mimarlar, nakkaşlar, ozanlar, çiçekçiler arasında üç isim için ölümsüzlükten söz edilebilir: Nedim, Seyyid Vehbi ve Levni. Bu üçlüden ikisi, Vehbi ve Levnî, bir başyapıta, "Surnâme-i Vehbi"ye de ortak imza koymuşlardır. Bu yapıt, Sultan III. Ahmed'in şehzadeleri için Okmeydanı'nda düzenlenen, 13 Eylül 1720'de başlayıp şölenler, gösteriler ve alaylarla, 20 gün süren unutulmaz sünnet düğününü (sûr-ı hümayun) Vehbî'nin dizeleri, Levnî'nin betimlemeleri ile veren bir şaheserdir. Surnâme-i Vehbî olarak adlandırılmış olsa da, yapıtı asıl değerli kılan Levnî'nin minyatürleridir kuşkusuz. Yapıttaki 137 resim, konu-

Sûr-ı Hümayun'da bir efsanenin canlandırılışı. / Reenactment of a legend during the festivities to celebrate the circumcision of the royal princes.

Among all the Ottoman architects, painters, poets and horticulturalists who left their mark on the Tulip Era, the poets Nedim and Seyyid Vehbî and the miniaturist Levnî stand out from all the rest. The spectacular manuscript dating from this era in the early 18th century entitled Surnâme-i Vehbî was written by Seyyid Vehbî and illustrated by Levnî. The book describes the ceremonies and festivities held at Okmeydanı in Istanbul to celebrate the circumcision of the sons of Sultan Ahmed III. These began on 13 September 1720 and continued with processions, displays and feasting for

ları, yorumları, renkleri, desenleri ve tüm ayrıntılarıyla ayrı ayrı birer tablo; dönemin saray çevresine özgü giyim kuşamını, zevk ve eğlence anlayışını yansıtan olağanüstü değerde birer belgedir.

Bu tabloların, ayrıca biri 21 erkek, diğeri 20 kadın figürü içeren iki "Kıyafetname" ile Dimitri Kantemir'in yazdığı Osmanlı Tarihi'ndeki 22 padişah portresinin ustası olan Levni, aynı zamanda müzisyen ve ozandı. III. Ahmed için kasideleri, türlerinin ilk örnekleri sayılan "demişler" ve "uymuş" redifli âşık tarzında destanları vardır.

Minyatürlerinin bir köşesine resmettiği zarif çiçek dalına "renk sever/renk tutkunu" anlamına gelen "Levnî" mahlasını saklayan bu Edirneli ustanın asıl adı Abdülcelil'dir. Çocukluğu ve gençliği bir "renkler diyarı" olan Edirne'de geçmiştir. Yaşamıyla ilgili fazla bir bilgi yoktur. İstanbul'a gelişi, Osmanlı tarihinin korkunç ayaklanmalarından 1703'deki Edirne Vak'asi'ndan sonradır. Bu ihtilalde tahta çıkan III. Ahmed'in (1703-1730) hattat, müzehhip ve şair oluşu, Abdülcelil Çelebi'ye de ömrünün en verimli evresini yaşatmıştır.

III. Ahmed ve şehzadesi (üstte); ava giden genç (solda). / Ahmed III and one of his sons (above); a young huntsman (left).

20 days. Although the book bears the name of its author Vehbî it is Levnî's miniatures for which it is most valued as both work of art and documentary record of its day. Each of the 137 paintings reflect in vivid detail the costume of the Ottoman court, and contemporary entertainments.

Levnî also illustrated two costume albums with miniatures depicting 21 male and 20 female figures, and portraits of the 22 sultans for Dimitri Kantemir's Ottoman History. Levnî was at the same time a musician and poet who wrote qasides for Sultan Ahmed III (1703-1730) and epic ballads in a new form.

Levnî was a pseudonym, meaning 'lover of colour', and represented in place of a signature by a graceful flower in one corner of his miniature paintings. His real name was Abdülcelil and he came from the city of Edirne, the former Ottoman capital where the court often removed for the summer, and where the rebellion of 1703 which brought

Dört sazende Cariye / Four slave girl musicians

Ahmed III to the throne took place. Little is known about his life, but it was after that date that he arrived in Istanbul to spend most of that sultan's reign as an artist in the palace painting studio or Nakkaşhane.

The work of Levnî represents the last golden age of Ottoman miniature painting, and the start of a new period in the fields of art and culture. His work is in striking contrast to that of earlier Turkish miniaturists like Sinan Bey, famous for his portrait of Sultan Mehmed II (1451-1481) smelling a rose, Nigârî (d.1572) who painted portraits of Süleyman the Magnificent, Ottoman admiral Barbaros Hayrettin Paşa and Selim II. Naksî (late 16th-early 17th century) who painted portraits of seyhs and scholars for Şakayık-ı

O, bu otuz yıllık evrenin çoğu zamanlarını Topkapı Sarayı Enderunu Nakkaşhanesi'nde geçirerek nakkaşbaşılığa yükselmiştir.

Osmanlı minyatür sanatına son altın çağını yaşatan Levnî, "Gül Koklayan Fatih" betiminin ustası Sinan Bey'in (15. yüzyıl), 16. yüzyılın ünlü şemail (portre) nakkaşı olarak Kanuni'yi, Barbaros'u, II. Selim'i betimleyen Nigârî'nin (ö. 1572), Sakayık-ı Numaniye'yi şeyhlerin, bilginlerin resimleriyle bezeyen Naksî'nin (16. yüzyıl sonu-17. yüzyıl başı), Şehnâme, Hünernâme, Selimşahnâme ve Şehinşahnâme gibi bir dizi muhteşem yapıta imza koyan Loknan Çelebi'nin (ö. 1601) tarzlarından farklı bir biçimde, "Osmanlı Rönesansı" sayılan Lale Devri'nin sanatsal ve kültürel açılımıyla uyumlu yeni bir anlayışı; bir yönüyle de minyatürden Osmanlı resmine geçişin ilk merhalesini temsil etmiştir.

Levnî'yi diğer büyük nakkaşlar arasında asıl öne çıkartan yapıtları ise, minyatür/resim sentezi denebilecek üsluptaki portre ve kompozisyonlarıdır. Özellikle kompozisyonlarında yüzeyin tüm noktalarını önemseyişi, derinlik

Testi taşıyan kız / Girl carrying a jar

kavramına ve serbest hareketli zenginliğe ağırlık verişi, incelik ve kıvraklığı, iri-olgun Türk tipleriyle yorumlaması, bir minyatürcü olarak ilk kez yüz ifadesini öne çıkartması, renk seçimindeki olağanüstü başarısı, ışık, gölge ve renk değerlerini dengeleyişi, uçuşan kuşlara, gölge salmış ağaçlara yer verişi; canlı pozları figüratif kalabalıkları iç içe istifleyişi, minyatürleri yazı arasında değil, sayfa bütününe işleyişi ve bütün bu özgünlükleri Osmanlı minyatürünü yozlaştırmaksızın başarması, Levnî'yi minyatürcülüğün

Nımanîye, or Lokman Çelebi (d.1601), who illustrated many outstanding manuscripts like the Şehnâme, the Hünernâme, the Selimşahnâme and the Şehinşahnâme. Marked western influence can be seen in the move from traditional stylisation to increased realism. There is a new sense of depth and freedom of movement in Levnî's paintings, and for the first time he lends facial expression to his figures. The love of colour expressed in his own pseudonym can clearly be seen in the way he

Okmeydanı'na kurulan üç katlı seyir köşkü (en üstte); III. Ahmed, şehzadeleri ve Damat İbrahim Paşa oyunları izliyorlar (üstte solda); Sûr-ı Hümayun gösterileri (üstte sağda). / Three storey loggia for watching the entertainments at Okmeydanı (top); Ahmed III, his sons, and Grand Vezir İbrahim Paşa watching dancers (above left); displays to celebrate the royal circumcision (above right).

Çubuk içen genç / A young man with a pipe

son büyük ustası kılan nedenlerdir.
Levni'nin albümlerindeki "Genç Kadın", "Gül Koklayan Kadın", "Genç Erkek" portreleri, "At Üstünde Sultan Osman II", "Bostancı", "İçoğlanı", "Peyk" tipleri ya da "Oyun Giysili Çengi" vb. betimlemelerin yansıttığı gerçekçilik, romantizm ve derinlik, bunların birer resim ya da minyatür sayılmaları konusunda eleştirmenleri şaşırtacak kadar ustalıklı çalışmalardır. "Dört Sazende Cariye"deki canlılık ve neşe, neredeyse icra edilen müziği hissettirecek kadar başarılı, müthiş hareketliliğine karşılık oyuncunun yüzündeki sanata değer verme ifadesi ise aynı oranda mükemmeldir. •

* Necdet Sakaoğlu, yazar.

balances and combines colours in his work. There is a strong sense of light and shade, and his figures are animated. His miniatures are full page plates instead of being fitted between the writing. Although he introduced so much that was original and in many ways a departure from tradition, his paintings remained a celebration of what could be achieved within the context of miniature art in its last great phase.
His realism, romanticism and depth can be seen to spectacular effect in, for example, his Young Woman, Woman Smelling a Rose, Young Man, Sultan Osman II on Horseback, the Bostancı, the Page, the Peyk Soldier, and Çengi Dancer. In his Four Slave Girl Musicians there is such a liveliness and sense of joy that we can almost hear the music they are playing. •

* *Necdet Sakaoğlu is a researcher and writer.*

"Dokuz kat" mehterhane / Ottoman janissary band, the famous mehterhane

Gül koklayan kadın / Woman smelling a rose

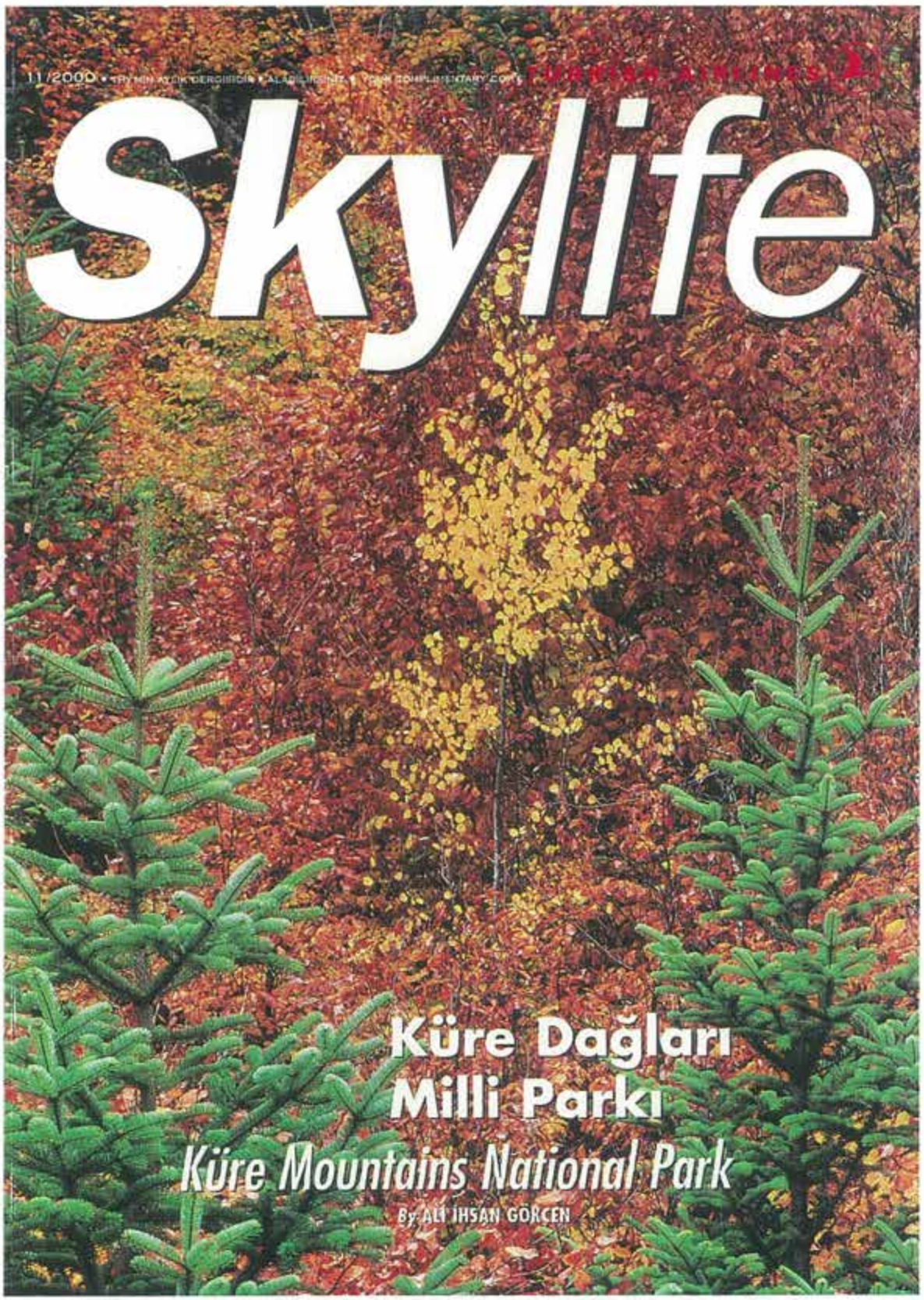
11/2000
Skylife
Küre Dağları
Milli Parkı
Küre Mountains National Park
By ALI IHSAN GÖRGEN

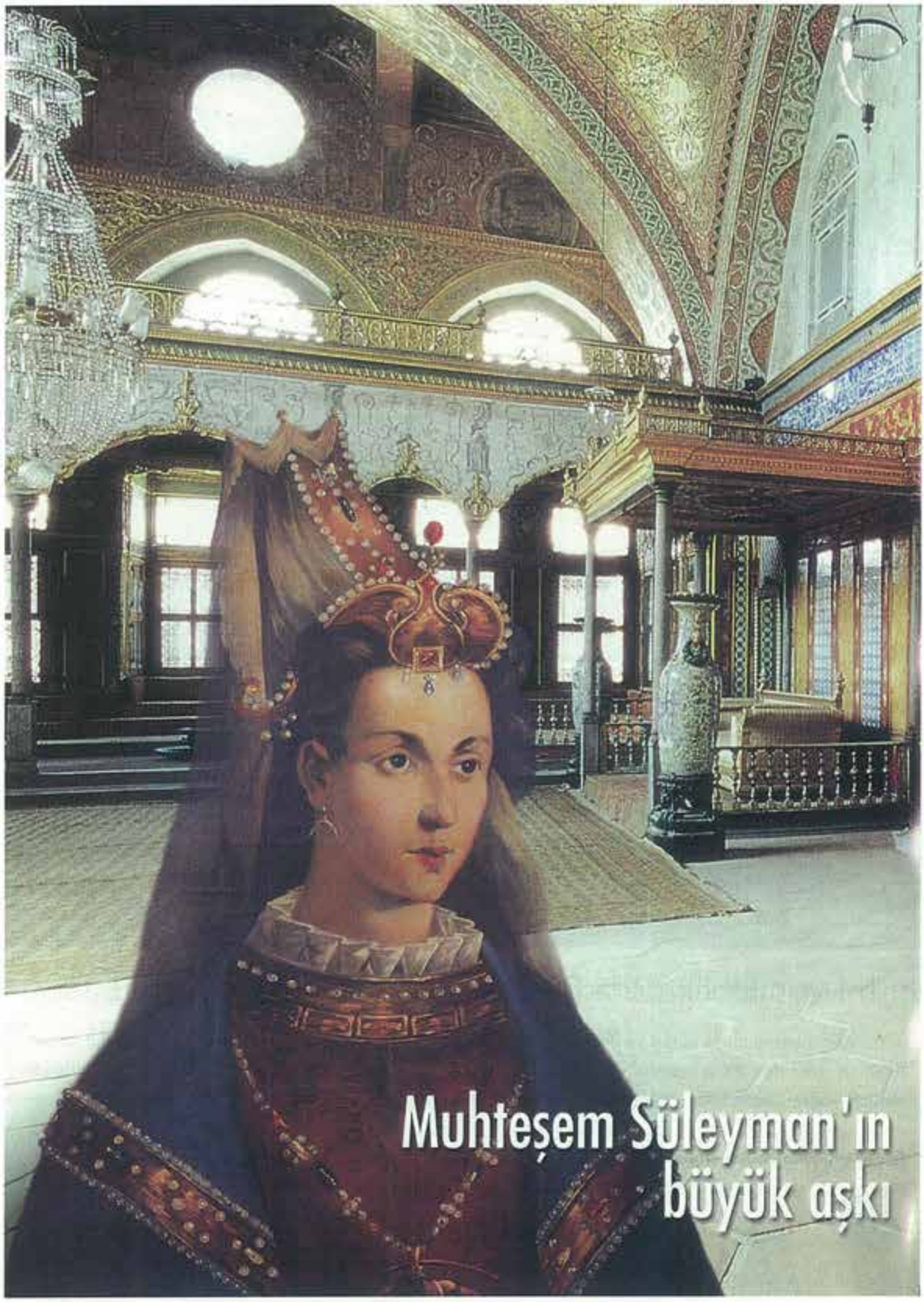
Muhteşem Süleyman'ın
büyük aşkı

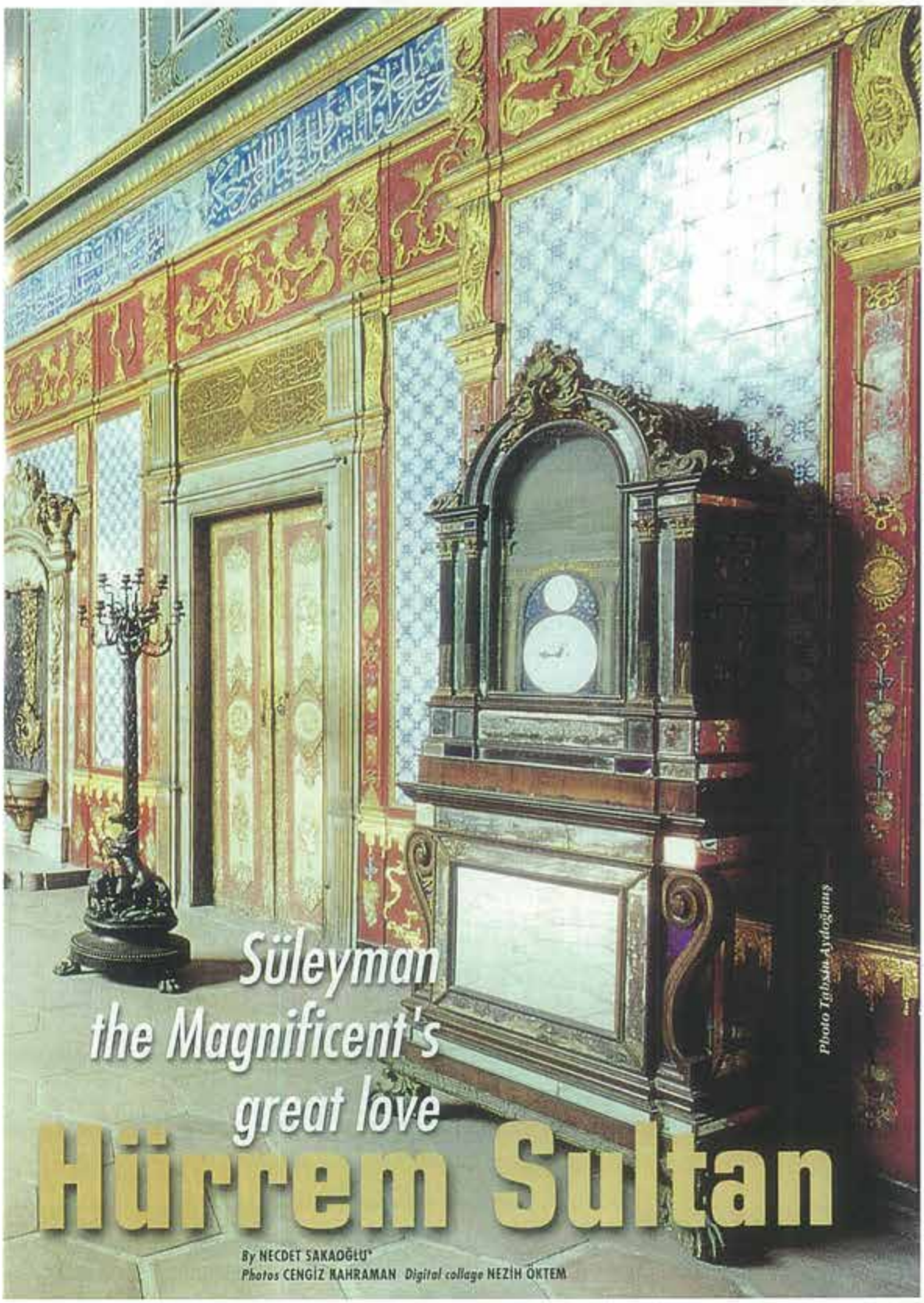

Photo Tahsin Aydoğmuş

Süleyman the Magnificent's great love

Hürrem Sultan

By NECDET SAKAOĞLU*
Photos CENGİZ KAHRAMAN Digital collage NEZİH ÖKTEM

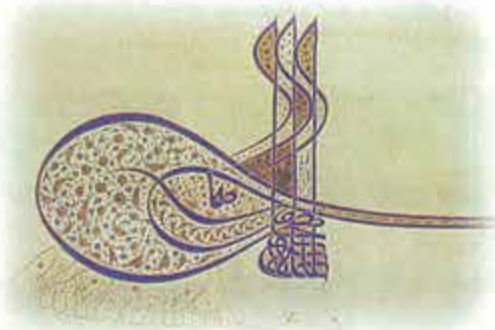

Osmanlı padişah eşlerinin kimlikleri ve yaşantıları başlı başına bir merak konusudur. Beylikten imparatorluğa geçiş sürecindeki "hatun"lar hakkında -Orhan Bey'in eşi Nilüfer Hatun dışında- pek az bilgi var. İmparatorluğun en güçlü döneminde Kanunî Sultan Süleyman'ın (saltanatı: 1520-1566) "Haseki Sultan"ı (kraliçe) olarak ünlenen Hürrem Haseki/Hürrem Şah (1500?-1558) ise renkli ve görkemli yaşamı, eşiyle kırk yıl süren aşkı, Topkapı Sarayı Harem Dairesi'nin kurucusu sayılması, oğullarının taht mücadelesindeki rolü, mektupları, yaptırdığı hayır kurumları, İstanbul'da bir semtin (Haseki) adını taşıması, yazar ve ressamlar için esin kaynağı oluşu bakımından Osmanlı Hanedanı kadınlarının başında yer alır.

Oğlu II. Selim'in hasekisi Nurbânu ve daha sonraki padişahların hasekileri Safiye, Mahpeyker, Hatice Turhan, Emetullah Gülnuş, Saliha, Mihrişah, Nakşıdil, Bezmiâlem ve diğerleri oğullarının hükümdarlığında "Valide Sultan" (ana kraliçe) olarak ünlenmişlerken; o, sayılanların hepsinin üstündeki saygın kişiliğine kocasının sağlığında ulaşmış; Batı'da ve Doğu'da "Muhteşem Süleyman'ın Kraliçesi" olarak tanınmıştır. Hürrem-Kanunî Süleyman çiftinin, onca yıpratıcı soruna ve yaşlanmalarına karşın sevgilerini soğutmamaları; Hürrem'in ölümünden sonra Kanunî'nin yeni bir eş

Kanunî Sultan Süleyman'ın fermanlarındaki müzehhep tuğrası (üstte); Guillaume Rouille'nin 1553'te yaptığı Rossa (Hürrem) gravürü. / The illuminated imperial cipher of Sultan Süleyman the Magnificent (above). Engraving of Rossa (Hürrem Sultan) by Guillaume Rouille executed in 1553.

The wives of the Ottoman sultans, their personalities and their lives, have always been a subject of curiosity. Very little is known about the wives of the early sultans of the 14th and 15th centuries, apart from Orhan Bey's wife Nilüfer Hatun. In comparison, the wife of Süleyman the Magnificent (reigned 1520-1566), Hürrem Sultan (1500?-1558) became a celebrated figure who was written about and portrayed by many writers and painters. Alternatively known as Haseki Sultan (a title equivalent to 'queen'), Hürrem Haseki or Hürrem Şah, and by Europeans as Roxelana, she lived an eventful and colourful life. Süleyman was passionately in love with Hürrem until her death after forty years of marriage. She is regarded as the founder of the Harem at Topkapı Palace, and played a prominent role in the power struggles of the time between her sons. Her letters, still preserved in the palace archives, are of considerable interest. She founded many charitable institutions, and the district of Haseki in Istanbul was named after her.

Other renowned royal wives of the Ottoman dynasty attained a position of power only after their husband's deaths as the mother of the reigning sultan. Most noted of these are Nurbânu the favourite of Hürrem's son Selim II, Safiye, Mahpeyker, Hatice Turhan, Emetullah Gülnuş, Saliha, Mihrişah, Nakşıdil, and Bezmiâlem. Only Hürrem

Aşklarını kırk yıl soldurmayan Hürrem ile Süleyman'ın Avrupalı ressamların fırçalarından gençlikleri. / Portraits by European artists of the young Hürrem and Süleyman, whose love lasted for forty years.

seçmeyerek, son yıllarını dul padişah olarak geçirmesi de dikkate değer.

1520'li tarihlerde geldiği Osmanlı Sarayı Haremi'nde, bakışlarındaki manidar pırıltıya, güzel yüzünden eksilmeyen zeki gülümseyişe uygun olarak "Hürrem" (şen ve mutlu) adı verilen Slav ya da Leh asıllı Roxelana'nın, Kırım Tatarlarınca Dinyester boylarında tutsak edilmesinden önceki yaşamı söylencelere dayanır. Buna karşılık, haseki sultanlığı konusunda pek çok bilgi ve belge vardır. Hürrem, 1521-1525 arasında birer yıl arayla Mehmed'i, Mihrimah'ı, Abdullah'ı, Selim'i (II.), Bayezid'i, 1531'de de Cihangir'i doğurarak, aşkını bu gönül meyveleriyle de kanıtlamıştır.

Hürrem'in haremdeki rakibeleri Mahıdevran ile Gülbahar'ı, bazen ustaca, gerektiğinde hırçın çıkışlarıyla hatta, Venedik Balyosu Pietro Brangadino'nun yazdığına göre saç saça, baş başa kavgalar ederek Kanunî'nin sevgisinden yoksun bıraktığı; bununla da yetinmediği saptanır. Zira, Kanunî'nin biricik sevgilisi, beş şehzadenin annesi olsa da din ve harem kurallarına göre cariye konumunda kalmayı kabullenmeyerek, özgürlük onu-

Sultan, however, won fame during her husband's lifetime, and she was regarded as the Ottoman queen in both west and east. Süleyman's legendary love of his wife survived many tragic events, and following her death he did not take another wife.

When this pretty young girl entered the Ottoman palace harem in the 1520s, she was given the name Hürrem, meaning happy and frolicsome, because of her smiling face and lively expression. She was of Slavic or Polish origin, and taken into slavery by the Crimean Tatars. Most of what is known about her early life is based on hearsay, whereas her life after her marriage to Süleyman is extremely well documented. Between 1521 and 1525 she bore him five children, Mehmed, her only daughter Mihrimah, Abdullah, Selim (the future Selim II) and Bayezid, and in 1531 bore a fifth son, Cihangir.

She undermined Süleyman's affection for his other favourite concubines, Mahıdevran and Gülbahar, sometimes by subtle tactics and sometimes by outright displays of temper. According to the Venetian

Ali Alkumali

runu kazanmayı ve gerçek anlamda hükümdar eşi olmayı da başarmış; 1530'da sarayda yapılan düğün ve şer'i nikâh işlemiyle Hürrem, resmen "sultan" (kraliçe) ilân edilmiştir. Hürrem Sultan'ı Avrupa'ya tanıtanlardan biri, "Türk Mektupları"nın yazarı Avusturya elçisi Busbecq, bu konuda, "Padişah, Hürrem'i öylesine seviyordu ki, saray ve hanedan kurallarına aykırı davranmayı göze alarak Türk geleneklerine göre nikâh kıydı ve çeyiz yaptırdı," diyor. 1555'te İstanbul'a

bailo Pietro Brangadino she actually came to blows with them. Having dealt with her rivals and won Süleyman's love for herself alone, she refused to remain a mere concubine (by tradition the Ottoman sultans did not legally marry their concubines) and insisted on becoming his legal wife and a freed woman. In 1530 the couple were married, and thus she won the title sultan, normally only held by the daughters of the sultan.

The Austrian ambassador Ghiselin de Busbecq, who served in Turkey from 1555 to 1562, wrote, 'Soleiman had several other children by Roxelana [Hürrem Sultan], to whom he was so much attached that he gave her the position of a legal wife

Kanuni'nin Hürrem'e yazdığı sevgi sözcükleriyle dolu mektuplardan biri (üstte); Hürrem'e ait çevre (üstte sağda); yabancı bir ressamın gözüyle Kanuni törende. / One of the letters full of expressions of love written by Sultan Süleyman to Hürrem Sultan (above). A kerchief which belonged to Hürrem (above right). Sultan Süleyman at an audience ceremony depicted by a foreign artist.

gelen Hans Dernschwam'ın Seyahat Günlüğü'nde yazdığına göreyse: "Süleyman, ailesi bilinmeyen ve Rus olduğu sanılan bu kızı diğerlerinden daha çok sevmiş. Hürrem ise, kendisine büsbütün bağladığı padişahtan özgürlük belgesini aldığı gibi, nikâhlı eş olmayı ve onunla aynı sarayda kalmayı da başarmış. Sultan Süleyman kadar karısının sözünden çıkmayan padişah yokmuş. O ne isterse Süleyman hemen yerine getiriyormuş." Hürrem'in, Süleyman'a daha yakın olmak için Eski Saray'daki harem dairesini, Topkapı'ya taşıttırdığını bu bilgi doğrulamaktadır. Kimileri, büyü yaptırdığını sansalar da Hürrem, hedeflerine zekâsı, ihtirası ve sevgisiyle ulaşmıştır.

Süleyman'la Hürrem aşklarını şiirlere, mektuplara dökmüşlerdir. Süleyman, sevgili hasekisinin nazlanışı için: "Ağlayup zârilik ile eylesem yüz bin niyaz / Yâr nâzın arttırır bin türlü istiğna (nazlanma) ile"; Hürrem, Kanuni'ye: "Benim Devletlim, benim Sultanım. Bir buçuk ay oldu ki Sultanım tarafından bir haber belirmedi. (...) Bir gün rahatlık yüzü görmeyip gece sabaha dek, sabahtan geceye dek bir düziye ağlayıp, kendi hayatımdan el yuyup, cihan gözümde dar olup ne edip ne eyleyeceğimi bilmedim! Ağlayıp nâlân ve giryân gözüm kapıları gözler," veya "Yüzümü yere koyup ayağınızı öpdükten sonra benim Devletlim, güneşim, saadetimin sermayesi sultanım!.. Aşkın ile Mecnun'dan beter şeydayım!"

En üstte, Kanuni'yi ileri yaşlarda gösteren minyatür (Suphatü'l Ahbar'dan); üstte, Hürrem'i "Sultan" (Kraliçe) giysisiyle gösteren ünlü portresi (Topkapı Sarayı Müzesi). / A miniature from Suphatü'l Ahbar showing Süleyman in his old age (top). A famous portrait of Hürrem Sultan in ceremonial dress in the Topkapı Palace Museum collection (above).

and bestowed a dowry upon her, an act which is the surest pledge of a legal marriage among the Turks. In doing this he violated the custom of the Sultans who had preceded him.'

Hans Dernschwam, who also came to Istanbul in 1555 recorded in his memoirs: 'Soleiman loved this girl of unknown family, thought to be of Russian extraction, above all the rest. Roxelana won his such complete devotion that she was granted emancipation from slavery, became his wedded wife, and lived together with him in the same palace. No sultan before was ever so obedient to his wife as Soleiman. Whatever she desired he immediately fulfilled.' Hürrem had the Imperial Harem, which had previously been located at the Old Palace in Bayezid, moved to Topkapı Palace, to be closer to Süleyman. The power she wielded over him was such that some believed she had cast a spell over him. In fact, however, she achieved her goals by her intelligence, ambition and love.

Süleyman and Hürrem declared their passion in poems and letters. A single verse must suffice as an example from one of Süleyman's many poems to her: 'My very own queen, my everything, my beloved, my bright moon / My intimate companion, my one and all, sovereign of all beauties, my sultan'. And in one of her letters to Süleyman, Hürrem wrote, 'My Lord, my Sultan. For one and

Fransız ressam Flandin'in, Süleymaniye Camii ve Kanunî-Hürrem türbelerini betimlemesi (üstte); Surname-i Hümayun'da, Kanunî'ye Süleymaniye Camii'nin maketinin gösterilmesi (sağda); Hürrem Sultan'ın ressamı bilinmeyen yağlıboya bir portresi (altta). / Süleymaniye Mosque and the tombs of Hürrem and Süleyman by the French painter Flandin (above). A miniature from Surname-i Hümayun depicting a model of Süleymaniye Mosque being presented to Sultan Süleyman (right). A portrait in oil of Hürrem Sultan by an unknown artist (below).

gibi sevgi dolu mektuplar yazmıştır.

İstanbul'a gelen elçiler, "Kraliçe" konumundaki Hürrem'e de çok değerli hediyeler getirmişler; o da kimi kraliçelerle ve İran Şahı Tahmasb'ın kızkardeşiyle mektuplaşmış; Osmanlı Devleti'ne sığınan İran Prensi Elkas Mirza'ya, kendi eliyle ipek gömlek, sırma işlemeli yelek dikerek ana sevecenliği göstermiştir. Hürrem Sultan'ın, değişik formdaki hotozu, yaşmağı, takıları ve özgün biçimli giysileriyle döneminin saray modasına öncülük ettiği ve saray terzilerini yönlendirdiği ileri sürülür. Jacopo Tintoretto'nun uzun kollu, devrik yakalı giysili olarak hotozlu ve yaşmaklı; Melchior Lorichs'in, elinde gül, başında murassa hotoz, kulaklarında armudiye küpeler, örgülü saçlı, biraz tombulca betimledikleri portreleriyle Topkapı Sarayı'ndaki ince uzun çehreli, iri siyah gözlü, küçük ağızlı, inciler ve taşlarla bezeli hotozlu yaşmaklı, kulağında hilâli küpe olan tablosu, Hürrem'in kişiliğini, güzelliğini, giyim kuşam konusundaki titizliğini apaçık yansı-

a half months I have received no news from my Sultan... I have not had a single day of comfort without sight of your face. All night till morn and all day from morn till night I weep. I am weary of my life, the world has shrunk in my eyes, I know not what to do. Weeping tears of desolation I seek your coming.' And in another letter she writes, 'My Lord, my sun, my sultan, source of my happiness, I sink to the ground and kiss your foot. I am more madly in love than Mecnun.'

Foreign envoys to Istanbul brought Hürrem Sultan precious gifts. She, meanwhile, corresponded with several queens, and with the sisters of Shah Tahmasb of Persia. When the Persian prince Elkas Mirza took refuge at the Ottoman court, she treated him with all the affection of a mother, and herself made him a silk shirt and gold embroidered robe.

It is claimed that Hürrem Sultan set the fashion for women of the day with her unusual headdress, yashmak, clothing and jew-

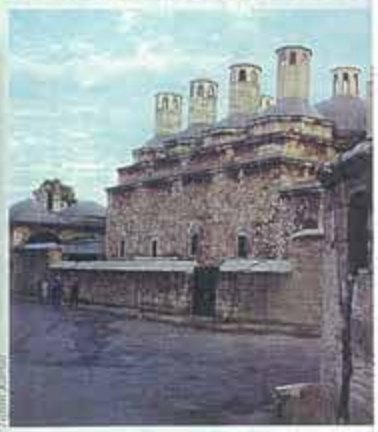

Mimar Sinan'ın eseri olan Hürrem Sultan Türbesi (üstte solda); Hürrem'i çok sade bir koyafetle gösteren bir tablo (ortada); Aksaray'daki Haseki Hürrem Külliyesi'nden bir görünüm (üstte sağda). / Hürrem Sultan's tomb was designed by Mimar Sinan (above left). A portrait of Hürrem Sultan plainly dressed (centre). View of the Haseki Hürrem Mosque complex in Aksaray (above right).

tır. Bu tablodaki murassa işlemeli hotoz, hilâlî küpe ve elindeki gül ise kraliçeliğinin simgeleridir.

Veziriazam İbrahim Paşa'nın ve Mahidevran'ın oğlu büyük şehzade Mustafa'nın boğdurulmalarında, kızı Mihrimah'ın eşi Rüstem Paşa'nın veziriazamlığa getirilmesinde rol oynayan ve oğullarından Bayezid'i taht adayı yapma uğraşı veren Hürrem, iki oğlunun, Mehmed'le Cihangir'in genç yaşlarda ölümleriyle onulmaz acılar yaşamış; son yıllarını ise hastalıklarla geçirmiştir.

Ahyolu, Aydos ve Pınarhisar mülklerinden edindiği büyük servetle İstanbul Aksaray'da Haseki Külliyesi'ni, Ayasofya'da Haseki Hamamı'nı, Edirne ve İstanbul'da su yolları, Bulgaristan'da Cisrimustafapaşa Kervansarayı'nı yaptıran, Mekke ve Medine yoksulları için vakıf kuran Hürrem Sultan'ın yaşamı, kadın kimliği ve onuru açısından ayrıca incelenmeye değer. Kimi tarihçilerin sayı olan Osmanlı'da "Kadınlar saltanatını Hürrem başlatmıştır" yargısının da irdelenmesi gerekir. •

* Necdet Sakaoğlu, yazar.

ellery. A portrait of her by Jacopo Tintoretto depicts her in a long sleeved kaftan with a turned back collar, a hotoz (a kind of cap), and yashmak, while Melchior Lorichs shows her as a rather plump woman holding a rose in one hand, with a jewelled hotoz on her head, pear shaped earrings, and braided hair. In Topkapı Palace is another portrait showing a woman with a long, narrow face, large black eyes, and small mouth, wearing a hotoz adorned with pearls and gems, a yashmak, and crescent shaped earrings. All display a woman of character and beauty.

Hürrem Sultan instigated the murders of grand vezir İbrahim Paşa and her stepson Mustafa who was Süleyman's eldest son by Mahidevran. She intrigued to have her son Bayezid chosen as crown prince. She experienced tragedy with the premature deaths of two of her sons, Mehmed and Cihangir, and the latter part of her life was marred by illhealth.

With the huge revenues from her estates in Ahyolu, Aydos and Pınarhisar, she built Haseki Mosque and complex in Aksaray, Istanbul, Haseki Hamam (baths) opposite Hagbia Sophia, water supply lines in Edirne and Istanbul and the Cisrimustafapaşa Kervansaray in Bulgaria, and established foundations for the poor in Mecca and Medina.

This fascinating woman is regarded by some historians as having given rise to the rule of women behind the scenes at the Ottoman court, a claim which deserves serious consideration. •

* *Necdet Sakaoğlu is an author.*

VCD'de 'Cumhuriyetin Tanıkları' belgeseli (1)

popüler tarih

NTV populertarih@ntv.com.tr Haziran 2000 Sayı 1 1.500.000TL

Osmanlının marjinalleri
Çengiler Köçekler Hokkabazlar

İlklerin takımı
GALATASARAY

KRALIN ADAMLARINA NE OLDU?

"All The King's Men"
İNGİLİZ TELEVİZYONCULARIN ÇANAKKALE YALANLARI

ISSN 1302-4177

481

DOSYA İSMET İNÖNÜ

60 Pembe Köşk'ün 48 yılı

Türkiye'de çok az mekan, ülke tarihinin yarım yüzyıllık kaderinin içinde yer almış, bu kaderin bir 'aktörü' olabilmiştir. İşte İsmet Paşa'nın Pembe Köşk'ü de bu mekanlardan biri. İnönü Vakfı'nın çabalarıyla 'sürekli müze' olmaya hazırlanan Pembe Köşk'ü, Yazı İşleri Müdürümüz Lütfü Tınç vakfın başkanı Özden Toker ile birlikte gezdi.

66 İlk kez yayımlanan fotoğraflar, belgeler

İnönü'nün bugüne kadar hiç gün ışığına çıkmamış bazı belgeleri... Dosyamızın bu ikinci bölümü, Sami Önal'ın çabalarıyla oluştu.

90 Spor
Türkiye'de ilk otomobil yarışı ne zaman yapıldı?..
Akgün Tekin

94 Afet
Padişaha özel sismograf!
Vahdettin Engin

100 Ajanda
Sergiler, konserler, konferanslar, tartışmalar: Haziran ayının tarihe ve geçmişe ilişkin etkinlikleri.
Nazlı Irmak

106 Sinema
Tarihin çekiciliği
Gladyatör, Üç Kral ve Aşkın Sırları filmlerinin ortak noktaları var.
Haşmet Topaloğlu

108 Beyazcam
Aydın Erol

110 Halit Kıvanç'la Radyo Günleri

112 Kitap
Dilek İçinsel

115 İnternet
Figen Onur Ertan

116 Gezi
Kapadokya'nın yeniden keşfi
Turizme giden yolu seyahatnameler açtı: 'Kapadokya' kitabından hareketle, 18. yüzyıldan bugüne, gezginlerin gözüyle Niğde, Ürgüp ve tüm Kapadokya.

120 Sahaf
Kansu Şarman

122 Albümlerden
Ünlülerin özel arşivlerinden ilginç anların unutulmaz anıları: Sanatçılar, politikacılar, yazarlar, çizerler.
Okşan Özferendeci

124 Müze
'Klasik' güzeldir
Sabri Artam Vakfı Klasik Otomobil Müzesi'nde bir gezi.
Nuray Mestçi

127 Burç
Osmanlı'da İkizler: Cevza
Metin And

128 Bulmaca
Sedat Yaşayan

130 Ayın fotoğrafı
Kongrede suikast girişimi

popüler tarih

Medya Grubu Başkanı
Nuri M. Çolakoğlu
İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür
E. Naci Başerdem
Yayın Yönetmeni
Adnan Bostancıoğlu
Yazı İşleri Müdürü
Lütfü Tınç
Editörler
Kansu Şarman
Barbaros Devecioğlu
Danışma Kurulu
Erhan Afyoncu, Gökhan Akçura, Fahri Aral, Ümit Bayazoğlu, Yücel Demirel, Ethem Eldem, Alpay Kabacalı, Haydar Kazgan, Ömer Koç, Orhan Koloğlu, Cüneyt Koryürek, İlber Ortaylı, Sami Önal, Necdet Sakaoğlu, Metin Sözen, Eser Tutel, Gültekin Yıldız
Görsel Yönetmen
Süleyman Felamur, Ayhan Koç
Fotoğraflar
Ali Öz, Vural Yazıcıoğlu, Serdar Erbaş
Reklam Müdürü
Aslı Büyüka
Satış Yönetmeni
Filiz Köseoğlu
Reklam
Tel: (0 212) 335 44 30 - 32
Faks: (0 212) 286 03 03
Operasyonel Koordinasyon
Nedim Özkan
Yönetim Merkezi
Eski Büyükdere Caddesi, Uso Center, No 61, Maslak 80660 / İstanbul
Tel: (0 212) 335 48 70 - 71
Faks: (0 212) 335 00 30
Baskı ve renk ayrımı
Stampa
Dağıtım
BBD

Yitik eğlence dünyamızdan çizgiler

Osmanlı marjinalleri: Hokkabazlar...

18. yüzyıla ve daha gerilere gidildiğinde, halkı eğlendirmede asıl yükü, hokkabaz, perendebaz, hünerbaz ve canbazlar taşırdı. Kanat takıp uçtuğu rivayet edilen Hezarfen Ahmet ve roket denemesi yapan Lagari Hasan da birer canbaz-hünerbaz idiler.

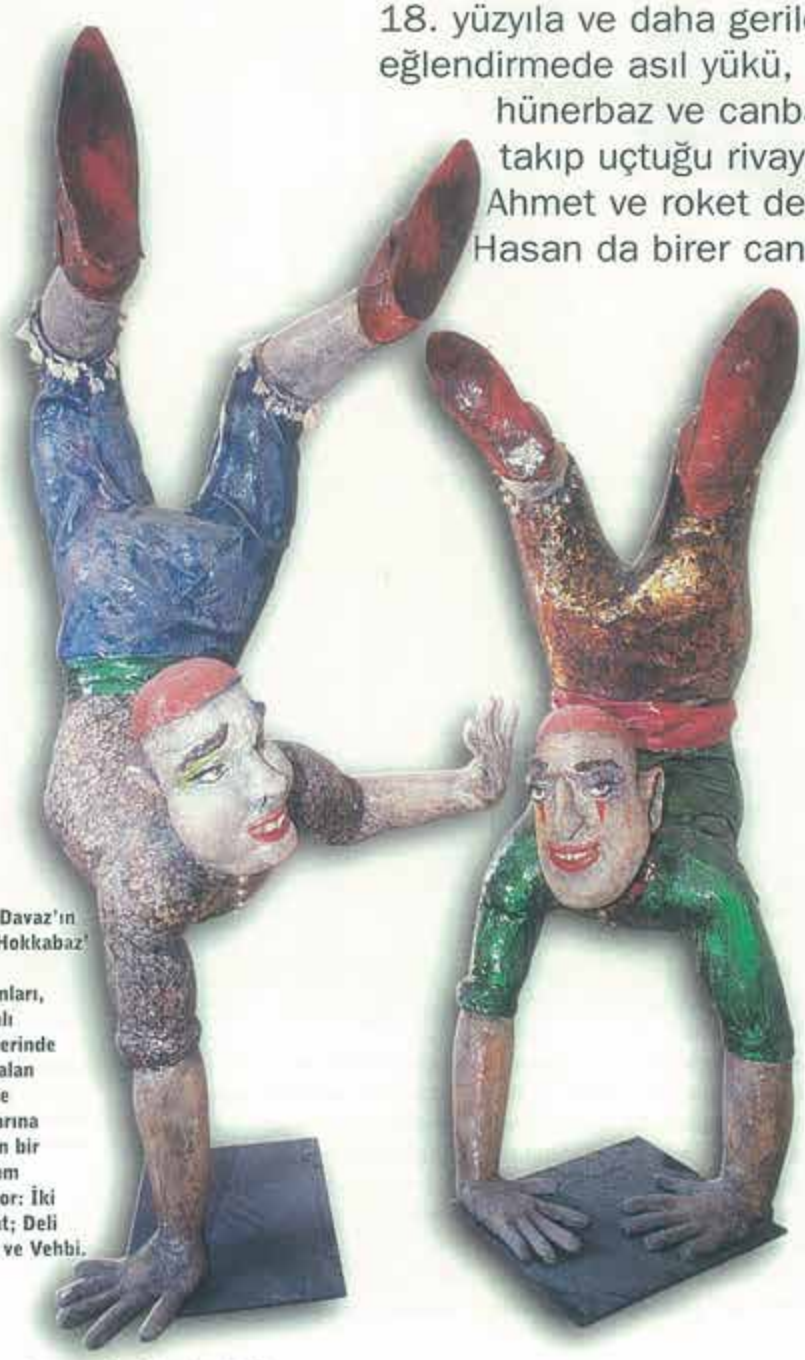

Şekip Davaz'ın 'Kırk Hokkabaz' sergi tasarımları, Osmanlı şenliklerinde görev alan eğlence insanlarına modern bir yaklaşım getiriyor: İki akrobat; Deli Seyyit ve Vehbi.

NECDET SAKAOĞLU

Dünkü İstanbul'da, yüzlere gülücükler serpiştiren, sözleri ve davranışlarıyla herkesi kahkahaya boğan veya hem güldüren hem düşündüren yarı filozof yarı meczup tipler, muzipler, mukallitler varmış. Bu karakterleri 'rol icabı' geçim yolu seçenleri ise tarih bize meddah, hayalci, ortaoyuncu, maskara, canbaz... olarak tanıtıyor. Bu oyuncuların sahneleri de çınar altlarından han avlularına, iskele ve çeşme meydanlarından selâtin meyhanelere, mesirelerden saray sofalarına kadar bütün açıklıklar, ferah mekânlarmış.

Yabancı gözlemci ve yorumculara bakılırsa biz Türkler 'kalın çizgili' güldürülerden hoşlanırmışız. Şimdilerde öyle olabilir, ama mizah dünyasında Tıflı Çelebi, İncili Çavuş, Bekri Mustafa, Çıplak Mustafa, Oturaklı Salih, Torbalı Hüseyin, Acem Rıza, Arap İsmail, Eğrikılıç Memiş Paşa, Deli Hidayet, Pazarola Hasan Bey gibi portreler bulu-

453

nan dünkü toplum için bu bir iftiradır. Çünkü güldürü tarihimizin 16. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıla uzayan 400 yıllık sürecinde, çiçek bahçeleri kadar renkli sergilemeler ve tipler, hünerler ve eğlenceler karşımıza çıkıyor. 1582 şenliğindeki hünerbazlıkları yansıtan minyatürler elimizde kanıt. Canbazlar ip üzerinde yürürken burunlarının ucuna diktikleri sopada çanak çevirmişler; At Meydanı'nda dikilitaşlara tırmanmışlar; maskaralar, soytarılar, hokkabazlar olmadık numaralar yapmışlar.

Bin türlü esprinin, ironinin işlendiği Karagöz ve Hacivat oyunları (Osmanlıcası: Zıll-i hayal, muhabbet / ibret perdesi) ise alaturka eğlencelerimizin en yaygını olarak biliniyor. Bir mendil ve bir değnekle ademoğlunun her türlüsünü canlandıran meddahlarımız ve ortaoyuncularımız da ikinci sıradadır.

Halk, her üç teknikten de gülerek ve ibret alarak iki türlü yararlanıyormuş. Herkes, Karagözcünün, meddahın veya ortaoyuncunun dilinden, esprilerinden, hareketlerinden kendince yorumlar çıkartır; hikmetler, ibretler yakalar; hatta gülerken ağlama çelişkisine düşenler bile olurmuş.

ASIL YÜK HOKKABAZDA

Hayali, meddah, ortaoyuncu tiplerinin aslında birer hokkabaz olduğunu hatırlatalım: Hayal perdesinin arkasına geçince 'hayali', iskemleye oturup, mendilini omuzuna atınca 'meddah', ortaya çıkıp karşısına pişekârını alınca 'ortaoyuncu' oluveren hokkabazlar...

18. yüzyıla ve daha gerilere gidildiğinde halkı eğlendirmede asıl yükü, hokkabaz, perendebaz, hünerbaz ve canbazların (bunların ünlü üstadlarına 'pehlivan' denilirmiş) omuzladıkları saptanıyor.

Bu gerçek, minyatürlere, gravürlere çokça yansımıştır. Evliya Çelebi'nin kanat takıp uçuşunu anlattığı Hezarfen Ahmet ve roket denemesi yapan Lagari Hasan da kuşkusuz birer canbaz-hünerbaz idiler.

17. yüzyıl ortalarında İstanbul'a gelen Fransız gezgin Jean de Thevenot, o dönemde kuklacılığın da yaygın bir eğlenme öğesi olduğunu ve bunun evlerdeki basit tekniğini anlatır. Türk kuklacıları Fransız meslektaşlarından daha becerikli ve başarılı gören gezgin, oyun konularının çok müstehcen olduğunu, kaba ve hayasızca sözlerin uluorta söylendiğini vurgular. Bir mühtedinin (müslüman olmuş) evin-

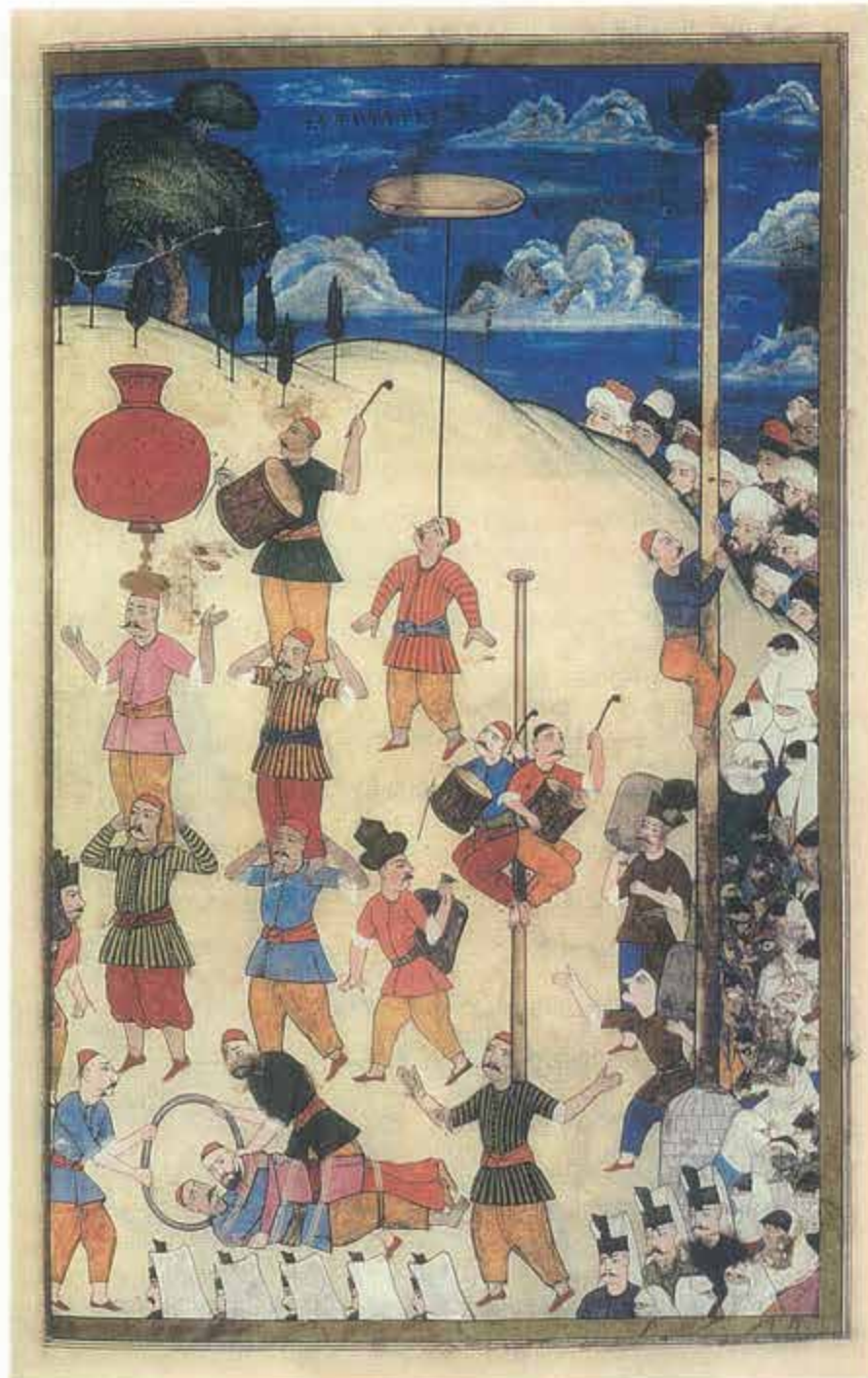

Levni'nin, Surname-i Vehbi'deki hokkabazları...

de izlediği Karagöz oyununu, Girit Serdarı Hüseyin Paşa'nın hanımının da kapı aralığından ve bir perdenin arkasından üç saat boyunca seyrettiğini, fasıllardaki edepsizliklerden hiç de rahatsız olmadığını ekler.

1720'de Sultan III. Ahmed'in (1703-1730) şehzadelerinin sünnet şenliklerindeki hokkabaz, sihirbaz ve canbaz hünerlerini, son büyük Osmanlı musavviri (ressam) Levni'nin minyatürlerinde görmekteyiz. Ama unutmamalı ki hokkabazlık ve canbazlık, hayal oyunu gibi gündelik yaşamın bir gösteri öğesi değil; kent ölçeğindeki şenliklerin zenginliğiydi.

İÇOĞLAN DÖĞÜŞÜ

Osmanlı sarayının mahrem dünyasındaki eğlenceler konusunda ise kaynaklarımız fazla bir şey söylemiyor. Yabancılarsa duyduklarına ve dinlediklerine dayanarak ilginç söylenceler aktarmışlar; tablolar, gravürler yaratmışlardır. 'Deli' bilinen I. Mustafa'nın (iki saltanatı: 1617-1618, 1622-1623) köşk pencerelerinde oturup aşağıda ortaoyunu icra ettirdiği, İç Hazine'deki değerli mücevherleri oyunculara vermeye kalkıştığı; IV. Murad'ın (1623-1640) içoğlanlarını, Roma imparatorlarının gladyatörlere reva gördüğü acımasızlıkları hatırlatır biçimde döğüştürdüğü veya ayyaş takımıyla Kandilli bahçelerinde içip eğlendiği; kardeşi Sultan İbrahim'in (1640-1648) dışarıdan oyuncu kolları getirtip 'sofa âlemleri' veya haremdeki cariyelerle erotik sahneleri ağır basan eğlenceler düzenlediği; oğlu IV.Mehmed'in (1648-1687) av partileriyle vakit geçirdiği biliniyor.

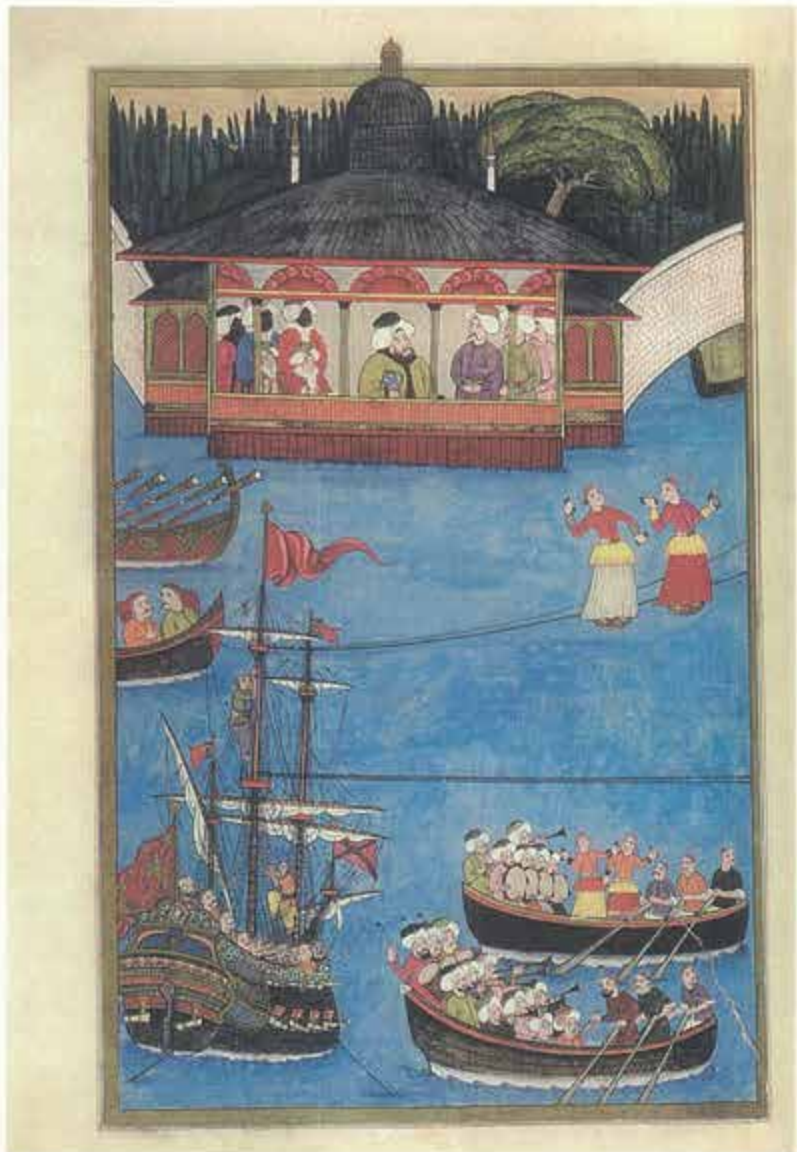

Girardet'nin bir 'Çengi'si (üstte) ve yine Girardet'nin bir 'Köçek'i (sağ sayfada). Köçekler, çengiler, sazendeler, hanendeler, maskaralar ve diğerleri, Kağıthane safalarında hep tam kadro olurlardı.

SAD'ABAD ALEMLERİ

Lâle Devri'nin saray ve yüksek zümre eğlenceleri, Sad'abad ve çerağan âlemleri, helva sohbetleriyle, gerçi düzeyli ve sanatsal içerikli gözüküyorsa da tarihçi Şemdanizade'ye göre, "Mirasyedi meşrep, gece ve gündüz zevk ve sürur icad edip halkı aldatacak şeyler lazımdır deyü bayramlarda meydanlara dönmedolaplar, beşikler, atlıkarıncalar, salıncaklar kurdurup erkeklerle kadınları karışık salıncağa bindiren, hubbaz yiğitlere kadınları kucaklattıran, hoş-sada şarkılar söylettiren"; dahası Zülali Hasan Efendi'nin fingirdek hanımının göğsüne çil altınlar sokuşturan Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, bu nezahetin tadını kaçırmışa benziyor.

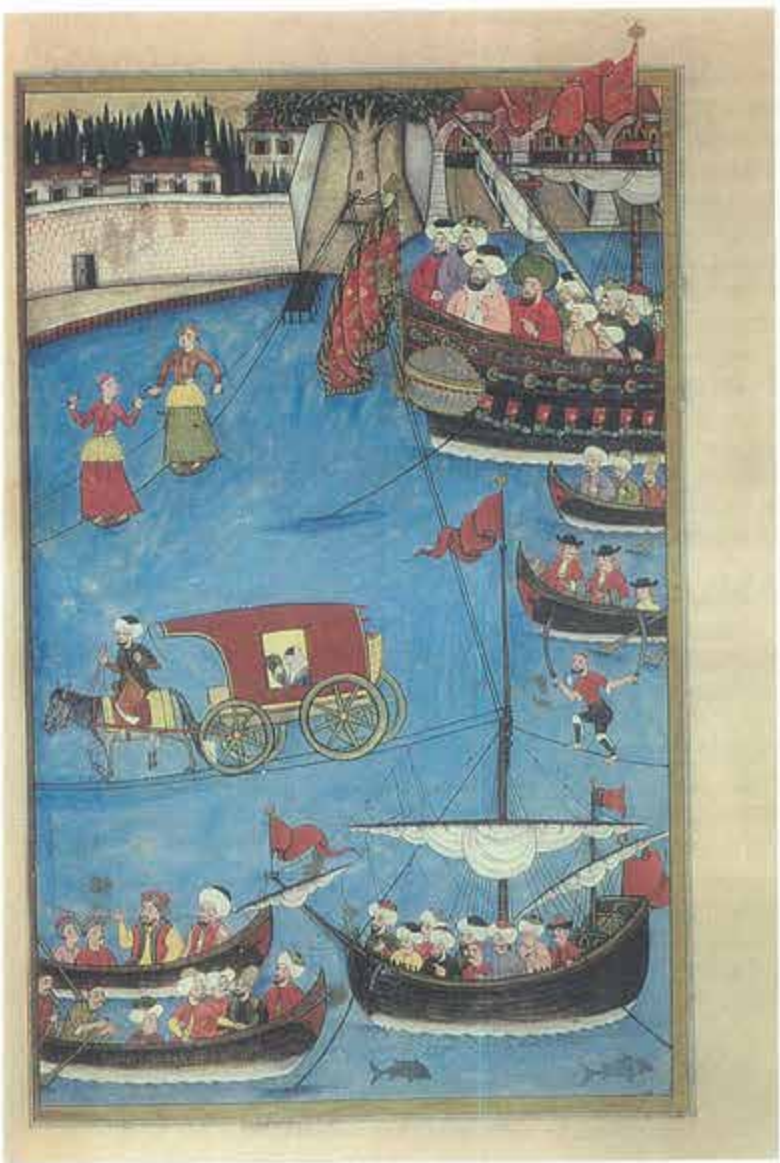

Levni'nin 'Haliç'teki Gösteri' minyatürü... Şair Vehbi'nin III. Ahmed'in dört şehzadesi için 1720'de yapılan sünnet şenliğini anlattığı Surname-i Vehbi'sini resimleyen Levni, minyatürde kullandığı olağanüstü tasvir diliyle, Osmanlı sanatının bir başyapıtını yaratmıştır.

1730'daki Patrona Halil ayaklanması ile tahta çıkan I. Mahmud (1730-1754) yaz gecelerinde cariyelerin harem taşlıklarında ve havuzlarında oynaşmalarını, Boğaziçi'nde 'Serv-i simin' (mehtap) seyrini severmiş. Geceleri Karagöz oynatan, saz fasılları düzenleten, Haremin gizli yollarını kullanarak âşık olduğu cariyelerle buluşan yaşlı I. Abdülhamit'den (1774-1789) sonra tahta geçen III. Selim (1789-1807) ise boş zamanlarında ney çalar, beste yapar, fasıl dinlermiş.

Hemen bütün padişahların çevresinden eksik olmayan, tatlı dilleri, nükteleri ve taklitleri ile hükümdarı güldüren, oyalayan, dinlendiren, yatıştıran 'nedim'ler, 'musahip'ler, 'mukallit'ler, cüceler, maskaralar... üzerine yazılmış bir kitabımız yazık ki yok. Bu eksiklikten dolayı örneğin 'halt-ı kelâm' etmeden, pot kırmadan IV. Murad gibi bir kan dökücünün huzurunda komedyenlik yapabilen Karagözcü Kör Hasan Çelebizade Mehmed'i yeterince tanımaktan yoksunuz. Evliya Çelebi bu zatın, on beş saatlik bir kış gecesi boyunca Karagöz-Hacivat oynatarak, ayak taklidi yaparak seyircilerini kahkahaya boğduğunu, ama her kelâmında bir hikmet gizli olduğunu yazıyor.

Osmanlı eğlence yaşamında bir de 'kol'lar vardır ki hemen hiç incelenmemiştir. Bunlar, çoğunca Musevilerle Çingenelerden oluşan eğlence grupları olup aralarında 'şehir oğlanları' da bulunurmuş. Kolların köçek, çengi, çalgıcı, hokkabaz grupları el oyunu, kol oyunu oynayarak her hüneri, her taklidi yaparak seyirci kalabalıklarını coştururlarmış.

SULTANIN MERAKI

Sultan İbrahim'in, canı sıkılınca Akide Kolunu, Şah Kolunu, Ahmet Kolunu, Servi Kolunu, Babanazlı Kolunu saraya getirtip Mermerlik'te oynattığını tarihçi Na'ima anlatıyor. İbrahim, Babanazlı'nın Gemici oyunundaki Arnavut Kasım tiplemesini izlerken kendinden geçermiş. Kolların tarihi, ünlüleri ve hünerleri konusunda en zengin kaynağımız Evliya Çelebi Seyahatnamesi'dir. Ahmet Kolunun, Cevahir Kolunun, Purpul Kolunun ünlü komedyenleri Mazlum Şah'ı, Küpeli Ayvaz Şah'ı, Saçlı Ramazan Şah'ı, Dişlek Hasan'ı bu kaynak sayesinde tanıyoruz.

Kol oyuncularının saray yaşantısıyla sadrazam ve vezirlerle hatta ulemayla girgir geçmeleri

doğalmış. Ama, 19. yüzyılda değil de 18. yüzyılda ve daha eskilerde!..

Kollarda başka hünerbazlar da olmakla birlikte asıl oyuncu gruplarının köçeklerle çengiler olduğu saptanıyor. Erkek olan köçekler kız gibi görünmeyi, kız olan çengiler ise oğlan güzeli havasına bürünmeyi yeğlediklerinden bir köçek ya da çengi kolunun sokağa çıkışı ortalığı velveleye verirmiş. Güzel yüzlü, kız endamlı, süzgün gözlü, doğal ki oyun yetenekli gençlerden seçilen köçekler, Yahudilerin ve Rumların işlettiği meşkhanelerde eğitilirler, bir iki yılda kıvama ererlermiş. Musevilerin daha 15. yüzyılda hokkabaz, canbaz, ateşbaz, köçek ve çengilerden oluşan 200-300 kişilik kollar kurdukları, bunları han avlularında, meydanlarda, zengin düğünlerinde, 'sûr' denilen saray şenliklerinde oynattıkları biliniyor. Selâtin meyhanelerde, şadırvanlı kahvelerde köçek oynatıp, bu tür animasyonlarla müşteri çekmek âdet olduğu gibi, meyhane köçekleri hatırlı müşterilere sakilik de ederlermiş.

Enderunlu Fazıl (ölümü 1811) Defter-i Aşk adlı manzum yapıtının sonunda meyhane köçeği İsmail'in yaşam öyküsüne de yer vermiştir ki, enfes bir operet konusudur.

ÇENGİLERİN ALTIN ÇAĞI

Lavta ve sine kemanı eşliğinde parmaklarına zil takıp oynayan köçekler, kadife üstüne sırma işlemeli mintan, etekleri sırma saçaklı canfes veya kadife fistan giyer; bellerine aynalı, kakmalı meşin kemer takar; oynarken saçlarını, kaküllerini döktürürlermiş. Yaşı ilerleyen köçekler 'tavşanoğlanı' sınıfına geçer, oyunlarda çuhadan dökme şalvar giyerlermiş.

Güzel yüzlü, olağanüstü kıv-

Sadrazamı Eğlendiren Çengiler, Surname-i Vehbi'deki bir Levni minyatürü.

Sayıları 40'a ulaştığında, Şekip Davaz'ın eğlence insanları, yanlarında aksesuvarları, çalgıları ve hayvanlarıyla, bir 'Şenlik Müzesi'ne doğru yola çıkmaya kararlılar...

FOTOĞRAFLAR: VURAL YAZICIOĞLU

Kırk hokkabazdan

Sayısı hızla çoğalan hokkabazlar, karşımızda duruyorlar. Levni'nin minyatürlerinden, 18. yüzyılda İstanbul'a gelmiş yabancı ressamların gravürlerinden, Metin And'ın, Özdemir Nutku'nun araştırmalarından, Sezer Tansuğ ve Hristos Samulidis'in kitaplarından fırlamış gibiler.

21. yüzyılda, Taksim'in ortasındayız. Mekan, bir mimari tasarım ofisinin arka odası. On beş, yirmi hokkabaz, garip suratları ve ilginç giysileriyle bize bakıyorlar. Akrobat, curcunabaz, köçek, soytarı, mumcu. Üstelik bunlar 'anonim' tipler de değil; her birinin bir adı ve hayat hikayesi var. Örneğin, köçeklerden biri, Bağdatlı Rașit, 'çevresinde saygıyla anılan kibar ve duygulu bir adam'. Bir diğeri, Üsküdarlı Dilaver, soytarılık yapıyor ama baba mesleği de hokkabazlık: "Bu işe, babasının zembilini taşıya taşıya girdi," deniyor onun hakkında.

Biz de hemen 'hokkabazların sahibine' dönüp soruyoruz, "Siz bu işe nasıl girdiniz," diye.

Sazendelerin, Çengilerin ve Canbazların gösterisi, Levni'nin bir minyatürü.

rak vücutlu çengiler de meşkhanelerde eğitilirler; bir kolbaşının yönetiminde düğünlere gidip, kadınları eğlendirirlermiş. Bunların, önlerinde feraceli, sarı çizmeli kolbaşı ve Arap halayıklarla düğünlere gidişleri bir âlemmiş. Oyun türüne göre ince tülden (transparan) gömlek, ipekli etek, bürümcük gömlek, kolsuz mintan, kadife şalvar giyen çengiler saçlarını kısa kestirir, oğlan havasında zeybek ve kalyoncu halayları oynayarak seyirci kadınların erkek özlemlerini kabartırlarmış. Çengilerin altın çağı olan Lâle Devri'nin ünlü 'sanatçıları' Benli Hacer, Zilkıran Kamer, Fidan Aişe, Kelebek Fitnat imişler.

Batılılaşmanın başladığı 19. Yüzyıl, bu sanatların da battığı zamandır. Daha kötüsü, Tanzimat'ı ilan ederek batıyla flörtümüzü başlatan Büyük Reşit Paşa, çok hafif ve ayıp bulduğu köçeklikle çengiliği Sultan Abdülmecid'in iradesiyle yasaklattığı gibi, yukarıda sözü edilen Enderunlu Fazıl'ın Hubanname-Zenanname, Defter-i Aşk adlı yapıtlarını da açık saçık oldukları gerekçesiyle toplattırmıştır!.. ■

Şekip Davaz'ın serüveni

Akademisyen, endüstri tasarımcısı ve iç mimar Şekip Davaz, 46 yaşında. 1996'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nden mezun olmuş; doktorasını Prof. Cevat Çapan ile yapmış...

İç Mimari Bölümü'nde 12 yıl öğretim üyesi olarak çalışan Davaz, İstanbul Film Festivali, DİSK'in '1 Mayıs Afişi', Atatürk Barış Ödülü tasarımı yarışmalarında ve yurtdışındaki kimi çizgi roman yarışmalarında ödüller kazanmış.

Şimdilerde iç mimar ve dekoratör olarak çalışan Davaz, '40 Hokkabaz' projesini iki yıl önce şekillendirmiş. Bu ilk sergi projesini bir 'Şenlik Müzesi' tarzında tasarlayan Davaz şu sıralar 40 hokkabazına, son rötuşları yapıyor.

Şenlik Müzesi'ne

İçmimar Şekip Davaz'dan aldığımız yanıt ilginç: "Mekanik şeyleri çok severdim. Hezarfen Ahmet Çelebi'nin macerası, Leonardo da Vinci'nin atölyesinde planlarını ürettiği bir takım araçlar hep ilgimi çekti."

Akademisyen, endüstri tasarımcısı ve iç mimar Şekip Davaz, yüzyıllar boyunca şenliklerde, bayramlarda, sünnet düğünlerinde, saraylısıyla, halkıyla tüm Osmanlı'yı güldüren, şaşırtan, eğlendiren hokkabazları 'yeniden yaratmış'. Metal bir iskelet üzerine sünger bir kitle giydirilmiş; insan eti gibi. Sonra da polyester, cam elyafı türü malzeme kullanılarak elbiseler oluşturulmuş.

İşin en zor tarafı, hokkabazları giydirmek olmuş. Hokkabazlar, sivil yaşam insanları; 17. yüzyılda ve hatta 18. yüzyılda, bunların neler giydikleri hakkında, kaynaklar zengin değil. Sivil hayata ait giysiler Topkapı'da da yok. Elde, minyatürler ve gravürler var.

"Hokkabazların şalvarlı-poturlu insanlar olmadıkları da muhakkak" diyen Şekip Davaz, o zamanların İstanbul'unun şimdinin New York'u sayılabileceğini düşünüyor; "ama sonraları, bize sunulan imaj, dar olmuş" diye de eklemeyi ihmal etmiyor. Davaz'ın hokkabazları da, onun kendi deyimiyle, "Comedia dell'Arte'nin oyuncuları gibi giyinirlermiş". Davaz, kostümcülerle konuşmuş. Şenliknameleri, araştırmaları, tarih dergilerini taramış; Topkapı Müzesi'nin minyatür, giysi ve aksesuvar koleksiyonundan yararlanmış.

Bu arada Şekip Davaz'ın '40 Hokkabaz' projesinde, üzerinde en çok düşünülen konulardan biri de 'yüzler' olmuş. Hokkabazlar, elbette ki dönemlerinin marjinal insanları. Osmanlı'da da bu böyle idi. "Komedyenlerin evrensel trajedisini yansıtmak istedim" diyen Davaz, hokkabazların kaba, derin yüz hatlarında zorlu bir yaşamın izleri yansısın, izleyiciler bundan 'huzursuz olsun' istemiş. Başarılı da olmuş! Giysiler ne kadar renkli ise yüzler de o kadar buruk!

VCD'de 'Leonardo Da Vinci' belgeseli (1)

popüler tarih

NTV populertarih@ntv.com.tr Ağustos 2000 Sayı 3 1.500.000TL

NAZİ ALTINLARININ SIRRI

Dosya: Enver ve Mustafa Kemal

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın güncesinde...

Enver ve Mustafa Kemal'in Trablus günleri

Hüseyin Hüsnü Paşa'nın anıları Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde yaşanmış bir savaş evresinin 287 gününü, önemli olaylarıyla veren bir belgedir. Defterde, yakın geleceğin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın, Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamları, yakınlıkları, Trablusgarp'daki konumları açısından önemli ve kimi yanlışların düzeltilmesini sağlayacak bilgiler yer alıyor.

NECDET SAKAOĞLU

İtalya hükümetinin verdiği ültimatom üzerine Sadrazam Hakkı Paşa'nın 25 Eylül 1911'de istifa etmesi, Küçük Said Paşa'nın atanmasıyla Osmanlı Devleti'nin gündemindeki ilk sıraya Trablusgarp'ın işgali oturur.

Yerel direniş, 'gayriresmi / kaçak' görüntüsünde gönderilen Türk subay ve erbaşlarıyla desteklenir ve Trablusgarp muharebeleri bir yıl kadar sürer. Bölgeye gidenler, İstanbul-İskenderiye arasında gemi, Libya sınırındaki Sallum'a kadar tren yolculuğu yapmışlar; Sallum'dan Tobruk-Derne-Bingazi'ye kadar da dağ, vadi ve çöl alanlarında, 800 km'den daha az olmayan bir yolu, deve ve at sırtında veya yaya katetmişlerdir.

Bunlardan biri olan ve askeri cep muhtırasının sarımtrak sayfalarına, bu yolculuğu da yazan Operatör Kolağası Hüseyin Hüsnü Bey, 47 yıllık yaşamının 11 yılını savaşlarda geçirmiş, daha sonra mirlivalığa (tuğgeneral) kadar yükselmiş özverili bir doktordur. Kızı sayın Perihan Balcı'daki belge ve fotoğraflara dayanarak hazırladığımız; 'Operatör Hüseyin Hüsnü Paşa (1883-1930)' başlıklı yaşamını özetleyen yazımız, Toplumsal Tarih dergisinde yayımlanmış; Derne Tobruk anıları da Türk-Libya Dostluk Derneği'nin düzenlediği bir toplantıda bildiri olarak sunulmuştu.

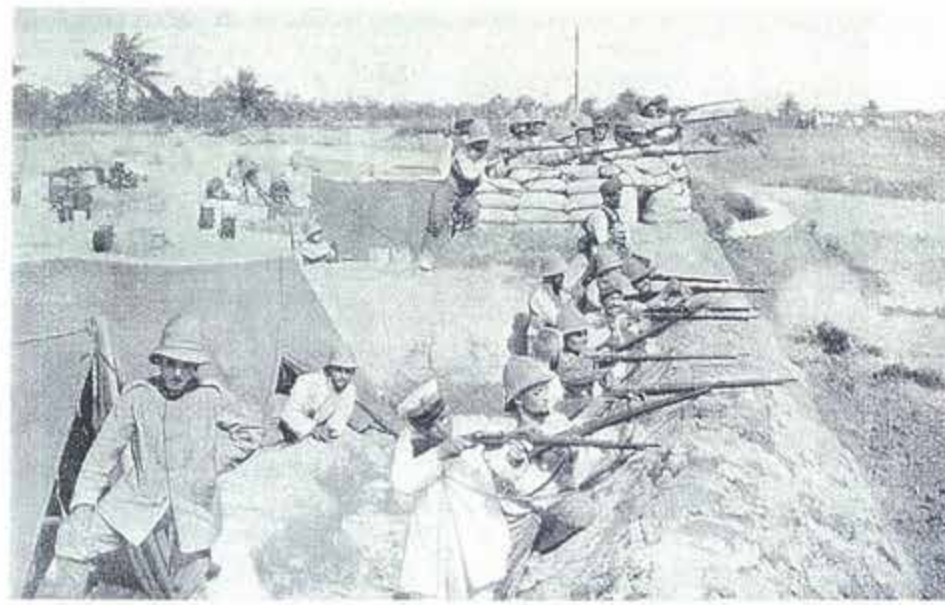

Derne Kuvvası kumandanı Kaymakam (Yarbay) Enver Bey, Şark Kolu Kumandanı Binbaşı Mustafa Kemal Bey'le Tarblusgarp'ta (karşı sayfada). Derne cephesinde bir İtalyan istihkamı (üstte). Hüseyin Hüsnü Paşa'nın trablus notlarını tuttuğu defteri (altta).

İLK 12 GÜNÜN NOTLARI: SÜVEYŞ'TEN ADEN'E

Merhumun küçük defterindeki kısa notları, 9 Teşrin-i sani 1327-17 Temmuz 1328 (22 Ekim 1911-30 Temmuz 1912) tarihleri arasındaki on ayı (282 gün) kapsamaktadır. İlk 12 günün notları, Süveyş'ten Aden'e gidiş dönüşle ilgilidir. İzleyen günlerin notlarından, Hüseyin Hüsnü Bey'in, Süveyş'ten Kahire'ye, oradan İskenderiye'ye gittiğini; 26 Teşrin-i sani 1327'de trenle hareket edip ertesi Pazar günü "el-Vicace'ye vardığını ve Derne'ye gitmek üzere bir kafileye katıldığını" öğreniyoruz.

Tarih kitaplarında, "Gönüllüler kaçak ve gizli yollardan Mısır'a oradan da Libya'ya gittiler" cümlesiyle geçiştirilen bu gidişlerin o günkü koşullarda ne denli çetin geçtiğini, biricik belge değerindeki Hüseyin Hüsnü Paşa'nın muhtırası kanıtlamaktadır. Peksimet, helva, pilav yenilerek, bazı günler aç ve susuz kalınarak beygir sırtında veya yaya, tepeler, kanyonlar, taşlık çöller aşılarak, yağmurda, fırtınada, soğukta eski çadırlarda barınılarak 28 Teşrin-i sani-22 Kânun-ı evvel 1327 (10 Kasım-5 Aralık 1911) tarihleri arasında tam 25 gün süren yolculuk serüvenini defterden izleyelim...

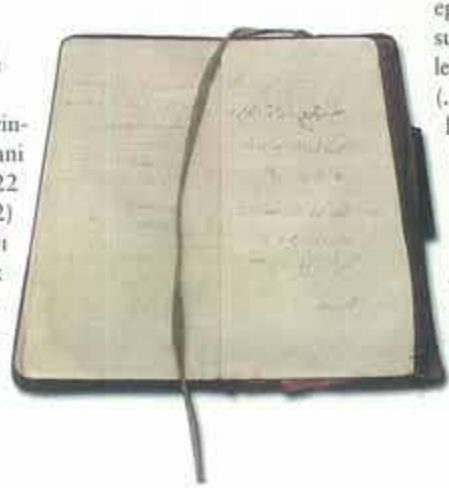

.....

28 Teşrin-i sani Pazartesi: Sabahleyin hareket. Akşam yol ve kafile ta'kip edilerek bir Arap çadırında gece geçirildi. Cümlemiz aç.

29 Salı: (...) Kafilenin kurduğu çadırları uzakdan gördük. (...) Mesruriyet-i azime ile mülaki olup yemek yendi. Öğleye kadar istirahat ederek yola çıkdık (...) Susuz bir yerde kaldık. Yemek ve içmek için suyumuzu kırbalarla taşımaya başladık.

30 Çarşamba: (...) Bugün epey yol alındı. (...) Sabaha kadar susuz kalan hayvanatın su içmelerini görmek pek müessir oldu. (...) Bir yağmura tutulduk. Çadırlarımız akdı ve üşüdük. (...) Köylerden hurma ve ekmek satın aldık. (...) İki Fransız lirasına bir kuzu aldık. (...)

1 Kânun-ı evvel Perşembe: Öğle vakti yemekden sonra eşya ve çadırlar kurumuş olduğundan hareket etdik. Beş saat yol aldık. Çölde kaldık. Su yokdu.

Derne'de 27 Nisan resmi geçidinde yerli asker taburunun Kumandan Enver Beyin önünden geçişi. Doktor Hüseyin Hüsnü Paşa (altta).

2 Cuma: Fecirle hareket etdik. Öğle vakti yarım saat istirahat ve taamdan sonra grubdan bir saat evvel Bertuta nâmında bir sarnıç başında kaldık. (...) Bu akşamki yemeğimiz güzel kavurmalı pilav idi.

3 Cumartesi: Gece başlayan yağmur sağanak suretinde sabaha kadar devam etdi. Çadır akdı. (...) Yusuf hastalandı.

4 Pazar: Tesadüf olunan sarnıç başına indik. Sarnıçlar kayaların oyulmasıyla yapılmış olup arklar açılıyor, yağmur suları bu arklardan akarak sarnıcı dolduruyor...

PİRE HÜCUMU VE TUZSUZ MERCİMEK ÇORBASI

5 Pazartesi: Bugün pek erken hareket etdik. Sallum gözükdü. Münhedim bir zaviye bulduk. Çadır kurduk. Zaviyeye aid çadırlarda yatdık. (...) Pirelerin hücumundan rahat uyunamamaktadır.

6 Salı: Seherde hareket etdik. Öğle vakti bir kuyu başında hayvanları suladık. Biz de kahvaltı etdik. (...) Cebel-i Hecace'ye vâsıl ve hududu geçdik. Tenha bir mahalde çadır kurduk. Tuzumuz olmadığından tuzsuz bir mercimek çorbası...

7 Çarşamba (...) Yolda rast geldiğimiz bedevi çadırlarından tuz aldık. (...) Sardalya, hurma ve peksimetden ibaret kahvaltı yapdık. İki defa hafif yağmur sağanağına tutulduk.Yol da hafif meyillerle yükseliyordu. (...) Cebel-i akıyye mer'alarında susuz bir yere konduk. (...) Mercimek lapası helva ve peksimet yiyüp daha orada iken yağmur başladı...

8 Perşembe: Gece yağmur arttı. Çadır yerleri hüsn-i intihabat olmadığından altından üstünden su baktı. Burada yatan arkadaşlar artık yüzmek derecesine geldi. Tam gece yarısında

hepimiz uyanmış olarak birer tarafa iltica ettik. (...) Sabahleyin yağmur dinmişti. Suların biraz çekilmesini bekledik. Öğleden iki saat evvel hareket etdik. Çamurdan develer güç yürüyorlardı. Akşam beşe kadar yürüdük. Dakika'ya muvasalat imkânı kalmamışdı. Çadır kurduk. Hava güzel, gece soğukdu. Zeytinyağlı pilav ve helva yedik. Çay içüp yatdık. Bugün de at üstünde sardalya ve peksimet yiyerek yürüdük.

9 Cuma: Zevali beşde karanlıkda kalkarak hava pek serin lâkin yağmursuzdu. Kuru soğuk pek şiddetli idi. Yine hayvan üstünde dut ve peksimet yedik. Mataralarımızı rast geldiğimiz su terakümatından dolduruyor ve hayvanları suluyorduk. (...) Akşam dörtde Defne'ye vardık. Mevki Kumandanı Şükrü Bey'le (...) Liman Reisi Yusuf Efendi ve mevcud mücahidin-i Arap tarafından pek hüsn-i kabul olunduk. Bir saat sonra kafile geldi. Çadırlarımızı kurarak yerleşdik. Gayet güzel bir et ve domatesli bir pilavla karnımızı doyurduk. On sekiz gündür böyle bir yemek görmediğimizden hepimiz fevkalâde iştiha ile yedik. Üstüne de üçer kadeh yeşil çay içdik. Burada bize iki Mısır zabiti iltihak edecek. Gönüllü olarak harbe gidiyorlar. Muvasalatımızda artık herkes tebdil-i kıyafet etdi. Tıpkı (...) Araplara benzeyen kıyafetdir. (...)

10 Cumartesi: Gece fırtına devam ettiyse de çadır devrilmedi. (...) Bir gün istirahat etmeye karar verdik. Öğleyin yemek yapmak meselesi unutulmuşdu. Saat on birde pilav yiyebildik. Akşama kuzu ve pilav yapılmışdı. Lâkin bir gün evvelki gibi olmamışdı. Noksanlarımızı burada tedarik edeceğiz. Pirinç, arpa, peksimet verecekler. Yağ yetişmedi. (...) Bundan sonra yağsız yemek yiyeceğiz. Tobruk'dan gelen bir şair (...) muharebeye dair tafsilat verdi. Dört top iğti-

nam olunduğu ve İtalyan topçularının toplara bağlı bulunduklarını ifade etdi.

ÇAY, LAPA VE KURU TOPRAK

11 Pazar: Öğleden bir saat sonra kalkıp hareketimiz esnasında yağmur başladı. Islanmamak için bir zat tarafından Fatiha okundu. Yağmur girdikçe tezayüd etmekde. Develeri yürütmekde müşkilat çekilmekde, yatıp düşmekde ve şu hâl ile yola devam ücret kesb etdikçe etmekde. (...) Ancak iki saat gidebildik. Rast geldiğimiz bedevi çadırlarında kalmağa karar verdik ve köye gitdik. (...) Çay içdik ve lapa yedik, yatdık. (...)

12 Pazartesi: Yağmur ve fırtına pek şiddetli sabaha kadar devam etdi. (...) Çadırımız akmadı ise de her tarafdan rüzgâr esmekde olduğundan üşüdük. Sabahleyin hareket imkânı yokdu. (...) Yollarda ziyade çamur olduğundan develerin yürümesinin mümkün olmadığını deveciler ifade etdiler. (...) Sabahleyin çay ekmek yedik. Öğle yemeği yokdu. Akşama güzel pirinç pilavı ve domatesli soğan salatası yedik. On ikide çay içdik. (...)

14 Çarşamba: Sabahleyin sekizde hareket olundu. (...) Beşe kadar yürüdük. Peksimetle vakit geçirdik. (...) Sarnıç başına konduk. Tarafımızdan kafileye hediye olunan kuzu ve çay pişirildi. Pilav pişmemişdi. Dokuz raddelerinde yatdık.

TOBRUK LİMANINDAN TOP SADALARI

15 Perşembe: Tulu-ı şemsle hareket olundu. Develeri terkle arlara binildi. Üç saatde Tobruk'a mukabil karargâh olan Şuvere'ye vardık. Ahali-yi mücahidin tarafından silah atılmak suretiyle istikbâl olunduk ve Hilâl-i Ahmer çadırına gitdik. Doktor İzzet Bey tarafından öğle ve akşam yemeği yedirildi. (...) Bir hafta evvelki hücumda şehid olan Şeyh (...)'in intikamını almak için bu akşam yine bir hücum tertip olundu. (...) Bu sabah hareketimizde Tobruk limanından top sadaları geldi."

16 Cuma: Bugün kalkılamadı. (...) Yedide çayla peksimet yiyüp yatdık. Çamaşır değiştirdik.

17 Cumartesi: Saat on birde hareket olundu. Dört buçuğa kadar gitdik. Kafilemizden Hüseyin ve Gedikli Ziya ve Bekir efendiler burada kaldılar. (...) Bugünden itibaren çadırlar yemeği ayırmışdı. Biz kavurmalı pilav ve çay içüp yatdık.

18 Pazar: Yediden dört buçuğa kadar yürüdük. Beni Abid Kabilesi köylerinden bir çadıra indik. Arkadaşlardan bir kısmı ayrı çadırda yatdı. Çok izaz olunduk. Güzel ayran içdik. Bir koyun kesdirdik. İki yerde pilav yapdırıp karyola açmadan yerde kilim üstünde yatmağa karar verdik. Kolağası Hüseyin Bey bir çay yapdı. İçdik, yatdık.

20 Salı: Derne'ye gitmekde olan ba'zı mücahidin vürudüna intizaren hareket etmemiz dokuz buçukda oldu. (...) Güzel ebegömeçlerinden topladık. Taşlar arasındaki yağmur terakümatından matara ve tulumlarımızı doldurduk. Hayvanları suladık. Akşam gurub-ı şemse kadar yürüdük. Hafif bir sarh-ı maîde kavurma 'ebegömeci lapası' yedik. (...) Şeyyat Kabilesi'ne mensup Ayş ailesi tarafından iki oğlak hediye edildi.

21 Çarşamba: Sekizde hareket olundu. Arızalı yollar yine peyda oldu. (...) Sağanaklarla bir saat ancak gidilebildi. Nihayet

Enver Bey ve maiyeti Bingazi'de dinleniyor.

Derne cephesinde, soldan sağa Mülazım Şükrü Bey, Mustafa Kemal, Nuri Bey, Enver Bey (taş yığınının yanında bir dizi yerde) ve bir üsteğmen (üstte). Derne civarında yerel mücahitler (altta).

kar, sulu sepken suretinde yağmağa ve ilerlemeğe mani bir suretde rüzgârla cepheden vurmağa başladı. Sabahdan beri esmekde olan batı, biraz evvel karayele tahvil etmişdi. Hava âdeta İstanbul derecesinde soğukdur. Buralarda böyle hava pek ender olarak görülüyormuş. (...) Çadırlar müşkilatla kuruldu. Biraz sonra yağmur dindi. Hava açdı, soğuk kırıldı. Lâkin etraf çamurlu olduğundan otlar yanmıyor. Güç hâl ile çay pişirildi. Kavurma ve tereyağı ile akşam taamı edildi.

22 Perşembe: (...) Derelerden geçmeğe başladık. Artık ortalık yeşillenmeğe başladı. Salhurde, belki asırdıde palmiye ağaçları, mazı ağaçları (...), şam çiçeği kökleri görülüyordu. Eski ma'muriyete delâlet eden geniş dıvar ve enkaza rast geliyorduk. (...) Öğleden sonra geniş ve dik derelere indik. Üç yüz metre irtifaında iki tarafı yalçın kayalık bir boğaz bir saat imtidad etdi. Atlardan indik. Bu araziden sonra taşlık vadide Hilâl-i Ahmer çadırlarına rastgeldik. Yine üç yüz metroya karip bir irtifada dağın üstünden aşırdık. Enver Bey Ordugâhı'na ve Enver Bey'e mülâki olduk. Hüsnükabul olunduk. Etli pilav ve (?) görmediğimiz kuru fasulye ile taam etdik. Taksim olunduğumuz Derne Merkez Taburu binbaşısı Kara Edib Efendi'nin çadırına İbrahim Bey'le gidip yatdık.

KOMUTANLAR: ENVER VE MUSTAFA KEMAL

Kafilelerle Trablusgarp'a giden bütün subayların, bu arada Mustafa Kemal'in İskenderiye ile Tobruk-Derne-Bingazi arasındaki yolculuklarının da aşağı yukarı aynı koşullarda geçtiğini; "Gönüllü subaylar gizlice Mısır'a oradan da Trablusgarp'e gittiler" cümlesinin gerisindeki gerçeğin, 25 gün boyunca yaşanmış bir serüven olduğunu unutmamak gerekiyor.

Operatör Doktor Hüseyin Hüsnü Paşa'nın 23 Kânunevvel 1327'de (5 Ocak 1912) Derne'deki çadır hastahanede göreve başlayışından 28 Haziran 1328'e (11 Temmuz 1912) kadar geçen 6 ay 6 gün boyunca, Derne ve Tobruk'ta tuttuğu kısa notlar, Osmanlı İmparatorluğu'ndan fiilen kopmuş uzak bir bölgede, bir savunma savaşı ortamındaki çalışma koşulları, günlük yaşantı, savaşın safahatı açılarından önemlidir. O sırada Kolağası (ön yüzbaşı) rütbesinde olan Hüseyin Hüsnü'nün Derne Kuvvası kumandanı Kaymakam (Yarbay) Enver Bey (Paşa) ve Şark Kolu Kumandanı Binbaşı Mustafa Kemal Bey'le (Paşa) ilgili anıları ve başka dikkate değer notları şunlardır:

23 Kânunevvel Cuma: (...) Soğukdan, tepenin ortasına kurulmuş olan hastahane çadırları vadiye indiriliyordu. İbrahim Bey'le (Dr. İ. Tali Öngören) burada çalışmamızı Enver Bey teklif etdi. Burada Hilâl-i Ahmer yerine doktor Münir Beyle eczacı Cevdet Efendi ve on hastabakıcı, bir kâtip ve bir hademe bulunuyordu. Alât ve edevat olarak mükemmel otuz beş yatak,

sekiz çadır ve bir de ameliyat çadırı vardı. Tobruk'dan beri birlikde gelen doktor Hüsnü Efendi (....) ve bizden evvel gelen doktor yüzbaşı Abdurrahman Efendi ile kafilemizdeki eczacı Mustafa Efendi, tepedeki ordugâha memur oldular. (...) Hastahane karışıkdı. İntizam hiç yok. (...) Tabela tutmak, ta'yinatı derece ile vermek gibi şeylere karar verdik...

24 Cumartesi: (...) Kahvaltıdan sonra hemen işe başladık. O esnada Enver Bey tarafından İbrahim Bey çağırılarak Bingazi ve Derne kuvvasına Hayme Reisi ta'yin olunduğu tebliğ, Şark Kolu'na münavebe ile doktor Giritli Hüsnü ve kıdemli yüzbaşı Abdurrahman Efendi memur edildiler. (...)

26 Pazartesi: Bugün iki ameliyat yapdım. (...) Çamaşır değiştirdik. (...) Hücumda iki mitralyöz külliyetli fişenk iğtinamı ve iki top tahrip olunmuş ve hayli İtalyan üsera ve silahı ahalinin elinde (...)

HALİL BEY'İN BEŞ LİRASI, ENVER BEY'E TESLİM...

2 Kânun-ı Sani 1327 (15 Ocak 1912) Pazartesi: Muhtar bacağından mecruh oldu. Derece-i nihayede zaif düşen (...) Derne Kaymakamı Halil Bey gece yarısı vefat etdi. Kendisi nâzik bir zat idi. Üzerinde bulunan beş lirası hastahanede mahfuz olup Enver Bey'e teslim edilmiştir. Cenazesi ba'zı meşayih ve urban ve asakirle kaldırıldı. Enver Bey öğle ta'amını Hilâl-i Ahmer bey'etiyle beraber hastahanede yedi.

4 Çarşamba: Gece saat ikide Şark Kumandanı'ndan hücum icra olunacağından tabip ve sedye talep olunduğundan Naci Ferid Bey ile Ali Bey gitdiler. (Enver Bey'den gelen emir üzerine kendilerinin de gerekli hazırlıkları yaparak savaş bölgesine gittiklerini anlatıyor.) (...) Şiddetli ateşe ma'ruz kaldık. Mevkimizin düzlük olması cihetiyle düşman mukabil ateş (...) ediyordu. (...) Arka taraflaki vadiyi tutmak üzere hem geriliyor hem de yatıyorduk. Nihayet vadiyi bulduk. (...) Vadide dahi ateşe maruz kaldık. (...) "Bu sırada erkekleri teşci' için kadınların hatt-ı harbde dolaşmalarını gördük ki pek ziyade mucib-i hayretimiz oldu." (Savaş hattından hastahaneye dönüşlerini, hastahaneye getirilen yaralıları anlatıyor. İzleyen günlerde de savaş devam ediyor.)

6 Cuma: Operatör Ahmed Hilmi ve doktor Hafız efendiler, gündüz saat beşde Muhtelye'ye müteveccihen hareket etdi. (...) Ziya Bey, Enver Bey'in yanında bulunan Şark Ordusu Kumandanı Mustafa Kemal (Atatürk) Bey'in gözlerine bakmak üzere karargâha gitdi. Hastahanede İbrahim Bey'le birlikde kaldık. Akşam Şark ordusu kumandanı Mustafa Kemal Bey hastahaneye yatmak ve istirahat etmek üzere Münir Bey ile birlikde hastahaneye geldiler. Biz doktorlar büyük çadıra nakl etdik. Bu esnada Urbanın cem' borusuna delâlet eden 'Lu! Lu!' sadaları hepimizi müteheyyic etdi. Mumaileyhim ile birlikde yemek yedik. Yirmi iki maktul yirmi yedi mecruh vardır.

MUSTAFA KEMAL HASTAHANEDE

11 Çarşamba: (...) Şark Kolu zabitanından Fuad (Bulca) ve Cevad efendilerle (...) Merkez Taburu yüzbaşısı Halim ve Ömer Naci Beyler Hastaneye gelüp binbaşı Mustafa Kemal Bey'le görüşdüler. Naci, Halim, Doktor Cevdet, eczacı efendi yemekde beraberdik. (...)" (Mustafa Kemal'in, beş günden beri hastahanede olduğu anlaşılıyor.)

Derne'de 27 Nisan geçit töreninde Mustafa Kemal Bey (yüzü kameraya dönük) ve Enver Bey (atı en önde) geçit törenini izliyorlar (üstte).

12 Perşembe: (...) Bir kum fırtınası olan bugünü karargâhda geçirmeğe niyet etdim ve tepeye çıkdım. Tesadüfen Beracine (?) kabilesi gelecekmiş. Herkesle beraber ben de istikbâl olunan tarafa gitdim. Pek muharip ve kalabalık olan bu kabilenin yürüdü ve mevcud Urban tarafından istikbâli pek hararetli idi. Zaman zaman ağlamakdan kendimi alamadım. Urban muharebeye kadınlarla beraber girdiklerinden bunlarla da kadınlar gelmişdi. Fakat bunlar davul çalıyorlardı. Davulları bir tekneden ibaret olup kadınlar halka teşkil etdikleri halde davulu nakletdiyorlar. Diğer kadınlar da ellerin-

deki kalın sicimlerle davulu ihtizaz etdiriyorlardı. (...)

14 Cumartesi: Karargâhdan (...) avdetimde Enver Bey gelmişdi. Öğle yemeğini birlikde yedik.

15 Pazar: Alessabah hasta askerler içün yatak yapmak üzere ot toplatdırdım. Torbaların ağzını kendim dikdim. Bade'z-zuhur hastahanenin nakline başladık. Gece saat üçde bitirdik. Bu sırada Garb ordugâhından tüfenk ateşi başladı. Yarım saat devam etdi. Anlaşıldı ki Seyyid Mühtedi'nin arz-ı hulûs mektubu gelmiş. Ona istikbâl yapılmış. (...)

26 Perşembe: Bugün karargâhda yatıyorum. (...) Hastalığımın akabinde şiddetle üşümeye başladım. Akşamleyin 38,2 kadar dereceye geldi. Kalkomil aldım. (Hastalığı sonraki günlerde de devam ediyor.)

30 Pazartesi: Yüzden fazla mecruh (yaralı), bu kadar da şehid vardır. Üzerimde hastalık berdevam.

2 Şubat 1327 (15 Şubat 1912) : Bugün kalkdım pansumanlar yapdım. Fakat başım döndü.

Enver Bey (önde soldan üçüncü) Mustafa Kemal (önde soldan ikinci) ve Hüseyin Hüsnü Bey (arkada soldan üçüncü) hastane bahçesindeler (altta). Trablusgarp'ta asker nakliyatı yapmak için getirilen İtalyan kamyonları (sağda).

İTTİHAT VE TERAKKİ'DEN ÖMER NACİ VE DİĞERLERİ...

3 Cuma: Dünkine (göre) çok eyiyim. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nden Ömer Naci, İsmail Hakkı beylerle Sa'di Bey ve memuriyet-i mahsusa ile Mısır zabitanından mülâzim-i evvel Sadullah bey ve bazı (...) gönüllüler İskenderiye'ye İstanbul'a ve Mısır'a hareket etdiler. (...)

8 Çarşamba: Ayaklarımın şiştiğini kemal-i hayretle gördüm. İbrahim Bey vesair arkadaş beylere gösterdim. Sür'atle Mertube'ye gidüp tebdilhava yapmaklığımı İbrahim Bey söyledi. Bugün Ali Beyle birlikde gidiyoruz. Saat onda Mertube'ye muvasalat olundu.

11 Cumartesi: Dün akşam sıtma nöbeti geldi. Hararetim (39)'a çıkdı. (...) Gece terledim. Bugün hararetim düşdü. (Hastalığı ve sıtma nöbetleri sonraki günlerde de sürer. Kusar, ishal olur.)

ENVER VE MUSTAFA KEMAL BEYLER, FOTOĞRAFTA...

25 Cumartesi: Bugün Enver ve Mustafa Kemal Beyler (...) hastahanesine teşrif ve doktorlarla fotoğraf çıkartdık. İbrahim Bey ve erkânıharp yüzbaşısı Nuri Bey (Conker) yarın Bingazi'ye gidecekler. (...)

2 Mart Cuma: İtalyanlar istihkâmdan harice çıkmıyorlar.

Harp olmadı. Akşam üstü meserret-aver bir telgraf-ı resmiyye vürud etdi. (?)liler, İtalyanlara Eritra'da ilân-ı harp etmişler. Avrupa Düvel-i Muazzaması sulh için teşebbüsde bulunmuşlar. Fakat hükümet İtalyan asakiri tamamiyle Trablus ve mülhakatından çekilmedikçe müzakere-i sulhiyyede bulunmayacağını cevaben bildirmişdir.

6 Salı: Sabahleyin ileri nöbetçilerimiz tarafından İtalyan mevaziine taarruz edilmişdir. Toplar atılmaya başladı. (...) akşama kadar İtalyanlar hep üzerimize top atdılar.

31 Cumartesi: (...) Taburlar (...) üç kilometro yürüyüş yapup (...) her ihtimale karşı saha-i harbe sevkıyat yapıldı. Vakıa harp olmadı.

1 Nisan 1328 (14 Nisan 1912) Pazar: Dün gelen bir kafilenin develerini tutduk. (...) Şark Kolu'nda yemek yedik. On bir buçukda Mertube'ye geldik.

3 Salı: Saat yedide hareket etdik. Saat on birde hoş bir mahalde kaldık. Kısrağım kaçdı, yarım saat sonra tutuldu.

5 Perşembe: Saat ikide hareket ederek saat sekiz buçukda Tobruk hastahanesine vasıl olduk (...)

13 Cuma: Kumandanı ve hey'et-i zâbitanı öğle yemeğine da'vet etdim. Fakat kumandan ecnebi misafirlerden ayrılmayarak (...) ecnebilere Derne'den Tobruk'a kadar refakat eden binbaşı Şükrü Beyi göndermiş. (...) ("Kumandan Bey" denilen, Mustafa Kemal'dir.)

17Nisan Salı: Mösyö Koleret ve madamı, kimsesiz kızları (...) bilâ-istizan tesbite gitmiş, fotoğraf çekmiş (?)

23 Mayıs 1328 (5 Haziran 1912) Çarşamba: (...) Askerlerin kısmen şehid ve kısmen mecruh ve kısmen de esir düşdüklerini gazetede okudum.

8 Haziran (21 Haziran) Cuma: Kumandan Bey (Mustafa Kemal) hastahaneye geldi. Gözlerinde (okunamadı) olduğunu söyledim. Süleyman Bey, İbrahim Bey'e söylemiş. Rapor al(ma)sın demiş.

28 Perşembe: Şafakdan evvel hareket etdik. Hava pek sıcak olduğundan öğleden sonra birkaç saat tevakkufa mecbur olduk. Çalılar üzerine battaniye örterek şemsiyeler yapdık.

İzleyen günlerin notları, sıcak çöl koşullarında geçen dönüş yolculuğuyla ilgilidir.

19 Temmuz'da İskenderiye'ye ulaşan Hüseyin Hüsnü Bey, 29 Temmuz günkü notunda; "16 (29 Temmuz) Pazartesi: Saat ikide Boğaz'dan mürur ile (...) Salıpazarı'nda Galata rıhtımına yanaşdık. Vaktin gece olması hasebiyle Meserret oteline gitdik" cümlesiyle serüvenini noktalamıştır.

Hüseyin Hüsnü Bey'in (Paşa) muhtırası, Osmanlı İmparatorluğu'nun uzak bir köşesinde yaşanmış bir savaş evresinin 287 gününü, önemli olaylarıyla veren bir belgedir. Defterde, yakın geleceğin Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın, Milli Mücadele'nin önderi Mustafa Kemal Paşa'nın yaşamları, yakınlıkları, Trablusgarp'teki konumları açısından da önemli ve kimi yanlışların düzeltilmesini sağlayacak bilgiler vardır. Doğal ki Hüseyin Hüsnü Bey, defterini yazdığı sırada, biri kurmay yarbay, diğeri kurmay binbaşı olarak kendisine komutanlık eden Enver'le Mustafa Kemal'in gelecekleri konusunda bir kehanette bulunmuş değildi. ■

Derne'de Osmanlıların İtalyanlara karşı kazandığı muharebeleri sembolize eden bir gazete sayfası.

VCD'de 'Leonardo Da Vinci' belgeseli (2)

popüler tarih

NTV populertarih@ntv.com.tr Eylül 2000 Sayı 4 1.500.000TL

Dosya: 6-7 Eylül olayları

ÇİRKİN KRALI KİM YARATTI?

Cumhuriyetin eğitim ordusundan...

Yüz yaşında bir öğretmen!

Çocukluğumun yaşlı başlı, saygın bir siması olan Ali Faik Şarman'ın, 1940'lardaki başöğretmenimin hayatta olduğunu öğrenince, çok heyecanlanmıştım. Çünkü o, cumhuriyet öğretmenlerinin duayeni idi. 'Şöhret' değildi; ama bir fenomen insandı!

Ali Faik Şarman 1930'larda Divriği'de kız öğrencileriyle tarihi Ulucami'yi geziyor.

NECDET SAKAOĞLU

Ali Faik Şarman'la bir röportaj yapmak, çok uygun olacaktı. Çünkü 1901'de doğduğu ve Sivas Muallim Mektebi'nden 1924'te mezun olarak o yıl göreve başladığı dikkate alındığında, hem yaşça hem meslek kıdemince cumhuriyet öğretmenlerinin duayeni kuşkusuz oydu.

Kendi ifadesine göre, doğum tarihi Rumî 1317 (1901) veya 1316 (1900) imiş. Fakat babası, o zamanların âdetine uyarak 3-4 yaş küçük yazdırmıştı. Nüfustaki doğum tarihi 1320 (1904) olduğundan okula geç başlamıştı.

4 Temmuz 2000 tarihinde Ankara'ya gittim. Küçükesat Başak Sokak'taki mütevazı apartman dairesinde Ali Faik Bey'le eşi Radiye Hanımı (doğ. 1910) gündelik yaşantılarının yalnızlığında buldum.

YÜZ YILLIK ÖYKÜLER

Ali Faik Bey'in unutkanlık nedeniyle toparlayamadıklarını, bütün anıları belleğinde taptaze tutan Radiye Hanım anlatıverdi: Seferberlik yılları, tehcir olayı,

501

eski okul ortamları, öğrenciler, veliler, ekip biçerek kazandıklarından okul yapımına pay ayıran köylüler, imeceyle yapılan okullar, tek parti döneminin valileri, kaymakamları, eğitimci-yönetici, öğretmen-halk ilişkileri, Köy Enstitüleri, Halkevleri, öğretmenlerin dünkü ve bugünkü konumları... konuşuldu; sözlü tarih arşivleri için özel değeri olan bantlar dolduruldu.

YEGANE PARLAK DÖNEM

Ali Faik Bey'le yaptığımız söyleşinin kimi bölümlerine değinmeden önce, önemli bir gerçeği hatırlatmamız gerekiyor: Öğretmenliğin yakın tarihimizdeki yegâne parlak dönemi, 1925'te Mustafa Necati'nin Maarif Vekilliğine getirilişinden 1946'da Hasan-Âli Yücel'in Maarif Vekilliği'nden ayrılışına değin 21 yıl sürmüştür. O aydınlanma döneminde yurdun dört bir yanında özverili çalışmalar yapan binlerce öğretmen ve eğitim yöneticisine koşut olarak Ali Faik Şarman da Sivas'ın Kangal, Hafik, Divriği, Yıldızeli ve Şarkışla ilçelerinde, muallim, başmuallim ve maarif memurluğu yapmış; 1924-1969 arasındaki 45 yıllık görev yaşamının, mesleki açıdan en verimli, en onurlu evresi, kuşkusuz söz konusu döneme rastlayan yıllar olmuştur. Çünkü yalnız Ali Faik Bey değil, aynı kuşaktan bütün öğretmenler, istibdatlı, savaşlı, kıtlıklı, hastalıklı yarı yüzyıllık bir sürecin ardından yakalanan 1925-1946 yılları boyunca 'cumhuriyet', 'medeniyet', 'muasırlık' (çağdaşlık) ve devrim rüzgârlarıyla kanat açmışlar; kültür mimarlığı yapmışlar; köylü kentli Anadolu halkını, cehalet, taassup, üfürükçülük, hastalık, yoksulluk girdaplarından kurtarmayı iş edinmişler; mesleklerinin altın sayfalarını yazmışlardır. O dönemde öğretmenlerin mesleki ve kültürel yetkinliği öylesine güçlü, etkili ve kalıcı olmuş ve umutlar uyandırmıştır ki, cumhurbaşkanından bakanlara, valilerden kaymakamlara değin, her kademede ne yapılacaksa öğretmenlerle yapılacağı veya öğretmensiz yapılamayacağı kanısı doğmuş; 'aydınlanma'nın, Türkiye'yi bir baştan bir başa öğretmen ışığına kavuşturmakla sağlanabileceği anlaşılmış; bu gerekçeyle de Köy Enstitüleri projesi hızla uygulamaya konulmuştur.

YILDIZELİ GÜNLERİ

Fakat bizde çoğunca yeni bir durumun öncesiyle sonrası pek dikkate alınmadığı için Köy Enstitülerinin kuruluşundaki dinamiğin, 1940'a değin gösterdikleri başarılarla muallim mektebi çıkışlı öğretmenler olduğu akla

Bugün 100 yaşında olan Ali Faik Bey, günlerini kitap ve gazete okuyarak, kısa yürüyüşlere çıkarak geçiriyor (üstte). Soldaki fotoğrafta ise Ali Faik Şarman (sağ başta) ve öğretmenler II. Dünya Savaşının getirdiği zor koşullarda çocukların beslenmesiyle yakından ilgileniyorlar.

gelmez. Doğal ki Ali Faik Şarman'ın, Yıldızeli Maarif Memuru iken genel bütçeden aktarılan ödeneklerle Pamukpınar Köy Enstitüsü'nün kuruluşundaki hizmetleri de bilinmez!

Ali Faik Bey, o döneme ilişkin değerlendirmesini şöyle yapıyor:

"O zamanlar bir ilçede elli köy varsa üçünde dördünde ancak öğretmen vardı. Onlar da ekseriya mektep tahsili almamış, şöyle böyle okur yazar, 'alaylı' dediğimiz kimselerdi. İlkokulların hızla artması Hasan-Âli Yücel döneminde (1938-1946) olmuştur. Biz öğretmenler ve maarif memurları o zamanlar çok faaldik. Çok sayıda okul yaptırdık. Köylülerle anlaşarak ve imece yöntemiyle tabi... Köylüler buğdayı sattılar, okul için verdiler. İlköğretim Genel Müdürü Hakkı Tonguç beni severdi. Şu kadar okul yaptık deyince derhal öğretmen gönderir, isteklerimizi karşılardı. Malzemeyi ve işçiliği ise biz temin ediyorduk. Devlet-vatandaş anlaşmasını sağlama yöntemiyle benim maarif memurluğu yaptığım yerlerde kırktan fazla okul yapılmıştır. Yıldızeli Pamukpınar Köy Enstitüsü'nün yapılmasında da çok emeğim vardır. Büyük bir hevesle başladık ve tamamladık."

Ali Faik Bey ve öğrencileri kır gezisinde, 1930'lar (sağda). Divriği'nde Halkevi açılışı, gazetesi kolundaki paltosunun cebinde olan Başöğretmen Ali Faik Bey (altta).

İNÖNÜ'NÜN ZİYARETİ

Sırası gelmişken soruyoruz: "O yıllarda öğretmenliğin saygınlığı ne düzeydeydi?"

"Bilhassa Hasan-Âli Yücel zamanında pek yüksekti. Bir ilçedeki tüm memurlar arasında diyebilirim ki öğretmen en yüksek mevkide idi. Kaymakam bile maarif memuruna ve öğretmenlere saygı gösterirdi. Öğretmenin görev almadığı, katılmadığı hiçbir kültür faaliyeti, sosyal faaliyet yoktu."

Radiye hanım bir anısıyla Ali Faik Bey'i destekliyor:

"Evliğimizin ilk yıllarında, kendi evimizde, babamın Yıldızeli'ndeki çiftliğinde pek çok önemli konuğu ağırlamıştık. Sivas Valisi Âkif İyidoğan, Ankara'dan gelen Tonguç bize konuk olmuşlardı. İsmet İnönü Yıldızeli'nden geçerken haber verdiler. Gerekli hazırlıkları yaptık. Kurbanlar kesildi, halılar döşendi. İnönü'yü, bütün organizasyonu yapan hocanız karşıladı. İsmet İnönü çiftliğin bize ait olup olmadığını sordu. Ben, babamın olduğunu söyledim..."

ESKİLERİN NEZAKETİ

O eski muazzez öğretmen kitlesinin en yaşlısı Ali Faik Şarman'la 1930'da evlendiği Radiye Hanımı artık arayıp soran, evlerine konuk olan devletliler elbette ki yok! Anılarıyla yakın tarihimiz, cumhuriyet eğitimi konularında çok şeyler öğrenilebilecek bu iki tanığı ne Milli Eğitim Bakanlığından, ne eğitim örgütlerinden, ne eğitim fakültelerinden arayıp soran da olmu-

yormuş! Öğretmen yetiştiren kurumların onun edinimlerinden hiç mi hiç yararlanmamaları ise, eğitim öğretim işlerimizin nasıl bir sığlıkta yüzdüğünün işaretidir. İlkokul öğrencisi belleğime babacan tavrı, yumuşak ve güleç yüzü, badem bıyığı, kocaman kafasından eksik olmayan fötr şapkası, papyonu ile yerleşmiş bulunan başmuallim Ali Faik Beyi bir de duygusal yönden yoklamak istiyorum: 1951-1969 arasında 18 yıl süreyle MEB İlköğretim Genel Müdürlüğünde şube müdürlüğü yaptığını ve o yıllarda kendisini bir kez ziyaret ettiğimi hatırlatarak soruyorum:

"Sevgili başöğretmenim. Mesleğimizin en kıdemlisi, Millî Eğitim Bakanlığı'nın da en eskilerindensiniz. Uzun yıllar merkez örgütünde de çalıştığınız bakanlıktan sizi arayanlar oluyor mu?..."

Aldığım yanıt, eskilerin 'nezaket çerçevesi' dışına çıkmamak ilkesine bir örnek oluyor: "Efendim, uzun zamandır ihmal ettim, gidemedim. Onlar da herhalde bu sebeple bizi aramıyorlar!"

SİVAS KONGRESİ GÜNLERİ

Şarman'ın yaşamına salt öğretmenliği, özellikle de sözünü ettiğimiz dönemdeki çalışmaları açısından bakmak da yetmez. XX. yüzyıla girildiği, Osmanlı İmparatorluğu'nun her yanında Sultan II. Abdülhamid'in tahta çıkışının 25. yıldönümü törenlerinin yapıldığı 1901'de dünyaya göz açmak; üç padişahın, bir halifenin, dokuz cumhurbaşkanının dönemleri ardından 2000 yılında 10. cumhurbaşkanının seçilişini görmek; dünya tarihinin en uzun yüzyılında yaşanan onca olay ve gelişmeleri, öğretmen bakışıyla uzaktan yakından gözlemlemek az şey değildir. Ali Faik Bey, Atatürk devrimlerini yaşamış; Halkevlerinde çalışmış bir fenomendir. Ama bir şöhret değildir. Toplum olarak fenomenlerin değil, şöhretlerin meraklısı olduğumuzdan da Ali Faikleri tanıma şansımız olmuyor. 1919 Sivas Kongresi günleri ve sonrasına ilişkin neler hatırlayabildiği sorulduğunda Şarman şu ilginç anısını aktardı:

"Babam Ömer Efendi'nin küçük bir de avlusu olan simit fırını vardı. Sivas'ın ünlü Arap Şeyh'i sık sık bizim fırına gelir; avluda veya içeride oturur, babamla söyleşirlerdi. Bu Arap Şeyh, Sivas Kongresi'ne katılmıştır ve fotoğraflarda da Atatürk'ün yanında görülür. Benim de fırında bulunduğum bir gün Arap Şeyh, sözün sırasını getirip babama, 'Ee Ömer Efendi! Artık bizim tarikata girme zamanı geldi' deyiverdi. Babamın yanıtı sert ve kesin oldu: 'Ne tarikati, şeyh efendi? Biz dinimizin gereklerini yerine getirebildik mi ki bir de tarikate girelim?' dedi. Babam dini çok bilinçli yapanlardandı."

Küçükesat'taki evde iki canlı tarih var: Başöğretmen Ali Faik Şarman yüz, yetmiş yıllık hayat arkadaşı Radiye Hanım da doksan yaşındalar. Beni uğurlarlarken Ali Faik Şarman, "İhtiyarlık iyi bir şey değil; bütün uzuvlar işlevlerini kaybediyor... Çok okumaktan gözlerim de bozuldu. Gazetelerin artık sadece başlıklarına bakabiliyorum" diyor. ■

Komünizm ve portakal

1947-1948'de Divriği Nuri Demirağ Ortaokulu Müdürü iken komünistlik suçlamasıyla tutuklanan merhum Fikret Madaralı'yı (fotoğrafta) soruyorum Ali Faik Şarman'a: "Komünist olduğu iddia edilmişti. Gerçekten de komünizmi tercih ediyordu. Ama bu fikrini en yakınındaki arkadaşlarına, yani bizlere açıklardı. İyi bir insan, iyi bir öğretmendi. Memleket kendisinden faydalanabilirdi. Komünistlik suçlamasıyla karşı durdular."

Radiye Hanım ilginç bir eklemede bulunuyor: "O zamanlar, portakal fazla bilinen ve yenilen bir meyve değildi. Bazı kimseler, Madaralı sözde portakalı anlatıyor ama komünistlik propogandası yapıyor diye davacı oldular. Ali Faik Bey, gidip köylülerle konuştu. Onlara şahitlik yaptırtarak çabuk kurtulmasını sağladı."

Aydınlanma yıllarında asıl rol öğretmenlerdeydi, Ali Faik Bey (papyonlu) ve Savcı Nurettin Ertürk (1950-57 Sivas milletvekili) bir şenlikte halay çekiyorlar (solda).

VCD'de 'Leonardo Da Vinci' belgeseli (3)

popüler

tarih

Ekim 2000 Sayı 5 1.500.000TL

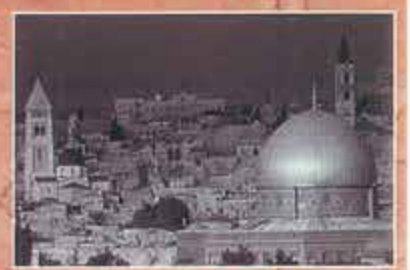

Dosya: Kudüs ve Filistin sorunu

Esir pazarından saraylara

CARİYELİĞİN BİNBİR YÜZÜ

505

DOSYA: KUDÜS ve FİLİSTİN SORUNU

58 Kudüs: Üç dinin kutsal kenti

Kudüs için, 'Osmanlı Modeli'nin gündeme gelmesi, bir anda şaşkınlık yarattı. Tarihe bakıldığı zaman, Türklerin eline geçtiği için yüzyıllar sürecek bir Haçlı Seferi'ne neden olan kent için, en iyi çözüme yine Türk idaresinde ulaştığı gerçeğine varılması karşısında, şaşırmamak mümkün değildi!

Orhan Koloğlu

62 Filistin: Bağımsızlık peşinde 52 yıl

Elli iki yıllık bir savaş ve çatışma bugün Filistinlileri, devletlerinin varolma koşullarını yeniden müzakere etme noktasına getirdi.

Derleyen: İsmet Akça

96 Ajanda

Sergiler, konserler, konferanslar, Ekim ayının etkinlikleri.

Nazlı Irmak

102 Sinema

Rock Hudson ve Doris Day

Haşmet Topaloğlu

106 Sahne

Operanın ilkleri

Metin And

108 Beyazcam

Kaçak dizisi ve telesafirlik

Aydın Erol

110 Halit Kıvanç'la Radyo Günleri

112 İnternet

Figen Onur Ertan

114 Gezi

Kazanova'nın Venedik'i

Özgür Ekşi

118 Kırk Ambar

'Lokman Hekim' dergisi

Feza Kürkçüoğlu

120 Kitap

Tarihseverlere öneriler ve yeni çıkan kitaplar.

Dilek İçinsel

123 Burç

Osmanlı'da Terazi: Mizan

Metin And

124 Albümlerden

Ünlü politikacı ve sanatçıların fotoğraf arşivleri.

Okşan Özferendeci

126 Müze

Balık Müzesi

Nuray Mestçi

128 Bulmaca

Sedat Yaşayan

130 Ayın fotoğrafı

İlk 29 Ekim'ler

populer tarih

NTV Haber Ajansı, Reklam ve Ticaret AŞ adına
İmtiyaz Sahibi ve Sorumlu Müdür
E. Naci Başerdem
Yayın Yönetmeni
Adnan Bostancıoğlu
Yazı İşleri Müdürü
Lütfü Tınç
Editörler
Kansu Şarman
Barbaros Devecioğlu
Danışma Kurulu
Erhan Afyoncu, Gökhan Akçura, Fahri Aral, Ümit Bayazoğlu, Yücel Demirel, Ethem Eldem, Alpay Kabacalı, Haydar Kazgan, Ömer Koç, Orhan Koloğlu, Cüneyt Koryürek, İlber Ortaylı, Sami Önal, Necdet Sakaoğlu, Metin Sözen, Eser Tutel, Gültekin Yıldız
Görsel Yönetmen
Ayhan Koç
Fotoğraflar
Vural Yazıcıoğlu, Coşkun Aşar
Operasyonel Koordinasyon
Nedim Özkan

DOĞUŞ İLETİŞİM
Reklam Direktörü
Zeynep Metin Dalman
Reklam Müdürü
Aslı Gülkan Demirkol
Müşteri İlişkileri Yönetmenleri
Didem Sarısu Destici, Ebru Dağlı, Gina Eşit, Hilal Sayılan
Rezarvasyon
Büket Tıkman
Tel: (0 212) 347 03 03
(Dahili: 303-304)
Tel: (0 212) 347 03 23 (Direkt)
Faks: (0 212) 347 03 13
Satış Müdürü
Cemal Araz
Abone Tel: (0 212) 630 17 00

Yönetim Merkezi
Eski Büyükdere Caddesi, USO Center, No 59, Maslak 80660 / İstanbul
Tel: (0 212) 335 48 70 - 71
Faks: (0 212) 335 00 30
Baskı ve renk ayrımı
Stampa
Dağıtım
BBD

Saraylardan konaklara

Cariyeliğin binbir yüzü

Osmanlı dünyasında, 'resmî' esir ticaretinden 1840'lara değin söz edilebilir. Ancak yasaklama, Mustafa Reşid Paşa'nın deyimiyle 'şer'î açıdan köleliğin kaldırılması' değil, sadece devletin, 'Ben bu işte yokum!' demesiydi. Nitekim saltanatın kaldırılışına kadar, ne saraylardan ne de rical ve zengin konaklarından cariyeler, halayıklar eksik olmamıştır.

NECDET SAKAOĞLU

İnsanların para karşılığı alınıp satılması 19. yüzyılın ikinci yarısından beri, ulusal ve evrensel yasaklamalarla görece bitmiş sayılsa da, dünyanın dört bucağından yansıyan haberler, tarihin bu en eski ticaretinin 21. yüzyıla da taşınacağını gösteriyor.

Ortadoğu'daki monarşi ya da diktatörlük saraylarında, köle ve cariye bulunup bulunmadığını bilmediğimiz gibi, Afrika ülkelerinde, Uzakdoğu'da neler olup bittiğini de söyleyemeyiz.

Avrupa Birliği adaylığımıza karşın, 'başlık parası' adı altında ödenen bir bedelle ve hukuksal hiçbir geçerliliği olmayan 'imam nikâhı' yutturmacasıyla satılan kızlarımızın 'hür' olduklarını söylemek haksızlıktır.

1990'da, 'berdel' töresine kurban edilen ortaokul öğrencisi bir kızcağızın, traktör römorkörüne bağlanmış olarak götürülüşünü görmüştüm. Bu insanlık dışı olaya ilçe yöneticilerinin, engel olmaları gerekirdi. Çünkü kız, çocuk yaşta ve öğrenciydi. O Pazar gününü Murat Suyu boyunca toy avında değerlendiren kaymakam beyi akşam, avcı ekibiyle bir ziyafet sofrasında bulup sorduğumda, 'hukuken' müdahale etmelerinin olanaksızlığını; berdelin de başlık parasının da yörenin geleneği olduğunu açıklamıştı!

Arada, güncelerimi karıştırırken o cehennem yolcusu bedbaht kızcağıza dair yazdıklarıma takılırım. Satılmamak, okumak için başını duvarlara vurmaktan morarıp şişmiş alnı ve şakakları; bağlanmış ağzı, kolları ve ayaklarıyla gözümün önüne gelir; onun, esir haklarından bile yoksun bir 'mahkûm' olduğunu düşünürüm.

KÖLELİĞİN 'MEŞRU' OLDUĞU ZAMANLAR

Biz tarihe, insan alım satımının 'meşru' olduğu zamanlara bakalım: Osmanlı devletinin, İngiltere'nin baskısıyla esir ticaretini yasaklayışı oldukça erken bir tarihte, 28 Aralık 1846'dadır. Buna ilişkin fermanı yayımlayan Sultan Abdülmecid'in,

Sir William Allan'ın 'İstanbul'da Esir Pazarı' adlı tablosu (Londra, The Fine Art Society). Sol sayfada J. Barcelon'un bir cariye figürü.

gerçi cariye kökenli 12 kadınefendisi, sözde dokuzu aşmayan ama gerçek sayıları bilinmeyen ikbâlleri (gözdeleri), ayrıca onlarca cariyesi, zenci kölesi vardı. Padişahı böyle onurlu bir karara ikna eden Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'nın da yalısından, konağından körpe cariyeler eksik olmazdı.

Öyle de olsa, söz konusu fermanın tarihsel önemi tartışılmaz.

Şu halde, Osmanlı dünyasındaki 'resmi' esir ticaretinden 1840'lara değin söz edilebilir. Ancak yasaklama, Mustafa Reşid Paşa'nın deyimiyle 'sedd-i bâb-ı rıkkıyet' (şer'î açıdan köleliğin kaldırılması) değil, sadece devletin, 'Ben bu işte yokum!' demesiydi. Nitekim saltanatın kaldırılışına kadar, ne saraylardan ne de rical ve zengin konaklarından cariyeler, halayıklar eksik olmamıştır.

NASIL TEMİN EDİLİRDİ?

Akla gelen ilk soru, bu 'satılık insanlar'ın nasıl temin edildikleridir. Yüzyıllar boyu esir ticaretinin bir kaynağı savaş, baskın ve akınlarla, denizlerde de korsanlık olmuştur. Bu yollardan ele geçirilen tutsaklar, devlet hazinesine vergi ödenerek esir hukukuna tabi olur, mal ve hayvan gibi alınıp satılırlardı. Daha istikrarlı kaynaklar, geçimini bu işe bağlamış kimi Afrika, Kafkasya ve Uzakdoğu topluluklarıydı. Bunlar, kendi çocuklarını esir olarak sattıkları gibi, komşu kabilelere baskınlar düzenleyerek yakaladıklarını tacir ve kaçakçılara satarlardı.

Cariyelerin, Uzakdoğulusu, zencisi, Berberisi, Yemenlisi,

Melling'in hayali bir harem çizimi (sağda). Topkapı Sarayı'ndaki haremden gerçek bir görüntü: Gizli merdiven (sağ sayfada solda). Hırka-i Saadet ziyaretine gelen sultanların bekleme odasındaki bu gizli merdiven Mabeyn dairesi'nin üst katına çıkmakta ve oradan kadın efendiler dairesine geçmektedir. Giulio Rosati'nin 'Yeni Gelen Esirler' tablosu (altta).

Kime ne ad verilirdi?

Esir erkeklere köle, kul, memlûk, abd-i memlûk, gulâm; kız ve kadınlara câriye, halayık, esire, memlûke denilirdi. Hadım edilmesi gereken kölelerin erkekliklerine, Hıristiyan ve Yahudi sünnetçiler değişik yöntemlerle son verirler; bu işlemlerden geçenlerin hayatta kalanları, yeni hallerine göre nitelendirilirlerdi: Sandalîler (penisi kesilenler), castratiler (tam temiz yani penis ve husyeleri kazınanlar), tilbiyeler (husyeleri ezilenler). Topladıkları köle ve cariyeleri esir pazarlarına getirenlere köle tâciri, celebdan; gerek bunların gerekse köle kaçakçılarının sevkettiği esir gruplarına sürü, üserâ; ambarları esir dolu gemilere üserâ sefinesi; müşterilere köle ve cariye satanlara esir tüccarı, esirci; satış yerlerine esir hanı, esirhane, esirci evi, esir pazarı; devletin bu satışlardan aldığı vergiye pençik resmi; bu vergiyi ödemeksizin esir satanlara köle kaçakçısı; köle edinenlere sahip, mevlâ, efendi, sahibe; bir kölenin ya da cariyenin esirliğinin sona ermesine itk, azat edilme; buna ilişkin özgürlük belgesine ıtıkname; kaçan köleye abd-i âbık; çocuk doğuran cariyeye ümm-i veled denilliyordu.

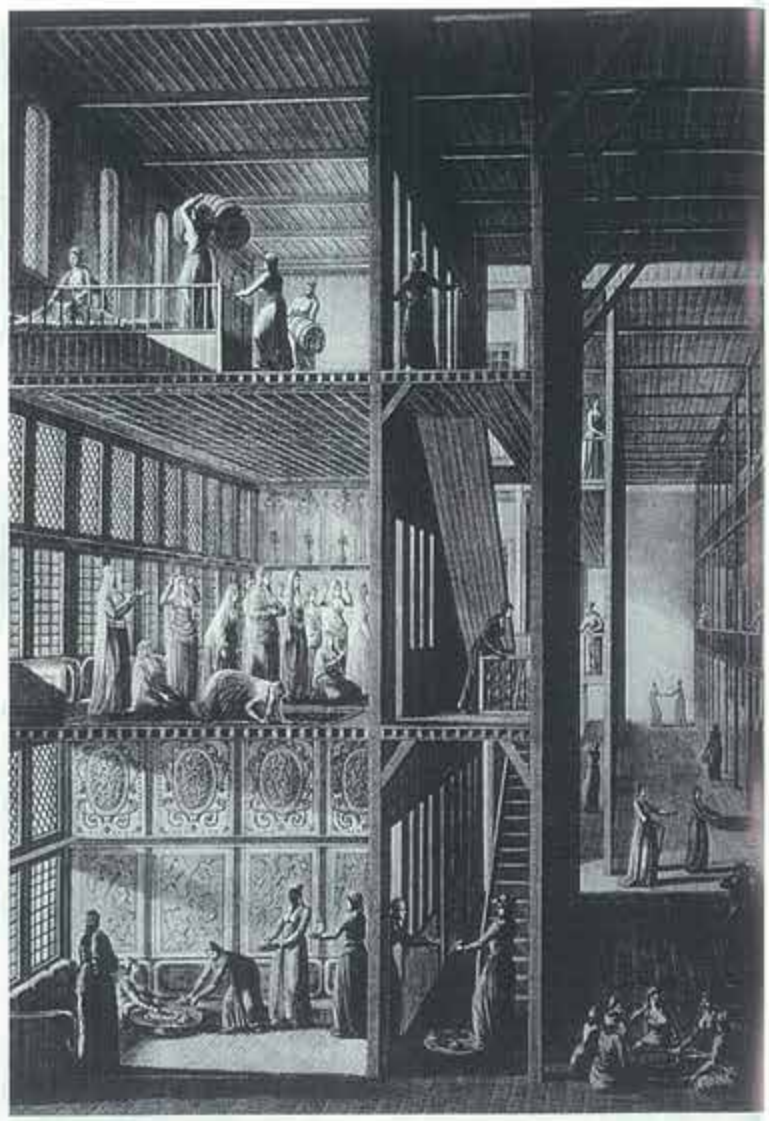

Çerkesi, Abazası, tutsak kökenli Fransızı, Rumu, İtalyanı, Giritlisi, Macarı, Rusu, Tatarı olduğu gibi, bunların tenleri, yüz çizgileri, gözleri, bakışları, ağızları, dişleri, alınları, burunları, elleri, parmakları, yürüyüşleri, ayakları, ayak bilekleri, endamları, boyunları, cinsellik özellikleri, becerileri, huyları, itaatkârlıkları için de -tıpkı cins atlarınki gibi- bir literatür ve eğitim yöntemleri söz konusuydu.

Pazarlık ve açık arttırmayla satılan esirlerin fiyatları, yaşlarına, sağlıklı ve güzel oluşlarına, becerilerine, ırklarına göre belirleniyordu. Kellik, diş çürüklüğü, uğursuzluk belirtisi sayılan boy, boyun kısalığı veya düztabanlık, fiyatı düşürürken, kusursuzluğunun ve güzelliğinin yanı sıra, saz çalan, dil bilen, becerileri olan esirler, 800-1000 Osmanlı Altını'na sahip buluyordu. Çirkinliğinden dolayı 'molada' denen bir hizmet halayığı ise beş-on altına alınabilirdi. Esirciler, satılığa çıkardıkları köle ve cariyeleri, allayıp pullarlar, ayıplarını gizleyecek hilelere başvururlar; saçlarını, dişlerini parlatır, yürüyüş, gülümseyiş, bakış öğretirlerdi. Alıcılarsa esiri tepeden tırnağa inceler, dişlerine, gözlerine, göğüslerine, bacaklarına bakar; bir

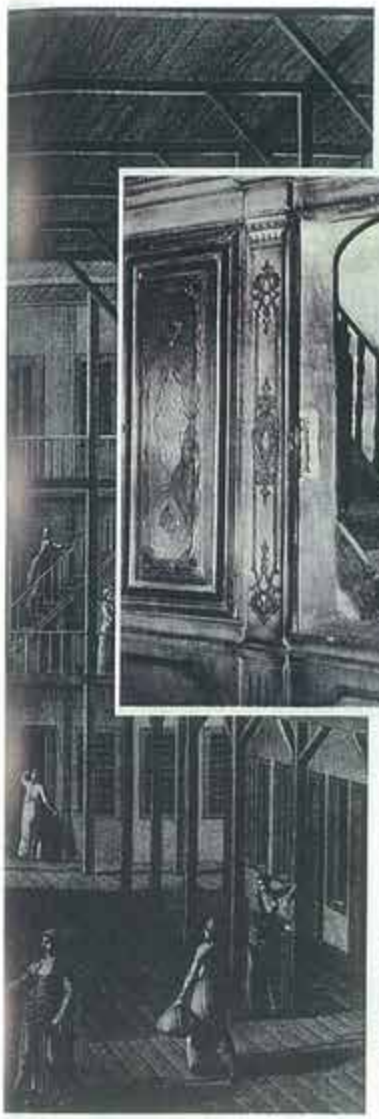

hekime veya ebeye de muayene ettirirlerdi.

Pey akçesi karşılığında esirin eve götürülerek uykusunun denenmesi mümkündü. Kimileriyse bu olanaktan yararlanıp cariyeleri fuhuşta kullanıyorlardı.

BİZANS'TAN KALMA PAZARLAR

Akdeniz havzasının en büyük köle pazarlarından olan İstanbul'da, Bizans'tan kalma iki esir pazar yeri vardı: Cariyelerin satıldığı Atik Bedesten (Cevahir Bedesteni) ile köle pazarı olan Yeni Bedesten (Sandal Bedesteni). Ayrıca Çemberlitaş'ın arkasında kervansarayı andıran ünlü Esir Hanı (1932'de yıkılmıştır), İstanbul'un birçok semtinde ve Üsküdar'da da esir pazarları bulunuyordu.

Evliya Çelebi, bir esnaf alayına katılan 'Esnaf-ı bâzirgân-ı esirciyân'ın tam iki bin kişi olduklarını, Gürcistan'dan, Abazistan'dan, Çerkesistan'dan ve Kırım'dan savaş ganimeti olarak getirdikleri kul ve cariyeleri süsleyip el ele tutuşturup geçirdiklerini, "Nice bin pâk ü pâkize esir kızlar ile sülün gözlü münevver yüzlü esir oğlanların şatırlar önünde saf saf yürüdüklerini" anlatır.

ESİRCİ EVLERİNDEN SATIŞ

1640 tarihli Narh Defteri'nde İstanbul'da 33 esir tüccarının, 8 esirci kadının, 19 esir tellalının bulunduğu yazılıdır. 1700'de Türkiye'ye gelen Tournefort, 'Relation d'un Voyage du Levant' adlı seyahatnamesinde, Bedestenlerle Esir Hanı çevresindeki insanlık ayıbı görüntüleri anlattıktan sonra, cins atlar gibi değerli olan güzel kızlarınsa esirci evlerinde satıldığını yazmaktadır.

Esir sahipleri, kul ve cariyelerini işe ve hizmete koşar; cariyelerini koynuna alabilir; eğittikten sonra satarak kazanç sağlar; gerektiğinde devletlilere hediye eder ya da sevap kazanma amacıyla özgürlüğünü vererek evlendirirlerdi. Hizmet cariyelerine halayık, horandegân, erkeklere de köle, kul denirdi. Cariyelerin en şanslı konumundakiler, harem süitlerinde çubuk tüttüren, kaymak, macun yalayan, oyuncakları ayna ud, kanun olan müstefrişelerdi. Bunlara 'odalık', 'gözde' de deniliyordu. Oryantalizmin ilgi odağı da bunlar olmuştur.

Üstte, Sir Frank Dicksee'nin 1892 tarihli 'Leyla' tablosu (Londra, The Fine Art Society). Altta ise, bir 'Kızlarağası' gravürü.

İslâm dünyasında köle ve cariye hukuku, Hz. Muhammed'in zamanından beri, Kur'an hükümleri, hadisler ve fetvalarla doygunlaşmış ve başlı başına bir külliyat oluşmuşken, ihtilaflar dışında buna bakılmaz; alım satım ve yararlanma, oluşagelen pratiklerle işlerdi.

SARAY HAREMİNDEKİ CARİYELER

'Cariye' denilince Osmanlı Sarayı, özellikle de 19. yüzyıl ortalarına değin, padişahların ikametgâhları olan ve dünyanın sayılı harem dairelerinden birini içeren Topkapı Sarayı akla gelir. Dolmabahçe ve Yıldız sarayları haremlerindeki yaşantılar konusunda daha ayrıntılı bilgiler ve anılar varken 16. yüzyıldan 19. yüzyıla uzayan süreçte, gençliklerini ve güzelliklerini Topkapı'nın harem labirentlerinde solduran binlerce cariyenin acı tatlı yaşantıları, tarihe gömülmüş bir muammadır. Bu karanlık içinde, 'esvedin', 'huddam-ı harem', 'kara ağalar' denen, Sudanlı, Habeşistanlı yüz-

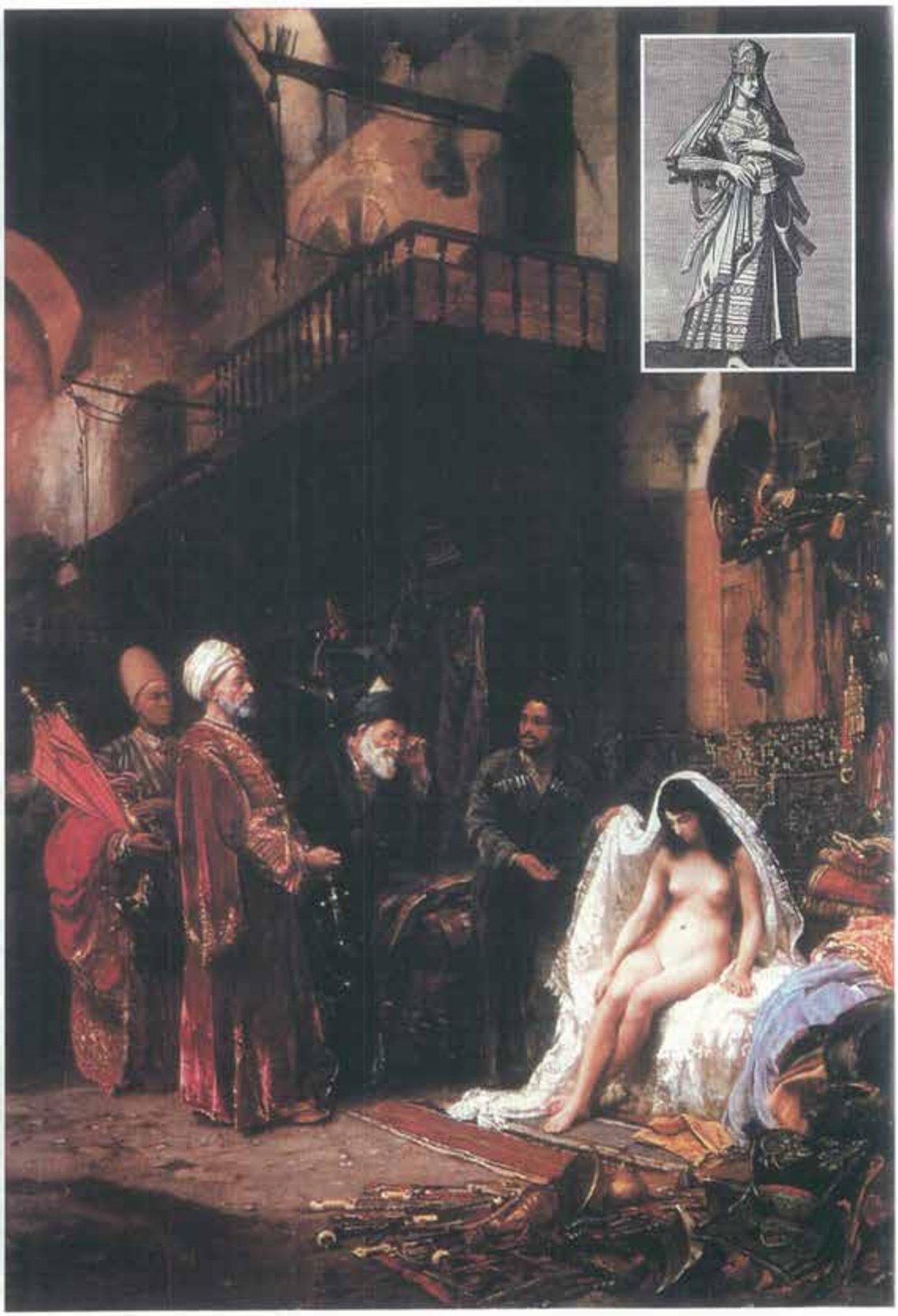

Abdülaziz döneminde, 1864'den itibaren 12 yıl boyunca İstanbul'da Saray'da kalan Stanislas von Chelobowski'nin 1879 tarihli büyük boy bir yağlıboya tablosu: 'İstanbul'da Bir Esir Satışı' (sağda). Bir 'Valide Sultan' gravürü (sağ üstte).

511

lerce 'sandalî' harem ağasının yaşantısı da erimiştir.

Doğu ülkelerinde 'perde', 'zenane' de denilen haremin Osmanlı sarayındaki resmî adı, 'Dârüssaade' idi. Harem-i Has, Harem-i ismet-makrun, İffet-saray-ı şahane, Saray-ı duhterân, Sultana sarayı olarak da geçerdi. Taşlıklar çevresinde iç içe daireleri, köşkleri, sofaları, odaları, şirvanları, gurfeleri, koğuşları, dehlizleri, mahzen ve bodrumları, hamamları kapsayan Harem'deki cariyelerin dışarıya yansıyan biricik kayıtları, muhasebe defterlerindeki "cemaat-i cevari-i Saray-ı Cedid" işlemiydi. Haremdekiler, başta valide sultan ve hasekiler olmak üzere, has odalıklar, padişahın özel hizmetlerine bakan hazinedar ustalarla daha alt düzeydeki kalfa, gedikli ve acemi cariyeler, hepsi esir kökenliydiler.

HAREMİN YAPISI

16. yüzyıl sonlarında 300, 18. yüzyıl ortalarında ise 400 dolayında cariye bulunduğu saptanan saray haremine, 10-18 yaş arasındaki sağlıklı, güzel ve zeki kızlar kabul edilir; haremin renkliliği bakımından, Nemseli, Bosnalı, Macar, İspanyol, Rus, Rum, Çerkes asıllı, sarışın, ak tenli, buğday benizli, gözleri menevişli, siyah gözlü dilberler özenle seçilir; arada, Yemen, Berberistan güzelleri, zenci, dilsiz, cüce kızlar da alınırdı. Bunlar, haremin alt katlarındaki acemi koğuşlarında sıkı bir eğitimden geçirilerek kuralları, konuşma tarzını; sazendelik, hanendelik öğrenirler; dikiş, sofra, oda, hamam, yatak hizmetlerine alışırlardı. Birkaç yıl süren bu eğitim sırasında gelişip serpilen cariyeler, ikinci bir elemeden geçirilir; güzellikleri, işveleri, yetenekleri ile dikkati çekenler, uygun zamanlarda padişaha sunulmak üzere valide sultan dairesinde veya hazinedar ustanın maiyyetine verilirken, diğerleri hizmet cariyesi olurdu.

Bunlar, en fazla dokuz yıl zarfında, ıtıknâmeleri düzenlenip elmas küpe, yüzük, altın sâ-

'Nargile Yakan Cariye': Ünlü Fransız oryantalist Jean-Léon Gérôme'un yağlı boya bir tablosu.

at verilerek 'çırağ' edilir, saraydan ayrılırlardı.

Saray haremine özgü iç disiplin gereği -kadınlara aşırı düşkünlükleri nedeniyle bu disipline uymayan birkaçı dışında- padişahların cariyelerle uluorta görüşmesi, ilişki kurmaları söz konusu değildi. Haremdeki vakitlerini, valide sultanın, başhazinedar ustanın kontrolü altında geçirirlerdi. Ne şekilde olursa olsun, padişahla yatma şansını yakalayan (buna 'nâil-i firaş olmak' deniliyordu) bir cariye, odalık sanını kazanıyor; kendisine bir oda ya da daire tahsis ediliyor; çocuk doğurursa konumu daha da yükseliyor; ikbâl, haseki, kadınefendi oluyor, hizmetine cariyeler veriliyordu. ■

İki harem görüntüsü: Solda, III. Selim'in kızkardeşi Hatice Sultan'ın kabul odası (Melling'in gravürü) ve altta, Topkapı Sarayı'nda Valide Sultan Dairesi.

Haremde gündelik yaşam

Kendi daire ve odalarına kapanmayı seven hasekiler ve ikbâller için belki de tek tutku, daha çekici olmak için mütemadiyen süslenmek, takıp takıştırmaktı. Peşlerinde kalfalarıyla sofa ve taşlıklara çıktıklarında rakiplerini kıskandırmak isterlerdi. Hemen her gün berber ve kutucu cariyelere saçlarını taratır; kâkül ve zülüflerine değişik biçimler verdirirler; allık, rastık ve sürme ile makyajlarını yenilerler; saç örgülerine kıymetli taşlardan iğneler iliştirirler; hotozlarının önüne incili sorguç ve başbağı, tepesine elmaslı broş takarlardı. Bir tutkuları da hareme gelen bohçacılardan ve Bedesten mücevhercilerinin Yahudi kadın aracılarından alışveriş yapmaktı.
Harem bahçelerine 'halvet'e, saray dışına kapalı arabalarla 'beylik gezmeler'e çıkmak; padişahla birlikte yazlık köşklere göçmek, onlar için çok özel mutluluklardı. Kışınsa duvarları çinilerle kaplı ocaklı odalarda, şekerleme, macun, kokulu kaymak, yemiş, meyve, şerbet ve kahve yenilip içilerek; bekiz, kös, sürme oynanarak, fasıl dinlenerek; köçek, kalyonca, tavşanoğlanları oyunları, İstanbul Efendisi öykünmesi vb. taklitler izlenerek vakit geçirilirdi. Geceleri ise padişahın da izlediği daha zengin programlı eğlenceler tertip edilir; harem kilerinden ve Kuşhane mutfağından yiyecek içecek servisleri yapılırdı.
Harem denen muammadan tarih aynasına yansıyabilen görüntü aşağı yukarı bundan ibarettir.

İmparatorluktan Cumhuriyete: Son Mevleviler

popüler

tarih

populertarih@ntv.com.tr Kasım 2000 Sayı 6 1.500.000TL

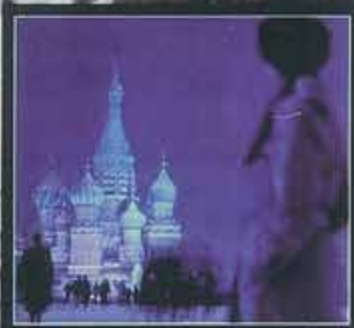

KGB'nin sırları

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA NASIL GİRDİK?

513

Osmanlı'da suç ve ceza

Tanzimat'a değin, insanlar haklı haksız idam edilebiliyor ve bu kararı yalnız padişahlar değil, başka devlet görevlileri de verebiliyordu. Medrese çıkışlı kadılar yargı görevlerini kendi evlerinde uyguluyorlar ve kanunnamelerde, insanlık dışı cezalar yer alabiliyordu.

NECDET SAKAOĞLU

Eskiler, halkı ilgilendiren bir haksızlığın tanığı olduklarında, asıp kesmekten, asıp kesecek bir güçlünün yönetimi ele almasından söz ederlerdi. Topluma yönelik suç işleyenler için, kamu vicdanında hoşgörü aralaması yoktu.

Darağacının en etkili ibret öğesi olduğu kanısı bugün de vardır. İlköğretim sıralarından başlayarak kanlı savaş sahnelerini, Sultan IV. Murad'ın, Kuyucu Murad, Köprülü Mehmed , Cafer paşaların, binlerce insanı asıp keserek Anadolu'da güvenliği sağladıklarını övünçle okuttuğumuz çocuklarımızın masum dünyalarına da, asıp kesmenin bir 'adalet' olduğunu yerleştirdiğimizin ayrımında değiliz.

Nitekim, öğretmenine, "Padişahlar suçluları yargılatıp da mı idam ettiriyorlardı?" sorusunu yönelten öğrenciye rastlanmaz.

Diğer yandan ne ders kitaplarında, hatta ne de yetişkinlerimizin ulaşabilecekleri kaynaklarda, Osmanlı yüzyıllarında suçluların yargılanmasına, cezalara ilişkin açıklamalar da yoktur.

KAPIARASI'NDA 'ECEL ŞERBETİ'

Padişahların, 'Kaldırın!', 'Alın!', 'Götürün!', 'İndirin!' gibi tek sözcükle ölüme gönderdikleri onca sadrazam, vezir, eyalet paşası, defterdar ve başkalarının, padişahın önünde, sarayın Ortakapısı'ndaki Ka-

pıarası'nda yahut Balıkhane Kapısı'na indirilip 'ecel şerbeti' içirildikten sonra idam edilmeleri üzerine yapılmış, popüler düzeyde yapıtlarımız da yoktur.

Dimitri Kantemir, "Türk padişahının, her gün uyuklarından on dört kişiyi yargılatmadan öldürtmek ayrıcalığına sahip olduğunu" yazar. Allahtan, IV. Murad dışındakiler, bu ayrıcalıklarını kullanmada oldukça tutumlu davranmışlardır. Bununla birlikte sarayda, Paşakapısı'nda, İstanbul'un meydanlarında, iskelelerde boğulan veya boynu vurulanların, taşralarda idam edilenlerin sayısı yine de az değildir.

İSTANBUL'A GELEN KESİK BAŞLAR

Taşralarda idam edilen önemli kişilerin kesik başlarının İstanbul'a getirilip saray kapısı önünde yere atılması, ibret taşlarına dizilmesi, mızraklara geçirilmesi; yakalanan eşkıya reislerinin çengele vurulması veya kazığa geçirilmesi, çarmıha gerilip oyulan etlerine mumlar dikilerek at sırtında gezdirilmesi, cellatların, bir elde kanlı pala, ötekinde perçeminden tutulmuş kesik baş, çarşı esnafından 'hammaliye' (bahşiş) toplamaları Tanzimat'a kadar sürmüştür.

IV. MURAD'IN HİDDETİ

Padişahların arada, halkta korku uyandırmak için, 'siyaset' edip sudan nedenlerle güçsüz kullarını öldürtmeleri de dehşetle izlenmiştir. IV. Murad'ın, İznik kadısını, kardeşi Sultan İbrahim'in efsuncu evinde veziriazamı boğdurtmalarını Na'îmâ Tarihi'nden özetleyelim:

"Padişah-âlem-penah (IV. Murad) şikâr (av) ederek İznik'e tevecchühle atını ılgar edip önden giden habercileri geride bıraktı. Yol ve geçitler çamurdu. İznik Kadısı yolları temizletemeden şehre erişen padişah, ihmal ettiği suizannıyla Kadı'nın asılmasını ferman buyurdular. Mübaşirler gelip asmağa götürdüklerinde feryat edip, 'Bebey ağalar! Şevketlü padişahımızın teşrifi haberi dün geldi. Cümle reayayı ve şehir halkını, yolların temizlenmesine çıkardım. Fakat o gün at koşturup geldiler. Benim günahım yokturl' diye yalvardı ise de faydası olmadı. Nasuhpaşazâde, 'Padişahın

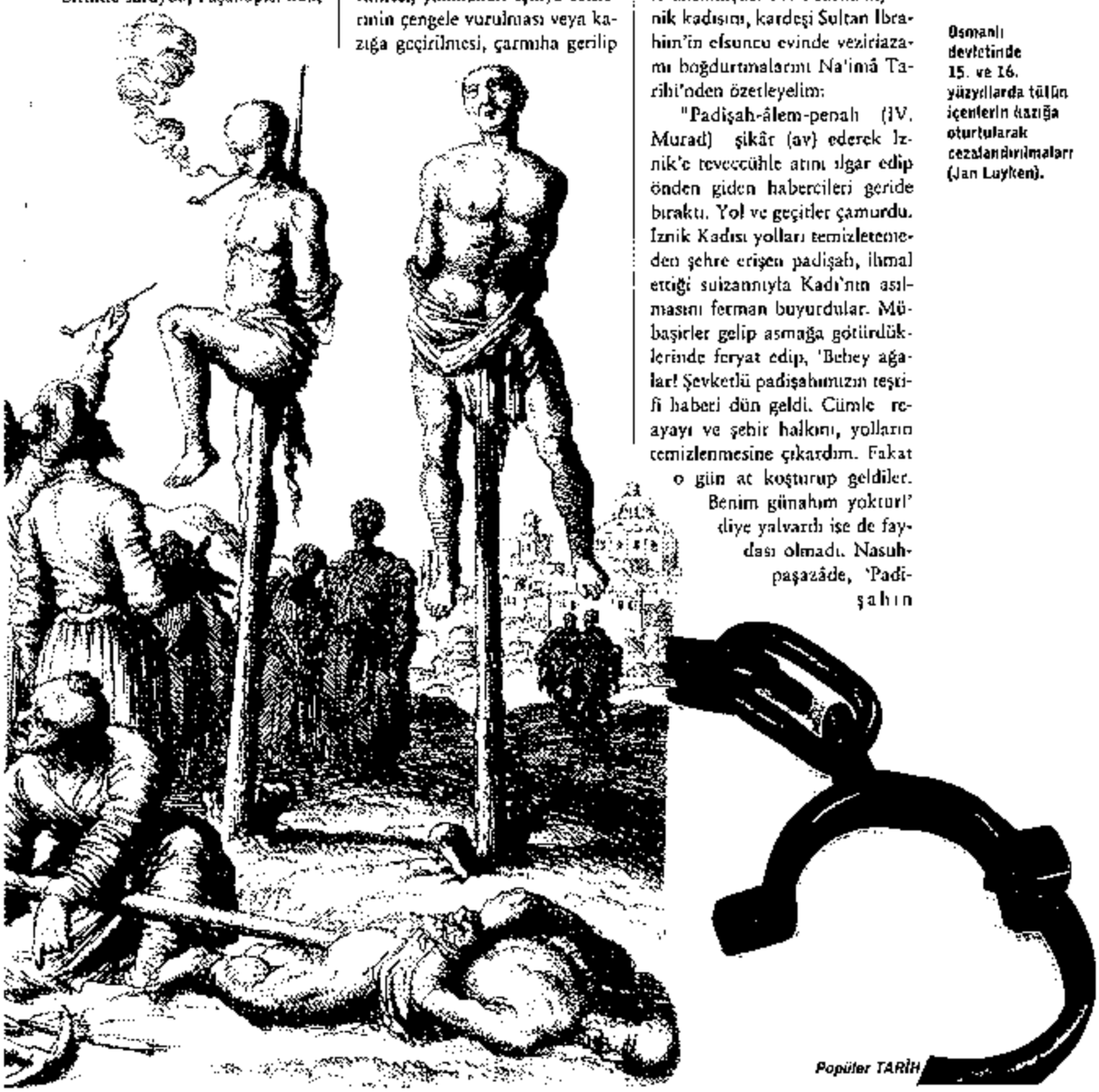

Osmanlı devletinde 15. ve 16. yüzyıllarda tütün içenlerin kazığa oturtularak cezalandırılmaları (Jan Luyken).

'Kara kaplı kitap'tan seçmeler

Yazıda da belirttiğimiz gibi, kadıların yegane başvuru kaynakları, halk arasında 'kara kaplı kitap' diye anılan ve İslâm ulemasının fetvalarının toplandığı 'fetva mecmuaları' ile 'örf-i padişahî', 'siyaset-i sultanî - yasağ-ı padişahî' denilen yasaları içeren kanunnamelerdi... Cami duvarına 'bevl' (çiş) edenden, kuşbazlık (!) yutturmacasıyla ağaçlara çıkıp röntgencilik edenlere kadar, bin türlü suç-suçlu örneğini, hükmedilecek ta'zir çeşitlerini içeren kara kaplı kitaplardan; Hammurabi yasalarını anımsatan bir güldeste sunalım:

- "Bir kimse zinâ etse, eğer ulu kişi ise ve zengin olsa siyaset (idam) edilmeyip üç yüz akçe, orta halli ise yüz akçe, daha aşağı ise kırk-elli akçe cürm alına."
- " Ulu müslime avret zinâ etse zenginse, zengin cürmünü vere."
- " Zinayı erli avret etse eri kabul etse yüz akçe köftehorluk vere."
- "Kız veya oğlan çeken, zorla eve girip avret veya kız çekmeğe varan kişinin siyaseti için zekeri (erkeklik organı) kesile"
- " Bir kişi avret veya kız kapsa avretin ve kızın rızası olmasa erin zekerin keseler. Avrete ve kıza nesne demeyeler. Eğer avret veya kız râzı olup onunla taşraya gitseler, ferclerini (dişilik organı) dağlayalar."
- " Bir kişi bir başkasının avretini veya kızını öpse veya dilese veya yoluna varıp söylese veya yapışsa, kadı ta'zir edip deynek başına bir akçe cürm alına."
- "Bir gayrimüslim, caminin duvarına işerse, engel olunup dayağa çekile."
- "Bir kişi pezevenklik eylese kadı ta'zir edip teşhir ede. Deynek başına bir akçe cürm alına."
- "Livata eden ergen olsa, zenginden yüz, vasatından elli, fakirinden otuz akçe cürm alına."
- "Bir kimse adam öldürse kısas edeler. Eğer kısas edilmezse zenginden dört yüz akçe, orta halliden iki yüz akçe, fakirden yüz akçe ve gayet fakir olandan elli akçe cürm alına."
- "Hatun talfesi birbiriyle savaş etseler, saçlarını yolsalar, ta'zir edip iki deyneğe bir akçe cürm alına."
- "Eğer bir kişi şarap içse kadı hakkından gelip iki deyneğe bir akçe cürm alına."
- "Bir kişi evinde şarap yapıp satarsa ta'zir-i şedid gerekir."
- "Bir gayrimüslim, Müslümanlara, 'Lânet sizin dininize!' derse, ta'zir-i şedid (39 değnek) gerekir."
- "Bir kişi sadattan (peygamber soylulardan) birine, 'Bo. yersin!' derse, dayakla cezalandırılır."
- "Evin duvarındaki kelime-i şahadet yazısının üstüne pislik süren gayrimüslimi, köy zabiti dayağa çeker."
- "Birisi ağaç kesse, iyi kişilerden birkaçı, 'Niçin kestin?' dediklerinde, sövüp sayarak, 'Ağaca tapınıp Tanrı'ya eş koştuğunuz için kestim!' derse dayak cezası verilir."
- "Bir kişi, karısına, 'Anasını filan ettiğim!' yollu cima' lafzıyla küfretse dövülür."

Eksik tartı kullanan satıcının başı ağır bir tahtaya geçirilir, tahtadan ufak çanlar sarkıtılır ya da boynuna bir büyük çan asılır ve sokakta dolaştırılır (altta ve sağ üstte).

emri böyledir' diyerek alıp kale kapısına ilettikte şehir halkı umumen seyre çıkmışlardı. Zavallı kadı yüzünü halka tutup, 'Müslümanlar, Hak huzurunda, nâhak yere gittiğimin şahadetini sizden talep ederim!' diyerek emre boyun eğdi. Başında örfü (sarığı) ile kale kapısına asıldı. Üç gün öyle durdu."

VEZİRİAZAMIN BOĞDURULUŞU

Sultan İbrahim'in, Veziriazam Salih Paşa'yı boğdurtmasındaki gerekçe daha ilginçtir: "Padişah hazretlerinin lâtif mizacı (!) hareket gerektirdiğinden bazen tahtırevanla, bazen atla, bazen de koçuya binerek şehirde dolaşıp dururdu. Karşıdan gelen arabalar yolu tıkadığından, 'Arabalar şehre girmesin ve şehirde bir fert arabaya binmesin ve İstanbul içinde bir araba görmeyeyim!' diye yasak etmişlerdi. Yürek sıkılmasına ve sevdayî illetine müptela olduklarından, üfürükçü şeyhlere okutarak müsterih olurlardı. Davutpaşa'daki efsuncu imama giderken önüne bir araba çıktı. Bunu, veziriazamın emrine kulak vermemesine hamledip, 'Tez veziriazamı çağırın!' diyerek art arda adamlar gönderdi. Zavallı Salih Paşa, sarayında ikindi divanına hazırlanıyorken aslını bilmeden bir çapkına binip imamın evine vardığında padişah, 'Ben arabalara yasak koymuşken niçin benim tembihim tutulmaz, ben padişah değil miyim? Tez boğun!' diye bağırdı. Salih Paşa özür dileyip canını kurtarmaya çabaladıysa da asla iknâ olmadı. Saray görevlileri, imamın evindeki ku-

- "Padişahın hatt-ı hümayununa (yazılı buyruğuna) itaat etmeyen kişi ta'zir-i şedidle cezalandırılır."
- "Bir kişinin yalancı tanıklık ettiği kanıtlanırsa ta'zir-i şedid gerekir."
- "Gammaz olan ve halktan kimilerini ehl-i örfe (yöneticilere) gammazlamayı iş edinen kişi tazir-i şedidle bu eyleminden men edilir."
- "Bir koca, eve getirdiği yabancı kimselerin müslüman karısıyla aynı yerde oturmalarına izin verirse dayağa müstahaktır."
- "Bir kimse ulemadan ve sulâhadan kişileri yakalayıp zincir takıp bir müddet haps eylerse ta'zir-i şedid ve hapisle cezalandırılır."
- "Bir eyalet valisinin adamı kadıyı haksız yere yakalayıp konağa götürerek ayağına bukağı vurup bir odada hapsettiğinde kadı bir yolunu bularak kurtulsa, valinin adamı ta'zir-i şedid ve hapisle cezalandırılır."
- "Kendi adamlarını tahrik edip hasmını öldürten kişi, ta'zir-i şedid ve hapisle cezalandırılır."
- "Birkaç kişi bir kadını cebren evinden çıkarıp tecavüz maksadıyla bir yere götürüp kadın bir fırsat bulup ellerinden kurtulsa, adı geçenler ta'zir-i şedid ve haps olunurlar."
- "İki kişi bir oğlancığı ırzına geçmek kasdıyla bir yere götürüp fakat çocuk ellerinden kurtulsa, her ikisi de dayağa çekilip hapsedilir."
- "Gayrimüslim kadının müslüman kocası başka diyarda iken kadını kandırıp gayrimüslim bir erkekle evlendiren rahip, tazir-i şedidle cezalandırılır."
- "Müslüman bir kadın kendi rızasıyla bir gayrimüslimle evlense ta'zir edilip birbirinden ayırmak gerekir."
- "Bir kişi zorla evine girdiği kadına tecavüz etmek isteyip kadın başka kurtuluş çaresi olmadığından adamı baltayla öldürse gazâ etmiş sayılır."
- "Bir koca, karısını şer'e aykırı olarak haksız yere dövse kendisi de dövülür."
- "Bir kişi, birisini, 'Sen benim evime girip şu kadar akçemi aldın' diye dava ettikte davalı da ikrar eylese elinin kesilmesi gerekir."
- "Bir kimsenin hırsızlığı örf ile sabit olursa, kadı hüccet verip ehl-i örf (yönetici), hüccet mucibince asa veya uzvunu kese."
- "Hırsız işkencede ikrar edip belirtiler de doğrularsa ikrarı geçerli sayılıp siyaset (idam) oluna."
- "Yol kesen eşkıyasından biri, bir yolcuyu basıp kendisini öldürüp malını yağmalasa, katli gerekir."
- "Yolkesenlerden birkaçı bir köyde geceleyin silahla ev basıp ev sahibinin mallarını gasp etseler yakalandıklarında kadı, her birinin sağ ayağının ekleminden kesilmesine hükmeder."
- "Müslümanların mallarını zulmen alıp kendilerini de öldürdükten sonra yol kesenlerle birlik olan taifenin kötülüklerine son vermekle görevlendirilen valinin, bunlarla savaşa tutuştuğunda, hepsini öldürmesi caizdir."
- "Kuşbaz olup damlara çıkarak kadınlara bakmayı alışkanlık edinen kişinin tanıklığı geçerli değildir."

yunun ipiyle günahsız Salih Paşayı o saat boğdular."

Tanzimat'a değin Osmanlı tarihinin her sayfasında, siyaset etmek denilen haklı haksız, karakuşî idamlar vardır. Yalnız padişahlar değil, Veziriazam, eyalet valileri, serdarlar da siyaset edebiliyorlardı. Ancak Tanzimat'ta, Fransız ceza yasası örnek alınarak hazırlanıp Sultan Abdülmecid'in bir iradesiyle 1840'ta yürürlüğe giren Ceza Kanunname-i Hümayunu siyaset etmeye son vermiştir.

'KARA KAPLI KİTAP'

Yukarıda örnekleri verilen 'örfî' uygulamalardan ayrıca, bütün beldelerde 'kazâ' (İslam hukukuna göre yargı) işlerine bakan kadılar ve naipler vardı. Medrese çıkışlı kadılar, yargı görevlerinin yanı sıra bulundukları kentin güvenliğinden, belediye işlerinden ve çarşı pazar denetiminden de sorumluydular. Soruşturma, yakalama, ihzar, infaz aşamalarında naip, kâtip, subaşı, muhzır vd. 'kadı'nın buyruklarını yerine getirirlerdi. Çoğunca 'kadı'nın evinde akdedilen 'Meclis-i şer'-i şerif"te (yargı oturumlarında) akla hayale gelmedik davalara bakmak durumunda kalan kadıların yegane başvuru kaynakları, halkın 'kara kaplı kitap' dediği, İslâm ulemasının fetvalarının toplandığı 'kütüb-i fetavâ' (fetva mecmuaları) ile 'örf-i padişahî', 'siyaset-i sultanî - yasağ-ı padişahî' denilen yasaları içeren kanunnamelerdi.

İffetsizliği sabit olan kadının başına işkembe geçirilip gezdirilişi (üstte). Çengel cezasının uygulanışı; makarayla yukarı çekilen mahkum hızla bırakılınca çengele saplanır. Cesede halk, 'çengel lalesi' derdi (solda). Bir fetva mecmuasının 'yolkesenler' ve 'asiler-zalimler'e verilecek cezalara ilişkin sayfası (en solda).

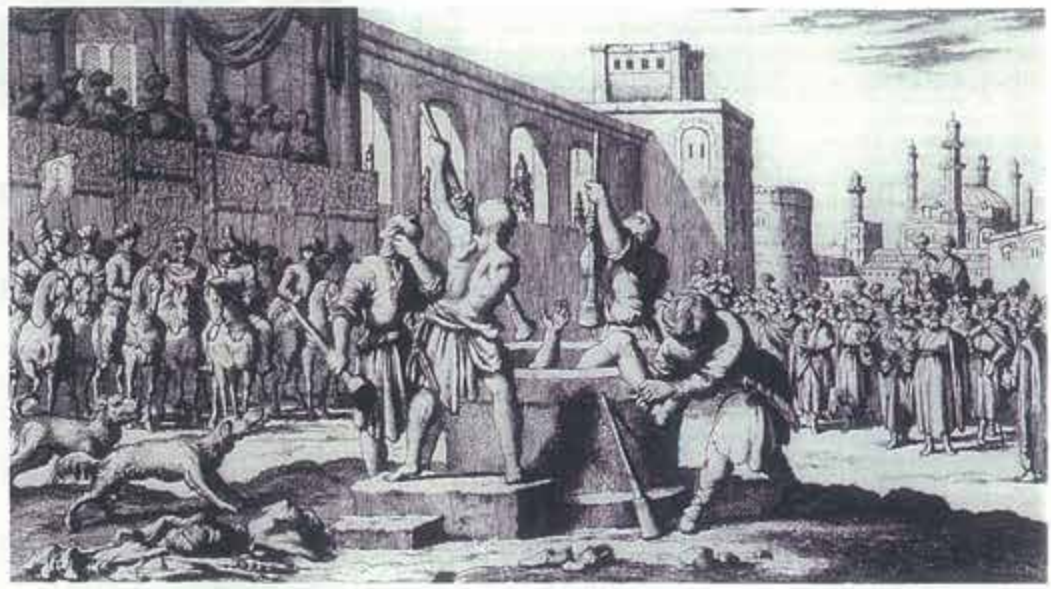

Tavernier ve diğer yabancı gezginlere göre, kanlarının akıtılması günah sayıldığı için din adamları, taş dibekte tokmakla dövülerek öldürülürdü (sağda). Falakaya yatırılmış bir erkek (altta). Padişahın huzurunda bir vezirin boğulması (Paul Rycaut'dan); mekan ve tahttaki padişahın kıyafeti, resmin hayali oluşunun kanıtı (sağ sayfada).

Bu mecmualardaki 'had' cezasını gerektirir suçlara ilişkin 'zinâ', 'katl-i nefs ve cerâim' (cinayet), 'şürb-i hamr' (içki içmek) , 'sirkat ve gasb' (hırsızlık, soygun), 'kutta-i tarik' (yol kesenler), 'deyn' (borç) vd. bahislerde, yüzlerle, hatta binlerle, formüle edilmiş şer'i ve 'örfi' örnek olay bulunurdu.

ADAMINA GÖRE ADALET

Kadı, tarafları, tanıkları dinleyip kanıtları değerlendirdikten sonra 'hükm-i şer'i'sine göre 'ta'zir'i (cezayı) belirleyip uygulatır; hükme bağlayamadığı davaları 'bir kere de Divan-ı Hümayun'da mürafaası için' üst mahkemeye havale ederdi. 'Tevbih' (uyarı), 'darb' (dövme), 'haps', 'kat-ı uzuv' (organ kesme, kırma), 'katl' (öldürme) ve 'recm' (taşlayarak öldürme) başlıca cezalardı. Hükmedilen ta'zir, cürüm akçesi, kısas ve diyet, tarafların kişisel, dinsel ve toplumsal konumlarına göre farklı olmaktaydı. Örneğin, 'sefele'den (düşkünler) biri, kavga, dövme vb. fiillerden dolayı 'ta'zir-i ahissa' (darb + hapis) ile cezalandırılırken, aynı suçu işleyen 'orta halli' birine hapis öngörülür; 'eşraf'tan (şamı yüce kişiler: ümera, âyan, tüccar) birine ise ihtar edilirdi. Eğer suçlu 'eşrafü'l-eşraf"tan (din bilginlerinden, seyyidlerden) ise kadı evine ilâm gönderip "Bir daha yapma!" uyarısında bulunurdu. Bu, adamına göre adalet anlayışının eski bir gelenek olduğunu gösteriyor.

EN ÜNLÜ CELLAT 'KARA ALİ'

Kadının hükmettiği cezaları subaşı, muhzır, ases gibi zabıta ağaları, kavas ve falakacılara uygulatıyorlar; idamları da cellatlar infaz ediyordu.

Haddi aşmamak koşuluyla hırsızlara işkence edildiği gibi, âsiler ve eşkıya reisleri de çengele vuruluyor, kazığa oturtuluyordu. Evliya Çelebi, cellatların piri Eyyüp Basri'yle Osmanlı cellatlarının en ünlüsü Kara Ali'yi şöyle tanıtır:

"Eyyüp Basrî, katl edilecek-lere gusul ettirip siyaset meydanına çıkartır; türlü tesellilerle imanı yeniletip kelime-i şahadet getirtir; boynunu kıbleye çevirip sağ eliyle başını sığadığında adamcağız donakalınca, iki eliyle tuttuğu kılıcı besmeleyle indirip kellesini teninden ayırır; ruhuna fatiha okurmuş. Sonra uzaktan bakanları çağırıp ibret alın diye nasihat edermiş. Bu kavmin üstad-ı kâmili Murad Han'ın cellâdı Kara Ali'dir ki, pazularını sığayıp ateş saçan kılıcını kemerine bağlayıp sair işkence ve karabend ve nakışbend ve kemendbend ve zünnarbend edeceği ucu aşıklı yağlı kemendleri kemerine asıp vesair işkence âletlerinden kelpedan ve burgu ve mismar ve buhur-ı fitil ve deri yüzecek tentraş ve polat tas ve türlü türlü zehirli göz milleri ve el ayak kırmağa mahsus baltaları iki yanına takıştırır. Omuzlarında servi ağacından altın be-

zekli kazıklar bulunan kalfaları da yedişer pâre âlet ile kemerlerine ziynet verip yalın kılıç merdane cünbüş ederler. Ammâ ne'uzü-billah hiç birinin çehresinde nur kalmamış zehir gibi ademlerdir."

ZİNDANLAR HAKKINDA...

İstanbul'a gelen gezginlerin yapıtlarındaki cellat işkencelerinin çoğu gerçek dışı olmalıdır.

Kürek, kalebent, hapis ve sürgün cezalarına çarptırılanların kapatıldıkları zindan, tomruk, salma tomruk (yarı açık hapishane), imam evi (kadın hapishanesi), hisar, ada gibi yerlerin, hatta, Tersane zindanı Banbul'un, borçluların konulduğu Baba Cafer zindanının, siyasi suçluların, tutuklanan yabancı elçilerin kapatıldığı Yedikule'nin, Paşakapısı Tomruğu'nun koşulları da yeterince bilinmiyor.

Urfa'da, paşa sarayının tomruğunu gören Moltke şunları yazıyor:

"Urfa Sarayı'nın dar bir mahzen veya ahırında dokuz ihtiyar gördüm ki bunlar üç buçuk yıldan beri burada çürümekte idiler. Boğazlarına takılı demir halkalardan (laleler) ağır bir zincirle birbirlerine bağlıydılar ve günde iki defa hayvanlar gibi su içmeye götürülüyorlardı."

Moltke, 1836'da İstanbul'da Serasker Kapısı'ndaki (Harbiye Nezareti) bir dayak cezasını da şöyle anlatır: "Serasker Kapısı'nda değnek cezasının tatbik edildiğini gördüm. Beş Rum, her biri 500 değnek, yekûn olarak 2.500 sopa yemeğe mahkûm edilmişti. Bir kavas, mahkûmun göğsü üstüne diz çöküp ellerini tutuyor; ikisi falakayı tutarken iki kavas da değnek vuruyordu. Paşa, bana iltifat olmak üzere, 200'er değneği affetti. Ben kalanı da çok bularak 25 değnek teklif ettim. Sonunda 50 değnekte uyuştuk. Sopa yiyenlere, bu lûtfun Prusya beyzadesinin hatırı için olduğu bildirildi."

Yılbaşı hediyesi: Geçmişten 4 özel kartpostal

popüler

tarih

populertarih@ntv.com.tr Aralık 2000 Sayı 7 1.500.000TL

BASINDA İLK KEZ

Aşkale mektupları

Hatay davası

SİNEMADA 105 YIL

ISSN 1302-6577

Bayramda gelenek farkı

Anadolu ve Rumeli insanlarının ramazan âdetleri, Osmanlı seçkinlerinin geleneklerinden çok farklıydı. Saltanat geleneklerinin epey uzağındaki halk yığınları için bayram kutlamaları da, İstanbul'daki havanın çok dışında, kendine has bir sâfiyet içerirdi.

NECDET SAKAOĞLU

Ramazan başladı, ardından bayram geliyor. 'Ev'den, 'ofis'ten, 'faks'tan, 'cep'ten, 'e-mail' veya 'internet' kanallarından, "Bayramınız mübarek olsun! Cenab-ı Hak tekrarını nasip etsin!" veya daha yenilikçi bir üslupla, "Bayramınız kutlu olsun! Ailece esenlikli bayramlar diliyoruz, efendim!" girişinden sonra, "Trafik, park sorunları malum; gelemiyoruz. Kusura bakmayın. İnşallah bir dahaki bayrama... Sizleri bekleriz!" gibi beylik laflarla yine bayram geçiştirilecek.

Dört gün hafta tatili, üç gün bayram, bir gün yılbaşı, iki gün de Kabine kıyağı sayesinde, tatilcilere gün doğacak; trafik kazaları artacak; izleyen bir hafta on gün boyunca ise, "Geçmiş bayramınız kutlu olsun!" saçmalığı yaşanacaktır.

Geleneklerini yitirmiş, kent şaşkını olmuş bir toplum için bunlar doğaldır.

"Geçmiş bayramınız kutlu olsun!" demeler de yadırganmamalı. Çünkü temelli bir şaşkınlık, kaymış gitmiş bir bayram için dilekte bulunmanın bir patavatsızlık olacağını düşündürmez! Bayram üzerine sözde söyleşilerde de, arkası getirilemeyen "Nerede o eski bayramlar?" nostaljisine takılıp kalınacaktır.

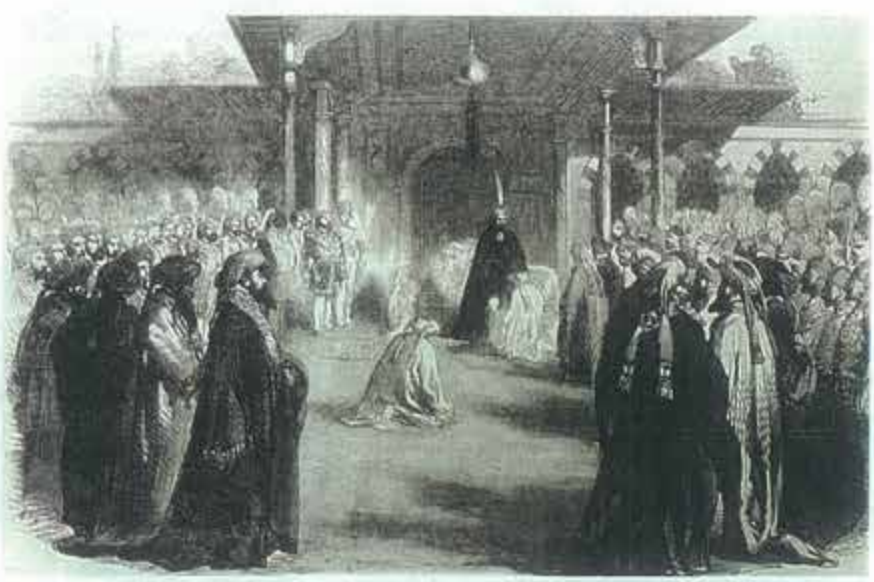

Sultan Abdülmecit bayram kutlamasında (altta). Bir bayram gününde Çemberlitaş Tavukpazarı (sağ sayfada).

YETMİŞ YIL ÖNCE

Bir kez şunu sormalı: "O eski bayramlar" ne zamana kadar yaşanmıştır? Eskilik ölçüsü kimlere göredir? Çünkü bu özleyişi sekseni yakalayanlar da kırkındakiler de yineliyor. O eski bayramlar acaba nasıldı?.. Bir örnek olmak üzere, yetmiş yıl öncesinin sahici sahnelerini yalın kat önümüze seren İstanbullu Aydın Boysan beyefendiyi dinleyelim:

"Bayram bizim çocukluğumuzda, paraca refaha kavuştuğumuz günlerdi. Cebimiz para görürdü. Amcalar, teyzeler, an-

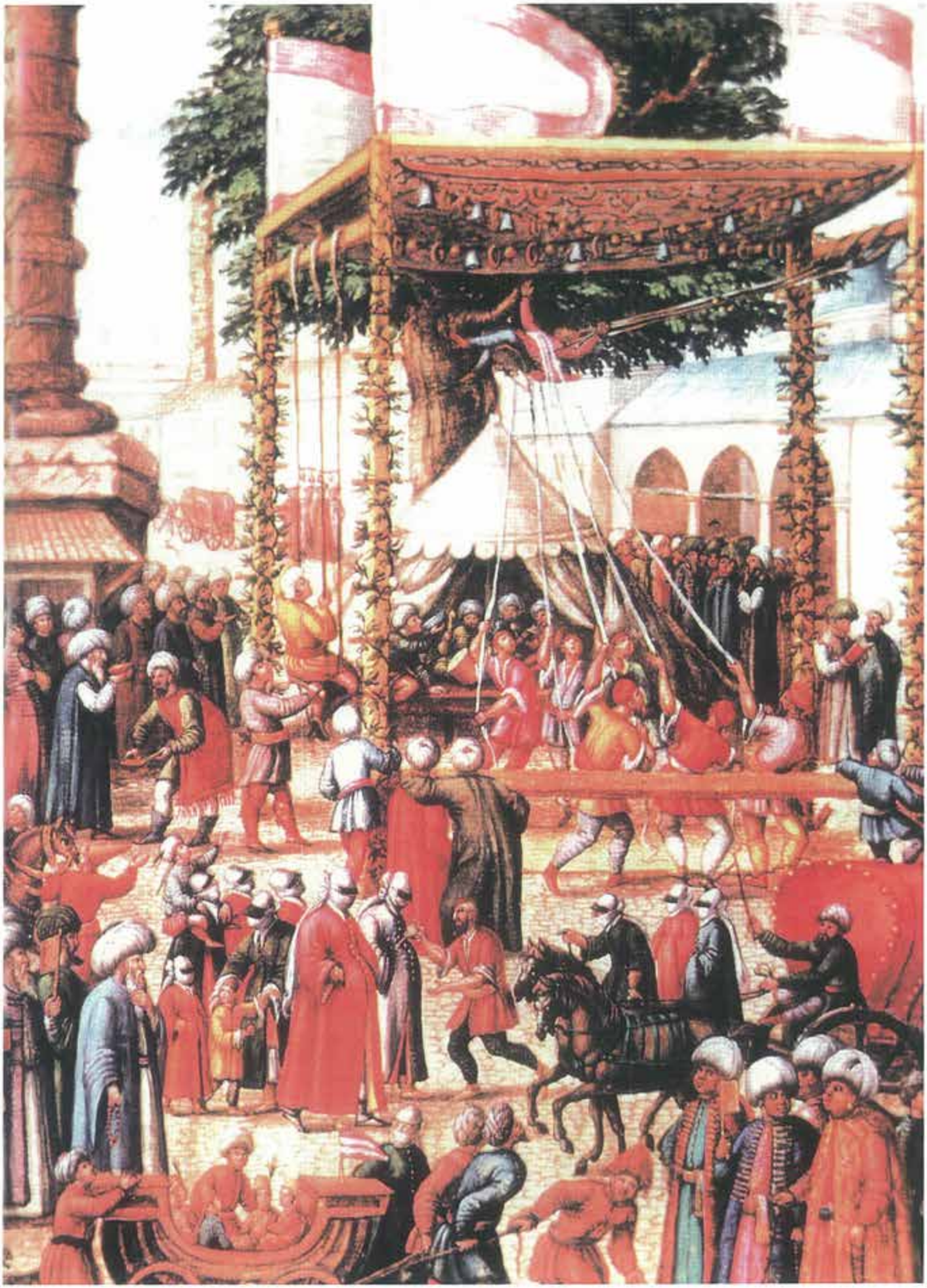

cak bayramlarda eli açık olurdu. Sesimiz kısılıncaya kadar dondurma yiyebilirdik. Maceranın sonu mu vardı? Hatta tramvaya binip Sultanahmet'e kadar gider, beş kuruş verip meydan çevresinde motosikletle bir tur atardık.

Hangi bayram olursa olsun bol şekerleme ve çikolata yeme fırsatına kavuşurduk. Gözümüz de doymazdı. Yumruk kadar lokumları ağzımıza atmaya çekinmez, çiğneme payı kalmadığından ağzımızı açıp kapayamaz, lokum kendisi bir derece eriyinceye kadar konuşamazdık.

Bayram yeri kuruldu. Bu şenlikli yeri şimdi düşünüyorum da, o araçların pek fukara olduğunu anımsıyorum. Canı çıkmış zavallı yük arabası atları bayramlarda eyerlenir, biz onlara binince kendimizi kahraman süvari sanırdık. Çamaşır ipinden yapılma salıncakta sallanmak, ipe asılmış bir makaraya tutunarak beş on metre kaymak bile keyif kaynağımız olurdu.

Bayram yeri keyifleri arasında, ufak tefek kumar da bulunurdu. Macuncu fırıldağında oynamak, uzaktan tabağa metal para atmak, bul karayı al parayı gibi oyunlar, cepteki paranın miktarına bağlı olarak oynanırdı. Bunlar ufak oyunlardı ama, biz de ufaktık. Oynadığımız da düpedüz kumardı.

Bayramlarda ip cambazı Abdullah, ip üstünde semaverle çay pişirir içer ya da ip üstünde kurban keserdi. (...) Tepeden tırnağa yepyeni, gıcır gıcır giysiler içinde girerdik bayramın ilk günü sabahına. Peder merhum yeni ayakkabıların altını, ahşap merdivenlerde kaymasın diye, çakı ucuyla çizerdi. Böyle giyinmek keyifli falandı ama, haşarılığın pervasızlığı içinde olan biz, bu yeni giysiler içinde kalıplanmış gibi tedirgin olurduk. Bayram ziyaretlerinde çocuklara verilmesi adet olan mendilleri ceplerimize tıka tıka, yine de fiyakamız bozulurdu." (Aydın Boysan, İstanbul Esintileri, İstanbul, 1995, s.42-45)

RAMAZAN TEBRİKNAMESİ

"Nerede o eski bayramlar" arayışlarının gerisinde, acaba bundan daha renkli sahneler mi vardır? Biraz daha gerilere, el etek öpme, tabasbus devirlerinin yaşlılar dünyasına uzanalım. 18 Kasım 1906'da kutlanacak ramazan bayramı için, 15 gün öncesinden, eser-i cedit kâğıdına kamışla, kalemle ve rik'a ile döşenilmiş bir "tebriknâme" yi okuyalım:

"ma'uz-ı çaker-i şâkirü'l- ihsanîleridir

Şeref-hulûl eden 'iyd-i sa'id-i fıtrdan dolayı hasseten 'ûbudiyyet ve memlûkiyete düşen resm-i tebrik ve tehniyetin ifâsına müsâra'at ve ehass-ı enzâr-ı füyûzat- desâr bende-i perverdilerini istibkaya mücâseret eyledim. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i

Lala Mustafa Paşa'nın yeniçeri ağalarına verdiği ziyafet (Nusretname'den, sol sayfada). Kırklı yılların karikatüristi Salih'in çizgileriyle, eski Ramazan eğlencelerinden biri: 'Komik-i Şehir' Kel Hasan'ın temsili (solda). Kaptanpaşa Sebili önünde bir bayram günü (altta).

menlehü'l-emrindir. 31 Teşrin-i evvel 1322

Cezair-i Bahr-i Sefid Vilâyeti Meclis-i İdare Başkâtibi bende Fevzi"

İstanbul'da ileri gelen bir zâta yazıldığı anlaşılan, Türkçe dört sözcük (eden, dolayı, düşen, eyledim) dışında, yalan yanlış Arapça tamlamalara boğulmuş, içtenlikten uzak bu basmakalıp tebriknâme, o devrin bir yasak savma örneğidir. Böyle yapmacık dillerle birbirlerine hulûs çakan o kuşakların tavrıyla, onların çocukları ve torunları olan bizlerin "Geçmiş bayramınız kutlu olsun!" manasızlığı arasında kalıtımsal bir bağlantı olmadığı söylenemez.

DİNİ BAYRAMLARIN SAFİYETİ

Gerçek şu ki dini bayramların sâfiyeti, içtenliği, gelenekselliği Anadolu'dadır. Bolu'nun, Bartın'ın, Kastamonu'nun, Eğin'in, Çüngüş'ün ... Köylerine bayramda yolu düşenler, kendilerini cömertçe fakat külfetsiz bayram atmosferlerinde bulabilirler. Anadolu ve Rumeli insanlarının ramazan âdetleri, kınalar yakıp allı pullu urbalar giyinip, köy meydanlarına sımatlar döşeyip, davullu zurnalı bayram eğlenceleri düzenlemeleri üzerine yapılmış kapsamlı bir çalışmanın olmaması, toplum tarihimizin önemli bir açığıdır.

Buna karşılık İstanbul'un yakın tarihindeki "Ramazanda, Direklerarası" yazılarının, program dizilerinin, canlandırma garabetlerinin sonu gelmez.

SARAY ORTAMI VE 'BAYRAM' SÖZCÜĞÜ

Biraz daha eskilere bakalım: Payitaht İstanbul'unda, ulema, ekâbir katlarında, hele saray ortamında, 'bayram' sözcüğü köysümen bir deyim sayıldığından hiç mi hiç kullanılmazdı. "'iyd-i sa'id-i fıtr" , kutlu ramazan bayramı; "'iyd-i sa'id-i ahdâ" kutlu kurban bayramı demekti. Iki bayrama ise "iydeyn" deniyordu. Osmanlı seçkinleri, dil ukalâlarının, Arapça sözcükleri Farsça takım kalıplarına yerleştirerek icat ettikleri, ne Arapların ne Acemlerin ne de Türklerin anlayamayacağı deyimlerle yazışmayı, konuşmayı severlerdi.

"Muayede-i 'iyd-i fıtr" ise, Ramazan bayramına özgü resmi-dini bayramlaşma demekti. Halk, köylerde, kasabalarda, yöresel bayram geleneklerini yineleyedursun; Osmanlı sarayında vezir konaklarında, bayramın üç gün öncesinden üç gün sonrasına kadar, bir haftalık programlar uygulanırdı. Bu bir hafta boyunca İstanbullular, divan bisatlu atlara binmiş, sırtlarında mevsim kürkleri, sof feraceler; başlarında, mücevveze, selimî kavuklar, örfler; önlerinde arkalarında uzun kortejler olduğu halde vüzera ve ulemanın, ardı arkası gelmeyen birbirlerine ziyaretlerinin seyircisi olurlardı.

EL ETEK ÖPMEK...

Saraydan, Paşakapısı'ndan, vezir kapılarından mehter sadaları yankılanır; konaklardan konaklara, konaklardan saraya, saraydan konaklara hediye bohçaları, şekerleme sepetleri, hediyeler behiyeler teati edilir; hele bayram sabahı, önce sarayda 'muayede resm-i hümayunu' yapılarak padişahın eli, eteği, ayağı öpülür; bunu muhteşem "alay-ı 'iyd-i şerif" (bayram ala-

Taşra ramazanları nasıl yaşanırdı?

Kırklı yılların temmuz ve ağustos aylarına rastlayan ramazanları hatırlıyorum. Sahurla iftar arasındaki 16-17 saatlik oruç evresi, susama, acıkma, halsizlik sızlanmaları, uyuklamalar, su ve sofra özleyişleriyle geçer; herkes ölgün yapraklara döner; kasaba ölü şehir manzarasına bürünür, çarşıda işler dururdu.

Canlanış ikindiye doğru başlar; Anadolu'nun bütün eski kentlerinde âdet olduğu üzere, ikindi ezanından sonra, bir davul zurna ekibi, kale yamacından hüseynî havalar çalmaya başlardı. Annelerimiz, bizi duygulandıran bu konserlerin kendilerine dönük bir uyarı olduğunu ve iftar hazırlıkları vaktinin geldiğini söylerlerdi. İftar ve sahur topları, arife günü ikindi vaktinde peşpeşe üç top, bayram sabahı namazdan çıkışta yine üç top atılması, davul zurna çalınması da yüzlerce yıllık geleneklerdi. Arifeden bir önceki güne "şerife" denirdi ki, o gün çarşı tellâlları, önlerinde davul zurna ekibi, köşe başlarında, arasta girişlerinde durur; hep bir ağızdan ve sözcükleri uzatarak, "Yarın arife, öbür gün bayram! Allah mübârek etsin!" diye bağırırlar; işlerini bırakıp dükkân önlerinde toplanan esnaf grupları da topluca "âmin" derler; bir ay boyunca ikindi ve sahur konserleri veren davulcu zurnacıların tepsilerine madeni paralar atarlardı. Kuşkusuz bu, çok eski bir âhi geleneği olmalıydı.

İftar dâvetleri, ramazanın 15'inden sonra başlar, varlıklı aileler, hoca takımını, akrabalarını, komşuları sırayla iftara çağırırlardı. Bu davetlerde iki ayrı odada erkekler ve kadınlar için yer sofraları hazırlanır; büyük çorba tasları ve lengerlerle getirilen çorba, sebze yemeği, et kızartması, pilav, hoşaf ve sütlaç gibi muayyen yemekler, konuklarla birlikte "ortadan" yenirdi. Ancak bu ortadan yemenin öyle bir âdabı vardı ki, günümüzün alafranga servislerinden daha nezih ve temizdi.

Anadolu'nun geleneksel iftarlarında yemekten önce "iftariye" âdeti yoktu. Buna karşılık, yemekten sonra küçük bir sahanla peynir getirilir, herkes bir parça peynir alırdı. Sofra hizmetine koşulanlar, biri sabunlu diğeri sıcak suyla ıslatılmış el bezleri gezdirdikleri gibi, abdest almak isteyenler için de leğen, ibrik ve havlu hazır olurdu. Sofra bir çabuk toplanır; cemaat oluşturup akşam

yı) izler; bayram namazından dönüşte, Has Mahbah'ta hazırlanan saray yemekleriyle devlet ricaline ziyafet verilirdi. Bütün bu tantananın tek bir adı vardı : "'iyd-i sa'id", yani kutlu bayram.

Bu saltanat geleneklerinin uzağındaki halk yığınları ise, üstüne et döşenmiş pilavı ve yanında üzüm hoşafını, etli yaprak sarmasını, sütlacı ve kadayıfı yılda ancak iki kez ve bayram yemeği olarak sofrasında görebilir; konuklarına da ikram eder; çoluk çocuk, üç dört gün boyunca yemeğe, tatlıya ve şekere doyardı. Bu halk geleneğinin adı ise "iyd-i sa'id" değil , "bayram"dı! ■

Sultan III. Mustafa'nın bayram alayı (üstte). Luyken'in bir bayram resmi (sol sayfada).

namazını kılan erkekler, yaşlarına ve saygınlıklarına göre sedirlere bağdaş kurup kahve ve sigara içerler, teravihe kadar çoğunca dini konulu söyleşilerle vakit geçirirlerdi.

Gregoryen Ermeni komşularımızın hanımları da, bir gün önceden haber verilmek koşuluyla mutlaka iftara çağırılırdı. Bir gün önceden haber verilmesi ise Ermeni komşularımızın bir isteğiydi. "Nasıl olsa çağıracaksınız, önceden haber verin ki biz de oruca niyet edelim, günah olmasın!" dedikleri için, bir iki gün önceden biz çocuklarla haber gönderilir, onlar da o gün, oruçlu gelirlerdi.

Camilerde yatsı ve teravih namazları kılındıktan sonra, yaz gecelerinin kısalığı nedeniyle sahura ancak iki üç saat bir zaman kaldığından, babalarımız lüks lambalarıyla aydınlatılmış önü asma çardaklı esnaf kahvelerinde üçer beşer gruplar oluşturup demli çay içerler; geçmiş zamanların anılarını, büyüklerinden dinlediklerini anlatırlardı.

Sahurda, çoğunca hamurlu yiyecekler, hoşaf ve komposto eşliğinde börek, erişte, yağlı kete, içli köfte, pilav yenilirdi.

Biz çocukları oruca alıştırmanın geleneksel yöntemi ise 'tekne orucu' idi. (Bu 'tekne' sözcüğünün, azaltma, fazlalıktan ve zararlı olandan arındırma anlamındaki Arapça 'tenkih'ten Türkçeleşmiş olması muhtemeldir.) İki üç günde bir, sahurda tıka basa yer, ertesi gün kaba kuşlukta, en geç öğlende iftar ederek tekne orucu tutmuş olurduk.

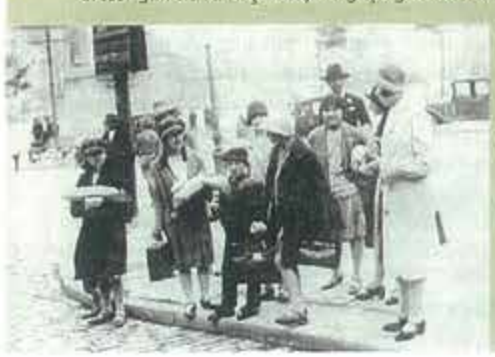

Arife gününün de çocuklar için bir özelliği vardı. Bayramlık giysilerimizi, köşgerlerin diktiği sarı sahtiyandan sandallarımızı, biraz daha büyüyünce kavaftan alınan iskarpinlerimizi, ilkin arife günü giyerek büyüklerimizle Ulucami'ye ikindi namazına gider; çıkışta kabristanları ziyaret eder; mantar tabancalarımızı patlatırdık.

Bayram sabahlarının yaşattığı duygular daha farklı olur; ortalık karanlıkken girdiğimiz camilerden çıkışta , top seslerinin uyandırdığı heyecanla güneşli bir bayram dünyasına daha kavuşurduk.

Sol sayfadaki fotoğraf, 1930'larda bir bayram günü Şehzadebaşı'ndaki Letafet apartmanında orta oyununu gösteriyor. Üstte yine 1930'larda bir kanto gecesi. Soldaki fotoğrafta ise, elinde şeker ve hediyelerle bayram ziyaretine giden İstanbullu bir aile...

Ermeni sorunu: Soykırım iddialarının arkasındaki gerçek

popüler

tarih

populertarih@ntv.com.tr Ocak 2001 Sayı 8 2.000.000 TL

LATİFE HANIM VE MUSTAFA KEMAL

NASIL EVLENDİ?

ISSN 1302-6577

İç oğlanlardan veziriazamlara

İmparatorluğun devşirmeleri

Devşirmelerin kaderi neydi? Kimler, nasıl devşirilirdi? Devşirmeler, sarayda ve orduda nasıl yükselirlerdi? Bunların, Müslümanlığı ve Osmanlılığı ne düzeyde benimsedikleri nasıl anlaşılabilirdi?

NECDET SAKAOĞLU

Viyana'da yapılmış bir acemi oğlanlar tasviri (16. yüzyılda İstanbul'dan).

Pençik oğlanı, devşirme oğlanı, acemi oğlan, potur oğlanı, kuloğlu, içoğlanı... Bunlar kimlerdi?

Unutmamalı ki, 'Ordu-yı Hümayun' denilen büyük Osmanlı ordusunun asıl yapısını, her ne kadar Türk tımarlı sipahileri oluşturmakta ise de, merkezdeki daimi ve paralı kapıkulu birlikleri, Türk unsurların yer almadığı, 'kul' statüsündeki gayri Türk tutsak ve devşirmelerden oluşuyordu.

Kapıkullarının kaynağı ise pençik ve devşirme oğlanları idi. Osmanlı devleti, en güçlü dönemlerinde, ordusunun çekirdeği ve yönetsel örgütleriyle bu 'oğlanlar'ın üzerine inşa edilmişti; pençik ve devşirme kaynaklarının kuruması, Kapıkulu Ocakları'nın disiplinini yitirmesi sürecinden, modernleşme sürecine girilinceye değin geçen zamanda ise, Kapıkulu ordusu çökmüş; yönetimse çoğunca öngörü yoksunu, cahil kişilerin elinde kalmıştır.

Kara Rüstem ve Kara Halil gibi iki namdar din-hukuk adamının önerisiyle 3. padişah Murad Hüdavendigâr (1362-1389) döneminde kurulup, "Yeniçeri nam ve nişanını yeryüzünden kaldırmaya" yemin eden 30. padişah II. Mahmud'un (1808-1839) 1826'da imha ettiği Kapıkulu Ocakları'nın 500 yıllık tarihi, inanılmaz olaylarla doludur. Bu uzun tarihin 17. yüzyıl sonlarına kadar süren ilk döneminde ise yeniçeriliğin kaynağı önceleri pençik oğlanları, devletin en güçlü dönemlerinde de devşirmeler olmuştur.

'PENÇÜYEK'TEN PENÇİK

Pençik oğlanı, Farsça 'beşte bir' anlamındaki 'pençüyek'ten Türkçeleşmiş bir deyimdi. Savaş ve akınlarda tutsak alınan her beş kişiden biri, vergi olarak devlete veriliyor; bunlardan kızların,

güzel ve yetenekli olanları, sarayın harem hazinesine ayrılarak diğerleri köle pazarlarında satılıyordu.

Erkek tutsaklar da 'şirhor' (henüz bebe), 'beççe' (3-8 yaşında), 'gulâmçe' (8-12 yaşlarında), 'gulâm' (büluğa ermiş), 'sakallı' (yaşı geçkin), 'pîr' (ihtiyar) olarak gruplandırılıyor; gulâmçe ve gulâmların sağlıklı olanları asker adaylığına ayrılıp diğerleri yine satılarak hazineye gelir sağlanıyordu.

Karamanoğulları, Aydınoğulları beyliklerinde de uygulanan Pençik yasasını, Osmanlıların da 1360'lardan başlayarak benimsedikleri; 'seçmece' tutsak gençlerden bir ordu kurmaya yöneldikleri anlaşılıyor.

DEVŞİRME OĞLANI

Askere duyulan gereksinim ve Pençik Kanunu'nun ancak savaş ve akınlar söz konusu olduğunda geçerli olması nedeniyle, 15. yüzyıl başında daha düzenli işleyecek bir sistem öngörülerek, Rumeli topraklarında yaşayan Osmanlı uyruğu Hıristiyan ailelerden -yine bir tür pençik vergisi gibi- işe yarar gençler, 'devşirme oğlanı' adıyla alınmaya başlanmış; bunun için bir de Devşirme Kanunu konulmuştur.

Zamanla Bulgaristan, Yunanistan, Sırp ve Ulah memleketlerini, Arnavutluğu, Bosna ve Hersek'i, Macaristan'ın büyük bölümünü kapsayan Osmanlı topraklarında yaşayan Hıristiyan ailelerden, üç beş yılda bir, Devşirme Kanunu'na göre, 8 ila 20 yaşları arasındaki sağlıklı 'seçmece' gençler devşirilmesi, 17. yüzyıl sonlarına kadar sürmüştür. Osmanlı belgelerinde, 'esnâf-ı tâife-i döğşürme-i gulâman' olarak geçen devşirme oğlanlarını, 16. yüzyıla kadar beylerbeyleri, sancakbeyleri ve kadılar devşirirlerken, bu işlemin giderek iltimas ve rüşvete bulanması üzerine, merkezden, Yeniçeri ağasının onayı ile ocağın büyük zabitlerinden, her bölgeye ayrı ayrı devşirme eminleri atanmaya başlanmışsa da, rüşvetle oğlan vermekten kurtulma, önlenememiştir.

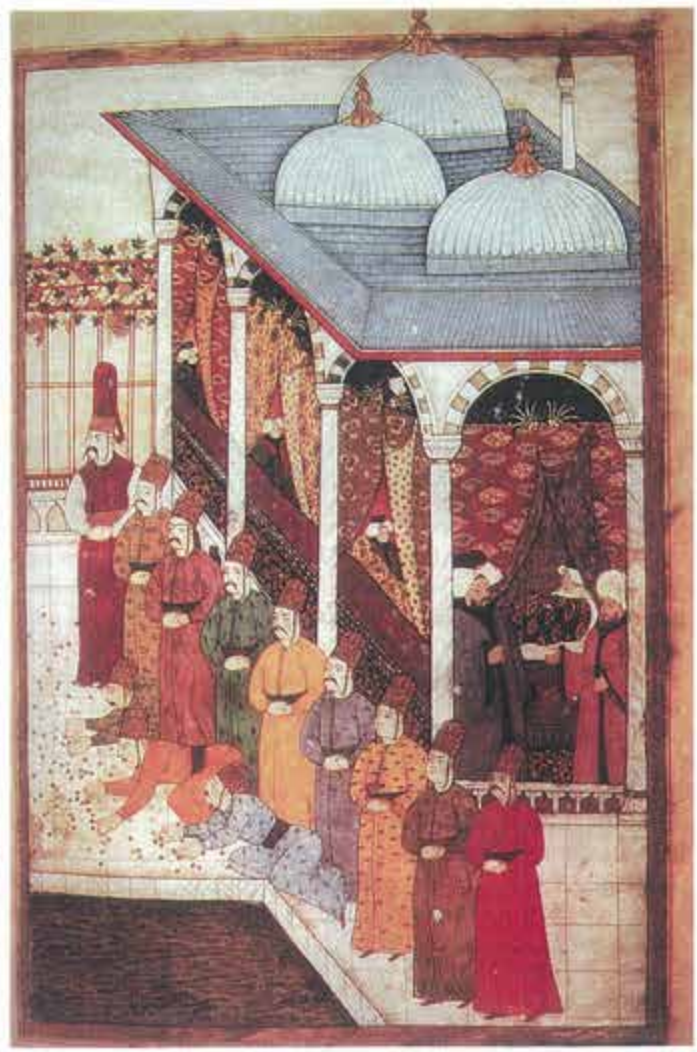

Sultan III. Ahmet'in oğlunun sünnet töreni ve devşirmeleri gösteren bir minyatür (Levni'den, solda). Osmanlılarda en tanınan devşirme sanatçılardan Mimar Sinan (altta).

DEVŞİRME EMİNLERİ NE YAPIYORLARDI?

Bunlar, kendi devşirme alanlarındaki yerleşim yerlerini gezip, köylere tellallar çıkartarak Hıristiyan çocukları, babalarıyla birlikte ve başlarında köy papazı, papazın elinde de vaftiz defteri olmak üzere, kadılık merkezine getirtirlerdi.

Kadı'nın, sipahi ağalarının, köy kethüdalarının da hazır bulunduğu şer'i mecliste, 'kırk hanede bir oğlan' hesabıyla, ayrıca evliler, yaşı on dördün altında, on sekizin üstünde olanlar, tek çocuklar, sağlıksızlar, çelimsiz ve çirkin olanlar, kel-ler, sığırtmaçlık ve çobanlık yapanlar, yetim ve öksüzler hariç tutularak seçim yapılır; seçilenlerden, endamlı, güzel yüzlü, zeki ve soylu olanlara, ileride saraya kaydırılmaları için, eşkâllerinin (fiziksel özelliklerinin) yazıldığı defterlere işaret konurdu. Bu defterlere vücut özellikleri, köy-

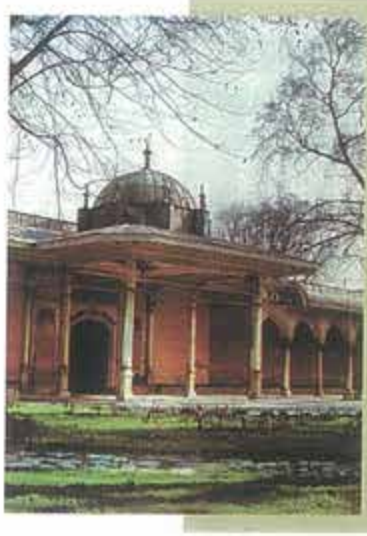

Enderun örgütünün özellikleri

Pençik ve devşirme oğlanları arasından seçildikten sonra Topkapı, Galata, İbrahimpaşa ve Edirne saraylarında, çok yönlü eğitimden geçirilen saray acemi oğlanlarına bu evrede 'celeb' deniyordu. Bunlar arasından özenle seçilenler, huzura çıkartılıp padişahın da onayı alındıktan sonra Enderun'a yollanırdı. Ayrıca savaşlarda tutsak edilen soylu yabancı çocukları, içoğlanları ya da gılmanan-ı Enderun adıyla, Topkapı Sarayı'nın Enderun örgütüne (soldaki fotoğraf) alınırlardı. Artık 'dolamalı' olarak anılan gençler, önce 'Büyük Oda' ve 'Küçük Oda' denilen hazırlık sınıflarında eğitilirler; buradan da 'Kaftanlı' sanıyla Seferli, Kiler, Hazine odalarına ve nihayet en saygın konumdaki Hasoda'ya geçerek 'zülüflü ağa' olurlardı. Bütün bu aşamalarda çok sıkı bir eğitim gördükleri gibi, bir yandan da padişahın özel hizmetlerini kusursuz bir biçimde yerine getirirler, müzik, spor, sahne gösterileri sergilerlerdi. 'Çıkma' denen bir saray geleneğiyle de sırası gelenin içoğlanlığı sona erer, önemli dış görevlere atanarak saraydan ayrılırlardı.

leri, baba ve ana adları yazılan devşirme oğlanları, yüzer, yüz ellişer kişilik 'sürü'ler halinde sürücülere teslim edilirdi.

Anadolu'daki Rum ve Ermeni Hıristiyanlardan da zaman zaman devşirme oğlanı toplanmıştır ki, Mimar Sinan bunlardandır. 1616 ve 1626'da iki kez sadrazam olan Halil Paşa, Maraş dolaylarından devşirilmiş bir Ermeni idi.

16. yüzyılda, Trabzon civarındaki Laz köylerinden de devşirme oğlanı toplanmıştır.

Bu noktada, yüzyıllarca süren devşirme uygulamasının yaşattığı dramatik-trajik sahneler, tarihlerimiz yazmasa da gözler önüne geliyor.

Kimi tarihçiler, Hıristiyan ailelerin çocuklarını, ileride paşa olacakları umuduyla ve seve seve verdiklerini ileri sürseler de, buna inanmak için adamakıllı saf olmalıdır.

Bir Hıristiyan ailenin, evladının din değiştireceğini, asker olacağını, savaşlara gideceğini ve güçlü bir olasılıkla öleceğini, sağ kalsa bile, bir daha yurduna dönmeyeceğini bilerek, gencecik oğlunun devşirilmesine olumlu bakması, olacak şey değildir.

Nitekim, Devşirme Kanunu'na yüzyıllarca boyun eğmiş ülkelerin tarihlerinde, biz abartma desek de, bunun tam tersi yazılmakta, trajik sahneler anlatılmaktadır.

Enderun'da eğitilmek üzere getirilen devşirme çocukları gösteren Levni'nin bir minyatürü (Surname-i Vehbi'den, en sağda). Saraydaki devşirmelerden bir iç oğlan ağası tasviri (sağda).

ACEMİ OĞLAN VEYA TORBA OĞLANI

Payitahta getirilen devşirme oğlanları, önce sağ ellerinin başparmakları kaldırtılıp Kelime-i Şahadet getirtilerek Müslüman olurlar; sonra, Ağakapusu'nda merdivenbaşında oturan Yeniçeri Ağası'nın huzurunda, ocak cerrahı tarafından muayeneden geçirilip sünnet edilirlerdi.

'Eşkâl defteri'ndeki kayıtlara da bakan Yeniçeri Ağası, devşirme oğlanlarının en yakışıklı, güzel yüzlü, zeyrek ve soylu olanlarını saray için, gürbüzcelerini de Bostancı Ocağı'na ayırır; kalanlar, geçici olarak Rumeli ve Anadolu'daki Türk çiftliklerine satılır; böylece tıpkı pençik oğlanları gibi, devşirme oğlanları da birkaç yıl 'Türk üzerinde' kaldıktan sonra, bir akçe yevmiye ile temel askerlik eğitimi alacakları Acemi Ocağı'na veya doğrudan Yaya, Cebeci, Topçu, Sekban ocaklarına katılırlardı.

Pençik ve devşirme oğlanlarının askeri eğitim gördükleri kışlalara 'Acemi Ocağı' deniyordu. Pençik oğlanları, çoğunca Gelibolu Acemi Ocağı'nda yetiştirilirlerdi. İstanbul'un alınışından sonra, Şehzadebaşı-Vezneciler arasındaki 'Eski Odalar' olarak anılan Yeniçeri kışlasının yanında, büyük bir Acemi Ocağı Odası (kışla) vardı. Devşirmeler burada, 31 cemaat (bölük) olarak askeri eğitim alır; belli dallarda profesyonelliğe hazırlanır; türlü

hizmetlere koşulur; gereksinim oldukça da Kapıkulu ocaklarına geçerlerdi.

KAPIKULU OCAKLARI

Acemi oğlanlıktan Kapıkulu ocaklarına geçerek yeniçeri, sipahi, cebeci, topçu, humbaracı olanların askerlikleri ölünceye kadar sürerdi. Bunlar, 'Oda' denen kışlalarda yaşar, savaş çıkınca cepheye giderlerdi.

İlk zamanlar, yaşlı ocak zabitlerine emekli olma ve evlenme izni verilirken, sonraları yaşı genç her kapıkulunun evlenmesine göz yumuldu. Hatta bunların, 'kul oğlu' denen erkek çocuklarına da bir takım ayrıcalıklar -örneğin babaları ölenlere, Sekbanlar fırınından un ve ekmek, üç ayda bir 15 akçe ulufe, donluk çuha verilmesi gibi- haklar tanındı. 16. yüzyıl sonlarında ise kuloğulları, Acemi Ocağı'na, kimi askeri hizmet yerlerine alınmaya başlandı.

Sonuç olarak, devşirme ve tutsak kökenli 'Osmanlı'lara yönelik değerlendirmeler farklıdır. Bir itham, Türk padişahının ordusunda ve sarayında ne kadar saygınlık kazansalar ve mevkiler elde etseler de kendi iradeleri dışında yazgılarını değiştiren Türklere, kin besledikleri ve düşmanlık ettikleri yönündedir. Merhum İsmail Hami Danişmend, 'Mufassal Osmanlı Tarihi Kronolojisi'nde, devşirme kökenli Osmanlı paşalarının özellikle Anadolu Türklerine reva gördükleri kıyımları ön plâna çıkarmıştır.

Yazgıları pençik oğlanı, devşirme oğlanı, acemi oğlanı, içoğlanı aşamalarından geçip kapıkulluğundan ya da saraydan 'çıkma' yöntemiyle ayrılarak sadrazamlığa kadar yükselen devletliler çoktur.

DEVŞİRME PAŞALAR

Devşirmelere yükselme yolunu açan padişahların ilki ise, Fatih'tir. Onun veziriazamlarından Mahmud Paşa, Gedik Ahmed Paşa başta olmak üzere, sonraki dönemlerin ünlü Osmanlıları, örneğin Makbul İbrahim, Sokollu Mehmed, Cığalazâde Sinan, Ferhad, Lala Mehmed, Kuyucu Murad, Kemankeş Kara Mustafa paşalar devşirme kökenliydiler. Bunların Müslümanlığı ve Osmanlılığı ne düzeyde benimsediklerini, hizmetlerine, bıraktıkları hayır eserlerine, tesis ettikleri vakıflara bakarak açıklayabiliyoruz.

Kimilerinin, bilinçli olarak -örneğin Kuyucu Murad Paşa gibi- Türk, Türkmen düşmanlığı yaptıkları ise tartışma konusudur. Devşirme kökenli kimi paşaların asıllarını ve ailelerini unutmadıkları da kanıtlanabiliyor.

Örneğin, Sokollu Mehmed Paşa, Bosna'daki ailesiyle ilişkisini kesmemiştir. Macaristan'da Lipve Sancakbeyi olan Mustafa Bey'i, Hıristiyan kardeşleri ziyaret ederlermiş. Bu zatın akrabası olup Avusturya kralının damadı ve elektörü olan bir kişinin Mustafa Bey'in aracılığıyla İstanbul'a gelmek istemesi de ilginçtir.

Kaptan-ı Derya Cığalazâde Sinan Paşa, Donanma-yı Hümayun ile Mesina'ya gittiğinde, kendi memleketi olan yörede coşkuyla karşılandığı, annesi ve kızkardeşiyle görüştüğü; sadrazam Halil Paşa'nın ise 1626'daki Doğu seferinde, ordu Payas menzilinde iken köyüne kadar gidip Ermeni akrabalarıyla görüştüğünü tarihler yazmaktadır. ■

Devşirme paşalardan Veziriazam Kuyucu Murat Paşa ile Diyarbekir valisi Nasuh Paşa'yı birlikte gösteren bir resim (Münif Fehim'den, solda). Ailesi Bosnalı Hıristiyanlarda n olan devşirme Sokollu Mehmet Paşa (altta).

Sistem nasıl bozuldu?

Sultan III. Murad'ın (1574-1595) 1582'de, oğlu şehzade Mehmed (III.) için Atmeydanı'nda düzenlettiği sünnet şenliğinde, kimi hünerbazları, Yeniçeri ağasının itirazına kulak asmayarak 'ağa çırağı' sanıyla Acemi Ocağı'na aldırtması, Kapıkulları tarihinde bir dönüm noktası sayılır ki, o tarihten sonra, 'ulufeli' (hazineden aylıklı) olmak isteyenlere, rüşvet karşılığı 'ağa çırağı' statüsünde Acemi Ocağı'na, oradan da Kapıkulu ocaklarına geçmenin yolu açıldığından; zamanla Pençik ve Devşirme kanunları işlemez olmuş; ocaklar, ağa çırakları ve kuloğulları ile dolmuştur.

Sevgililer Günü için geçmişten 4 özel kartpostal

popüler
tarih

www.dogusmedia.com Şubat 2001 Sayı 9 2.000.000 TL

Dosya: Hanedanlar Avrupa'sı

IV. MURAD'IN SALTANAT GÜNLERİ

Osmanlı saltanatının Zaloğlu Rüstem'i

IV. Murad

Tarihçi Solakzade, Sultan Murad için, 'bütün hakanların ve halifelerin Zaloğlu Rüstem'i idi' diyerek IV. Murad'ın kişiliğini çok güzel özetler. Gerçekten de dindar I. Ahmed'le otoriter Kösem'in oğlu IV. Murad'ı, öteki padişahlarla kıyaslamak olanaksızdır.

NECDET SAKAOĞLU

On iki yaşında tahta çıkıp 17 yıl saltanattan sonra, 29 yaşında ölen IV. Murad'ın Osmanlı padişahları arasında farklı bir yeri, hatta 'tek' sayılmasını gerektiren bir kişiliği söz konusudur. Gerçi, cesareti, acımasızlığı ve doğuya yaptığı seferleri nedeniyle, I. Selim'e benzetilmiş ve 'Yavuz-ı Sani' denilmişse de ikisini buluşturan özelliklerden daha çok, farklı özellikleri vardır.

Gerçekte IV. Murad'ın saltanatı (1623-1640), büyükbabası III. Mehmed'in hükümdarlığından (1595-1603) yeğeni IV. Mehmed'in (1648-1687) saltanatına değin süren yarım yüzyıllık müthiş bir fetretin ortasına rastlar.

IV. Murad'ın gece çıktığı teftiş gezilerini gösteren bir gravür (altta).

EN ÇALKANTILI DÖNEM

Hanedan yasasının ihlâli, çocuk ve deli padişahlar, tahttan indirilen, sokaklarda hakaretlerle gezdirilen, boğulan veya hapsedilen padişahlar; benzeri görülmedik Kapıkulu ayaklanmaları, ayak divanları, idamlar, saray entrikaları, tasavvuf-taassup çekişmeleri, başkaldıran eyalet valileri, Ocaklı-ağavat kavgaları, Anadolu'da egemenlik kuran dağ padişahları, devşirme paşaların Türkmenlere yönelttikleri kıyımlar, Celâli tuğyanları; Kazakların kıyıları ve Boğaziçi'ni vurmaları, sınır savaşları, yasaklar, yangınlar, doğal âfetler... Osmanlı tarihinin bu dönemi, tam bir çalkantıdır.

IV. Murad, saltanatının son yedi yılında, padişahça bir terör estirerek bu amansız çalkantıyı durdurmuşsa da, ölümü ardından fetret de geri gelmiştir.

Bir başka açıdan bakıldığında, IV. Murad dönemi, yukarıdaki tabloyla çelişen ve 16. yüzyıl ortalarındaki Osmanlı görkemini hatırlatan canlanışlarla dikkati çeker. Toplum, yediği kamçılarla silkinmiş gibidir. Gü-

zel sanatlar, din, çarşı-pazar, gündelik yaşam, giyim kuşam, oyun eğlence, spor, savaş... her alanda yeni açılışların yaşandığı saptanır.

Diğer yandan IV. Murad'ın saltanatında, trajik olayların yanında, destansı seferler ve zaferler de vardır. Bir padişahın, Anadolu'yu bir baştan bir başa son kez kat edişi olan Revan ve Bağdat seferlerinin izleri ve anıları derin olmuş; dağlara, ırmaklara, ovalara, hanlara, köprülere, yollara 'Sultan Murad' adı sinmiştir. Onun Anadolu'yu saran görkemini, Kayıkçı Kul Mustafa, iki dizelik bir sehl-i mümteniyle anlatıvermiş: "Baş eğin selâma durun çiçekler / Sultan Murad geldi açılın dağlar".

Yaşanan onca âfet ve salgın, payitaht İstanbul'u korkuya gömen sıkıyönetim ve yasaklamalar, katliam denecek boyutlardaki cana kıyışlar, içki ve tütün yasağına uymayanları yokluğa gönderen padişahın ayyaşlığı, duygusallığı, ozanlığı, Bekri Mustafa, Tıflî, Çıplak Mustafa, İncili Çavuş gibi yarı efsanevi kişilerle gerçek veya düzmece ilişkileri; Abaza Mehmed Paşa, Emir Güneoğlu, silahdar Musa Paşa, Bostancıbaşı Duçe Mehmed, hatta İstanbul'un ayaktakımından kimselerle özel yaşantısı; çoğuyla dostluk ilişkisi kurduğu Koçi Bey, Kâtib Çelebi, Nef'î, Şeyhülislâm Yahya Efendi, Aziz Mahmud Hüdayî, Nev'izâde Atâî, Hezarfen Ahmed Çelebi, Evliya Çelebi gibi kültür adamları; adı etrafındaki yüzlerce anekdot, âşık kahvelerinde okunan destanları, Osmanlı mimarlığına kazandırdığı özgün eserler, giyim kuşamı, at, silah, gürz, topuz, atıcılık merakı, pehlivanlığı...

Denecek o ki, dindar I. Ahmed'le otoriter Kösem'in oğlu IV. Murad'ı, öteki padişahlarla kıyaslamak olanaksızdır. Kullarını ve uyruklarını onun kadar korkuya ve şiddete mahkum eden bir başka padişah da yoktur.

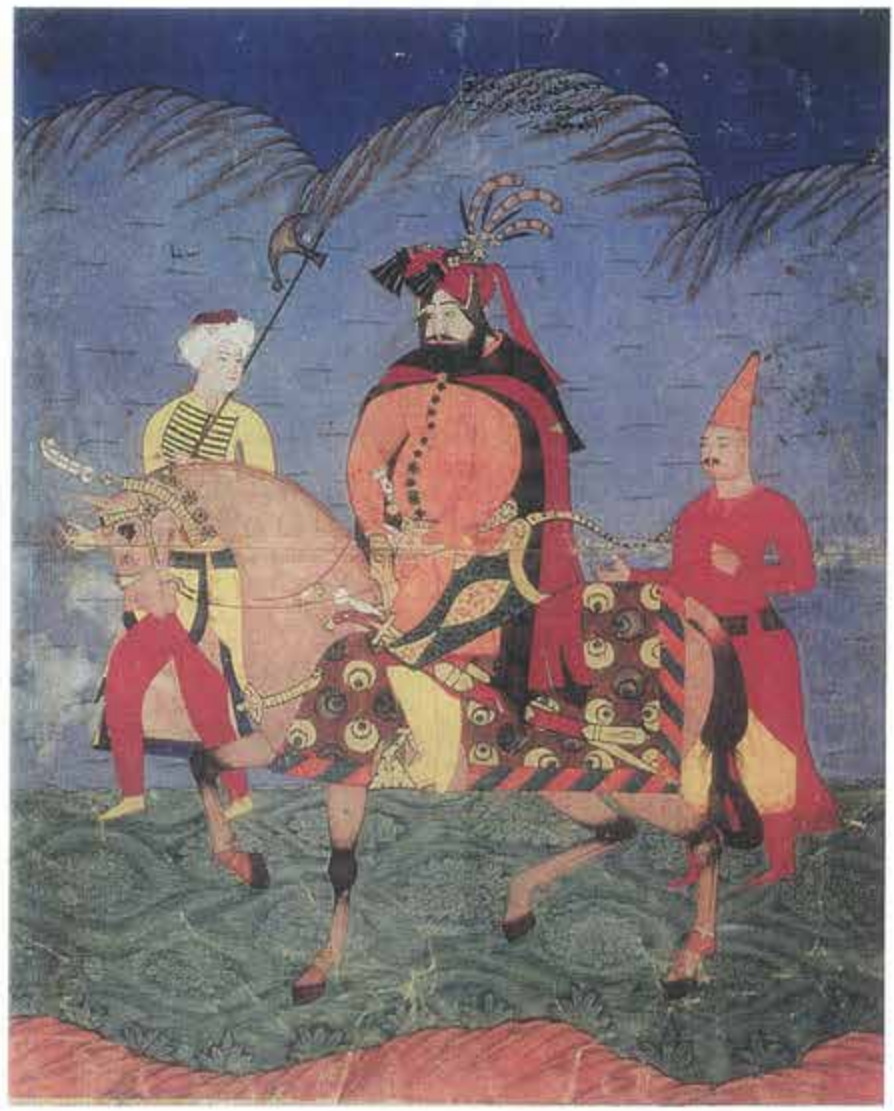

Sultan IV. Murad'ın 17. yüzyıl ortalarında yapılmış minyatürlerinden biri. Minyatür, Sultan'ı, Bağdat Seferi'ne çıkarken, Arap cengaveri kıyafetiyle, bir solak ve bir peykin arasında gösteriyor (üstte).

Kahvehaneler kapatılıyor, tütün yasak!

"Yer yer güftügû peydâ olup yangın perişanlığı halka melâl verip kahvehanelerde dedikoduların yayılmasına ba'is olmuştu. Fitne ihtimâlini def' için İstanbul'da kahvehaneler kapanıp bir daha açılmamak üzere fermân sâdır olmağla ekserisi yıkılıp gayri dükkânlar yapıldı. Etrafa dahi sirayet edip Haremeyn (Mekke ve Medine) ile Mısır'dan gayri memleketlerde bu hüküm cârî olmuş idi.(...) Kahvehaneler bertaraf olduktan sonra halk-ı âlemin mübtelâ olduğu duhan (tütün) içmenin men'ine dahi ferman çıktı. Lâkin gittikçe içlerinde hırs ve rağbet ziyâde olurken padişah da tehdit ve siyaseti (idamı) arttırdı.." (Kâtib Çelebi, Fezleke, C. II. S.155)

'Sultan Murad' operada

7 Aralık 2000'de, İstanbul'da AKM'nin (Atatürk Kültür Merkezi) Büyük Salon'unda, 'IV. Murad Operası' yeni bir yorum ve kostüm düzeniyle sahnelenmeye başlandı (alttaki fotoğraf). Aytaç Manizade'nin yönettiği bu gösterimi izleyenler, algılanması güç bir dönemi, operanın müzik, ses, ışık ve dekor olanakları sayesinde, daha kolay kavramaktadırlar, kuşkusuz.

Kültür Sarayı'nın açılışından (1969) bir yıl sonra, Turan Oflazoğlu'nun yazdığı ve Nevit Kodallı'nın müziği eşliğinde Şahap Akalın'ın sahneye koyduğu IV. Murad tragedyasının ilk gösteriminde yaşanan heyecanı unutmak olanaksızdır. Çünkü, Türkiye'nin en yeni ve en görkemli sahnesinde, farklı bir Osmanlı padişahının yaşamı sahneleniyordu. Fuaye'deki özel vitrinde ise Topkapı Sarayı'ndan getirilen IV. Murad'ın yağlıboya bir tablosu ile bir beratı, kaftanı, entarisi, idman taşı, zırh ve miğferi, kılıcı ve bir yazma Kur'an-ı Kerim sergileniyordu. Fakat ne yazık ki tragedyanın sahneye konuluşundan iki hafta sonra, 27 Kasım 1970'te çıkan yangında, Kültür Sarayı büyük hasar görürken söz konusu tablo ve eşya da yandı veya o panikte kayboldu. Tarihin garip bir cilvesi, yangın afetlerinin en korkuncunu (Büyük Cibali Yangını) IV. Murad'ın saltanatında yaşayan İstanbul, tragedyası oynanırken de AKM'nin yanışına tanık olmuştu.

Aradan on yıl geçtikten sonra, Okan Demiriş'in bestelediği 'IV. Murad Operası', 3 Mayıs 1980'de AKM'de oynandı. Bu ilk IV.Murad Operası'nda, genel sanat yönetmeni olan basbariton Mustafa İktu, aynı zamanda IV. Murad rolündeydi. Dünya prömiyerinin yapıldığı o tarihten, Mustafa İktu'nun ölümüne değin (1982), İstanbul'da sahnelenen IV. Murad Operası, 1983'te Ankara Devlet Operası'nda başka bir kadroyla sahnelenmişti.

Metni Turan Oflazoğlu'na ait olan IV. Murad Operası'nı, 1989-1990 sezonunda, bu kez Cüneyt Gökçer, Okan Demiriş'in şefliğindeki İstanbul Devlet Opera ve Balesi Orkestra ve Korosu eşliğinde sahneye koymuş, Attila Manizade de Sultan Murad'ı canlandırmıştı.

O BİR ŞAMPİYONDU!

Tarihler, Sultan Murad'ı, uzun boyu, heybeti, bakışlarının ve çehresinin korkutuculuğu ile tanımlarken, Dimitri Kantemiroğlu, onun bedensel ve ruhsal yeteneklerle donatılmış olduğunu, bir askerde bulunması gereken tüm özellikleri taşıdığını vurgular.

Çocuk yaşta tahta geçtikten sonra, tüm vakitlerini Enderun içoğlanlarının arasında geçirirken silah ve spor eğitimlerine ara vermeyen IV. Murad'ın ok atıcılıkta Tozkoparan istisna edilirse, bir şampiyon olduğu doğrudur. Topkapı Sarayı'nın, demir-gümüş alaşımı bir kapısını okla deldiği rivayet edilir.

Dönemini anlatan tarihlerde, Musa Paşa'yı, "Gel Silahdar" diyerek sağ eliyle kuşağından kaldırıp Hasoda'yı devrettikten sonra, nasıl kolayca kaldırmışsa yine öyle bırakışı, ok, harbe ya da ciritle kalkanları delmek, bir kılıç vuruşuyla bir merkebi ikiye bölmek, en ağır gürzleri savurmak gibi hünerleri, Hint elçisinin hediye ettiği gergedan derisi kaplı siperi ok ve tüfek fındığıyla delişi, at merakı, Has Ahır'daki binek atlarının özellikleri anlatılır. Çağdaşı büyük ozan

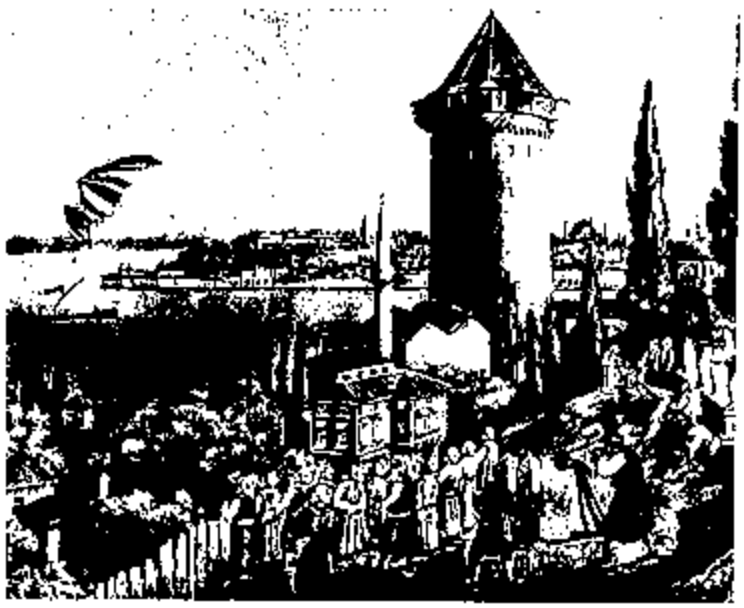

Nef'î, onu öven kasideleri yanında, Dağlar Delisi, Tayyar, Celâlî Beyazı, Ağa Alacası vb adlı atları için de bir 'Kaside-i rahşiyye' yazmıştır.

IV. MURAD'I TANIMAK İÇİN

IV. Murad'ı tanımak ve zamanındaki olayları öğrenmek için, öncelikle çağdaşı tarihçilerden Kâtib Çelebi'nin Fezleke-i Tarih'ini, Solakzade Mehmed Hemdemî'nin daha çok Solakzade Tarihi diye bilinen Fihrist-i Şâhân'ını, Karaçelebizade Abdülaziz Efendi'nin Ravzâtü'l-Ebrâr'ını, Mehmed Halife'nin Târih-i Gılmanî'sini; döneminde saray müezzini olan Evliya Çelebi'nin, Seyahatnamesi'nden de bu padişaha ayrılan bahsi okumak gerekir.

Tarihçi Na'îmâ, 1591-1659 yılları olaylarını kapsayan ve kısaca Târih-i Veka'i, Na'îma Tarihi denen yapıtında, yukarıda anılan kaynakları da kullanarak IV. Murad'a en geniş yeri ayırmıştır.

EVLİYA ÇELEBİ ANEKDOTLARI

IV. Murad'ı yakından tanıyan ve onun tarafından saray Enderun'una alındığını anlatan Evliya Çelebi'nin, Seyahatname'sinde yer verdiği kimi anekdotlar, bu padişahın olağanüstü gücünü ve sportmenliğini yansıtmaktadır:

"Bir gün efendimiz, Melek Ahmed Ağa'yı ve Silahdar Musa Ağa'yı, ikisi birer âdem ejderhaları iken, ikisinin kemerlerine birer elini sokup başı hizasına kaldırıp Musa Ağa'yı bıraktıktan sonra Melek Ahmed Ağa'yı yedi sekiz kere, gürz gibi dolaştırdı."

"Melek Ahmed Paşa, Deli Hüseyin Paşa, Hattat Hasan Paşa ve Pehlivan Dişlek Süleyman, yağlı kispet giyip güreş tutan eşsiz pehlivanlardı. Efendimiz de soyunup kispet giyerek sarayın Çemen Sofa'sında bunlarla pehlivanlık ederdi. Bir gün harem hamamından ter içinde çıkıp cümleye selam vererek, 'Şimdi bir hamam fasılı eyledim' dedikte:

'Hünkârım pâk olup nûr olmuşsunuz. Bugün artık yağlanıp güreş etmeseniz. Zira haremde salavatsız güreşip damarınız kırılmış, kuvvetiniz kalmamıştır' dedim.

'Yaa? Kuvvetim kalmamış mıdır, gör imdi' deyip beni hemen kemerimden kartal gibi kapıp, çocuk fırıldağı gibi fır fır çevirip döndürmeye başladı.

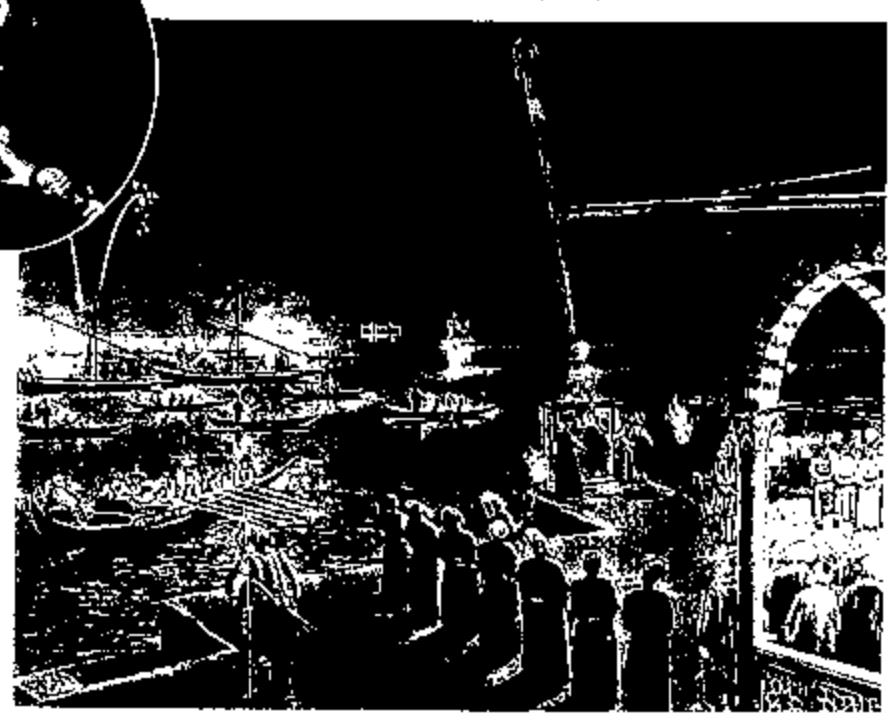

IV. Murad döneminin en tanınmış bilim adamlarından Hezarfen Ahmed Çelebi'nin taktığı kanatlarla Galata Kulesi'nden Üsküdar'a uçuşunu gösteren gravür (solda). IV. Murad, (küçük resim) Lagari'nin roketle havalanışını Haliç kıyısından kendisi de izlemişti (altta).

Dönemin çarşı-pazar ve yemek fiyatları

IV. Murat döneminde, 100 dirhem ekmek, 1 akçe idi. Bu arada, 90 dirhem simit de 1 akçeye satılırdı. Bir okka sığır eti 4,5 akçe iken, koyun etinin okkası 9 akçeyi bulurdu. Bir okka iyi kalite tereyağının fiyatı 24 akçeye ulaşırken, 'Atina balı'nın okkası 16 akçeye satılırdı. Bir kile pirincin fiyatı 42 akçeyi bulurken, kaliteli unun kilesi 80 akçeye giderdi. Tavuğun tanesi 14 akçeye satılırken, bir okka yerli pastırma 9, bir okka sucuk ise 10 akçe idi. Zeytinin (Karaburun) okkasını ise 4 akçeye, tulum peynirini de 7 akçeye alabilirdiniz. Balıklara gelince; 1 okka kefal 9 akçeye satılırken palamut lakerdasının okkası 2 akçeye giderdi. Ahçı dükkanlarındaki yemekleri ve fiyatları da şöyle sıralayabiliriz: 20 tane lahana sarması ya da 40 tane 'büyük lokma' ciğer kebabı veyahut 3 şiş dolusu pençevüş kebabı birer akçe tutardı. Pilav çeşitleri de 1 akçe civarında idi. Örneğin 100 dirhem pirinç pilavı ya da 80 dirhem sade pirinç pilavı veyahut 90 dirhem zerdeli şehriye pilavı, birer akçeye verilirdi.

Not: Bu rakamlar, 1640 tarihli Es'ar Defteri'nden alınmıştır. Ölçülere gelince, bir dirhem, 3,2 gr.; bir okka, 1,3 kg.; bir kile (İstanbul kilesi), 25 kg.; bir akçe (o yıllarda) 75 gram ayarında gümüş para birimiydi.

İtalyan ressam Preziosi'nin İstanbul'daki kahvehaneleri resmeden bir gravürü (sağda).

'Bre hünkârım, bu duacını düşürme' diye feryat ettim. Dönmekten gönlüm bulandı ve kusacağım geldi. Benim bu halime gülen padişah, acıyıp yere bıraktı ve 48 altın verdi."

Evliya Çelebi, onun, yeşil somakiden 200 okkalık (yaklaşık 250 kg.) bir gürzü, 'on iki hane ve kırk bend üzre' döndürürken sağ elinden bırakıp sol eliyle yakaladığını, matrakbazlıkta hiçbir oyuncunun karşısında duramadığını, yüz altmış matrak oyunundan yetmiş bendini bildiğini yazmaktadır.

İçoğlanlarının saray meydanlarındaki tehlikeli savaş oyunlarına katılan IV. Murad, Şimşirlik bahçesindeki lobut, cirit, tomak karşılaşmalarını, halen yerinde duran 'Taş Taht'a oturup izlermiş. Bu oturma sekisinin arkasındaki manzum yazıtta, onun, Şubat 1637'de ramazan günleri boyunca Şimşirlik'te at koşturduğu, savurduğu lobutu 115 arşın (87 metre) mesafeye düşürdüğü, mızrağını duvardan aşırıp Şimşirlik kapısına sapladığı anlatılmaktadır.

HAFTALIK PROGRAM

'Şah Murad', 'Muradî' mahlaslarıyla şiirler yazan, peşrevler besteleyen, söz, saz ve içki meclisi düşkünü, Makyavelli'nin kitabı 'Hükümdar'ı kendisi için çevirttirip okuduğu ileri sürülen Sultan Murad, seferde, gezide, avda veya sarayda iken, gündüzleri spor ve savaş eğitimi ya-

par; haftanın yedi gecesini de değişmeyen programlarla geçirirmiş.

Evliya Çelebi, bu ilginç programı şöyle sıralar:

Cuma gecesi: Din bilginleri, ulu şeyhler ve hafızlarla din konuları üzerine söyleşi.

Cumartesi gecesi: İlahi ve naat okuyucuları, hanende ve sazendelerle saz ve söz meclisi.

Pazar gecesi: Meddahlar ve Tıflî, Cevrî, Nef'î, Nedîm-i Kadîm, Nisarî, Beyanî, İzzetî gibi ozanlarla can sohbeti.

Pazartesi gecesi: Cümle rakkas ve civanlarla, Kör Hasanoğlu, mukallit Çufut Hasan, Akbaba, Sarı Çelep, Çakman Çelep, Simitçizade gibi oyuncularla, çengi kollarından Pıtıkoğlu, Parpul Kolu, Osman Kolu, Nazlı Kolu, Ahmed Kolu ve diğer şehiroğlanları kollarıyla sabaha kadar "Hüseyin Baykara" meclisleri.

Salı gecesi: İstanbul'un gün görmüş, feleğin çemberinden geçmiş, cihanı çekmiş çevirmiş yaşlı (Bekri Mustafa gibi) kocalarıyla -her birinden bir hisse kapmak üzere- "sohbet-i has".

Çarşamba gecesi: İyi kişilerle söyleşi.

Perşembe gecesi: Dünyanın dört bir yanını gezip dolaşan dervişler, gönül adamları ve ömürleri sergüzeşt dolu kimselerle sabaha kadar söyleşi.

Bu meclislerde sabahlayan padişah, ertesi gün yatmaya zaman ayırmadan halkın sorunlarına eğilirmiş.

Kâtib Çelebi Fezleke-i Tarih'te IV. Murad'ı değerlendirirken insan hakları ve hukuk kavramlarının o zaman ne anlam ifade ettiğini de dolaylı olarak açıklıyor: "Merhum Sultan Murad Han 1000 (1591) tarihinden sonra gelen padişahların en büyüğü idi. 1042 (1632) senesine kadar diğerleri gibi hareket buyurup o zamandan sonra hareket geçerek devlet işlerine vakıf olmuş; siyaset kılıcıyla serkeşleri korkutup devlet yularını güçlü eline almıştı. Yedi sene kadar keyfe-mâ-yeşâ (aklına estiği gibi) davranıp hatta çoğu işleri ve meseleleri atalarının kanunlarını dikkate almadan kendi kararıyla çözerdi. Gerçi zalimleri katlederek aşırı derecede korku salmış; kimsede haddini aşacak cesaret bırakmamışsa da kendileri de her hususu adalet, şeriat ve kanun üzere görmezlerdi." ■

Murad, İbrahim ve Kösem Sultan

Üstteki gravür, Caen'li Fransız ressam George de la Chapelle'in 1643 yılında bir heyetle gittiği İstanbul'da yaptığı "Recuiel de divers portraits des principales dames de la portes du grand Turc" çalışmasıdır. Gravürde, Sultan İbrahim (Deli) ve Sultan IV. Murad'ın portreleriyle bir yeniçeri ve bir sipahi bir arada gösteriliyor. Çizimin yapıldığı dönemin padişahı Sultan İbrahim, IV. Murad'ın öz kardeşiydi ve diğer kardeşleri Süleyman, Kasım, Mehmed ve Bayezid gibi boğdurulmaktan, annesi Kösem Sultan'ın (küçük resim) korumacılığı ve IV. Murad'ın beklenmedik ölümü sayesinde kurtuldu. Tarihler, Kösem Sultan'ın oğlunu, Harem'in bodrum katlarındaki ışıksız dehlizlerde ve Buzhane'de saklayarak koruduğunu ve IV. Murad'ın, İbrahim'in boğulmasını emredip hemen ardından komaya girdiğini yazar.

Batı dünyası Ermenileri nasıl kullandı?

popüler

tarih

www.dogusiletisim.com/ptarih/ Mart 2001 Sayı 10 2.000.000 TL

ISSN 1302-6577

Gerçek soykırım
Auschwitz

ZEUGMA

YENİ 7 HARİKA İLE DÜNYA GÜNDEMİNDE

Balkan göçmenleri İstanbul'da

On ay süren Osmanlı-Rus savaşı, toplumu temelden sarsmış ve Rumeli'de yaşanan felaket, yarım milyonu aşkın bir Müslüman nüfusun yaşamına mal olmuştu.

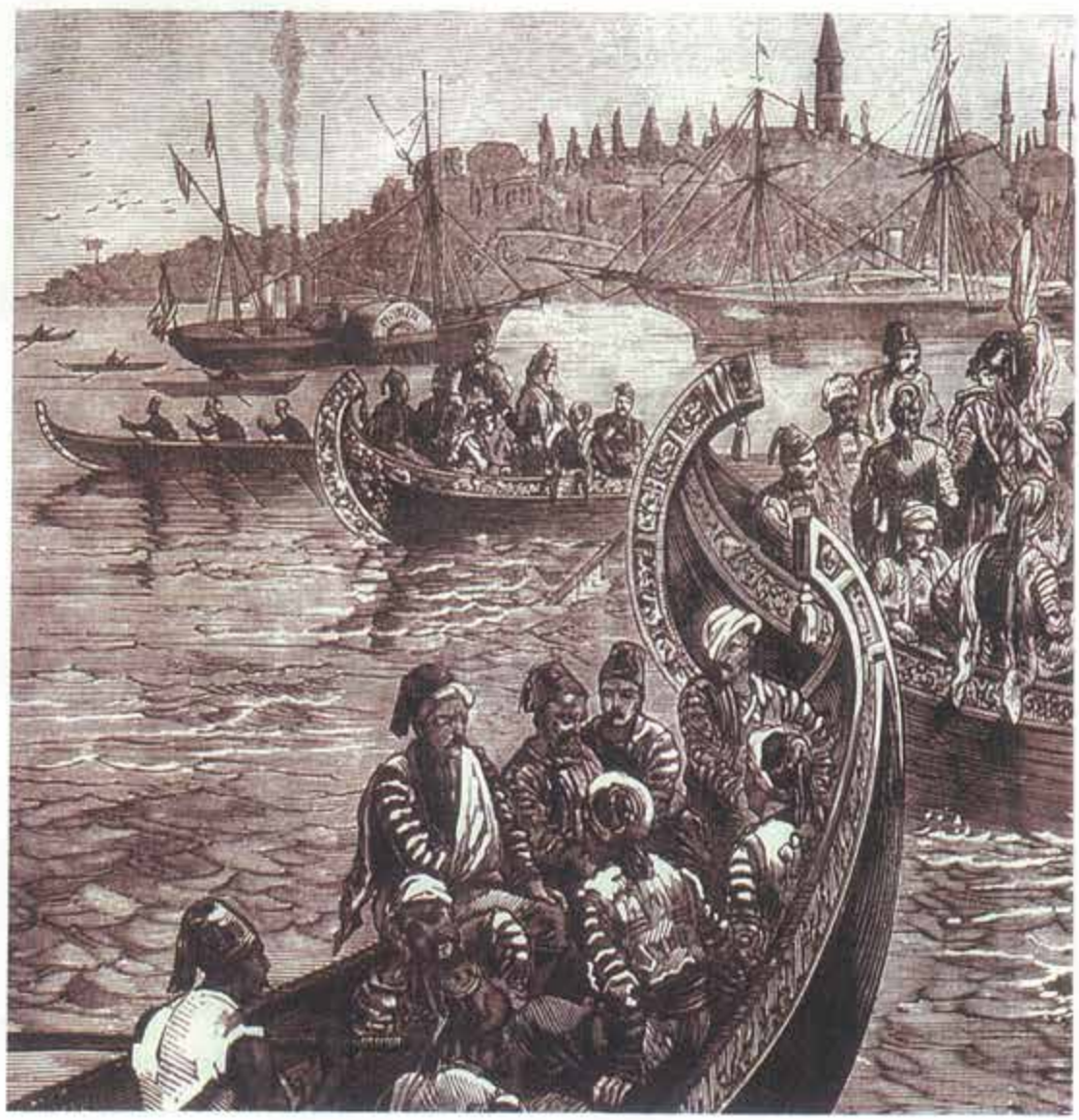

Balkanlar'dan kaçan Türk göçmenleri, Anadolu'da iskan edilmek üzere kayıklarla Üsküdar'a geçiriliyor.

NECDET SAKAOĞLU

Günümüzden 124 yıl önce, Osmanlı devleti, uzun tarihinin en büyük savaş sınavını verirken, Tuna yalılarından Yeşilköy'e, Kafkas dağlarından Erzurum'un Aziziye tabyalarına uzanan savaş cephelerinde, bu cephelerin gerisindeki Rumeli ve Anadolu bölgelerinde de açlık, kıtlık, göç olguları yaşanıyordu.

Tarihçilerin 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı başlığıyla verdiği, Rumî 1293 yılında başladığı için de '93 Harbi' denilen ve 10 ay süren bu savaş boyunca, ağır seferberlik koşulları yaşanmış; silah altına alınanlar cephelerde erirken sivil halk da işgal, baskın, çete, soygun, ricat, göç, açlık, soğuk, salgın karabasanına tutsak olmuştu.

Cephelere asker, cephane, erzak sevki, yaralıların tedavisi, on binlerce Rumelilinin kış ortasında göçmen olması, Rus ordularının Edirne'yi işgal ederek Çatalca'ya inmesi, Grandük Nikola'nın Ayastefanos'ta (Yeşilköy) karargâh kurması, korku uyandırdı.

İstanbul'a akan göçmenler, camileri, medreseleri, meydanları doldurdu; teneke, tahta barakalardan göçmen mahalleleri oluştu. Bu durumda, halka moral vermek düşüncesiyle, Gazi Osman Paşa'nın Plevne savunması, Doğu cephesindeki başarılar, büyük birer zafer gibi açıklandı; bunlar için destanlar, türküler yazıldı.

NEDEN 'BÜYÜK SEFERBERLİK' DENDİ?

93 Harbi'nin tahribatı öylesine ağır olmuştur ki, bu felâketi ve 40 yıl sonraki seferberliği -I. Dünya Savaşı'nı- yaşayanlar, ilkine, 'Büyük Seferberlik' demişlerdir.

93 Harbi, bir bakıma Çarlık Rusya'sının Osmanlı devletini yutma, 20 yıl önceki Kırım Harbi'nin intikamını alma projesiydi. Üstelik, Kırım Savaşı'nda, 'Düvel-i Muazzama'nın desteği sayesinde, zafer kazanan Osmanlı ordusu, bu kez yalnızdı; iç siyaset çalkantılı bir süreçten geçiyordu, halk ise 1873-1875 kıtlıkları nedeniyle aç ve umutsuzdu.

Yoksul yığınların alın teri ve savaşlarda akan kanıyla beslenen İstanbul saraylarındaki lüks ve israfla, Anadolu halkının katlandığı açlığın o günkü boyutlarını yan yana getiren bir belgeselden, yazık ki yoksunuz.

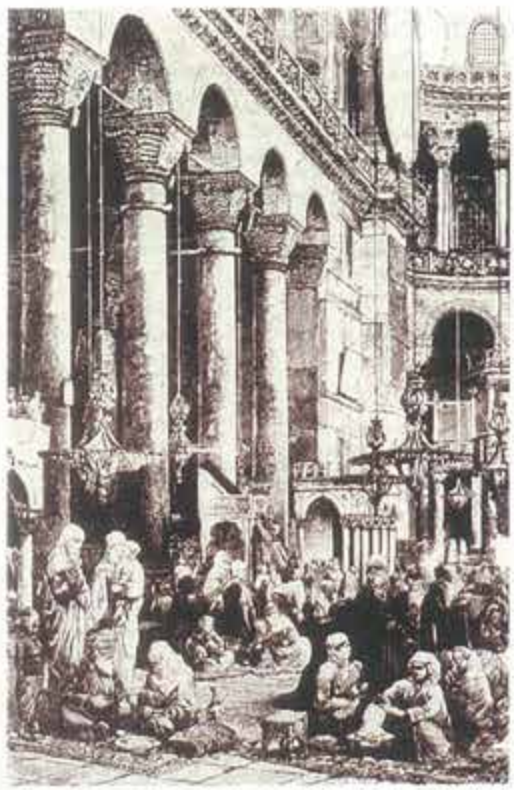

Ayasofya Camii'nde barınan göçmenler (Bilal N. Şimşir, Göçler I).

Yabancı kimlikli Osmanlılardan Anderas David Mortmann'ın anılarını (İstanbul ve Yeni Osmanlılar, İstanbul, 1999) okuyanlar bu konuda bizim tarihlerimize hiç yansımamış tanıklıklar karşısında hayrete düşebilirler.

1876 kışında, İstanbul'dan yola çıkıp 'at sırtında' Anadolu'yu kat eden Ingiliz gezgin Frederick Burnaby'nin yapıtında da (Yzb. Frederick Burnaby, Küçük Asya Seyahatnamesi, İstanbul 1998) ilginç gözlemler vardır.

Siyasal ve ekonomik çalkantılara gelince; 93 Harbi arifesinde Saray'ın, Bâbıalî'nin, ordunun gündemleri, sorunlar ve bunalımlarla doluydu: Yolsuzluklar, çığ gibi artan iç ve dış borçlar, yöneticilerle ilgili dedikodular, güven bunalımı, Genç Osmanlılar'ın özgürlük- demokrasi istekleri, Avrupa devletlerinin

93 Harbi'nin iki meşum gecesi

8 ve 9 Ocak 1878

O günlerin hazin öyküsü, Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi'nin, "Tarihçe-i Vak'a-i Zağra – Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli" adlı yapıtında ayrıntılarıyla anlatılır. Balkanlarda şiddetli bir kışın başladığı 1878'in ilk günlerinde, Zağra Müftüsü'nün deyimiyle, tam bir "hercümerç" yaşanmıştır. Şıpka'dan sonra önünde bir engel kalmayan Rus birliklerinin Sofya ovasına inişi, erzakı tükenmiş olarak ricat eden Osmanlı taburlarınınsa, Yıldız Sarayı'ndan gelen buyruklarla savunmada tutulmaya çalışılması, paşalar arasındaki anlaşmazlıklar; Sofya'dan Bergos'a kadar, Türk ahalisinin, köy köy, kasaba kasaba arabalarını yükleyip "göçmen" olmak üzerelerken İstanbul'dan gelen, "Ateşkes ilan edildi. Asker ve ahali çekilmesin!" telgraflarına inanıp evlerine dönmeleri; 10 saat sonra, "Ahaliyi hicret ettirin, mala eşyaya bakacak gün değildir!" yollu telgraflar üzerine, yataklarından fırlayanların karlara, buzlara, bataklara dala çıka yollara dökülüşleri... İşte tarihin bir insanlık dramı o meşum 8-9 Ocak 1878 gecesi başlamış; Osmanlı devletinin, Rumeli'nde 195 bin kilometrekare toprak kaybını belgeleyen Ayastefanos Önbarış Antlaşması'nın 3 Mart 1878'de imzalanmasına değin, iki ay sürmüştür. Artık, Sofya–İstanbul arasında perişan kafileler vardır ve bu, yüzyıllar önce fethedilen Balkan topraklarına Anadolu'dan göçenlerin 'Evlâd-ı Fatihan' denilen torunlarının, ricat eden ordunun ardına takılıp '93 Muhacirleri' kimliğiyle geri dönüşü olmuştur. Bu dönüş, bir 'muhaceret' sürecinin başlangıcı olup arkası çorap söküğü gibi gelecek; Girit, Selânik, Bulgaristan, Romanya ve 'Mübadele' muhacirleri, fasılalarla Türkiye'ye sefalet ve gözyaşı taşıyacaklardır.

'Doğu Sorunu'nu bir baskı öğesine dönüştürmeleri, Hersek'te ayaklanma (1875) ve o yıl, devlet borçlarının ödenmesini erteleyen Ramazan Kararnamesi'nin yayımlanması, Karadağ olayları, ertesi yıl Bulgaristan'da ayaklanma başlaması, 'talebe-i ulûm'un (medrese öğrencileri) eylemleri, Berlin Memorandumu, Osmanlı devletinin bağımsızlığına vesayet konulması, Selânik'te Almanya ve Fransa konsoloslarının linç edilmesi, Sultan Abdülaziz'in (1861-1876) tahttan indirilmesi ve kuşkulu ölümü, Çerkes Hasan Olayı, Sırp ve Karadağ savaşları, depresyon geçiren V. Murad'ın da üç aylık bir saltanattan sonra tahttan indirilmesi, II. Abdülhamid'in (1876-1909) tahta çıkışı, Rus ültimatomu, İstanbul Konferansı, Kanun-ı Esasi'nin (Anayasa) ilânı, Meclis-i Meb'usan'ın açılışı... 93 Harbi'nden önceki 1875 ve 1876 yıllarının başlıca konuları bunlardı ve doğrusu, giderek güçlenen Rusya açısından, -Çar II. Aleksandr savaş yanlısı olmasa da- bir istila fırsatı doğmuş bulunuyordu!

RUSYA'NIN 'UMUMİ HARP' İLANI

Sonra ne oldu? Her büyük savaşı tutuşturan kıvılcımlar gibi, bu savaşa da bir bahane bulundu: Osmanlı ordusunun Sırp ve Karadağ ayaklanmalarını bastırmasına karşın Rusya, Niksik kasabasının Karadağ'a bırakılmasını istedi; Bâbıâli reddetti. Tepedekilerin bu notalaşması, iki taraftan yüz binlerce insanı yeni bir savaş ortamına sürüklemeye yetti!

Rusya'nın 'Umumi Harp' ilan ettiği haberi, 24 Nisan 1877'de Bâbıali'ye ulaştı. Ertesi gün, Meclis-i Meb'usan'daki

tartışmalarda, İstanbul Meb'usu Hasan Fehmi Efendi, bunun bir 'istila' kararı olduğunu, tüm tebanın bu karara canları ve mallarıyla karşı koymaları gerektiğini vurgularken, Halep Meb'usu Manuk Efendi, "Rusya hiçbir zaman Hıristiyanları himaye etmediği gibi, Hıristiyanlar da bu himayeyi istemez. Ben Ermeniyim. Vilayetimin Ermeni Hıristiyanları adına, Rusya'nın himayesine muhtaç olmadığımızı beyan ederim. Memleketimizi müdafaa için, mal ve canlarımızı fedaya hazırız!" diyordu.

OSMANLININ YALNIZLIĞI

İngiltere, Fransa ve Avusturya tarafsızlıklarını ilan ettiklerinden, Osmanlı orduları, Rus orduları karşısında yalnız kaldı.

Kaynaklar, Rumeli ve Doğu cephelerinde Rusların toplam 546 bin kişilik bir seferi orduya, Osmanlı ordularının ise Mayıs 1877'ye kadar silah altına alınanlarla, 480 bin mevcuda ulaşabildiğini yazıyor.

10 ay süren süren (Mayıs 1877–Mart 1878) ve Osmanlı toplumunu temelden silkeleyen bu büyük savaşta, Tuna-Rumeli Cephesi'ndeki Osmanlı ordularının başkumandanı (Serdar-ı Ekrem) Çırpanlı Abdülkerim Nadir Paşa, Rus ordularının başkumandanı ise Grandük Nikola idi. Yaşlı fakat deneyimli Çırpanlı Paşa, Plevne'deki olağanüstü savunmayla kamufle edilmeye çalışılan bozgunun sorumlusu olarak Divan-ı Harb'e verilmişse de savunması Saray'ı ve Bâbıâli'yi güç durumda bıraktığından, yargılanması kesilip, Paşa Rodos'a sürülmüştür. Bu ilginç savunma, 'Karagöz' gazetesi tarafından 1329'da (1913) bir risale olarak yayımlanan "Serdar-ı Ekrem Abdülkerim Nâdir Paşa'nın Müdafaanâmesi" ile Cevdet Paşa'nın Tezakir'inde vardır...

Doğu Cephesi'nde ise Katırcıoğlu Ahmed Muhtar Paşa, karşısında da Ermeni asıllı general Loris Melikof vardı.

Gazi Ahmed Muhtar Paşa, Doğu Cephesi savaşlarını, 'Sergüzeşt-i Hayatımın Cild-i Sanisi'nde (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996) anlatmıştır.

İKİ TARAFLI GÖÇ BAŞLIYOR

Rumeli'nin neredeyse tamamının yitirilişiyle noktalanacak bir bozgun yaşanması, Yeşilköy'de karargâh kuran galip Grandük Nikola'nın Dolmabahçe rıhtımında törenle karşılanıp II. Abdülhamid'le görüşmesi, payitaht halkını korkuya boğmuş; dondurucu kış soğuğunda Balkan göçmenleri İstanbul'a akarken, İstanbullular da Anadolu'ya göçmeye başlamışlardır.

Facia sürerken II. Abdülhamid, savaş koşullarını gerekçe gösterip 13 Şubat 1878'de Meclis-i Meb'usan'ı kapatmıştır.

HALK, KILIÇTAN GEÇİRİLİYOR

İzleyen günlerde Süleyman Paşa, dağılan birlikleri Filibe'de toplamaya çalışırken Rus tümenlerinin Edirne'ye girdiği haberi ve "Gâvur geliyor!" sadalarıyla, bitkin ve aç askerler de şuursuz bir kaçışa yönelmişler; Kazaklar, asker-sivil demeden, yetiştikleri kafileleri kılıçtan geçirmişlerdir. Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi, o günlerin kıyım ve kırımlarını özetle şöyle anlatır:

"Ahali zaten ürkmüş ve tetik üzerinde bulunur olduğundan, düşmanın İsve ve Hamidli geçitlerinden tecavüz ettiği gün, araba ve hayvanları ile, bunları bulamayanlar ise yayanca, Zağra ve Çırpan üstünden kaçmaya başladılar. Yardımcı askerler dahi dağıldı. Bu firari askerler Çırpan, Eski Zağra, İzlâdi ve Karlova taraflarından yollara dökülen binlerce muhacire bir kat daha dehşet verdiler. Kabacık ve Sek-

Rus generalleri, Yeşilköy'de (Ayastefanos) zaferlerini dini bir ayinle kutluyorlar (solda). Adana'ya gönderilen göçmenler için yaptırılan meskenlerin resmi açılış töreni (altta; Servet-i Fünün'dan).

İstanbul'da neler yaşandı?

Zağra Müftüsü Hüseyin Raci Efendi', 'Tarihçe-i Vak'a-i Zağra – Hercümerc-i Kıt'a-i Rumeli" adlı yapıtında, 93 Harbi'ne ilişkin olarak Balkanlar'da yaşananların, İstanbul'a yansımasını da anlatır: "Rumeli'nden boşanan yüz binlerce ahali, araba ve hayvanla, trenle yahut yaya, gece ve gündüz demeyip İstanbul'a döküldüler. Son nefesteki canlarını, Payitaht-i Saltanat'a ve İstanbulluların merhamet kucaklarına attılar.

Sirkeci mevkii, Ayasofya, Sultanahmet, Yenicami, Nuruosmaniye ve diğer camilerle birçok mektep ve binaların avluları ve bütün meydanlar, mahşere döndü *(sağda)*. Trenler tasavvur olunmaz bir halde geliyordu. Vagonların içi ve üstü, erkek kadın, kucak kucağa istif olmuş, yanları hatta ön ve arkadaki zincirlerin üstleri insan örülmüş idi *(altta)*. Soğuktan donarak düşenler istasyonlarda hasta kalanlar hesapsızdı. Bunların çoğu açlıktan ve soğuktan kırıldı. Allahın hikmeti, o günlerde şiddetli fırtınalar kar ve yağmurlar durmayıp bu biçarelerin üzerinden geçti. Vagonlardaki sıkışıklık ve ızdırap içinde lohusalar ve nice anneler yavrularıyla telef olup gittiler."

İstanbul'a gelen Rumeli göçmenlerinin öyküsü ve o günlerin İstanbul'undaki genel hava, Nedim Gök'ün "Rumeli'nden Anadolu'ya Türk Göçleri" (Ankara 1994) adlı yapıtında da yer alır: "İki saatte bir, 20-30 vagon dolu olduğu halde bir tren geliyordu. (...) Vagonlardan inen muhacirlere, ilk önce Sirkeci Garı'nda, Sermaye-i Şefkat-i Osmaniyye ve Baron de Hirsch Komitesi tarafından, çorba ve ekmek veriliyordu. En muhtaç olanlarına yün battaniyeler dağıtılıyor, hasta olanların, 4-5 yataklı hasta odasında ilk tedavileri yapılıyordu. (...) 15-24 Ocak 1878 arasında gelen 80 bin muhacirle, İstanbul'daki göçmen sayısı, 150 bine yükselmişti. Bu akın sonucu gelenlerin çoğu, açıkta kaldılar. İstanbul'da yer bulunamadığı için Edirne-İstanbul demiryolu hattı boyunca, 25-30 bin muhacir perişan durumda kalmıştı. 31 Ocak'ta Edirne Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra da göçün devam etmesi üzerine, şehirdeki izdihamı azaltmak için, muhacirlerin bir kısmının taşraya sevki kararlaştırıldı. Yine de 4 Mart'ta İstanbul'daki muhacir mevcudu 200 bine ulaşmış bulunuyordu."

banlı istasyonlarına mahşer gibi toplanmış, karlar üstünde şimendifer bekleyen biçare ahali bu korkuyla Edirne'ye ve Kırcaali dağlarına yürüdüler. Yollarda ve istasyonlarda terk olunan kıymetli eşyaların, at ve hayvanların hesabı yoktu. Evlâdını taşıyamayanların, 'Araba getirip sizi alacağız!' diye aldatıp bıraktıkları masumlar karlar üstünde bekleşe kalmışlardı. Herkes can derdine düştüğünden, geriden gelip faciayı görenler de bir âh-ı teessüfle yanlarından geçip giderlerdi. Ruslardan kaçan yüz binlerce ahali, sel önündeki çer çöp gibi, imkân nereye müsait olursa o tarafa akıp gitmekte, ana baba evladını ve evlat ana babayı terk etmekte, o şiddetli kışta kırlarda kar üstünde yatmaktaydılar. Her işin tedbirinde noksanlık olduğu gibi, muhacirlerle dolu katarlar haftalarca yollarda tutuldu ve birçokları öldü. Mütareke görüşmeleri için hususi trenle Kızanlık'a hareket eden Server ve Namık paşalar muhacirlerin dehşet verici manzarasını görmemek için trende gizlenmeye mecbur olmuşlardı. Diğer yandan Moskof orduları her taraftan Edirne'yi kuşatmış; öncüleri ise Çatalca'ya erişmişlerdi. Bunlar, yetiştikleri muhacirleri soyarak vahşetle katlettiler. Yollarda soğuktan donarak, kalabalık yüzünden vagonlardan dökülerek ölenler de sayısızdı." ■

Ermeni terör örgütü **ASALA** nasıl ortaya çıktı?

popüler
tarih

www.dogusmedia.com Nisan 2001 Sayı 11 2.000.000 TL

ALTIN KANATLAR
yeniden gökyüzünde

HİTLER'İN SON 10 GÜNÜ

ISSN 1302-6577

Külahtan şapkaya, başımızdakiler

Değişim 'kafada' başlar

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e, kuruluş ve büyük değişim dönemlerinde kavuk, fes, kalpak ve şapka farklı toplumsal vurgulamaların simgesi olmuşlardır.

NECDET SAKAOĞLU

Giyim kuşam tarihimizde, dinsel, siyasal ve toplumsal vurgulamaların simgesi olarak öne çıkan bir dizi serpuştan söz edilebilirse de ilk akla gelenler birer dönemi simgeleyen sarık-kavuk, fes, kalpak ve şapkadır.

Fakat son yirmi yıldır, düşünce özgürlüğünden ziyade 'baş' özgürlüğünü önemsediğimizi gösterircesine, şapkayı bir yana atmış bulunuyoruz. Bir önceki cumhurbaşkanının hiç olmazsa elinden eksik etmediği Cumhuriyet'in simgesi fötr şapkayı ne devlet ricalinin, ne Şapka Yasası'nı çıkartan ve Anayasa güvencesine alan TBMM üyelerinin, ne de bürokratlarımızın başlarında görmediğimiz gibi, şapkayı, asıl sahipleri olan Avrupalılar da bırakmış bulunuyor.

Osmanlı devletinin kuruluşunda, ilk sözlü yasalardan tekinin serpuşla ilgili olması gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında yürürlüğe giren devrim yasaları arasında da bir serpuş yasasının olması; Cumhuriyet'ten 100 yıl önce, 1820'lerde, geleneksel devlet yapısı yenilenirken de sarık ve kavuktan fese geçilmesi, düşündürücüdür.

Demek ki kuruluş ve büyük değişimleri, serpuşla vurgulamayı gerekli görmüşüz.

Tarihlerin anlattığına göre, devlet kurucusu Osman Gazi 'Börk-i Horasani' denilen kırmızı çuhadan külâhına, ak çalmadan Çağatay tarzında bir destar (sarık) sararmış.

SERPUŞTA, DİSİPLİN VAR!

Osmanlı devletinin kuruluş yıllarındaki bu ilk serpuş ve giysi nizamı, sonraki dönemlerde yeni formlarla zenginleşmişse de padişahlardan hiçbiri, ne kendilerine, ne de ilmiye, kalemiye, seyfiye (ordu) zümrelerine kıyafet, hele hele serpuş özgürlüğü tanımışlar; kanunnâmeler, yasaknameler ve nizamnameler koyarak başlık ve üstlük disiplinini yıkılışa değin korumuşlardır.

Emin Cenkmen 'Osmanlı Sarayı ve Kıyafetleri' yapıtında, arşivlerden ve muhtelif kaynaklardan derlediği bilgilerle padişahların, Bursa, Edirne, İstanbul saraylarındaki yüzlerce görevli ve hizmetlilerin, saray dışında görev yapanların, ulemanın, 'Ocak' (ordu) mensuplarının savaşta, barışta, toplantı, tören ve alaylarda ne tür kisveler giydiklerini sıralamıştır.

Örneğin Bursa Sarayı Bostancıları başlarına keçeküläh, sırtlarına 'okçuoğlu' denen kısa kollu cepken giyerlermiş. Edirne Sarayı Ağası, merasimlere başında 'mücevveze' (kavuk), üzerinde seraser kaplı kürk, kırmızı

Haliç kıyısında açılan Feshane'nin fes kalıplarından biri (üstte). Sultan Abdülaziz'in Polonyalı ressam Chlebowski'ye yaptırdığı tabloda, dönemlerinin değişik kıyafetleriyle 32 Osmanlı padişahı temsil ediliyordu (sağda).

şalvar ve sarı yemeniyle arz-ı endam edermiş.

MEZAR TAŞLARINA İŞLENEN BAŞLIKLAR

Padişahların, sadrazam ve vezirlerle ulemanın, yüksek düzeydeki memurların serpuş ve giysilerinin, doğal olarak daha abartılı, devletin gücünü yansıtacak görkemde olageldiği kuşkusuzdur.

Diğer yandan kanunnâmelerle ulemanın beyaz ve yeşil örfler, şeyhlerin türlü taclar, sarıklar, sikke ve külahlar, ocak zabitlerinin börk, sarık ve baratalar, kalemiye mensuplarının sarımtrak sarıklı türlü çeşitli külâhlar, hademe sınıfındakilerin siyah külâhlar giymeleri zorunlu kılınmıştır.

Biçimlerine göre perişânî, simidî, torlağî, kallavî (vezirlere mahsus kesik koni biçimli kavuk), hasekî, Horasanî, mücevveze, örf, kâtibî, kalafat, arakiye, terkli tac, Kadirî tacı, kalafat tac, hüseynî, lâmelif destar, çatal, seyfî, destarlı sikke (Mevlevi külah ve sarığı), sikke, takke, barata, börk, kalpak, dardağan, Mollayî, paşayî, düzkaş, silahşorî, zaimî, kafesî denen sarık, takke ve kavuklar yüzyıllar boyu kimliklerin simgesi olmuştur.

Halk katmanlarına gelince, özellikle köylüler, tâ ilkçağdan beri bir Anadolu başlığı olagelen yünden örme, iki yandan atkılı Frig başlığını (bonnet Phrygien) değiştirmemişler; kentliler, esnaf zümreleri, tarikat mensupları ise sınıflarını, inançlarını ya da işlerini simgeleyen serpuşları tercih etmişlerdir ki bu serpuş biçimleri ölümleri ardından mezar taşlarına da işlenmiştir.

FESLE GELEN EŞİTLİK

1826'da Yeniçeri Ocağı'nı kaldıran ve yeniçeriliğe ait her şeyi imha ettiren II. Mahmud (1808-1839), Mansure askerlerine, Serasker Hüsrev Paşa'nın, Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Cihadiye Ordusu askerlerinin başlıklarını örnek alarak kendi muhafızlarına giydirdiği Tunus feslerinden giydirmesi, Osmanlı giyim kuşam tarzının köklü bir değişime uğrayacağının habercisi oldu.

Mustafa Kemal ve İsmet paşalar, Milli Mücadele'nin simgesi olan kalpaklarıyla (üstte).

İki yıl sonra da ulema ve ruhban zümreleri dışında, müslim-gayrimüslim uyrukların, eski serpuş ve giysileri bırakıp kendisi gibi fes, setre, pantolon, harvani giymelerini buyurdu; fes giyilmesinde bir sakınca olmadığına ilişkin fetva alındıktan sonra 'Elbise Nizamnamesi' yayımlandı. Hatta fesin püskül boyunun bizzat şeyhülislâmca belirlenmesine karşın halkın 'püsküllü bela' dediği bu yeni başlık, ilk zamanlar hu-

Kurtuluş Savaşı yıllarında Ankara'daki silah fabrikasında çalışan gençler bile kalpak takıyordu (üstte).

zursuzluklara neden olmuştu.

Ancak 20 yıl kadar süren duraksama ve tepki evresinden sonra Mahmudî, Mecidî, Azizîye, Hamidiye, zuhaf, sıfır, efendi biçimi, İzmir biçimi, şılk, kalıplı, kalıpsız, dal, vapur dumanı vb. formlarda çeşitlenen, giderek Tanzimat'ın ve Batılılaşmanın da simgesi olan bu koyu kırmızı başlıkla adeta bir moda salgını ve fes tutkusu başlatarak 'fesli' Osmanlılık' üç kıtada boy verdi.

Bu süreçte fes, setre ve pantolon sayesinde, yüzyıllar boyu süregelen 'Müslümanın gayrimüslimlerden başlığı ve giyimiyle ayırt edilmesi' de sona erdirilmiştir.

Yeniliğe direnerek başlarına sarık benzeri paçavralar saranlara, parasızlıktan fes edinemeyenlere 'başıbozuk' denilmesi de yine bu dönemdedir.

İmparatorluğun son döneminde, padişahtan hamala kadar herkesin başında fesin biricik 'Osmanlılık' serpuşu oluşu; dahası, Orhan Koloğlu'nun 'İslâmda Başlık' adlı yapıtında vurguladığı gibi, giyilişinin ellinci yılından sonra 'şapkalı emperyalistlere karşı simgeleşmesi' ne kadar ilginçtir!

MİLLÎ MÜCADELE'NİN KALPAĞI

En eski çağlardan beri Türk serpuşu olan kalpağın, sarık ve kavuk devrinde gayrimüslim başlığı olması ve bu yüzden 'kâfir serpuşu' sayılması da garip değil midir?

Tanzimat'a kadar (1839), Rum ve Ermeni sarraflar, hekimler, Fenerli tercümanlar, kalpaklarıyla tanınıyorlardı. Fes devrinde bu zümreler de -kimi zorlamalara karşın- kalpağı atıp fes giymişlerdir.

Derken I. Dünya Savaşı'nda, Alman Ordusu husarlarının kalpaklarından esinlenen Alman hayranı paşalarımız, törenlerde zabitlerine kabalak yerine, ferahisinde (tepesinde) sınıfları gösteren renkli şeritler bulunan kalpaklar giydirince, 'kâfir kalpağı' aslına avdet ederek yeniden Türkleşmiştir.

1920'ye gelindiğinde, toplumların yinelemekten bıkmadığı çelişkilere bir yenisinin daha eklendiği görülüyor: İlkin bir devrimin, sonra Osmanlılığın, ardından antiemperyalizmin simgesi olan fes, bu kez gericiliğin, tutuculuğun, saltanat yanlılarının simgesi olurken, Kuvayı Milliyeciler de Mustafa Kemal Paşa'nın Erzurum'da "silk-i askeriyeden istifa edip sine-i millette bir ferd-i mücahit olmayı" seçtiği gün başına giydiği yanlardan bastırılıp ferahisi kapatılmış 'Kemalî kalpak'ı, Millî Mücadele'nin simgesi yapmışlardır.

Bu ikilik öylesine belirleyici olmuştur ki Mithat Cemal Kuntay, 'Üç İstanbul' romanında, "Vekillik önerisi bekleyen Adnan'a, Ankara'dan gelen kalpaklı misafirin yanına inerken" kalpak giydirir!

Gotthard Jaeschke, Türk İnkılâbı Tarihi Kronolojisi'nde, 12 Nisan 1921'de, "B.M.M. fes yerine astıragan kalpağı koyuyor" bilgisine yer vermişse de TBMM zabıt ceridelerinde buna ilişkin

Devletin gücü kavuklar

Osmanoğulları'nın üçüncüsü olan Murad Hüdâvendigâr (1362-1389) başına, beyaz destar (sarık) sarılı altın yaldızlı 'üsküf' kor; sırma işlemeli kırmızı kaftan giyermiş. Fatih'e (1451-1481) kadarki padişahlar da aşağı yukarı bu kisveye uymuşlardır. Ressam Bellini'nin yaptığı portresinde Fatih'in, tepesi yuvarlakça kırmızı bir külâh üzerine beyaz destar sardığı görülür. Onu sırma şeritli ve sorguçlu sarıkla gösteren resimler de vardır. Şemailnâmelerdeki betimlemelere göre, II.Bayezid (1481-1512) tek sorguçlu beyaz kavuk *(resimde)*, oğlu Yavuz Sultan Selim (1512-1520) ise sonraki padişahların da hükümdarlık simgesi olarak başlarından eksik etmedikleri dilimli beyaz kavuk 'Selimî'sine, üç kıtaya hükmettiğini gösteren üç sorguç takarmış. Sorguçlu Selimî kavuk geleneği Sultan İbrahim'e (1640-1648) kadar sürmüş. Arada, IV. Murad (1623-1640) ilk İslâm gazilerinin başlıklarını andırır tarzda tepelikli ve taylâsanlı sarığı seçmiş; kavuk taşıyamayacak kadar küçük yaşta tahta çıkan IV. Mehmed (1648-1687) ve sonrakiler, fesi andıran işlemeli külâh üzerine 'düzkaş' ya da kâtibî biçimde ince sarık dolayıp hüma tüyünden mücevher sorguç taktıkları 'tâc-ı sultanî'lerinin yanı sıra, Selimî, Yusufî veya ulema örflerini (burma sarık) andıran yüksek sorguçlu kavukları tercih etmişlerdir.

bir kayda rastlanılmadığı gibi, söz konusu tarihte Meclis'te oturum da yapılmamıştır. Daha önceki ve sonraki günlerin gündemlerinde de bu konuya rastlanmıyor.

Atatürk ve arkadaşlarını festen nefret ettiren nedenin, Avrupalıların fesi alaya almaları ve bunu giyenlere saygı duymamaları olmuştur denir ve kanıt olarak, onun ilki Sicilya'dan Trablusgarb'a geçerken, ikincisi Fransa'da Picardie Manevraları'nda yaşadığı iki olay gösterilir.

ŞAPKA DEVRİMİ

Fesin 100 yıl kadar süren egemenliği yanında, kalpağın ömrü çok kısadır; ama bu astıragan başlık, çok onurlu ve önemli bir sürecin simgesi olarak tarihte yerini almıştır.

Nihayet sıra, 1920'lerin koşullarında gerçekleşmesi olanaksız gibi görülen son yeniliğe, Cumhuriyet'in 'Şapka Devrimi'ne gelir.

İskilipli Atıf Hoca ve yandaşları, "Frenk mukallitliğinin simgesi" ve örfte küfür alâmeti (dinsizlik belirtisi) ilân etseler de Atatürk'ün ve TBMM'nin dediği olur; 1925'te, Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılmasından sonra önce tekke ve zaviyeler kapatılır; yaz aylarında Mustafa Kemal, Panama şapkasıyla Kastamonu gezisine çıkar.

Basın aracılığıyla, şapka yeniliği için kamuoyu hazırlanır; kimlerin şapka giyeceğine ilişkin kararnameler yayımlanır. Konya Mebusu Refik Bey (Koraltan) ve arkadaşlarının verdikleri önerge Meclis'te sert tartışmalara neden olur.

25 Kasım 1925'te, 671 Sayılı 'Şapka İktisabı (giyilmesi) Hakkında Kanun' kabul edilir. Üç maddelik yasanın hüküm maddesi çok mânidardır ve mebuslarla tüm kamu görevlilerinin, "Tük ulusunun giymiş olduğu şapkayı giymek zorunda olduklarını" vurgular. Çünkü, daha yasa çıkmazdan önce, Atatürk'ü gittiği her yerde şapkalı kalabalıkların karşılaması sağlanmıştır.

Müslüman, gayrimüslim farkı

Osmanlı serpuşlarının kimlik, konum ve meslek vurgulamalarının da ötesinde, daha önemli işlevi, Müslümanla gayrimüslimi ayırmaktı. Bu nedenle gayrimüslimlerin Müslüman serpuşlarıyla, özellikle de sarıkla dolaşmasına asla izin verilmediği gibi, gayrimüslim başlığı, hele hele şapka giyen bir Müslümanın da dinden çıktığına hükmedilirdi.

Söz konusu yasa maddesinde, "Türkiye halkının başlığı şapka olup buna aykırı bir alışkanlığın devamını hükümetin önleyeceği" hükmüne de yer verilmiştir.

Yürürlükteki Anayasa'mızın "İnkılâp kanunlarının korunması" başlığı altında (174. Madde) güvenceye aldığı yasalardan biri de "Şapka İktisabı Hakkında Kanun"dur. Ama neyleyelim ki şapka devri de kendiliğinden kapanmış görünüyor. Bir dönemin şık giyimli, şapkalı bay ve bayanlarının fotoğraflarına ise "Sahi bunlar bizim toplumumuzun bireyleri miymiş?" diye hem şaşkın hem de özenerek bakılıyor! ■

Kendine özgü kıyafetiyle bir Osmanlı Yahudisi (üstte). 1933 yılında Beyazıt semti: Tayyare Piyangosu'nun çekilişini izleyen kalabalıkta, çoğunluk şapkalı (altta).

'Osmanlı borçları' neden birikti, nasıl ödendi?

popüler

tarih

www.dogusmedia.com Haziran 2001 Sayı 13 2.000.000 TL

Mustafa Kemal'e İzmir Suikastı

Amerika'yı savaşa sokan baskın

PEARL HARBOR

Tanzimat padişahı Abdülmecid'in hedefi

İmparatorluğu Avrupa'ya taşımak

Osmanlı tarihindeki en köklü dönüşüm için Tanzimat'ın yolunu açan Abdülmecid, çevresine genç ve aydın kadrolar topladı, yüzünü daima Avrupa'ya dönük tuttu; doğulu bir despot olmadı.

NECDET SAKAOĞLU

22 yıllık bir saltanattan sonra 25 Haziran 1861'de ölen Sultan Abdülmecid, Osmanlı padişahlarından, çocuk yaşta tahta çıkan, genç yaşta ölenlerin sonuncusudur.

Bu aşırı hassas, kadınlara karşı nazik, dindar, doğu ve batı kültürlerini edinmiş, Fransızca bilen padişah; 'siyaset etme' (idam) yetkisini atalarından daha fütursuzca kullanan II. Mahmud'un oğlu olmasına karşın, 'ölüm' sözcüğünden nefret ederdi.

1855 yılında E. Grandchamp tarafından yapılan ve Türk, İngiliz ve Fransız ittifakını gösteren tablo (Harbiye Askeri Müzesi Resim Koleksiyonu).

Aralarında III. Ahmed gibi sanatkar, III. Selim gibi bestekarlar da bulunan önceki padişahlar, nice günahsızları sorgusuz sualsiz cellada teslim etmişlerken Abdülmecid, Tanzimat Fermanı / Gülhane Hatt-ı Hümayunu dediğimiz 'Hatt-ı Şerif'iyle 'siyaset etme'ye son vererek suça göre cezayı yargının belirleyeceğini kabul etmiş; saltanatının ikinci yılında (1840) ilk ceza yasası olan Kanun-ı Ceza'yı yürürlüğe koymuştur.

Ölümünden kısa bir süre önceki, Kuleli Vak'ası denen, kendisine yönelik bir suikast girişiminin sanıkları, mahkemece idama mahkum edildiğinde, "Ortada katil fiili yok. Tasavvurda kalmış. Ben adam öldürtmek istemem. Cezaları kalebendliğe çevirilsin" diyerek suçluları sürgüne göndertmişti.

HAREM VE İÇKİ KONUSU...

Çevresindekilerin yönlendirişiyle harem yaşantısına ve içkiye aşırı eğilim gösteren bu padişahı, bu zaaflarıyla anlatmak, dedikodu tarihi yazmaktır. Çünkü o,

siyasal, kültürel ve sosyal tarihimize kazandırdıklarıyla anılacak değerde bir padişahtır.

Can ve mal güvenliği, yargısız ceza verilemeyeceği, tasarruf hakkı, verginin kazançla orantılı olması, kamu görevlilerinin yargılanmadan azledilmemeleri gibi, en yaşamsal ve evrensel hukuk ölçütlerini içeren ve demokrasi tarihimizin ilk anayasası demek olan Tanzimat Fermanı'nı, Mustafa Reşid Paşa onun izniyle, onun adına kaleme almış; onun adına ilan etmiştir.

Avrupa devletleriyle ilk ciddi ittifakların kuruluşu ve Osmanlı İmparatorluğu'nun bir Avrupa devleti sayılması, Abdülmecid'in dönemindedir.

Abdülmecid'i diğer birçok padişahtan farklı görmemiz; hakkında günümüzün ölçüleriyle insaflı ve dikkatli değerlendirmeler yapmamız gerekiyor.

AVRUPA'YA İLK ADIM

Tarih-i Lûtfî'de (4-8. ciltler) Abdülmecid'in saltanatının ilk on yılı olaylarını anlatan vak'anüvis Lûtfî Efendi'nin, "Akîb-cülûs-ı hümâyûnlarında (tahta çıkışlarından hemen sonra) icrâ olunan Tanzimât-ı hayriye usulüyle Avrupa'ya karşı tarik-i medeniyete vusûle (uygarlık yoluna ulaşmaya) teşebbüs buyurulmuş olduğunu" yazması, bugün de benzeri gelişmeler yaşıyor olmamız bakımından ne kadar ilginçtir?

Abdurrahman Şeref Bey de Tarih Musahabeleri adlı yapıtında, Kırım Harbi'nin Rusya'ya karşı galibiyetle sonuçlanmasının ardından, Islahat Fermanı'nın ilan edilmesini, Paris Kongresi'ni ve antlaşmasını (1856) tahlil ederken, Avusturya, İngiltere, Prusya, Rusya, Piyemonte hükümdarlarının onaylarıyla "Avrupa medeniyeti camiasına dahil edilen" Osmanlı devletine, Avrupa Devletleri Konseyi'nden ve uluslararası hukuk kurallarından yararlanma hakkı tanındığını; oysa daha önceleri, Osmanlı hükümetinin bir başvurusu olduğu zaman, alaylı bir biçimde, 'Size göre değildir' yanıtının verildiğini belirterek hukuksal anlamda bir Avrupa devleti sayılmak noktasına gelinmesinin önemini vurgulamaktadır.

KADINLARIN DIŞA AÇILIŞI

Cevdet Paşa ise Maruzat'ta, Abdülmecid döneminde kadınların dışa açılışlarının toplumdaki etkilerine değinir. Kadınların çarşı pazara çıkmalarının, gezi ve eğlence yerlerinde görülmelerinin, piyasa yapmalarının getirdiği ahlâkî sonuçlar sayesinde, kadın erkek ilişkilerinin doğallığına kavuştuğunu, 'muaşaka'nın (bakışlarla, tebessümlerle, işaretlerle sevgi belirtmek) moda olduğunu vurgular ve "Zendostlar (kadın severler) çoğalıp mahbublar (eşcinseller) azaldı, Kavm-i Lût (*) sanki yere bartı. İstanbul'da ötedenberi delikanlılar için ma'ruf ve mu'tad olan aşk ve alâka, hâl-i tabiisi üzere kızlara müntakil oldu" der.

16 YAŞINDA TAHTTA

Babasının öldüğü 1 Temmuz 1839 günü sabahı, Topkapı Sarayı'nda Babüssade önünde düzenlenen geleneksel cülus

Abdülmecid'in 1850'de Rupen Manas'a yaptırdığı sanılan yağlıboya tablosu (Topkapı Sarayı Müzesi).

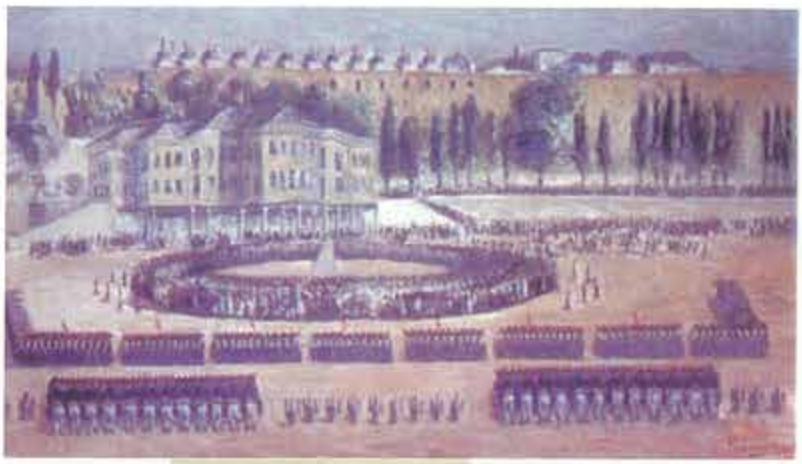

Tunus Beyi adına gelen Hayreddin Paşa'nın, Sultan Abdülmecid'den 'beylik' fermanını alışı (üstte). Bugün İstanbul'daki 'Tanzimat Müzesi'nde bulunan ve 1839'da Gülhane'de Tanzimat Fermanı'nın ilanını temsil eden tablo (altta).

140. ölüm yıldönümünde Abdülmecid'i anmak

Doğu-Batı kavşağındaki payitahta Avrupai hava ve imar canlılığını getiren; Türkiye'yi ilk bankayla tanıştıran; ekonominin en önemli öğesi olan 'para'yı 'tashih-i ayâr-ı sikke' kararıyla bir sisteme oturtan; 'tamim-i terbiye ve izale-i cehalet' (eğitimin yaygınlaştırılması, bilgisizliğin önlenmesi) için Maarif Nezareti'nin kuruluşuna, Dârülmuallimin'in, iptidailerin, erkek ve kız rüştiyelerinin, ziraat, sanayi, ticaret mekteplerinin, Encüman-i Dâniş'ın (bilim akademisi) açılışına izin veren; Darülfünun (üniversite) binasının yapımını başlatan, buraya öğretim üyesi yetiştirmek üzere aydın gençleri Paris'e gönderten; 'Hazine-i Evrak' adıyla devlet arşivi kurduran, köle ticaretini yasaklatarak Esir Pazarı'nı yıktıran, nüfus sayımı yaptırıp uyruklarına 'Mecidiye' denen ilk kimlik belgelerini dağıttıran, yurt içi gezilere çıkan, bir baba olarak çocuklarını okula götürüp iyi eğitilmeleri için muallime ricada bulunan bu hümanist padişah için, bir anma yılı düşünülse acaba hata mı olur?

töreniyle tahta oturan Abdülmecid, II. Mahmud'un cenaze merasiminin de yapıldığı o gün, bir emrivakiyle karşılaştı:

Babasının ölümünü haber vererek kendisini saltanat kayığıyla Harem İskelesi'nden Sarayburnu'na geçiren ve cülus törenini organize eden eski serasker Hüsrev Paşa, torunu yaşındaki toy padişahın ses çıkartamayacağını bildiğinden, II. Mahmud'un cenazesi defnedilirken Başvekil (sadrazam) Mehmed Emin Rauf Paşa'dan bir 'tarz-ı cebbarane' ile "Ver mührü" diyerek sadaret mührünü gasbetmişti. Bunu öğrenen Bezmiâlem Valide Sultan'ın, Hüsrev Paşa'nın sadrazamlığının doğru olmadığını hatırlatması üzerine Abdülmecid'in, "Valide, tayin eden kim, bana soran mı oldu?" yanıtını verdiğini Abdurrahman Şeref Bey yazıyor.

Denecek o ki, Abdülmecid, 16 yaşında bir çocuk olarak tahta oturduğu gün, kendisini, ikbal ve iktidar hırslarına boğulmuş kurt devletlilerin arasında buldu. Onların düşünceleri, yaşam anlayışları da çok farklıydı. Örneğin, Abdülmecid, köleliğe, kadınların özgürlüklerden yoksun olmasına şiddetle karşı iken, adı geçen Hüsrev Paşa'nın, yüzlerce kölesi vardı ve güvendiği kölelerini önemli mevkilere yerleştirmişti.

TANZİMAT'A GİDEN YOL

Başına geçtiği devletin ordusu Nizip savaşında Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa kuvvetlerine yenilmiş, donanması Mısır'a kaçırılmış, yönetim kadroları entrikalara boğulmuş olan Abdülmecid; 16 yaşına, çekingen, hassas kişiliğine karşın, Osmanlı tarihindeki en köklü dönüşüm için Hariciye Nazırı ve Londra Sefiri Mustafa Reşid Paşa'yı görevlendirmek cesaretini göstererek Tanzimat'ın yolunu açmış oldu.

Tahta çıkışından 4 ay üç gün sonra 3 Kasım 1839'da, başta sadrazam Hüsrev Paşa ile devlet erkanı ve ulemanın, yabancı sefirlerin, cemaat ve millet reislerinin, esnaf ve ahali temsilcilerinin doldurduğu Gülhane Meydanı bir insan seliyle dalgalanırken, Abdülmecid de töreni izlemek üzere Gülhane Kasr-ı Hümayunu'na inmişti.

Kürsüye çıkan Mustafa Re-

531

şid Paşa, 150 yıldan beri, birbirini izleyen bunalımlar ve türlü nedenlerle devlet düzeninin ve kurumların bozulduğunu; artık bunun böyle devam edemeyeceğini vurguladıktan sonra Osmanlı uyruğu olan herkesin can, mal, ırz güvenliğinin sağlanacağını, mülkiyet hakkının korunacağını, vergide adalet gözetileceğini, askerliğin süreye bağlanacağını, yargısız infaz yapılmayacağını, rüşvetin önleneceğini, halkın gönenmesine çalışılacağını... ilan etti.

Törenden sonra Topkapı Sarayı'na çıkan padişah, Hırka-i Saadet Dairesi'nde, Tanzimat-ı Hayriye'ye uyacağı konusunda Kuran'a el basarak yemin etti.

Bu yemin, otoritesini Allah'tan aldığına ve onun yeryüzündeki gölgesi olduğuna inanılmış bir Doğu hükümdarının, evrensel hukuk ilkelerine uyacağı konusunda kendi isteğiyle verdiği ilk ve tek karardır.

ABDÜLMECİD'İN ÇEVRESİ

Diğer yandan İngiliz elçisi Lord Stratford Canning'in, "ince, anlayışlı, görevine bağlı, alçakgönüllü, insan canlısı" olarak tanımladığı Abdülmecid'in, yaradılışındaki bu erdemleri yeterince geliştiremeden tahta çıkmış bulunmasını bir şanssızlık olarak görmesi, kuşkusuz doğru bir tanıdır.

Nitekim, başta annesi Bezmiâlem Valide, Saray haremindeki kadınlar, güzel cariyeler sunarak onu kendi gödümlerinde tutmaya çalışırlarken, Tanzimat'a soğuk bakan gelenekçi devlet adamları ile 'kurena' denilen çevresindeki belirli kişiler de babası II. Mahmud'u vereme ve ölüme götüren içkiye, bu gencecik padişahı da iptila derecesinde alıştırmakta gecikmemişlerdir.

YURT GEZİLERİ

1844'te ilk yurt gezisine çıkarak Batı Anadolu'yu, Ege adalarını dolaşan, 1846'daki Rumeli seyahatinde de Varna'ya kadar giden Abdülmecid, uğradığı her yerde halkın ve yöneticilerin yakınmalarını dinlemiş; İstanbul'a dönüşünde, Meriç'in yatağının temizlenmesi, ihtisap vergisinin kaldırılması, taşrada can ve mal güvenliğini sağlayacak örgütler kurulması, hayvan hastalıklarıyla mücadele edilmesi, çok yaygın olan cehaleti gidermek için ivedi önlemler alınması yolunda buyruklar vermiştir.

İKTİDARA TAŞIDIĞI KADROLAR

O, üçüncü gezisini 1850'de Limni, Girit ve Rodos adalarına, dönüşünde de kimi adalara, İzmir ve kıyı kasabalarına yaparken, iktidara taşıdığı genç ve aydın kadroda yer alanlar; Mustafa Reşid, Sadık Rıf'at, Mehmed Emin İ, Keçecizade Fuad, Şekib paşalar ve diğerleri de Tanzimat'ın gereği olan yenilikleri, özellikle de yönetim, eğitim alanındaki düzenlemeleri hayata geçiriyorlardı.

Abdülmecid'in, 22 yıllık saltanatının son evresinde, 'Kutsal

Sultan Abdülmecid ve Kırım Savaşı'nın müttefik komutanlarını temsil eden bir illüstrasyon. Sultan'ın hemen arkasında, Serdar Ömer Lütfi Paşa yer alıyor (üstte). Altta ise Sultan Abdülmecid'in saltanatının ikinci yılında (1840), İngiliz ressam Sir David Wilkie'ye yaptırdığı tablo (Topkapı Sarayı Müzesi).

Dergi abonesi ilk şehzade

25 Nisan 1823'te doğan Abdülmecid, II. Mahmud'un 18'i şehzade 16'sı sultan (kız) 34 çocuğundan birisiydi. Kendisinden yaşça büyük ya da küçük 16 şehzade ve 12 sultan, babalarının sağlığında ölmüştü. II. Mahmud 31 yıllık saltanatını noktaladığında, hayatta iki oğlu vardı; 16 yaşındaki Abdülmecid ile 9 yaşındaki Abdülaziz.

Abdülmecid'in annesi, Gürcü ya da Çerkes asıllı Bezmiâlem Valide Sultan (öl. 1853) yaptırdığı Gureba Hastanesi, Valide Mektebi, Valide Çeşmesi ve Bezmiâlem Valide Sultan Camii gibi hayırlarıyla anılır.

Abdülmecid geleneksel saray eğitimi yanında özel mürebbiye ve muallimlerden Batı eğitimi almış; çok sesli müzik çalışmış; Fransızca öğrenmişti. Paris'te yayımlanan Debats gazetesiyle İllustration dergisine abone olan ilk Osmanlı şehzadesiydi.

Doktor Spitzer hareme nasıl girdi?

Abdülmecid'i tedavi eden Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Avusturyalı Doktor Spitzer'in Almanca yayımlanan bir kısım mektuplarının çevirisi, 1915'te Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası'nda da (Sayı 34, 1 Teşrinevvel 1331, s. 599 vd.'ndan) yer almıştır. Bu mektuplardan birinde Spitzer hareme girişini aktarır:

"Ayın on birinci Cuma günü Zât-ı Şahâne'yi hissolunacak derecede heyecanlı gördüm. Sual ettiğim zaman, müteessir bir sesle cevap verdi:

- Geçende sana üçüncü kadının (Gülcemal Kadınefendi) hastalığından bahsetmiştim. O da oğlu da pek fena... Hele oğlu Reşad, kurtulamayacak *(Sultan V. Mehmed Reşad; fotoğrafta)* bir halde. (...) Bilhassa senin görmeni arzu ediyorum. Çünkü bilmiş ol ki bu kadın kendisine karşı kalben en hakiki bir muhabbet hissettiğim yegane zevcemdir. Onunla ömrümü birlikte geçirdiğim için, gençliğimden beri kendisine bütün kalbimle bağlandım. Şayet kurtulmasını mümkün görüyorsan, tedavisini üzerine al. Eğer hiçbir imkan mevcut değilse bana söyle. (...) Her şeyden evvel, bana doğrusunu söylemeni arzu ederim...

Son cümle üzerine gözleri yaşardı. O zaman, hastada göreceğim belirtileri saklamak lazım geldiğini hissettim.

Haremağasına harem kapısını açmasını emretti. (...) Biz girer girmez tekrar kapadılar. (...) Buraya hiçbir ecnebi girmemişti. (...) Dolambaçlar ihtiva eden koridordan geçmek için takriben on dakika sarf ettik. İki haremağası önden gittiler. Arkadan padişah gidiyordu. Ben de gözlerim önde biraz geriden takip ettim. Ne zaman bir dolambaca gelsek padişah gülerek Fransızca, 'Restez' (durunuz) diye sesleniyordu. (...) Ekseriya önümüze çıkan (...) başları örtüsüz kadınların kaçmaları için birkaç defa durdum. Padişah, 'Avancez' (ilerleyiniz) emrini verir vermez yürüdüm. Koridorun sonundaki ikinci kapıya geldik. Burada kızlarağası padişahı istikbâl etti. (...) Zât-ı Şahâne (haremdeki) kapılardan dördüncüsüne yaklaştı. Perdeyi kaldırdı. (...) İkinci bir perdeyle ayrılmış ufak bir geçit vardı. Padişahın arkasından giderek bu odaya ilk adımımı atmak istediğim esnada kızlarağası kolumdan tuttu (...) Gayet sanatkarane bir Lahor şalı örtülü bir yatak gördüm. Bu yatakta, yine aynı kumaştan bir cibinlik altında yüzü şal ile örtülü hasta kadınefendi yatıyordu. Zât-ı Şahâne hastaya yaklaştı. Gayet nazikane bir sesle sordu:

- Rahatsızlığınız nasıl efendim?

Tatlı, gayet sevimli bir ses cevap verdi:

- Kendimde iyilik hissediyorum, efendimiz.

Padişah, sözüne devam etti:

- Doktorumu getirdim. Kendisinden ben çok fayda gördüm. İstiyorum, sizi de tedavi etsin.

Hasta cevap verdi:

- Emredersiniz.

Padişah, hastaya nabzını göstermesini rica etti. Bu söz üzerine gayet nazik, son derece mütenasip, fakat üzücü bir hastalığı gösteren zayıf bir el uzandı. (...) Hastanın yüzüne örtülü şalı padişah açtı. İşte o zaman karşımda öyle güzel bir kadın başı gördüm ki ömrümde böylesini görmemiştim. Çehrenin solgunluğu, hastalık tesiriyle gözlerin parlayışı bile gayet cazipti. İcap eden muayeneyi bitirdikten sonra Sultan, şalı yine eski vaziyete getirdi."

Yerler' sorunuyla başlayıp (1853) Kırım Harbi'yle gelişen (1854-1855), Islahat Fermanı'nın ilanı (16 Şubat 1856) ve Paris Kongresi sonunda imzalanan antlaşmasıyla (30 Mart 1856) noktalanan yoğun iç ve dış sorunlar nedeniyle, iyice bunalmış olarak harem yaşamına ve içkiye daha çok meyletmesi doğaldı.

KÖTÜLENME GEREKÇELERİ

Şevkefzâ, Gülcemal, Tirimüj-

gân, Düzdüdil, Rûzidil, Şayeste, Vecdicanân, Neveser, Nalândil, Nükhetsezâ, Gülistû ve Serfiraz adlı kadınefendileri, sayıları resmen '9' gösterilse de belki bunun birkaç katı olan ikballeri (gözdeleri), salt cinsellikleriyle değil, sonu gelmez istekleri, kaprisleri, kıskançlıklarıyla da Abdülmecid'i tükettiklerinin farkında değildiler.

Yetişen kızlarının müsrifane yaşantıları, görkemli düğünleri, Beşiktaş Saray-ı Hümayunu'nun (Dolmabahçe Sarayı), Yıldız, Nüzheriye / Ihlamur, Göksu, Maçka, Mecidiye köşk ve kasırlarının yapım masrafları, saraylardaki aşırı lüks tüketim, giderek kabaran iç ve dış borçlar, Abdülmecid dönemini kötülemek isteyenlerin en çok kullandığı gerekçeler olmuştur.

Genç yaşta babası gibi vereme yakalanan Abdülmecid, 1844-1850 yılları boyunca annesi Bezmiâlem'i de tedavi eden Mekteb-i Tıbbiye hocalarından Avusturyalı Doktor Spitzer'in çabalarıyla kısmen sağaltılmıştı.

Bu ünlü hekim, padişahın zehirleneceğine ilişkin söylentilerden tedirgin olmuş; Mustafa Reşid Paşa'yı haberdar ettikten sonra Viyana'ya gitmiş; 1857'de bir kez daha gelmiştir.

Abdülmecid yaşamının son dört yılını, yeniden azan veremin pençesinde geçirdi. Saray doktoru Konstantin Karateodori'nin tedavileri sonuç vermedi. Hersek Isyanı'nı bastırmakla görevlendirilen Müşir Ömer Paşa, vedalaşmaya geldiğinde, 38 yaşındaki Abdülmecid, bitkin durumda ve öleceğinin farkındaydı.

Paşa'ya, "İnşaallah muvaffak olup gelirsin, lâkin beni bulamayacaksın. Beni kadınlarım bitirdi" demesine karşın, ne kadınları ne de içkiyi bırakabildi. 1861 ilkbaharında sağlığı büsbütün bozulmuşken yine de içiyordu.

Son kez, bir içki sofrasında durumu fenalaştı ve Ihlamur Kasrı'na götürülerek Saray hareminden uzakta tedavi edilmeye çalışıldıysa da yaşatılması olanaksızdı.

25 Haziran 1861'de, yatağının çevresinde hekimler, Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa, Serasker Rıza Paşa, Kaptan-ı Derya Damad Mehmed Ali Paşa üzgün ve kaygılı beklerlerken sessizce öldü.

O gün, kardeşi Abdülaziz tahta çıktı ve düzenlenen cenaze alayı ile de merhum padişah, Fatih'te Sultan Selim Camii bahçesindeki türbesine gömüldü.

(*) Kavm-i Lût: Kutsal kitapların yazdığına göre, kendilerine peygamber olarak gönderilen Hz. Lût'un uyarılarına aldırmayarak cinsel sapkınlıklarını sürdüren, sonunda Tanrı tarafından, yaşadıkları kentle birlikte yok edilen topluluk.

Adolphe Yvon'un Harbiye Askeri Müzesi Resim Koleksiyonu'nda yer alan tablosu: Kırım Savaşı'nda Malakoff istihkamlarının zaptı (Harbiye Askeri Müzesi Resim Koleksiyonu, solda). Allom'un bir gravürü: Sultan Abdülmecid'in yaptırdığı Dolmabahçe Sarayı önünde Osmanlı donanması (altta). 1856'da İstanbul'daki Fransız sefarethanesinde verilen baloya Sultan Abdülmecid'in katılımını temsil eden bir gravür (en altta).